

Tóth Iván

ALEXANDROS HOMÉROSA

Arrhianos-tanulmányok

ELTE Eötvös József Collegium
2013

Alexandros Homérosa

(Arrhianos-tanulmányok)

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

**A projektek az Európai Unió
támogatásával valósulnak meg.**

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 „Önálló lépések a tudomány területén”

**A kötet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az OTKA NN–104456-os
számú pályázatának a támogatásával készült.**

ELTE Eötvös József Collegium kiadványa
Budapest, 2013

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Copyright © Eötvös Collegium 2013

Minden jog fenntartva!

Nyomdai kivitel: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Felelős vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

ISBN 978-615-5371-03-5

Tóth Iván

Alexandros Homérosa

(Arrhianos-tanulmányok)

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2013

Előszó

Alexandros, az álpróféta című művének bevezetőjében Lukianos szabadkozik, amiért egy abónoteichosi szélhámos történetét készül lejegyezni. Jóllehet a samosatai szónok szerint ennek gonoszsága világhódító névrokónának dicsőségével vetekszik, a hatásos *synkrisis* ellenére is úgy érzi, hogy témaválasztása védelemre szorul. Lukianos ezért egy híres előd példáját hozza fel: „*Itt van Arrhianos, Epiktétos tanítványa, a legkitűnőbb rómaiak egyike, aki egész életét a tudományoknak szentelte: az ő esete hasonló, s nyilván minket is védelmébe venne, hiszen ő sem restellte megírni a rabló Tilliboros életrajzát.*” (Luk. Alex. 2; ford.: Szepessy Tibor)

A (talán nem véletlenül) sírfeliratnak is beillő lukianosi mondat, miként a többi ránk maradt hasonló *testimonium*, arról tanúskodik, hogy az ókorban Arrhianost egyszerre tartották számon mint híres államférfit és mint (tudós) író.¹ E kettős hírnévhez a nikomédiai származású Arrhianost egyfelől sokoldalú tehetsége segítette, másfelől a kor, amely lehetőséget kínált számára, hogy képességeit kibontakoztassa. Az előkelő patrícius család sarjaként valamikor a Kr. u. 1. század végén született Lucius Flavius Arrhianos szerencsés csillagzat alatt látta meg a napvilágot. Nemcsak tehetséges (és feltehetően igen ambiciózus) volt, hanem férfikorát egy olyan császár uralkodása alatt is élte, aki egyrészt folytatva elődje, Traianus politikáját a Birodalom hivatalaiba egyre több, keleti provinciákból származó arisztokrata ifjút ültetett, másrészt rajongva támogatta a görög kultúrát és képviselőit. Arrhianos fényes politikai karrierjét, melynek során bejárta a *cursus honorum* minden fontosabb állomását, nem kis részben Hadrianus barátságának köszönhette. E barátság alapját számos közös vonás tette szilárdá: mindketten élénken érdeklődtek a hadászat és a vadászat

¹ Egy Korinthosban talált felirat Arrhianost mint kappadókiai *legatust* és filozófust említi. Lásd erről: G. W. Bowersock: A New Inscription of Arrian. GRBS 8 (1967) 279-280; J. H. Oliver: Arrian and the Gellii of Corinth. GRBS 11 (1970) 335-338. Arrhianos ókori életrajzai nem maradtak fenn. Cassius Dio életrajzi beszámolójának csak a címe ismeretes: βίος Ἀρριανοῦ τοῦ φιλοσόφου (*Suda* s.v. Δίων ὁ Κάσιος) A legbővebb életrajzi leírás Phótios és a *Suda* lexikon közvetítésével maradt ránk, amely a Kr. u. 4. században élt byzantioniai Helikónios Arrhianos-életrajzának átirata (Phótios *Bibl.* cod. 58; *Suda* s.v. Ἀρριανός). Arrhianos életéről és pályafutásáról számtalan hosszabb-rövidebb írás jelent meg. Itt csak hármat emelek ki, melyek a legrészletesebb tájékoztatást nyújtják, és további bibliográfiai adatokkal is szolgálnak: Everett L. Weehler: Flavius Arrianus: A Political and Military Biography. (Diss.) Duke University, Durham N. C. 1977; Ronald Syme: The Career of Arrian. HSPh 88 (1982) 181-211; A. B. Bosworth: Arrian and Rome: The Minor Works. ANRW 34.1 (1993) 226-233.

iránt, Epiktétos tanítványai voltak, és rajongtak a tudományokért, kiváltképp az irodalomért.² Ez utóbbi, mint Lukianos írja, Arrhianos egész életét (παρ' ὅλον τὸν βίον) átszötte, s irodalmi tevékenységével nemcsak a kortársak, de az utókor elismerését is kívánta magának.

Ha végigolvassuk műveinek címlistáját, megállapíthatjuk, hogy a nikomédiai szenátor írásaiban tulajdonképpen szenvedélyeinek, a filozófiának, a harcászatnak, a vadászatnak és a történelemnek hódolt. Irodalmi tevékenysége mintegy foglalata, lecsapódási felülete ezeknek a területeknek. Filozófiai érdeklődésének köszönhetjük, hogy a késő sztoa egyik legkiemelkedőbb alakjáról Epiktétosról képet alkothatunk. A sztoikus filozófus tanításait őrző két műve közül az *Encheiridion* teljes egészében, a *Diatribai* pedig csonkán (a nyolc könyvből négy) maradt ránk. Csak néhány töredék és két cím (περὶ κομητῶν, περὶ μετεώρων) tanúsítja, hogy a nikomédiai szenátor természetfilozófiai kérdésekkel is foglalkozott. Hogy némi rálátásunk van a Kr. u. 2. századi római harcászatra, szintén Arrhianos írásainak, pontosabban két traktátusának a *Techne Taktike*nek és az *Ektaxis kata Alanón*nak köszönhetjük. A filozófia és a harcászat mellett még ifjúkori szenvedélye, a vadászat is helyet kapott e színes írói palettán: vadásztapasztalatait élete alkonyán a *Kynēgetikos* című művében foglalta össze.

E Xenophónt idéző, sokszínű írói életműben azonban a történeti (vagy az azzal rokon műfajú) munkák vannak túlsúlyban. Noha e művek nagyrésze elveszett, a töredékek és a címek egy igen sokrétű és termékeny történetíró sziluettjét rajzolják meg. Arrhianos kipróbálta magát szinte az összes historiográfiai műfajban: írt helytörténetet: a nyolc könyvből álló *Bithyniaka* szülőföldjének történetét beszélt el a mitikus múlttól egészen saját koráig; írt történeti monográfiákat: a tizenhét könyv terjedelmű *Parthika* a rómaiak és a parthusok összecsapásait, illetve Traianus hadjáratát foglalta magába, míg a tíz könyvből álló *Ta meta Alexandron* a *diadochosok* háborúit örökítette meg; elkalandozott a biográfia irányába: megírta a szicíliai történelem két kiemelkedő alakjának, Diónnak és Timoleónnak az életét, de emléket állított a Mysia vidékét fosztogató Tilliborosnak is; bejárta a historiográfia határvidékeit: a Kappadókia *legatusaként* a Fekete-tenger keleti partvidékén tett utazását a *Periplus Euxeinu Pontu* című művében örökítette meg, amely, hasonlóan a túlnyomórészt földrajzi és etnográfiai leírásokat tartalmazó *Indiké*hez, épségben maradt ránk; az alánokról szóló *Alanikét* azonban már csak néhány *testimoniumból* ismerjük.³

Jóllehet az ókorban Arrhianos hírnevét legalább annyira meghatározta

² Vö. *Cyn.* 1, 4; *Hist. Aug.* 2, 1; 14, 8–10; 16, 10.

³ A fent elősorolt művekről részletes tájékoztatást nyújt: Philip A. Stadter: *Arrian of Nicomedia*. Chapel Hill 1980.

politikai és katonai tevékenysége, mint írói munkássága, ma már elsősorban mint történetíróra tekintünk – pontosabban fogalmazva: Arrhianos ma már *par excellence* a világhódító makedón király, III. Alexandros történetírója. Míg ugyanis történeti munkái szinte teljes egészében elvesztek számunkra, addig a hét könyvet felölelő *Anabasis Alexandru*⁴ – kisebb hiátusokkal – épségben ránk maradt. Hogy az ókortörténészek és filológusok számára Arrhianos neve egyet jelent az Alexandros-historikussal, természetesen nem csupán a hagyományozódás útvesztőinek köszönhető. Bár az *Anabasis* témája – amely nem más, mint a történelem máig egyik legizgalmasabb és legnagyobb hatású személyiségének históriája – önmagában is magyarázattal szolgálna arra, hogy Arrhianosnak miért elsősorban ez a műve áll a tudományos érdeklődés középpontjában, ezen kézenfekvő magyarázaton kívül van még egy igen fontos szempont, amelyről szót kell ejtenünk.

Alexandros történetének rekonstruálása – vagy inkább: újra historizálása – túlnyomórészt irodalmi szövegek bűvárlásán keresztül folyik.⁵ A rendelkezésünkre álló elbeszélő források többsége a római korban, több száz évvel Alexandros halála után született. Fő forrásaink, melyek nagyrészt a hódítást követő első nemzedék memoárjait és krónikáit dolgozzák fel és olvasztják magukba,⁶ tehát szükségszerűen másodlagos források. Öt ilyen hosszabb elbeszélő forrás áll rendelkezésünkre: Diodóros *Történeti Könyvtárának* 17. könyve, Curtius Rufus történeti műve, Plutarchos Alexandros-életrajza, Arrhianos *Anabasisa* és Iustinus Pompeius Trogus világértörténetének kivonata (11–12. könyv).⁷ Arrhianos munkája a fent elősorolt művek között bizonyos szempontból kakukktójas. Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus művei ugyanis, noha különböző mértékben, de jórészt az ún. népszerű vagy vulgata-hagyományra támaszkodnak.⁸

⁴ A mű eredeti címe nem ismert. Elképzelhető, hogy az *Anabasis Alexandru* címet csak a késő ókorban kapta Arrhianos írása. Erről lásd bővebben: A. B. Bosworth: *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander I.* Oxford 1980. 7-8.

⁵ Alexandros korának forrásairól lásd: A. B. Bosworth: *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great.* Cambridge (Reprint) 1993. 295-300. [= Nagy Sándor. A hódító és birodalma. Budapest 2002.]

⁶ E szerzőkről lásd: Lionel Pearson: *The Lost Histories of Alexander the Great.* New York 1960; Paul Pédech: *Historiens compagnons d' Alexandre.* Paris 1984.

⁷ Strabón *Geógraphikája* is tartalmaz hosszabb leíró részeket Alexandros hadjáratairól (vö. 15–17. könyv).

⁸ Plutarchosnál is sok esetben felfedezhetők a vulgata-hagyomány nyomai, de a chairóneiai történetíró valószínűleg sok egyéb más forrásra is támaszkodott. Plutarchos forrásairól lásd: R. Hamilton: *Plutarch, Alexander: A Commentary.* Oxford 1969. liii-lxii. A vulgata-hagyomány végső, közös forrása nagy valószínűséggel az alexandriai Kleitarchos lehetett. A „népszerű” hagyományról és az azzal kapcsolatos problémákról alapos tájékoztatást nyújt: A. B. Bosworth:

Az *Anabasis* vázát azonban nem ez a hagyomány képezi. Jóllehet Arrhianos ismerte a vulgátát (s talán közvetlenül Kleitarchos művét is), az *Anabasis*t nem a vulgátára, hanem két kevésbé ismert szerzőre Ptolemaiosra és Aristobulosra építve szerkesztette meg. Arrhianos forrásválasztása alapvetően befolyásolta az *Anabasis* tudományos megítélését. A két szerző ugyanis feltehetően járatos volt a királyi udvar ügyeiben, tehát olyan adatokkal is rendelkezhetett, melyek más történetírók számára rejtve maradtak. Azon túl, hogy Aristobulos és Ptolemaios első kézből értesülhetett a makedón király körül lezajlott eseményekről, a történészek szemében az a tény is tovább növelte az *Anabasis* (forrás)értékét, hogy Ptolemaios és Aristobulos a későbbi történetírók csak helyiel-közzel idézik, ha egyáltalán ismerik műveiket. Noha a kutatások bebizonyították, hogy Ptolemaios és Aristobulos leírásait korántsem lehet tárgyilagos beszámolóknak tekinteni, s Arrhianos maga is sokszor igyekszik kozmetikázni a makedón király tetteit, az *Anabasis*ra – elsősorban forrásai miatt – általában mint az Alexandros-történet legbecsesebb kútfőjére tekintenek a kutatók.

Jóllehet az *Anabasis* hosszú idő óta az Alexandros-monográfiák vezérfonala, a műről és szerzőjéről a múlt század közepéig nem készült alapos elemzés. E. Bowie *Greek and their Past in the Second Sophistic* című 1970-ben napvilágot látott nagy ívű tanulmányában még arról ír, hogy sajnálatos módon a második szofisztika egyik legkiemelkedőbb történetírójáról nem született megfelelő tudományos munka Eduard Schwartz *Realencyclopädie*-ben közétett tanulmánya óta.⁹ Habár igaz, hogy Arrhianos az Alexandros-kutatásban betöltött jelentőségéhez képest méltatlanul elhanyagolt maradt, Bowie megállapítása, mely szerint Schwartz 19. századi írása óta nem történt előrelépés (vagy legalább próbálkozás) e területen, nem teljesen fedi a valóságot. A 30-as években két monográfia is született, melyek alapvetően befolyásolták az Arrhianosról alkotott tudományos felfogást. 1934-ben Hermann Strasburger *Ptolemaios und Alexander* című munkájában ugyan elsősorban Ptolemaios művét próbálta meg rekonstruálni, röviden foglalkozott Arrhianossal is.¹⁰ Strasburger szerint az *Anabasis* Ptolemaios művének a kivonata, amit Aristobulos visszaemlékezései egészítenek ki. Strasburger következtetéseit Ernst Kornemann csiszolta tovább. *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion* címet viselő monográfiájában arra az eredményre jutott, hogy Arrhianos műve valójában Ptolemaios memoárjának szolgai másolata.¹¹

From Arrian to Alexander. Oxford 1988. 7-13.

⁹ E. L. Bowie: *Greeks and their Past in the Second Sophistic*. P&P 46 (1970). 24, 69. jegy..

¹⁰ H. Strasburger: *Ptolemaios und Alexander*. 1934 Leipzig. Különösen: 8-13.

¹¹ Kornemann elképzelését és módszerét hevesen bírálta: C. A. Robinson: [E. Kornemann:

A következő évtizedekben nem készült komolyabb dolgozat Arrhianosról. A 60-as években azonban több írás is napvilágot látott, melyek a Strasburger és Kornemann által megrajzolt Arrhianos-képpel szöges ellentétben álltak. Hogy a század derekára némileg megpezsdült az Arrhianos-kutatás, részben az Alexandros-kutatásban, részben pedig a történettudományban bekövetkezett változásnak, szemléletváltásnak volt köszönhető.

Ernst Badian 1958-ban megjelent két tanulmánya határkövet jelentett az Alexandros-kutatásban. Badian szakított (a Gustav Droysen nyomdokain járó) William Tarn makulátlan Alexandros-ábrázolásával és az ókori források alapos újrazivsgálatára szólított fel.¹² Ez a krtitikus (olykor hiperkritikus) attitűd jótékony hatással volt a historiográfiai kutatásokra is; miként a történettudományt érő új kihívások is. Az elsősorban az irodalomtudomány és a filozófia felől érkező új, főként ismeretelméleti kérdéseket felvető áramlatok kényszerítették rá a történészeket arra, hogy revízió alá vegyék a 19. századból örökölt történeti igazság fogalmát.¹³ Eme (olykor túlzásoktól sem mentes) revízió, mely napjainkban is tart, a történészek figyelmét egyre inkább a historiográfiai kutatások felé irányította. Amellett, hogy a történészeket továbbra is foglalkoztatták a régi (egyesek szerint elavult) kérdések – mint például, hogy az adott forrás, illetve szerző vajon *hiteles* adatokat közöl-e a múlt *valóságára* (*Realien*) vonatkozóan – egyre nagyobb hangsúlyt kaptak olyan a kérdések is, melyek azt vizsgálták, hogy egy adott történetíró milyen rétorikai, irodalmi minták, hagyományok alapján szervezte szöveggé a múlt tanúságait, vagy hogy az adott kor kulturális, társadalmi miliője hogyan befolyásolta a szerzőt. Másszóval: a múlt eseményeinek pontos vagy hiteles rekonstruálása helyett egyre inkább a múltról valló historikus *írói* tevékenysége került a kutatások középpontjába.

Ennek a hangsúlyeltolódásnak a nyomait viseli magán Abraham Breebaart kiváló Arrhianos-monográfiája, amely szakítva a 30-as évek felfogásával Arrhianost

Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion.] *AJPh* 58 (1937) 108–110. Kornemann hipotézisét Strasburger is túlzónak találta: *H. Strasburger: [E. Kornemann: Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion.] Gnomon* 13 (1937) 483–492.

¹² *Ernst Badian: Alexander the Great and the Unity of Mankind. Historia* 7 (1958) 425–444; *uő.*: The Eunuch Bagoas. A Study in Method. *CQ* 8 (1958) 144–157. Az Alexandros-kutatás változásairól és a napjainkban felfedezhető anomáliákról kiváló áttekintést nyújt: *Frank L. Holt: Alexander the Great Today: in the Interests of Historical Accuracy. In: Ian Worthington (ed.): Alexander the Great. London* 2003. 319–324.

¹³ Már a 20. század első évtizedeiben megkezdődött e folyamat, de kiforrott formában a 70-es években jelentkezett. E szellemi (ún. posztmodern) áramlat a történettudományra gyakorolt hatásáról rövid tájékoztatást nyújt: *Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Budapest* 2003. 10–60; *uő.*: Relatív történelem. Budapest 2007. 187–207.

szuverén alkotóként mutatja be.¹⁴ Az 1960-ban holland nyelven megjelent értekezés azonban – mint azt Bowie cikke is bizonyítja – nem terjedt el széleskörben. Ezen évtized derekán még egy hasonló ihletésű mű született – igaz, jóval kevesebb nívumot kínálva, mint Breebaart írása – Hugo Montgomery tollán.¹⁵ Az Arrhianos-kutatás azonban igazán a 70-es, 80-as években bontakozott ki. Talán Bowie tanulmányának sürgető szavai nyomán, vagy talán a hetvenes évek elején feltárt Arrhianossal kapcsolatba hozható felirat miatt,¹⁶ mindenesetre 1976-ban a Loeb kiadó Peter Brunt fordításában és kommentárjaival kiadta az *Anabasis* első négy könyvének korszerű új angol fordítását, melyet 1983-ban követett a második kötet. 1980-ban pedig egyszerre látott napvilágot Philip Stadter Arrhianos-könyve (amely talán mai napig a legkiválóbb és legszínesebb összefoglalást adja a nikomédiai történetíróról) és Albert B. Bosworth az *Anabasis* első három könyvéhez írott történeti kommentárja.¹⁷ Utóbbi szerző nemcsak az Alexandros-, de az Arrhianos-kutatás egyik legtekintélyesebb alakja. Az elmúlt negyven esztendőben a témában napvilágot látott publikációi közül itt csak egy monográfiát emelünk ki, amely elsősorban historiográfiai szempontból vizsgálja a nikomédiai történetírót és művét, az *Anabasis*-t. A *From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation* című munka előszavában Bosworth máig érvényes kutatási programtervet fogalmazott meg. Az ausztrál történész felhívta a figyelmet, hogy csak akkor kerülhetünk közelebb Alexandros alakjához (vagy legalább az elsődleges forrásokhoz), ha először felfedjük azokat az irodalmi, retorikai technikákat, melyeket Arrhianos műve megírásánál használt. Csak ezek tisztázása után lehet érdemben egymással összevetni, faggatni a forrásokat, majd történeti következtetéseket levonni. Jóllehet a források töredékes és rendkívül ellentmondásos volta miatt, nem osztjuk teljesen Bosworth optimizmusát, abban egyetértünk az ausztrál kutatóval, hogy Alexandroshoz (részben) Arrhianos megismerésén keresztül vezet az út.

¹⁴ Abraham B. Breebaart: *Enige Historiografische Aspecten van Arrianus' Anabasis Alexandri*. Leiden 1960.

¹⁵ H. Montgomery: *Gedanke und Tat. Zur Erzählungstechnik bei Herodot, Thukydides, Xenophon und Arrian*. Stockholm 1965; különösen: 162–233. Meg kell említeni még Gerhard Wirth tanulmányát: G. Wirth: *Anmerkungen zur Arrianbiographie*. *Historia* 13 (1964) 209–245.

¹⁶ A Cordobában előkerült feliratot, amely egy Artemishoz szóló, görögül írt epigrammát őrzött meg, egy bizonyos Arrhianos nevű *proconsul* állította fel. Elfogadott álláspont, hogy a felirat szerzője azonos a történetíró Arrhianossal. Lásd erről: Bosworth (1993a) 238–242.

¹⁷ A 80-as, 90-es évek terméséből ki kell emelnünk még H. Tonnet 1988-ban megjelent két kötetes monográfiáját és N. G. L. Hammond könyvét: H. Tonnet: *Recherches sur Arrien. Sa personnalité et ses écrits attiques I-II*. Amsterdam 1988; N. G. L. Hammond: *Sources for Alexander the Great*. Cambridge 1993.

A Bosworth által megfogalmazott programterv szellemében az alant következő négy fejezetben az *Anabasis* érintő historiográfiai kérdésekkel foglalkozunk. Egy-egy jól körülhatárolható szövegcsoporthoz elemzésén keresztül elsősorban azt vizsgáljuk,¹⁸ hogy Arrhianos írását milyen historiográfiai hagyományok formálták, illetve hogyan formálták.¹⁹ Közhely, hogy a görög történetírás néhány minta, pontosabban történetíró – vagy, mint látni fogjuk, költő – utánzására épül. Ez az imitáció azonban nem szolgai másolást jelentett. A történetírónak, ha ki akarta vívni a(z értő) közönség megbecsülését, alkotó módon kellett a nagy elődök munkáihoz fordulnia. Meg kellett értenie az előtte példaként álló mű szellemét, azt hogy mitől jó, mitől remekíró a szerző, majd új életet kellett lehelnie alkotásába. A *mimésis* ugyanis – amely számtalan formában nyilvánulhatott meg a szóátvételtől kezdve a szerkezeti felépítésen keresztül a témaválasztásig – nem csak alkotó utánzást jelentett, hanem versengést is: minden történetíró kimondva vagy kimondatlanul arra törekedett, hogy fölülmúlja elődeit vagy legalább felnőjön hozzájuk. Ez a szerzői hozzáállás különösen igaz arra a szellemi környezetre, amelyben Arrhianos élt és alkotott. A második szofisztika korának prózaírói, hogy saját gondolataikat formába öntsék, a klasszikus irodalmi örökséghez nyúltak vissza. Nem véletlenül Arrhianos legfontosabb történetírói mintái Hérodotos, Thukydides és Xenophón voltak. A minták ismertek, de azazal, hogy a nikomédiai történetíró pontosan *miként* használta föl őket, illetve hogy *hogyan* jelennek meg ezek a historiográfiai hagyományok az *Anabasis*-ban, csak az utóbbi évtizedekben kezdtek el foglalkozni a kutatók. A könyv részben e még feltérképezésre váró (vagy alatt álló) terület néhány szegletét kísérli meg bejárni, és az eddigi eredményeket itt-ott kiegészíteni, gazdagítani és korrigálni.

¹⁸ A szövegben szereplő *Anabasis*-részleteket A. G. Roos második, javított szövegkiadását követve idézem: A. G. Roos: *Flavii Arriani quae extant omnia I. Alexandri Anabasis*. (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth) Lipsiae 1967². A görög és latin nyelvű idézeteket magyar fordításban is közlöm. Igyekeztem a már meglévő magyar műfordításokat felhasználni. Egy-egy műfordítástól csak akkor tértem el, ha úgy éreztem, hogy a fordítás olyannyira eltér az eredetitől, hogy az befolyásolja a szöveg értelmezését. Az *Anabasis*-ból magyarul csak néhány szemelvény olvasható Borzsák István, Ritoók Zsigmond és Szepessy Tibor fordításában (vö. Borzsák István (szerk.): *Görög történeti Chrestomathia*. Budapest 1960. 274–287; Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest 1996. 268–281. [Fordítás készült még az *An.* 7, 28–29-ből; lásd: *Szabó György*: *Antik portrék*. Bukarest 1979. 47–48]). Ezeket a fordításokat megtartottam. A többi idézetet saját fordításomban közlöm.

¹⁹ A kötet 3. és 4. fejezete kibővített és átdolgozott változata a következő tanulmányoknak: *Tóth Iván*: *Apologia Alexandru* (Arrianos: *Anabasis* 1,7–9) *AntTan* 52 (2008) 53–66; *Tóth Iván*: Nagy Sándor Homérosa. In: Czerovszki Mariann–Mayer Péter–Nagyvillés János (szerk.): *Corollarium. Acta Universitatis Szegediensis Acta Antiqua et Archaeologica Supplementa. Supplementum XII*. Szeged 2011. 339–344.

A historiográfiai hagyományok keresése és elemzése mellett, illetve azzal összefüggésben olyan „régí” kérdésekkel is foglalkozunk, mint Arrhianos forráskezelése, vagy egy-egy beszámoló történeti hitelessége.

Köszönöm Tegye Imre és Horváth László Tanár Uraknak a dolgozathoz fűzött értékes észrevételeiket, bírálataikat. Hálás vagyok Wojtilla Gyula Tanár Úrnak a munkám során nyújtott támogatásáért és Nagyillés Jánosnak javaslataiért és a kézirat egyes fejezeteinek figyelmes átolvasásáért. A legnagyobb köszönettel tanáromnak, Farkas Zoltánnak tartozom.

1. Az *Anabasis* előszava

Simon Hornblower Thukydides művéhez írott vaskos kommentárjában a következő megjegyzést fűzi az első könyv méltán híres huszonkettedik caputjához: „*Methodological prefaces of any kind, discussing how one has arrived at the truth, are rare in the historians of antiquity (the opening of Arrian's Anabasis is an honourable exception for which he too rarely gets credit)*”.²⁰ Ha végigtekintünk az *Anabasis*t tárgyaló szakirodalmon, megállapíthatjuk, hogy Hornblower zárójeles megjegyzése helytálló: Arrhianos módszertani előszavával nemigen vívta ki a történészek elismerését; sőt, a nikomédiai történetírót leginkább csak bírálat érte forráskritikai elveiért és érveléséért, amellyel megpróbálta két fő forrásának, Ptolemaiosnak és Aristobulosnak a szavahihetőségét aláátmasztani.²¹ A bírálók azonban a modern történettudomány lencséjén keresztül szemlél-lik Arrhianos metodológiai bevezetését és teljesen figyelmen kívül hagyják az ókori történetírás hagyományát és sajátos szabályrendszerét. Az alábbiakban ezeket a sajátosságokat szem előtt tartva értelmezzük az *Anabasis* előszavát. Először megkísérljük bebizonyítani, hogy Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos szavahihetősége mellett fölhozott érvei nem „naivitásból” fakadnak, hanem sokkal inkább a császárkori historiográfia hagyományából, majd ezt követően a *Praefatioban* olvasható módszertani elveket vizsgáljuk meg.

(1.) Történetírói önarckép és a források

Arrhianos ifjabb kortársa, a samosatai Lukianos a következőképp foglalja össze a történetíró feladatát: „Τοῦ δὴ συγγραφέως ἔργον ἔν – ὥς ἐπράχθη εἰπεῖν.” (*Hist. Conscr.* 39)²² Több mint másfél évezred után e lukianosi maxima cseng vissza a tudományos történetírás atyjaként tisztelt Leopold Ranke napjainkra már szállóigévé nemesedett híres kijelentésében: „*er will bloß sagen, wie es eigentlich gewesen*”.²³ A történetírónak azonban nem elég elbeszélni a múlt

²⁰ Simon Hornblower: *A Commentary on Thucydides I. Books I–III*. Oxford 1991. 59.

²¹ A bírálók katalógusát lásd: Claire Gorteman: Βασιλεὺς φιλαλήθης. Chronique d'Égypte 33 (1958) 256–267; különösen: 258.

²² „A történetírónak az az egyetlen feladata, hogy mindent úgy mondjon el, ahogyan megtörtént.” (Kapitánffy István fordítása) E rövid téziszről lásd még: Gert Avenarius: Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung. Meisenheim/Glan 1956. 45; Helen Homeyer: Lukian. Wie man Geschichte schreiben soll. München 1965. 247–248.

²³ Leopold Ranke: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*.

eseményeit *pontosan úgy, ahogy volt*, meg is kell győznie olvasóit, hogy a szöveg, melyet eléjük bocsát, a múlt hiteles lenyomata. A hitelesség egyik legfontosabb zálogának az ókorban magát a történetírók tekintették. Hogy olvasóközönségük bizalmát elnyerjék, a görög és római szerzők gyakran tesznek rövid utalásokat saját személyükre műveikben, így jelezve, hogy a múlt történéseit a megfelelő személy tolmácsolja. A történetírók ilyesféle megnyilatkozásai alapvetően három téma köré csoportosíthatók. Az első a tapasztalat. Mivel az ókori történeti munkák Thukydides műve után legfőképp a politikatörténetre, illetve a háborúk leírására vetették a súlyt, nem meglepő, hogy a történetírók gyakran hivatkoznak saját tapasztalataikra e területeken. Gyakorta tesznek említést az adott eseményben – általában háborúban – való részvételükről, katonai és politikai tapasztalataikról, ezzel biztosítva az olvasót egyfelől az *autopsiáról*, másfelől arról, hogy a történéseket hozzáértő szemek követték nyomon.²⁴ A második, gyakran visszatérő motívum e történetírói jellemrajzokban a pártatlanság. Végül a történetírók olykor utalást tesznek a mű létrejöttét kísérő fáradozásaikra is, melyek egyfelől vonatkozhatnak a munka gyakorlati részére, mint például utazásokra és különféle tanúságtételek felkutatására, másfelől

Leipzig–Berlin 1824. vi. A két mondat kísérteties hasonlósága arra utalhat, hogy Ranke, aki a lipcsei egyetemen teológiát és klasszika-filológiát tanult, s igen jól ismerte a görög *auctorokat*, Lukianos nyomán fogalmazta meg tételét. Lásd még: Hermann Peter: Wahrheit und Kunst. Geschichtsschreibung und Plagiat im Klassischen Altertum. Leipzig–Berlin 1911. 432. Ranke szövegkörnyezetéből kiragadott kijelentése ma már önálló életet él: szinte minden történetelmélettel foglalkozó írásban felbukkan, s gyakran új (félre)értelmezést is kap. Lásd erről: Gérard Noiriel: A történetírás „válsága”. Budapest 2001. 71–77.

²⁴ Thukydides volt az első történetíró, aki fölhívta a figyelmet arra, hogy az *autopsia* és a szemtanúk kikérdezése önmagában még nem elég a hiteles történeti elbeszélés megszerkesztéséhez, ugyanis mindkét megközelítési mód az *akribeia* függvénye. Thukydides nem tér ki rá, hogy mit ért pontosan *akribeian* (a szó lehetséges értelmezéseiről lásd: Simon Hornblower: Thucydides. London 1987. 37), az viszont néhány elszórt megjegyzéséből kiderül, hogy *akribeia* nélkül az *autopsia* és a szemtanúk beszámolóit is félrevezethetik a történetírók. Az *Archaiológiában* egy szellemes példával – Spárta és Athén eljövendő romjainak látványából leszűrhető hamis következtetések lehetőségével – int arra, hogy olykor az *autopsia* is tévutakra kalauzolhat (vö. 1, 10), míg módszertani bevezetésében arra figyelmeztet, hogy a szemtanúk ugyanarról az eseményről előítéleteik vagy eltérő emlékezőtehetségük miatt különbözőképp számolnak be (vö. 1, 22, 3). Talán ezt a thukydidesi gondolatot bontja ki Polybios, amikor többször hangsúlyozza, hogy csak a katonailag és politikailag képzett megfigyelő képes hiteles beszámolót adni egy történeti eseményről, hiszen csak egy ilyen szemtanú tudja, hogy mit kell megfigyelnie és mit kell kérdeznie más szemtanútól (vö. Plb. 12, 27, 8–9; 12, 25g, 1–3). Lukianosnál ugyanezek gondolatok bukkannak fel (vö. *Hist. Conscr.* 34). A polybiosi hatásokról Lukianosnál lásd: *Aristoula Georgiadi–Davis H. J. Larmour*: Lucian and Historiography. ANRW 34.2 (1994) 1448–1478; különösen: 1455–1456.

a történeti elbeszélés formába öntésének nehézségeire.²⁵ A fent említett három motívum segítségével megrajzolt portrék két célt hivatottak szolgálni: egyrészt a történetíró szavahihetőségét tanúsítják, másrészt az elbeszélő tekintélyét teremtik meg az olvasó előtt. Ezekre a karcolatokra többnyire a történeti művek előszavában bukkanhatunk, de előfordul, hogy a történetíró az elbeszélés menetét megtörve tér ki saját személyének bemutatására.

Jóllehet a legtöbb historikus él ezzel az eszközzel, akadnak kivételek. Ilyen kivétel Xenophón, Polybios és Arrhianos is. A nikomédiai történetíró azonban, noha saját történetírói önarcképét szándékoltan nem festette meg, Xenophónnal és Polybiosszal ellentétben e hagyománytól mégsem szakadt el, csak éppen másutt, más formában használta.

Thukydides nyomán Arrhianos két előszót írt művéhez: egy témamegjelölő és egy módszertani bevezetést.²⁶ Thukydidesszel ellentétben azonban a nikomédiai történetíró művét nem önmaga bemutatásával és a téma meghatározásával kezdi, hanem forrásait és forráskezelési módszerét tárja fel az olvasó előtt. A témamegjelölő előszó csak az első könyv 12. caputjában bukkan fel. Arrhianos részben dramaturgiai megfontolásokból szimbolikus helyszínt választ *prooimion*-ja háttéréül: a makedón király Trójában tett látogatását.²⁷ Arrhianos az epikus és a történetírói hagyományt mesterien ötvöztet

²⁵ Az egyes történetírók jellemrajzaiba a fent említett témakörökre lebontva részletes betekintést nyújt: *John M. Marincola: Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge 1997. 128-174.

²⁶ Philip Stadter mutatott rá, hogy az *Anabasis* ún. kettős vagy kiterjesztett (*extended*) előszava Hérodotos és Thukydides bevezetései formajegyeit viseli magán és a nagy elődök tudatos irodalmi utánzásáról tanúskodik; lásd: *Philip A. Stadter: Arrian's Extended Preface*. ICS 6 (1981) 157-171. Moles tovább árnyalva Stadter megállapításait arra hívta fel a figyelmet, hogy a hasonlóságok ellenére van egy fontos különbség: Arrhianos azzal, hogy forrásait és módszereit ismerteti az előszóban nem pedig a témát, tulajdonképpen fejtegetőre állította Thukydides kettős bevezetését; lásd: *John L. Moles: The Interpretation of the 'Second Preface' in Arrian's Anabasis*. JHS 105 (1985) 162-168; különösen: 167. Lásd még: *John M. Marincola: Some Suggestions on the Proem and 'Second Preface' of Arrian's Anabasis*. JHS 109 (1989) 186-189; különösen: 187, 15. jegyz.

²⁷ Alexandros Trójába érkezése, Achilleus sírjának megkoszorúzása – Moles szerint – remek alkalmat kínált Arrhianosnak egyfelől arra, hogy a bevezetőben az epikus és a historiográfiai hagyomány egyes elemeit összeilleszse, másfelől, hogy a makedón király ilioni látogatását szimbolikusán a hadjárat és Alexandros eposzba illő tetteinek kiindulópontjaként ábrázolja; lásd: *Moles (1985) 167*. John Marincola e dramaturgiai szálát továbbfűzve hívja fel a figyelmet arra, hogy Arrhianos számára Trója minden bizonnyal alkalmasabb helyszínt nyújtott egy Alexandros tetteit dicsőítő *prooimion* megszólaltatásához, mint a helléspontosi átkelést megelőző események: a görög városok leigázása vagy Thébai kíméletlen lerombolása; lásd: *Marincola (1989) 187-188*.

mutatja be témáját.²⁸ Miután részletesen beszámol a látogatás eseményeiről, elbeszélését Achilleus és Homéros felemlítése kapcsán finoman átvezeti az ún. második előszóba. Alexandros tetteit a szicíliai *tyrannosok* és a Tízezrek tetteivel hasonlítja össze, majd arra a következtetésre jut, hogy noha Alexandros jelentősebb tetteket vitt végbe a görögök és a barbárok között, mint korábban bárki, mégsem akadt méltó krónikása a makedón királynak sem versben, sem prózában (1, 12, 2–4). A *synkrisis*²⁹ követően lép az elbeszélésbe a szerző egyes szám első személyben, de rendhagyó módon:

„(4) ἔνθεν καὶ αὐτὸς ὀρμηθῆναι φημι ἐς τήνδε τὴν ξυγγραφήν, οὐκ ἀπαξίωσας ἑμαυτὸν φανερά καταστήσειν ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (5) ὅστις δὲ ὦν ταῦτα ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γιγνώσκω, τὸ μὲν ὄνομα οὐδὲν δέομαι ἀναγράψαι, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγνωστον ἐς ἀνθρώπους ἐστίν, οὐδὲ πατρίδα ἦτις μοι ἐστίν οὐδὲ γένος τὸ ἐμόν, οὐδὲ εἰ δὴ τίνα ἀρχὴν ἐν τῇ ἑμαυτοῦ³⁰ ἥρξα· ἀλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἶδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο.” (1, 12, 4–5)³¹

²⁸ Moles a második előszóban fellelhető bizonyos szóátvételekre, stilisztikai elemekre rámutatva meggyőzően bizonyítja Homéros, Hérodotos, Thukydides, Xenophón és az *enkómion*-irodalom hatását: *Moles* (1985) 164–165. Marincola tovább gyarapítva a fenti névsort: Theopompos Philipposról írt, töredékesen ránk maradt művének előszavát jelöli meg Arrhianos bevezetésének egyik lehetséges mintájaként; lásd: *Marincola* (1989) 186–187.

²⁹ A Moles által kimutatott Hérodotos–Arrhianos párhuzamokat egy további elemmel gazdagíthatjuk: Hérodotos, hasonlóan Arrhianoshoz, a téma felnagyításához szintén *synkrisis*-t használ, amelyben Xerxés hadjáratát veti össze Dareios, a szkíták és az Atreidák hadivállalkozásaival (vö. 7, 20, 2–21, 1).

³⁰ Az ἐν τῇ ἑμαυτοῦ kifejezés tartalma homályos; három helyszínre is utalhat: (1) Róma vagy a Római Birodalom, (2) Athén, (3) Nikomédia. A görögben a szülőföldre használt leggyakoribb kifejezés a πατρίς. Ezt a szót helyettesíthetik olyan kifejezések, mint a ἑμαυτοῦ, ἑαυτῶν ἰδία stb. Ezek a kifejezések azonban nemcsak a szülőföldre vonatkozhatnak, hanem arra a helyre is, amelyhez az adott személyt valamilyen oknál fogva szorosabb szálak kötik. A görög nyelvi hagyomány mindhárom fenti értelmezést lehetővé teszi. Több érv szól azonban amellett, hogy a τῇ ἑμαυτοῦ kifejezés Nikomédiára vonatkozik. A πατρίδα szó egyértelműen Nikomédiára utal. Arrianos az οὐδὲ πατρίδα...ἥρξα kifejezésben és az ezt megelőző és követő mondatrészekben mindig hangsúlyozza a személyes birtokviszonyt (az én hazám, az én családom, az én hivatalaim stb.) Ebben a szövegösszefüggésben a ἐν τῇ ἑμαυτοῦ fordulat inkább Nikomédiára vonatkozik, mintsem Rómára vagy Athénra. Lásd erről: *Moles* (1985) 165–166.

³¹ „(4) Ezért fogtam hozzá a történeti műhöz méltónak tartva magamat arra, hogy ismerté tegyem Alexandros tetteit az emberek között. (5) Nekem pedig, aki ilyen véleménnyel vagyok saját magamról, nevemet nem szükséges leírnom, ugyanis nem ismeretlen az emberek előtt, ahogy szülőföldem és nemzetségem sem, és az sem, hogy vajon viseltem-e hivatalt hazámban. Azt viszont leírom, hogy számomra a szülőföldet, a családot és a hivatalokat ez a mű jelenti, és már ifjúkoromtól ez jelentette.”

Arrhianos ahelyett, hogy követve a historiográfiai hagyományt felfedné nevét, születési helyét, származását és hivatalait, tüntetően elhallgatja azokat. E hallgatást többen többféleképpen magyarázták.

Az első értelmezés – ha nem is kizárólag e néhány sorra vonatkoztatva – Eduard Schwartz Arrhianos-szócikkében látott napvilágot. Schwartz a nikomédiai történetíró politikai pályafutásában bekövetkezett töréssel (*Schiffbruch*) hozza összefüggésbe a kései írásokban – s a szócikk írója szerint az *Anabasis* is ide sorolandó³² –

³² Arrhianos történeti műveinek datálása vitatott. Anélkül, hogy tüzetesen megvizsgálánk az összes elméletet – tárgyunk ezt nem kívánja meg – itt csak a legfontosabb és kizárólag az *Anabasis*ra vonatkozó datálási javaslatok bemutatására szorítkozunk. Az *Anabasis* keletkezési időpontjának meghatározására tett első kísérletet a szakirodalom általában Schwartz 1896-ban megjelent tanulmányához köti, jóllehet a témában ekkor már két dolgozat is született, melyek később a feledés homályába veszték. H. Nissen 1888-ban Lukianos egyes műveinek (*DMort., Dom., Hist. Conscr., Peregr.*) részleteit az *Anabasis* szövegével összevetve arra a következtetésre jutott, hogy az *Anabasis* első három könyve kevéssel a *Hist. Conscr.* után talán Kr. u. 166-ban született, míg az utolsó négy könyv valamikor Kr. u. 168-ban; lásd: H. Nissen: Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. *RhM* 43 (1888) 236-257. Nissen tanulmányára néhány évvel később Carl Erich Gleye reagált, aki módosítva elődje következtetéseit kimutatta, hogy az *Anabasis*nak már a *Hist. Conscr.* előtt meg kellett születnie; lásd: Carl E. Gleye: Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. *Philologus* 53 (1894) 442-448. Schwartz ezek után fogalmazta meg azt az elképzelést, hogy Arrhianos történeti műveit életének utolsó szakaszában alkotta, amikor a politikai életből visszavonulva Athénban telepedett le; lásd: E. Schwartz: Arrianus RE II (1896) 1235-1237. A kutatók többsége Schwartzot követve az *Anabasis* kései keletkezését tartja valószínűnek. Jacoby nem köti az *Anabasis* keletkezését szigorúan Athénhoz, de Schwartzhoz hasonlóan ő is Arrhianos kappadókiai kormányzósága utánra (Kr. u. 137) datálja a művet; lásd: Felix Jacoby: Die Fragmente der griechischen Historiker II D comm. Berlin 1926. 552. Wirth Kr. u. 147 és 165 közé teszi az *Anabasis* keletkezését; lásd: Gerhard Wirth: Anmerkungen zur Arrianbiographie. *Historia* 13 (1964) 223-231. Bowie a százhatvanas évek első felére keltezi a művet; lásd: Bowie (1970) 27. Stadter a fentiekhez képest tágabb időkeretet ad. Véleménye szerint Arrhianos az *Anabasis*t valamikor *consuls*ága (Kr. u. 129/130) után Kappadokiában vagy Athénban írta meg; lásd: Stadter (1980) 179-185; különösen: 184. Brunt körültekintően fogalmaz: „Even if the *Anabasis* precedes Arrian's Cappadocian years, it is in my judgement the product of a man who had already held offices at Rome.” Lásd: Peter A. Brunt: Arrian: *Anabasis* of Alexander II. London 1983. 534-539; különösen: 538. Vidal-Naquet az *Anabasis* francia fordításához írott utószavában kifejti, hogy az 1, 12, 5 szavai arra utalnak, hogy Arrhianos már végigjárta a *cursus honorum* nagyobb részét, amikor Alexandros történetéhez hozzáfogott; lásd: P. Vidal-Naquet: Flavius Arrien entre deux mondes. In: P. Savinel (trad.): Arrien, Histoire d'Alexandre. L'Anabase d'Alexandre le Grand et l'Inde. Paris 1984. 313-393; különösen: 320-322. Henry Tonnet szerint Kr. u. 137 és 165 között született meg az *Anabasis*; lásd: Tonnet (1988) 69-101. Legutóbb Delfino Ambaglio kísérte meg néhány új érveléssel alátámasztani Schwartz elméletét, tanulmányára azonban – az elmúlt évek dolgozattermésének tanúsága szerint – nem igen figyeltek föl, jóllehet az *Anabasis* olasz fordítója, ha nem is ügydöntő, de megfontolásra érdemes gondolatokat vetett fel; lásd: Delfino Ambaglio (Trad.): Arriano: *Anabasi* di Alessandro I. Milano 1994. 11-13. Schwartz elmélete a kisebb módosítások ellenére lassan dogmává szilárdult, noha Friedrich Reuss már 1899-ben amellett érvelt, hogy az *Anabasis* már Arrhianos *consuls*ága előtt elkészült. Reuss kimutatta, hogy az *Anabasis* számos olyan földrajzi tévedést tartalmaz, melyet Arrhianos Kappadókia kormányzó-

található szerzői némaságot.³³ A német filológus szerint Arrhianos, miután Hadrianos halálát követően száműzték a nagypolitika színpadáról, büszkeségből (vagy sértődöttségből?) hallgatta el korábbi hivatalait.³⁴ Túlontúl ingoványos területre tévednénk azonban, ha elfogadnánk Schwartz javaslatát: egyrészt nehéz volna kifürkészni és meghatározni Arrhianos érzéseit több mint másfél évezred távlatából, másrészt – s ez a perdöntő – semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, amely alátámasztaná, hogy Arrhianos karrierje derékba tört volna Hadrianos halála után.³⁵

Abraham B. Breebaart Arrhianos-monográfiájában már sokkal kézzelfoghatóbb megoldást kínál, ráadásul nem is egyet. A holland kutató Arrhianos hallgatásának egyik lehetséges okát az irodalmi utánzásban jelöli meg. A nikomédiai történetíró, véli Breebaart, Homéroszt és Xenophónt utánozva választotta a névtelenséget.³⁶ Másik megoldási javaslatában inkább gyakorlati szempontok érvényesülnek. Rámutat, hogy mivel nem kortörténetet írt, Arrhianosnak

jaként biztosan nem követett volna el; lásd: *F. Reuss: Arrian und Appian. RhM 45 (1899) 446-465; különösen: 456. E szakadár és sokáig feledésbe merült hipotézist a hetvenes évek elején Bosworth élesztette újjá, majd több írásában Reuss érvelését kiegészítve – olykor önmagát ismételve – igyekezett bizonyítani, hogy Arrhianos kevéssel Kr. u. 115 után már lejegyezte Alexandros történetét; lásd: Albert B. Bosworth: Arrian's Literary Development. CQ 22 (1972) 163-185; Bosworth (1980) 8-11; Bosworth (1988) 28-37; uő.: A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander II. Oxford 1995. 256-257. Érveit azonban többen meggyőzően cáfolták; lásd: Weehler (1977) 402-406; Stadter (1980) 184-185; Tonnet (1988) 77-84; Nicholas L. G. Hammond: Vivid Tenses in Arrian 1,16. Historia 46 (1997) 247-249. Bosworth a felmerülő ellenérvekre csak részben válaszolt; hipotézise mellett továbbra is kitart; lásd: Bosworth (1988) 30, 72. jegy.; uő.: Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory. In: John Marincola (ed.): A Companion to Greek and Roman Historiography. Oxford 2007. 447-453. A rendelkezésünkre álló kevés és egymásnak ellentmondó forrásból, illetve utalásból nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani az *Anabasis* keletkezési időpontját. Wheeler, aki maga is foglalkozott röviden a kérdéssel, a következőképp értékeli – véleményünk szerint helyesen – a probléma súlyát: „[...] a problem whose solution will yield little new information about Arrian and practically nothing about Alexander.” Weehler (1977) 399.*

³³ Schwartz (1896) 1231.

³⁴ Hasonlóan vélekedik Bowersock, aki Arrhianos háttérbe szorulását összeköti Hadrianus eltávolításával a négy híres sophistától (C. Avitius Heliódorus, Valerius Eudaemon, Favorinus és milétosi Dionysios); lásd: G. W. Bowersock : Greek Sophists in the Roman Empire. Oxford 1969. 52.

³⁵ Lásd: Weehler (1977) 380; Bosworth (1980) 4; Syme (1982) 181-211; különösen: 206. Harrer egy Lukianos-hely (Peregr. 14) nyomán azt feltételezte, hogy mielőtt Arrhianos visszavonult volna Athénba, Szíria kormányzójaként tevékenykedett; lásd: G. A. Harrer: Was Arrian Governor of Syria? CPh 11 (1916) 338-339. Noha Harrer feltételezése, hogy a Lukianos által említett filozófiát kedvelő kormányzó azonos a nikomédiai történetíróval, nem bizonyítható, mégis a legtöbben elfogadják a hipotézist, mivel számos példa van rá, hogy kappadókiai kormányzók hivataluk lejárta után Szíria kormányzói székét foglalhatták el; lásd: Weehler (1977) 380-381; Matthew D. Macleod: Lucian's Relationship to Arrian. Philologus 131 (1987) 257-264; különösen: 264.

³⁶ Breebaart (1960) 24-25.

nem kellett hozzáértését származásának, hivatalainak feltüntetésével alá-támasztania.³⁷

Arrhianos másik monográfusa, Philip Stadter a nikomédiai történetíró mesterének, Epiktétosnak a tanításait látja visszatükröződni e néhány sorban.³⁸ A sztoikus bölcs tanítása szerint ugyanis nem illendő olyan dolgokkal kérkedni, melyek külső erők befolyása alatt állnak, mint például egy hivatali tisztség, a származás vagy éppen a szülőhely; elismerésre kizárólag a tőlünk függő, a mi hatalmunkban álló dolgok érdemesek.³⁹ Ezt az epiktétosi gondolatot szövegeztetja meg – Stadter szerint – Arrhianos, amikor homályban hagyja önéletrajzi adatait és kijelenti, hogy számára a szülőföldet, családot, hivaltalt ezen írása(i) (οἷδε οἱ λόγοι)⁴⁰ jelenti(k), hiszen – az epiktétosi tanból következően – csak írásműve(i) fölött van hatalma, csak ez(ek)ért felelős.

Bosworth *Anabasis*-kommentárjában a következőképp magyarázza a kérdéses sorokat: „*This is a formal recusatio. It seems to have been standard practice in histories of the imperial period to include an autobiographical preface, giving place of birth and a brief summary of the writer's career. Arrian, however, states that in his own case he has no reason to give biographical details for his name is perfectly familiar. He assumes that the reading public already knows his work and the simple fact of name Ἀρριανός upon the title will recommend the book without any further need for self-advertisement.*”⁴¹

Bosworth az eddigi elméletekhez képest már-már földhözragadt, mindazonáltal fontos szempontokat felvető *scholion*ja természetesen nem merítette ki teljesen az értelmezési lehetőségeket, s a nyolcvanas évek második felében újabb tanulmányok, illetve ötletek születtek a tárgyban. Köztük az egyik legérdekesebb John Moles-é. Moles elveti Breebaart hipotéziseit, Stadter felvetését viszont nem zárja ki, de megjegyzi, hogy jöllehet Arrhianos felidézni mestere

³⁷ Breebaart (1960) 17. Hasonló véleményen van Schepens; lásd: *Guido Schepens: Arrian's View of his Task as Alexander-Historian. AncSoc* 2 (1971) 254–268; különösen: 265–266.

³⁸ Stadter (1980) 64–65. Lásd még: Bosworth (1980) 106–107.

³⁹ Vö. *Diss.* 1, 22, 10; 2, 6, 24; 2, 22, 16; 2, 17, 24; *Ench.* 1, 1.

⁴⁰ A οἷδε οἱ λόγοι kifejezés értelmezése megosztja a filológusokat. A kutatók egy része amellet érvel, hogy a többes számú alak valójában egyetlen műre, nevezetesen az *Anabasis*-ra utal. Lásd: Bowie (1970) 26–27; Schepens (1971) 264; Joseph Roisman: Why Arrian Wrote the *Anabasis*? *RSA* 13/14 (1983/84) 253–263; különösen: 256–257; Moles (1985) 167. A másik tábor Arrhianos az *Anabasis* előtt született írásait látja megbújni e kifejezésben. Lásd: Bosworth (1972) 168; Bosworth (1980) 107; Stadter (1980) 64–65, 212, 21. jegyz.; Brunt (1983) 538; Bosworth (1988) 34. Magam – Moles és Roisman érvelését elfogadva – az előbbi feltételezéssel értek egyet.

⁴¹ Bosworth (1980) 106.

szellemét, ezt sajátos, nem teljesen epiktétosi módon teszi.⁴² Arrhianos soraiban egyfelől – s itt elsősorban Moles az „ἀλλ’ ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρις...” kezdetű mondatra gondol(hat) – Homéros Andromachéjának Hektórhoz intézett szavait hallja visszacsengeni (vö. *Il.* VI, 429–430),⁴³ másfelől, fenntartásokkal ugyan, de Appianos fellengzős előszavának ellenpárját látja bennük.⁴⁴ Ez utóbbi feltételezést egészíti ki tanulmányának másik alapgondolata, mely a második előszó és egyúttal a teljes mű görög vonásait, illetve a szerző görög „hazafiságát” emeli ki és állítja szembe a római hagyománnyal. Moles felhívja a figyelmet arra, hogy mivel Arrhianos görögül, görögöknek írt, ráadásul írásának tárgya is görög, s az előszóban összehasonlítóképpen felvonultatott példák is egytől egyig a görög történelemből valók, ebben a (görög) kontextusban teljesen irreleváns lett volna a birodalmi adminisztrációban betöltött tisztségével előhozakodnia.⁴⁵

John Marincola egyfelől Breebaart, másfelől pedig Moles felvetéseit továbbgondolva két értelmezést lát elfogadhatónak. Egyrészt tarthatónak ítéli

⁴² *Moles* (1985) 164, 13. jegy., 166. Moles adós marad a Breebaart hipotézise ellen szóló érvekkel.

⁴³ *Moles* (1985) 166. Bosworth a Homéros-reminiscencia mellett Xenophón (vö. *An.* 1, 3, 6) és Epiktétos gondolatait is sejteni véli a mondatban; lásd: *Bosworth* (1988) 33.

⁴⁴ *Moles* (1985) 168. Moles-t időrendi problémák intik óvatosságra. Nem sikerült ugyanis eddig megnyugtatóan tisztázni, hogy melyik történeti mű keletkezett korábban. Schwartz néhány sort szentelve a problémának tényként közli Arrhianos-tanulmányában, hogy Appianos felhasználta a nikomédiai történetíró munkáját; lásd: *Schwartz* (1896) 1245. Reuss már alaposabb: a két írás egyes szövegrészeinek összehasonlító elemzése után alakítja ki álláspontját, amely megegyezik Schwartz-ével; lásd: *Reuss* (1899) 446–451. Wirth bő félévszázaddal később azonban a két szöveg között Reuss által kimutatott hasonlóságokat azzal magyarázta, hogy mindkét szerző egymástól függetlenül egy közös forrásból, nevezetesen Aristobulos munkájából merített; lásd: *Wirth* (1964) 210–220. Alig néhány év múlva Bosworth visszatért Reuss hipotéziséhez, és Wirth-tel szemben azt akarta bizonyítani, hogy Appianos nem ismerte közvetlenül Aristobulos írását, csak Arrhianos közvetítésén keresztül; lásd: *Bosworth* (1972) 176–178. Legutóbb K. Brodersen és Henry Tonnet foglalkozott a kérdéssel és jutott (egymástól függetlenül) különböző álláspontra. Brodersen Reuss nyomdokain haladva és a német klasszikus filológus elméletét itt-ott kiegészítve állapítja meg, hogy Appianos kétségkívül Arrhianos *Anabasis*ából merített; lásd: *K. Brodersen: Appian und Arrian. Klio* 70 (1988) 461–467. Tonnet Wirth hipotézisét próbálta alátámasztani. Írásának Brodersennel szemben – aki a ugyanazokat a helyeket vetette újra össze, melyeket korábban Reuss és Bosworth – van egy fontos nívója. A francia kutató egy olyan appianosi helyre (1, 21, 53) hívta fel a figyelmet, amely szövegszerű hasonlóságokat mutat egy Strabónnál található Aristobulostól származó szövegrésszel (16, 1, 11), melynek azonban az *Anabasis*ban nincsen párhuzama. A szövegszerű összecsengések miatt – Tonnet szerint – nem lehet kizárni, hogy Appianos közvetlenül Aristobulost használta; lásd: *Tonnet* (1988) 159–161.

⁴⁵ *Moles* (1985) 165–166. Az *Anabasis* közönségéről és a műben fellelhető Rómára tett utalásokról, illetve azok értelmezéséről lásd még: *Bosworth* (1980) 1; *Stadter* (1980) 90; és különösképp: *Ambaglio* (1994) 13–20.

Breebaart azon elképzelését, mely szerint Arrhianos Homéros névtelenségét szem előtt tartva hagyta rejtve saját kilétét. Marincola felhívja a figyelmet rá, hogy a második szofisztika korában több olyan szónok és történetíró is alkotott, aki Homéros önmagáról való hallgatását követendő mintának tekintette.⁴⁶ Másrészt, álláspontja szerint, Arrhianos hallgatásával nemcsak Homéroszt idézi fel, hanem egyúttal a római történetírás hagyományait is elutasítja. Az állami tisztségekre való hivatkozás ugyanis a római történetíróknál volt szokás, a klasszikus görög szerzőknél nem.⁴⁷

J. V. Gray másfelől közelíti meg a kérdést. Feltételezése szerint Arrhianos erkölcsi megfontolásokból döntött e történetírói toposz látványos elutasítása mellett. Egyes görög történetírók megjegyzéseiből, illetve bírálataiból ugyanis kiderül, hogy az önmagukat látványosan előtérbe helyező és dicsérő történetírókat nemcsak megbízhatatlannak, de hazugoknak is tartották. Ez az elképzelés Arrhianos korában is elevenen élt, erre Lukianos műve szolgál bizonyítékkal. Arrhianos tehát azért mondott le saját személyének kihangsúlyozásáról – vonja le Gray a következtetést –, hogy előre tisztázza magát az önös érdekeket szolgáló és a tényeket meghamisító történetírás vádjától, és egyúttal kivívja olvasói elismerését.⁴⁸

A fent elősorolt elméletek, noha eltérnek egymástól, egy dologban megegyeznek: egyik hipotézis sem oltja ki, hanem inkább kiegészíti a másikat. Más szóval: nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, vajon mi ösztönözte Arrhianoszt e rendhagyó bemutatkozásra. A nikomédiai történetíró tudatos *recusatio*jának több oka lehet, melyek külön-külön, de egymást erősítve is ösztönözhatték a történetíróat a historiográfiai hagyomány sajátos felhasználására – pontosabban elutasítására.⁴⁹ Abban azonban biztosak lehetünk, hogy Arrhianosnak kivételes

⁴⁶ A két nemzedékkel Arrhianos előtt élt prusai Dión például a szerényen hallgató és műve mögé rejtőző Homéroszt a nevükkel és műveikkel hencegő történetírókkal állította szembe (*Or.* 53. 9–10). Phótiós tanúsága szerint a Hadrianos korában alkotó szónok és történetíró, Kephalión sem fedte fel kilétét művében, szintén Homéroszt tekintve zsinórmértéknek (*Bibl.* 68, 4=FGH 93 T2). Lukianos a *Hist. Conscr.*-ban egy olyan, névtelen történetírót állít pellengére, aki nevének elhallgatását Homéros hallgatásához hasonlítja (*Hist. Conscr.* 14). Lásd erről: Karl Hartmann: Zu den Schriften und Fragmenten des Flavius Arrianus. Berliner Philologische Wochenschrift 30 (1910) 608; Marincola (1989) 188.

⁴⁷ Erről bővebben lásd alant.

⁴⁸ J. V. Gray: The Moral Interpretation of the 'Second Preface' to Arrian's Anabasis. JHS 110 (1990) 180–186.

⁴⁹ Hogy Arrhianos megfontoltan választotta e rendhagyó formát, arra bizonyíték, hogy a *Bithyniakában* hagyományos módon szerkesztette meg a mű előszavát: „Νικομήδειον γάρ τι τὸ γένος αὐτοῦ ἐν ταύτῃ τῇ συγγραφῇ διορίζει, ἐν αὐτῇ τε γεννηθῆναι καὶ τραφῆναι καὶ παιδευθῆναι καὶ ἱερεῖα τῆς Δήμητρος καὶ τῆς παιδὸς αὐτῆς, αἷς καὶ τὴν πόλιν ἀνακεῖσθαι φησι, χρηματῖσαι.” – „Ebben a történeti műben (ti. a *Bithyniakában*) ugyanis világosan közli, hogy egy

érzéke volt ahhoz, hogy a hagyományos történetírói toposzokat egyedi módon építse be művébe. Erre tanúbizonyság az *Anabasis* előszava is.

Mint fentebb említettük, Arrhianos Alexandros történetét forrásainak megnevezésével és forráskezelési módszerének leírásával kezdi. Az *Anabasis* első mondata így szól:

„Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ὅσα μὲν ταῦτ᾽ ἄμφω περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου συνέγραψαν, ταῦτα ἐγὼ ὡς πάντῃ ἀληθῆ ἀναγράφω, ὅσα δὲ οὐ ταῦτά, τούτων τὰ πιστότερα ἔμοι φαίνόμενα καὶ ἅμα ἀξιαφηγητότερα ἐπιλεξάμενος.”⁵⁰ (*Praef.* 1)

Ha összevetjük a két előszót, azonnal feltűnik, hogy a mű első sora, melyben a szerző nyíltan megnevezi forrásait, ellentétben áll az elbeszélő névtelenségével. A *nominativusban* feltüntetett nevek, mint John Marincola rámutatott, Arrhianos szellemességét dicsérik: a nikomédiai történetíró ugyanis e különös felütéssel a régi történetírókat (elsősorban Hekataiost, Hérodotost és Thukydidést) idézi meg, akik szintén saját nevük közlésével fogtak történeti elbeszélésükhöz.⁵¹ A régi hagyomány szellemes felhasználása, melyet vélhetőleg a korabeli olvasó is nagyra értékelt, azonban nem korlátozódik csupán a források megnevezésére, hanem továbbgyűrűzik az előszó következő egységébe, ahol Arrhianos forrásainak szavahihetőségét igyekszik alátámasztani.

Arrhianos mintegy ötszáz évvel a makedón király halála után vetette papiruszra hőse történetét. Nem kerülhette el tehát, hogy olvasói előtt tisztázza, miért olyan témát választott, melyet előtte már oly sokan feldolgoztak nemcsak a távoli múltban, de saját korában is.⁵² Másként fogalmazva, választ kellett adnia

nikomédiai család sarja, és hogy Nikomédiában született, nevelkedett, tanult, és hogy Démétrének s lányának a papja volt, akiknek a város is, elmondása szerint, szentelve van.” (Phot. Bibl. cod. 93 p. 71a, 32)

⁵⁰ „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal, Philippos fiával kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (Szepessy Tibor fordítása)

⁵¹ Marincola (1997) 275. Hasonló véleményen van Hidber; lásd: T. Hidber: Arrian. In: Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston 2004. 167.

⁵² Vö. Schepens (1971) 254. Az *Anabasis*t megelőzte a mytilénéi Potamón és az alexandriai Apión munkája; vö. FGH 147, ill. FGH 616; prusai Dión tollán két beszéd és egy értekezés született Alexandrosról (*Peri Basileias* 2; 4; *Peri tón Alexandru aretón*; lásd: Suda s.v. *Dion* 1234.); Arrhianos idősebb kortársa, Plutarchos egy beszédet és egy életrajzot írt a makedón királyról; Kephalión világtörténete Alexandros halálával ért véget, és talán peireiai Kritón a makedón

arra a kérdésre, hogy miért más, miért jobb az általa lejegyzett Alexandros-történet, mint a többi. Hogy Arrhianos számolt ezzel az olvasói kérdéssel, mi sem bizonyítja jobban, mint az előszó utolsó mondata: „ὅστις δὲ θαυμάσεται ἀνθ' ὅτου ἐπὶ τοσοῖσδε συγγραφεῦσι καὶ ἐμοὶ ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἢδε ἡ συγγραφή, τὰ τε ἐκείνων πάντα τις ἀναλεξάμενος καὶ τοῖσδε τοῖς ἡμετέροις ἐντυχὼν οὕτω θαυμαζέτω.”⁵³ (Praef. 3) Nem feltétlenül kell azonban az olvasónak elegendet tennie eme magabiztos felhívásnak ahhoz, hogy legalább részben választ kapjon kérdésére. Az előrevetett metodológiai ismertetésből, ha csak utalásszerűen is, de kiderül, hogy a szerző rendet akar tenni a kusza, ellentmondásokkal (ἄξυμφωνότεροι) teli Alexandros-hagyományban, és a makedón király *hiteles* történetét készül lejegyezni.⁵⁴ Amikor azonban a régmúlt eseményeinek meglevenítéséről van szó, a történeti hitelesség záloga csak részben lehet az eseményeket újra megörökítő történetíró; a történeti igazság elérésének másik elengedhetetlen feltétele az írott források megbízhatósága – Arrhianos is ezért tér ki részletesen forrásválasztásának okaira.

Ptolemaios és Aristobulos szavahihetőségét három tényezővel igyekszik szavatolni: (a) mindkét szerző részt vett Alexandros hadjáratában (ὁ μὲν ὅτι συνεστράτευσε βασιλεῖ Ἀλεξάνδρῳ, Ἀριστόβουλος, Πτολεμαῖος δὲ πρὸς τῷ ξυστρατεῦσαι); (b) Ptolemaios ezen felül király volt, tehát gyalázatos dolog

birodalomról szóló műve is; vö. FGH 93, ill. FGH 277. Témaválasztásának egyik oka – mint arról az *Anabasis* befejezésének és a 12. caputnak néhány sora tanúskodik – bizonyára Alexandros iránt érzett csodálata és az ifjúkorától benne élő élénk érdeklődés lehetett; vö. 7, 30, 3; 1, 12, 5. Figyelemre méltó, hogy Arrhianos a *Bithyniakában* és a *Kynégetikosban* hasonló módon indokolja témaválasztását; lásd: Phot. Bibl. cod. 93, 71a; Cyn. 1, 4.

⁵³ „Aki pedig csodálkozik, hogy annyi más író után miért jutott eszembe nekem is ennek a műnek a megírása: olvassa végig a többiek valamennyi művét, aztán az enyémet, s akkor csodálkozzék.” (Szepessy Tibor fordítása)

⁵⁴ Arrhianos nemcsak az előszóban utal rá, hogy az *Anabasis* megírásával az volt a célja, hogy leszámoljon az Alexandrost körülfonó hazug mendemondákkal, hanem később az elbeszélésben is. A 6. könyvben egy teljes caputot szán a témának. A mallosok elleni támadás leírását lezáró *ekphrasis* első mondata világot vet arra, hogy milyen feladatot szánt művének: „πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδοῦσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆσδε τῆς συγγραφῆς παύσεται.” – „A történetírók sok más is leírtak erről az eseményről, és az első hazudozóktól átvett mendemonda egészen napjainkig fennmaradt, és nem fogja semmi megakadályozni, hogy ezek a hazugságok nemzedékről nemzedékre öröklődjenek, hacsak nem fog véget vetni nekik ez a történeti mű.” (6, 11, 2) Az ilioni látogatás leírásához szőtt második előszóban azonban, amikor Arrhianos Homérost, Xenophónt, illetve – Gelón és Hierón felemlítése kapcsán – Pindarost és Bakchylidést megidézve arról szó(nok)ol, hogy Alexandros eposzba illő tetteiről senki sem emlékezett meg méltóképp, az ἔπαξίως határozószóval már nem a történeti hitelességet kéri számon a korábban megjelent Alexandros-történeteken, hanem sokkal inkább irodalmi stílusukat bírálja.

lett volna hazudnia (ὅτι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι αἰσχροτέρον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἦν); (c) s végül: mindketten a király halála után írták meg visszamemlékezéseiket, tehát már nem irányította tollukat haszonlesés vagy kényszer (ἄμφω δέ, ὅτι τετελευτηκότος ἤδη Ἀλεξάνδρου συγγράφουσιν [ὅτε] αὐτοῖς ἦ τε ἀνάγκη καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ἄλλως τι ἢ ὡς συνηνέχθη συγγράφαι ἀπῆν). Felvetődik a kérdés, hogy miért e három szempontra hivatkozik Arrhianos.

Az első kritérium nem igényel hosszas magyarázatot. Ha végigtekintünk a historiográfia történetén, akkor megállapíthatjuk, hogy a történetírás megszületésétől fogva egészen Ammianus Marcellinusig az ókori történetírók és olvasók számára a leghitelesebb tudás forrását az *autopsia* jelentette.⁵⁵ Noha Arrhianos nem kortörténetet írt, követve ezt a mélyen gyökerező ismeretelméleti hagyományt áttételesen az *autopsiára* hivatkozik olvasói előtt, amikor kiemeli, hogy Ptolemaios és Aristobulos részt vettek Alexandros hadjáratában, tehát *szemtanúi* voltak az eseményeknek.⁵⁶

Bár a pártatlanság az Arrhianos forrásainak szavahihetőségét alátámasztó harmadik pillér, érdemes a második helyen tárgyalnunk, mivel – véleményünk szerint – szorosan összefügg az első kritériummal, mondhatni abból egyenesen következik.

Cicero Lucceiushoz írt levelét elemezve A. J. Woodmann hívta fel rá a figyelmet, hogy a modern történészek gyakran esnek abba a hibába, hogy összemosás saját koruk történetelméleti felfogását ókori elődeikével. Mint Woodmann hangsúlyozza, a görög és római történetírók teljesen mást értettek történeti igazságon, mint napjaink történészei. A történeti igazsághoz vezető úton a legfontosabb jelzőkövet az ókori szerzők számára nem bizonyos módszertani, forráskritikai szabályok akkurátus követése jelentette, hanem a pártatlanság.⁵⁷ A részrehajlást kiváltó okok az ókoriak szerint a történetíróban fellobbanó érzelmek voltak: a jótéteményekkel kecsegtető remény és a megtorlástól való félelem, illetve az elfogultság és a gyűlölet.⁵⁸ Már Hérodotosnál és Thukydidésnél is fellelhetők bizonyos nyomok, amelyek azt bizonyítják, hogy mindkét szerző törekedett a pártatlanságra, illetve arra, hogy olvasók számára

⁵⁵ A görög történetírás ismeretelméleti hagyományairól lásd bővebben: Guido Schepens: Some Aspects of Source Theory in Greek Historiography. *AncSoc* 6 (1975) 257-274; uő: History and Historia: Inquiry in the Greek Historians. In: John Marincola (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography* I. Oxford 2007. 39-55; Marincola (1997) 63-86.

⁵⁶ Vö. Breebaart (1960) 32-34; Brunt (1983) 551.

⁵⁷ A. J. Woodmann: *Rhetoric in Classical Historiography*. London–New York 1988. 70-74.

⁵⁸ Lásd erről: Torrey J. Luce: Ancient Views on the Causes of the Bias in Historical Writing. *CPh* 84 (1989) 16-31.

jelezzék semleges nézőpontjukat.⁵⁹ Az általunk ismert történetírók közül azonban Polybios volt az első, aki nyíltan követelményként fogalmazta meg, hogy a történetíró semmilyen irányban sem lehet részrehajló.⁶⁰ Hogy miért csak a Kr. e. 2. században jelennek meg először a történetíróknál ezek a pártatlanságot bizonygató kitérők, az valószínűleg a görög történetírásban a Kr. e. 4. században bekövetkező változásokkal magyarázható. A történetírás Philippos, de leginkább Alexandros uralkodása után új irányt vett: a történeti elbeszélések tárgyát már nem csupán közösségek, *polis*ok, illetve a köztük dúló háborúk szolgáltatták, hanem egy adott személy – általában egy uralkodó – és annak tettei is. Ezek a sokszor pozitív vagy negatív irányban elfogult munkák⁶¹ hívták életre azokat a kritikákat, amelyek például Polybios, Diodóros, Strabón, Pausanias, Dionysios vagy Plutarchos írásaiban olvashatók.⁶² Hogy az ilyesfajta bírálatokat elkerüljék és egyúttal szavahihetőségüket tanúsítsák, a görög és római történetírók gyakran bizonygatják pártatlanságukat. Sallustius, Tacitus, Josephus Flavius vagy Héródianos műveiben több erre vonatkozó kijelentést találhatunk.⁶³ Historiográfiai traktátusában Lukianos is hosszasan értekezik a témáról, ami ékesen bizonyítja, hogy Arrhianos korára a pártatlanság vált az egyik, ha nem a legfontosabb elvárássá a történetírókkal szemben.⁶⁴

⁵⁹ Lásd: Avenarius (1956) 52; William C. Fornara: *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley–Los Angeles–London 1983. 99–100.

⁶⁰ Lásd erről például: Marincola (1997) 164.

⁶¹ Fornara szerint Kallisthenész volt az első történetíró, aki nyíltan elfogult képet festett történeti elbeszélésének tárgyáról, Alexandrosról. Lásd: Fornara (1983) 64.

⁶² Lásd például: Plb. 8, 11, 1–4; D. S. 21, 17, 1–3; Str. 11, 7, 4; Paus. 1, 9, 8; D. H. A.R. 1, 4, 2–3; Plu. Arat. 38.

⁶³ Lásd: Sall. *Cat.* 4, 2–3; Tac. *Hist.* 1, 1, 3; *Ann.* 1, 1, 3; J. *B.J.* 1, 9; Hdn. 1, 1, 2. Úgy tűnik, hogy pártatlanságukat csak a kortörténetet író historikusoknak kellett bizonyítani, a távoli múlt eseményeit lejegyző történetíróknál, Diodórosnál, halikarnassosi Dionysiosnál nem találunk ilyesfajta mentegetőzéseket. Erről lásd még: Luce (1989) 25–27.

⁶⁴ Lásd erről a vonatkozó helyekkel: Woodmann (1988) 101, 7. jegy., ill. Avenarius (1956) 13–16. Arrhianos forrásválogatási szempontjai sok hasonlóságot mutatnak a Lukianos által tanácsoltakéval: „Τὰ δὲ πράγματα αὐτὰ οὐχ ὥς ἔτυχε συνακτέον, ἀλλὰ φιλοπόνως καὶ ταλαιπώρως πολλὰκις περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακρίναντα, καὶ μάλιστα μὲν παρόντα καὶ ἐφορώμενα, εἰ δὲ μή, τοῖς ἀδεκαστότερον ἐξηγουμένοις προσέχοντα καὶ οὐς εἰκάσειεν ἂν τις ἥκιστα πρὸς χάριν ἢ ἀπέχθειαν ἀφαίρησιν ἢ προσθήσιν τοῖς γεγονόσιν. κἀνταῦθα ἤδη καὶ στοχαστικός τις καὶ συνθετικός τοῦ πιθανωτέρου ἔστω.” – „A tényeket nem vaktában kell összeszedni, hanem fáradtságos és kitartó munkával kell tudakozódni felőlük, elsősorban azoktól, akik szemtanúként maguk is ott voltak. Ha erre nincs lehetőség, akkor azokat kell meghallgatni, akik legmegbízhatóbban tudják elmondani, s nem képzeltető róluk, hogy rokonszenvből vagy ellenszenvből elhallgatnak vagy hozzátoldanak valamit ahhoz, ami megtörtént.” (Hist. Conscr. 47; ford.: Kapitánffy István) Lásd még: Avenarius (1956) 71 skk.

Talán nem merészkedünk túl messzire, ha a fentiek alapján megkíséreljük rekonstruálni Arrhianos gondolatmenetét. A források kiválasztásánál minden bizonnyal elsődleges szempont volt Arrhianos számára, hogy a feldolgozandó szerzők az eseményekről *autopsiával* rendelkezzenek.⁶⁵ Aristobulos és Ptolemaios megfelelt ennek az ismeretelméleti kritériumnak. Az *autopsiának* azonban ára volt: ugyanis mindkét szerző – ahogy arra maga Arrhianos is többször utal az elbeszélés során – a makedón király közvetlen környezetéhez tartozott.⁶⁶ Ez a kapcsolat egy császárkori olvasóban, aki az uralkodó által kapott *beneficiumokat* tekintette az igazságot eltorzító részrehajlás legfőbb okának, könnyen felkelthette az elfogultság gyanúját. Ezzel feltehetően Arrhianos is számolt, ezért is igyekezett e gyanút eloszlatni.

Arrhianoséhoz hasonló érvelés – hogy tudniillik mindkét szerző a király halála után jegyezte le művét, ezért nem állt érdekükben meghamisítani a múltat – más történetíróknál is felbukkan. Tacitus *Historiae* című munkájában, miután beszámol arról hogy, Vespasianus császár alexandriai tartózkodása alatt miképpen gyógyított meg egy vak és egy bénult kezű embert, a történet hitelességét a következőképp támasztja alá: „*utrumque qui interfuerunt nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.*”⁶⁷ (Tac. Hist. 4, 81, 3) Ugyanez az érvelés látszik visszatükröződni Arrhianosnál is.⁶⁸ De még egy példát felhozhatunk, amely, ha nem is ilyen közvetlen módon, mint a fent idézett tacitusi mondat, de azt bizonyítja, hogy a nikomédiai történetíró argumentációja rendelkezett historiográfiai előzményekkel. Livius történeti művének utolsó huszoneköt könyvét, melyek a Kr. e. 43 és 9 között lejátszódott eseményeket tárgyalták, szándékosan csak Augustus halála után publikálta, elkerülendő

⁶⁵ Arrhianos forrásválasztásának lehetséges okairól lásd még: Stadter (1980) 66-73; Tonnet (1988) 134-144, 176-177, 216-217; Hammond (1993) 319-333.

⁶⁶ Hogy Aristobulos milyen tisztséget töltött be Alexandros seregében, nem lehet tudni. Bizonyos szöveghelyek (Arr. An. 6, 29, 4-11; Str. 15, 3, 7; 15, 1, 19) alapján a kutatók azt feltételezték, hogy építészként vagy mérnökként vett részt a hadjáratban; lásd: Helmut Berve: Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage II. New York (Reprint) 1973. 64; William W. Tarn: Alexander the Great II. Cambridge 1948. 38-40; Pearson (1960) 151. Bosworth azonban felhívta a figyelmet rá, hogy Kyros sírjának helyreállításához nem volt szükség mérnöki ismeretekre; lásd: Bosworth (1980) 27. Bármilyen volt Aristobulos feladata, a fennmaradt töredékek arról tanúskodnak, hogy jól ismerte a királyi udvart; lásd: An. 6, 29, 10; 7, 18, 1-5. Ptolemaios 331/330 után testőrként a király közvetlen környezetéhez tartozott. Ptolemaios pályafutásáról lásd: Berve (1973) 329-333; Jakob Seibert: Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I. München 1969. 1-26; Tonnet (1988) 187-194.

⁶⁷ „Mindkettőt most is emlegetik, amikor már semmi ára a hazugságnak.” (Borzsák István fordítása)

⁶⁸ Vö. Bosworth (1980) 43.

az esetleges pártosságot sejtő vádakat.⁶⁹ Hogy e hivatkozás elsősorban csak rétorikai fogás, és legfontosabb célja nem más, mint az olvasóközönség bizalmának elnyerése, az igazolja, hogy Arrhianos elmulasztja megjegyezni, amit alighanem maga is jól tudott, hogy Kallisthenésen, Alexandros udvari krónikásán kívül minden egyes Alexandros-történetíró a makedón király halála után írta meg a hadjárat történetét.

Hogy tovább erősítse forrásainak hitelét, s egyszersmind tovább növelje olvasói bizalmát Arrhianos fontos megjegyzést tesz Ptolemaiosról: „ὅτι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι αἰσχροτέρον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἦν.”⁷⁰ A kutatók e közbevetett félmondatból általában azt a következtetést vonják le, hogy a ni-komédiai történetírónak meglehetősen naiv elképzelései lehettek forrásainak megbízhatóságáról.⁷¹ Ezek a napjaink módszertani elvárásait számonkérő ítéletek azonban nem veszik figyelembe sem a szöveggörnyezetet, sem az adott korszak gondolatvilágát. Lionel Pearson kísérte meg először a fent idézett szövegrészletet saját kontextusában magyarázni.⁷² Az angol kutató szerint a ni-komédiai történetírót egyrészt a sztoikus királyideál, másrészt talán Xenophón Seuthés-ábrázolása ösztönözte arra, hogy Ptolemaios királyi rangjára hivatkozzék. Nem nehéz felfejteni a két szálát, melyeket követve Pearson erre a következtetésre jutott. Mindkét fonál egy-egy, Arrhianos életét meghatározó

⁶⁹ A 121. könyv kivonatának elején a következőket olvashatjuk: „*Qui editus post excessum Augusti dicitur.*” Livius utolsó huszonkét könyvének datálásához lásd: Torrey J. Luce: *Livy. The Composition of his History.* New Jersey 1977. 8, 17. jegy..

⁷⁰ A gondolat, hogy a király mindig az igazat mondja alattvalóinak, később az elbeszélés folyamán is felbukkan: „ὥς δὲ ἐξήγγελτο ὅτι οὐκ ἀπογράφουσι σφᾶς οἱ πολλοί, ἀλλ’ ἐπικρύπτουσιν ὅτῳ τι εἴη συμβόλαιον, τὴν μὲν ἀπιστίαν τῶν στρατιωτῶν ἐκάκιον· οὐ γὰρ χρῆναι οὐτ’ οὖν τὸν βασιλέα ἄλλο τι ἢ ἀληθεύειν πρὸς τοὺς ὑπήκοους, οὔτε τῶν ἀρχομένων τινα ἄλλο τι ἢ ἀληθεύειν δοκεῖν τὸν βασιλέα.” – „Amikor azonban jelentették, hogy a legtöbben ahelyett hogy felírnák a nevüket a lajstromba, inkább titokban tartják adóslevelüket, Alexandros korholta katonáit bizalmatlanságukért, mondván, a király nem mondhat mást alattvalóinak, csak az igazságot, az alattvalók viszont nem kételkedhetnek benne, hogy a király igazat beszél.” (7, 5, 2)

⁷¹ Peter Brunt például német kollégájának, Eduard Schwartz-nak hipotézisén élcelődve így fogalmaz: „*However, Arrian’s explicit reasons for trusting Ptolemy do not include his political and military experience, nor even his close connection with Alexander, and Schwartz’s confidence in the reliability of official history is as naïve as Arrian’s belief that Ptolemy as a king would not lie.*” Brunt (1983) 535-536. Máshol egyenesen nevetségesnek (*ludicrous*) vagy éppen abszurdnak ítéli Arrhianos hivatkozását; lásd: P. A. Brunt (Trans.): *Arrian: Anabasis of Alexander I.* London 1976. xxxi; Brunt (1983) 554.

⁷² Pearson először az 50-es évek elején fűzött rövid megjegyzést a fent vizsgált szövegrészhez (lásd: L. Pearson: *The Diary and the Letters of Alexander the Great.* Historia 3 [1955] 430), majd Alexandros „elvezett” történetíróiról szóló könyvében tért vissza egy lapalji jegyzet erejéig a kérdésre; lásd: Pearson (1960) 94, 27. jegy..

személyiséghez vezet. Kr. u. 108-ban⁷³ az ifjú Arrhianos Nikopolisba érkezett, hogy a híres filozófus, Epiktétos előadásait hallgathassa. A sztoikus bölccsel töltött idő – melynek gyümölcse két, mesterének és tanításainak szentelt értekezés a *Diatribai* és az *Encheiridion* – bizonyára nagy hatással volt életére,⁷⁴ ahogy Xenophón is, akire többször hivatkozik műveiben, olykor önmagát is Xenophónnak nevezve,⁷⁵ s akivel majd a késő ókori magyarázók is összekötik Új-Xenophónként emlegetve a nikomédiai történetíró.⁷⁶ Természetesen egyik Pearson által felvetett lehetőség sem zárható ki, de ezek a szerző életéből vett mozaikkövecsek önmagukban még nem elegendők ahhoz, hogy megértsük, miért érezte Arrhianos szükségesnek, hogy e rövid megjegyzést Ptolemaiosról papiruszra vesse. E módszertani előszóval a szerzőnek ugyanis a legfontosabb célja az volt, hogy az olvasókat meggyőzze elbeszélésének hitelességéről, illetve forrásainak megbízhatóságáról, és ehhez olyan motívumokra kellett hivatkoznia, melyek a legtöbb olvasóban ugyanazt a képet hívják elő.

E félmondatnak szentelt tanulmányában Claire Gorteman ilyen motívumokat keres és talál. Gorteman részben szintén életrajzi elemekkel, nevezetesen Arrhianos sztoikus iskolázottságával és politikai pályafutásával magyarázza a történetíró közbevetését,⁷⁷ részben azonban a kor uralkodóképevel. A francia kutatónő rámutat, hogy az ókorban végig igen kedvelt téma volt az ideális uralkodó jellemvonásainak leírása, s a Kr. u. 1. és 2. században sem volt ez másképp: prusai Dión négy beszédet szánt a témának, Musonius Rufus egy hosszabb értekezésben fejtette ki gondolatait, és – igaz, röviden – Plutarchos is foglalkozott a problémával. Jóllehet több filozófiai irányzat formálta, az ideális

⁷³ A datáláshoz lásd: Bosworth (1980) 1, 3. jegy.

⁷⁴ Epiktétosról és Arrhianosról lásd bővebben: Karl Hartmann: Arrian und Epiktet. NJbb 15 (1905) 248–275; Theo Wirth: Arrians Erinnerungen an Epiktet. MH 24 (1967) 148–189, 197–216; P. A. Brunt: From Epictetus to Arrian. Athenaeum 55 (1977) 19–48; különösen: 30–48; Stadter (1980) 4–5; 19–31.

⁷⁵ *Peripl.* 12, 5; 25, 1; *Ect.* 10, 22. Stadter szerint Arrhianos *cognomene* Xenophón volt; lásd: P. A. Stadter: Flavius Arrianus: the New Xenophon. GRBS (1967) 155–176. A kutatók többsége azonban elveti ezt a feltételezést; lásd: Bowie (1970) 25, 72. jegy.; Brunt (1976) xiii; Bosworth (1980) 6–7. Stadter azonban kitart álláspontja mellett; lásd: Stadter (1980) 2–3, 190, 11. jegy..

⁷⁶ Phot. *Bibl. cod.* 58 17b: ἐπωνόμαζον δὲ αὐτὸν Ξενοφῶντα νέον; Suda s.v. [3868] I. p. 350 Adler: ὁ ἐπικληθεὶς νέος Ξενοφών. Lásd még: Bosworth (1993a) 223–275; különösen: 272–275. Egy Athénban talált herma arról tanúskodik, hogy Arrhianos és Xenophón párhuzamba állítása nemcsak a lexikográfusok műveiben jelenik meg, hanem a képzőművészetben is; lásd erről: J. H. Oliver: Herm at Athens with Portraits of Xenophon and Arrian. AJA 76 (1972) 327–328.

⁷⁷ Gorteman (1958) 260–261.

uralkodókép alapvetően nem sokat változott a századok során: a mindenkori uralkodónak az erkölcsi értékek megtestesítőjének kellett lennie. Arrhianos hivatkozása ebben a szellemi közegeben valószínűleg nem csengett olyan idegűn, mint ahogy egyes modern kutatók azt vélik.⁷⁸

Legutóbb Nicholas Hammond tett javaslatot e különös félmondat értelmezésére. Az angol kutató szerint elképzelhető, hogy Arrhianos fejében Nestór szavai jártak (vö. *Il.* 2, 79–82), amikor Ptolemaios királyi rangját felemlítette.⁷⁹

Noha Gorteman hipotézise megalapozottnak tűnik, s a Hammond által felvetett homérosi áthallás sem zárható ki, mégis érdemes egy historiográfiai elemre is felhívunk a figyelmet, amely további magyarázattal szolgálhat e különös megjegyzésre. A császárkori görög történetírók gyakorta tesznek utalást társadalmi rangjukra műveikben. A klasszikus és hellénisztikus kori görög történetíróknál ilyen megjegyzéseket nem találunk, a római történetíróknál viszont rendre felbukkan ez a historiográfiai elem. E jelenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a rómaiak számára a *dignitas* sokkal nagyobb szerepet játszott a közönség meggyőzésében, mint a görögöknél.⁸⁰ Talán Cato volt az első római történetíró, aki utalást tett rá, hogy a történetírás a tekintélyes (*magni*) és jeles (*clari*) emberekhez illő foglalatosság.⁸¹ Ez a gondolat hamarosan gyökeret vert a római történetírásban, s a történeti elbeszélés hitelességének egyik legfontosabb zálogává a szerző *dignitasa* vált. Sallustius, Livius, Pompeius Trogus, Valleius Paternulus és Tacitus műveiben fellelhető közvetett vagy közvetlen utalások tanúsítják e gondolat historiográfiai toposzá való érlelődését.⁸² Ezt a köztársaságkorban kialakult római hagyományt tükrözik később vissza a császárkori görög szerzők önarcképeikben, ahol büszkén közlik közönségükkel a társadalmi ranglétrán elfoglalt prominens helyüket.⁸³ Josephus Flavius a *Bellum Judaicum* előszavában elbeszélésének hitelességét a görög történetírás hagyományaihoz hűen részben *autopsiájával*, részben azonban papi tisztségének felemlítésével igazolja.⁸⁴ Hasonló szándéktól vezérelve Appianus

⁷⁸ Gorteman (1958) 258–261.

⁷⁹ Hammond (1993) 315.

⁸⁰ A ránk maradt források tükrében úgy tűnik, hogy a klasszikus és hellénisztikus kori görög olvasó számára a történeti elbeszélés hitelessége szempontjából érdektelen volt a történetíró társadalmi rangja; sokkal fontosabb tényező volt, hogy a történetíró *autopsiával* rendelkezett. Vö. Marincola (1997) 138, 144–145.

⁸¹ Lásd erről: Marincola (1997) 137–138.

⁸² Lásd erről a vonatkozó helyekkel: Marincola (1997) 138–144.

⁸³ Lásd erről: Marincola (1997) 144–148.

⁸⁴ „...προϋθέμην ἐνὶ τοῖς κατὰ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν Ἑλλάδι γλώσση μεταβαλὼν ἃ τοῖς ἄνω βαρβάροις τῇ πατρίῳ συντάξας ἀνέπεμψα πρότερον ἀφιγηῖσθαι Ἰώσηπος Ματθίου παῖς ἐξ

sem feleli el megemlíteni *proconsuli* hivatalát,⁸⁵ s Arrhianos ifjabb kortársa, Cassius Dio sem rest megemlékezni társadalmi rangjáról.⁸⁶ Arrhianos, aki pályafutása során a legmagasabb hivatalokig kapaszkodott föl,⁸⁷ az *Anabasis prooimion*jában – mint láttuk – tudatosan elzárkózik e hagyomány elől, itt az előszóban azonban felhasználja: Ptolemaios királyi rangja minden bizonnyal megfelelő biztosítékkal szolgált a korabeli olvasó számára, aki a történeti elbeszélés szavahihetősége és az elbeszélés szerzőjének társadalmi helyzete között szoros összefüggést látott.

Egy fontos kérdést megválaszolatlanul hagyunk: vajon Arrhianos saját érvelését olvassuk az előszóban, vagy esetleg Ptolemaiosét és Aristobulosét, amelyet a nikomédiai történetíró csupán átemelt az *Anabasis*ba? A kérdésre a válasz nem könnyű, mivel a két Alexandros-historikus elbeszélését csak töredékesen ismerjük,⁸⁸ s a törmelékek közül egyik sem utal közvetlenül a művek előszavára.

Ἱεροσολύμων ἱερεύς, αὐτός τε Ῥωμαίους πολεμήσας τὰ πρῶτα καὶ τοῖς ὕστερον παρατυχὼν ἐξ ἀνάγκης” – „Ezért én Josephus, Mátyás fia, jeruzsálemi pap, aki a háború elején magam is harcoltam a rómaiak ellen, később pedig kénytelenségből az események szemtanúja voltam, elhatároztam, hogy görög nyelven is megírom ennek a háborúnak a történetét a római alattvalók számára, mint már anyanyelvemen megírtam a barbárok kedvéért.” (B.J. 1, 3; ford.: Révay József) Flavius önéletrajzában is utal papi tiszttségére és annak jelentőségére: „Ἐμοὶ δὲ γένους ἔστιν οὐκ ἄσχημον, ἀλλ’ ἐξ ἱερῶν ἄνωθεν καταβεβηκός, ὥσπερ δ’ ἡ παρ’ ἐκάστοις ἄλλη τις ἔστιν εὐγενείας ὑπόθεσις, οὕτως παρ’ ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετουσία τεκμηρίον ἔστιν γένους λαμπρότης.” – „Tekintélyes nemzetség sarja vagyok, ősi papi családból származom. Minden nemzetenél más és más az előkelő származás bizonyossága: nálunk a legfényesebb származás jele az, ha valaki papi rendhez tartozik.” (Vit. 1, 1; ford.: Révay József)

⁸⁵ „τὶς δὲ ὦν ταῦτα συνέγραψα, πολλοὶ μὲν ἴσαι καὶ αὐτὸς προέφηνα, σαφέστερον δ’ εἰπεῖν, Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, ἐς τὰ πρῶτα ἦκων ἐν τῇ πατρίδι καὶ δίκαις ἐν Ῥώμῃ συναγορεύσας ἐπὶ τῶν βασιλέων, μέχρι με σφὼν ἐπιτροπεύειν ἠξίωσαν.” – „Azt pedig, hogy mindezt ki írja le, sokan tudják már, magam is említettem, de hogy világosabban beszéljek, alexandriai Appianos vagyok, hazámban a legelsőkhöz közé emelkedtem, Rómában pedig a császárok előtt folyó perekben léptem fel, míg méltónak nem találtattam rá, hogy procuratorként szolgáljam őket.” (Praef. 62)

⁸⁶ „ταῦτα δὲ οὐκ ἀκούσας οὐδ’ ἀναγνοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ μαθὼν ὥστε καὶ ἄρξας αὐτῶν, οἶδα· μετὰ γάρ τοι τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἡγεμονίαν τῇ τε Δελματίᾳ, ἧς ποτε καὶ ὁ πατήρ μου χρόνον τινὰ ἦρξε, καὶ τῇ Παννονίᾳ τῇ ἄνω καλουμένη προσετάχθην, ὅθεν ἀκριβῶς πάντα τὰ κατ’ αὐτοὺς εἰδὼς γράφω.” – „Ezeket nem hallomásból vagy csupán olvasmányokból tudom, hanem saját tapasztalatból, mivel magam kormányoztam őket. Afrika és Dalmatia (melyet apám is vezetett) után ugyanis a Felső-Pannóniának nevezett terület élére állítottak. Tehát a rájuk vonatkozó összes körülményt pontosan ismerve írok.” (49, 36, 4)

⁸⁷ Arrhianos politikai pályafutásának legfontosabb állomásai a következők: Kr. u. 110 k. *militia equestris* Noricumban és Pannoniában; Kr. u. 122 k. C. Avidius Nigrinus tanácsadója; Kr. u. 120 k. a *senatus* tagja lesz; Kr. u. 125 k. Baetica provincia *proconsula*; Kr. u. 129/30 *consul suffectus*; Kr. u. 131-137 Kappadókia kormányzója; Kr. u. 138-144 k. Szíria kormányzója (?); Kr. u. 145/46 *archón eponymos* Athénban.

⁸⁸ Lásd: F. Jacoby: Die Fragmente der griechischen Historiker II. A-B. Berlin 1926. 752-769

Mindazonáltal a fennmaradt töredékeket és a historiográfiai hagyományt figyelembe véve ha biztos választ nem is, de valószínűt talán adhatunk.

Kezdjük az *autopsiával*. Aristobulost műve megírására feltehetően az Alexandros halála után napvilágot látott zavaros Alexandros-történetek sarkallták. Hasonlóan az írását később feldolgozó Arrhianoshoz, Aristobulos is részben azzal a szándékkal ragadhatott *kalamost*, hogy a makedón király körül forgó mendemondákat tisztázza.⁸⁹ Amennyiben ez volt az egyik célja, s ebben nincs okunk kételkedni, akkor nagyon valószínű, hogy saját maga is utalást tett művében *autopsiájára*, hogy elbeszélésének hitelességét alátámassza. Ezt a feltételezést néhány töredék is igazolni látszik.⁹⁰ Jóllehet Ptolemaiosztól nem maradt fenn olyan *fragmentum*, amely egyértelműen bizonyítaná, hogy a szerző utalást tett elbeszélése során *autopsiájára*, két töredék mégis azt sugallja, hogy Ptolemaios hivatkozott szemtanúságára visszamelékezésében. Az issosi csata veszteséglistája kapcsán a következőket olvashatjuk: „τὸ δὲ ἄλλο πλῆθος εἰς δέκα μάλιστα μυριάδας καὶ ἐν τούτοις ἰππεῖς ὑπὲρ τοὺς μυρίους, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου ξυνεπισπόμενος τότε Ἀλεξάνδρῳ τοὺς μετὰ σφῶν διώκοντας Δαρεῖον, ὡς ἐπὶ φάραγγί τινι ἐν τῇ διώξει ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν νεκρῶν διαβῆναι τὴν φάραγγα.”⁹¹ (2, 11, 8) A ξυνεπισπόμενος *participium* arra utal, hogy Ptolemaios jelezte olvasói számára személyes részvételt az eseményekben, más szóval, *autopsiáját*. A másik töredék a mallosok elleni ostromhoz, illetve a harci cselekményeket követő kitérőhöz köthető, amelyben Arrhianos a korábbi történetírókat bírálva – akik szerint Ptolemaios azért kapta a *Sótér* jelzőt, mert ő mentette meg a súlyosan megsebesült királyt – megemlíti, hogy Ptolemaios maga írja le, hogy nem volt jelen a mallosok erődjének ostrománál: „καῖτοι αὐτὸς Πτολεμαῖος ἀναγέγραφεν οὐδὲ παραγενέσθαι τοῦτῳ τῷ ἔργῳ, ἀλλὰ στρατιᾶς γὰρ αὐτὸς ἡγούμενος ἄλλας μάχεσθαι μάχας καὶ πρὸς ἄλλους βαρβάρους.”⁹² (6, 11, 8) Ptolemaios tehát ez esetben olvasói számára alighanem azt hangsúlyozta, hogy nem rendelkezik *autopsiával* a történetekről.⁹³

A fent említett szöveghelyeken túl a historiográfiai hagyomány is azt a feltételezést látszik erősíteni, hogy Arrhianos mindkét szerzőnél – talán már

(Ptolemaios), 769-799 (Aristobulos).

⁸⁹ Lásd: E. Schwartz: Aristobulos. RE II (1896) 911-918; különösen: 914-915.

⁹⁰ Lásd: FGH 139 F 54=An.7, 18, 5; F 41=Str. 15, 1, 6.

⁹¹ „Ami a sereg többi részét illeti, mintegy százezer ember esett el, köztük több mint tízezer lovas, úgyhogy Ptolemaios, aki akkor követte Alexandrost, elbeszéli, hogy amikor Dareios üldözve egy hasadékhöz ért, a holttesteken keresztül keltek át rajta.”

⁹² „Jóllehet maga Ptolemaios írja, hogy nem volt jelen ennél az eseménynél, ugyanis éppen más csapatokat vezetett harcra, más barbárok ellen.”

⁹³ Lásd még: Curt. 9, 5, 21.

az előszóban is – olvashatott *autopsiát* bizonygató megjegyzéseket. Hérodotos és Thukydides műve után az *autopsia* mondhatni követelmény volt a történetíróval szemben. A Kr. e. 5–4. században alkotó történetírók közül Philistos például biztosan hivatkozott rá, hogy szemtanúja volt a szicíliai eseményeknek (vö. Plu. *Nik.* 19, 5), és Theopompos is büszkén jelenti ki, hogy minden várost, melyről említést tesz művében, meglátogatott (vö. *FGH* 115 F 25).⁹⁴

A második érv – hogy tudniillik Ptolemaios király volt s ezért gyalázatos dolog lett volna hazudnia – származási helyét már sokkal nehezebb meghatározni. A kutatók véleménye megoszlik: egyesek szerint maga Ptolemaios hivatkozott királyi rangjára írásában, amit Arrhianos csak átmásolt az *Anabasis* előszavába, mások szerint viszont ez a kitétel nem szerepelt Ptolemaios művében, és Arrhianos önállóan, Ptolemaiostól függetlenül dolgozta bele módszertani bevezetésébe. Mielőtt a két tábor érveit ismertetnénk, tisztáznunk kell, miért is olyan fontos ez a rövid félmondat a kutatók számára.

Ptolemaios művének keletkezési időpontja ismeretlen. A történészek és filológusok a mű keletkezési időpontjának szélső határköveit tekintve azonos állásponton vannak: a *terminus post quem* Alexandros (Kr. e. 323), a *terminus ante quem* pedig Ptolemaios halálának esztendeje (Kr. e. 283/282). A kijelölt időkereten belül viszont már eltérnek a datálási kísérletek. Kezdetben a kutatók többsége Ptolemaios uralkodásának végére keltezte visszaemlékezéseinek születését.⁹⁵ Ernst Badian azonban a hatvanas évek elején Pearson *The Lost Historians of Alexander the Great* c. könyvéhez írott recenziójában megkérdőjelezte ezt az álláspontot, és a Ptolemaios-töredékekben fellelhető, általa propagandisztikus célzatúnak vélt utalásokból (vagy éppen elhallgatásokból) kiindulva felvetette, hogy Alexandros egykori testőre valamikor a makedón király holtestének elrablása után (Kr. e. 321) jelentette meg írását.⁹⁶

⁹⁴ Erről lásd még további példákkal: Luciano Canfora: *Totalità e selezione nella storiografia classica*. Bari 1972. 18, és Marincola (1997) 80, 83. jegy.

⁹⁵ Felix Jacoby időskori munkának tartja Ptolemaios művét, noha elismeri, hogy erre nincs semmiféle bizonyíték; lásd: Jacoby (1926a) 499. Berve szerint a mallosok elleni epizód leírása, ahol Arrhianos kiemeli, hogy Ptolemaios saját bevallása szerint nem volt jelen az ostromnál, azt bizonyítja, hogy Kleitarchos után írta meg művét, valamikor élete utolsó éveiben. Ha ugyanis Kleitarchos olvasta volna Ptolemaios beszámolóját, akkor biztosan nem említi meg nevét a mallosok elleni támadás leírásánál; lásd: Berve (1973) 233–234. Kornemann Kr. e. 290 és 283 közé teszi a mű keletkezését; lásd: Kornemann (1935) 7. Tarn szerint Ptolemaios Aristobulos után, viszont Kleitarchos előtt írta meg visszaemlékezéseit 288 és 283/282 között; valószínűleg miután lemondott trónjáról (Kr. e. 285) fia javára; lásd: Tarn (1948) 42–43. Pearson szerint Ptolemaios nem sokkal halála előtt jegyezte le Alexandros történetét; lásd: Pearson (1960) 152.

⁹⁶ E. Badian: [L. Pearson: „The Lost Historians of Alexander the Great”] *Gnomon* (1961) 666. [= *Studies in Greek and Roman Histories*. Oxford 1964. 258.]

Elmélete hamar követőkre talált: Errington, majd később Bosworth is – további propagandisztikus elemeket felfedve – a mű korai keltezése mellett érvelt.⁹⁷

A datálási vitában kulcsfontosságú szerepet játszik az *Anabasis* előszavában elejtett megjegyzés Ptolemaios királyi rangjáról. Ha ugyanis Arrhianos Ptolemaiostól vette át a hivatkozást, akkor biztos, hogy Kr. e. 305/4 után fogalmazta meg Alexandros-történetét, mivel ebben az esztendőben koronázták királlyá.⁹⁸

Synesios *Encomium Calvitii* című munkájában említést tesz arról, hogy a gaugamélai csata előtt Alexandros parancsot adott katonáinak, hogy vágják le hajukat, szakállukat.⁹⁹ A hajvágás és borotválkozás okát Ptolemaiosra hivatkozva fejti ki: „ἐπράχθη δὲ ἀπὸ τοιαύτης αἰτίας ἡ διαβολὴ τῶν τριχῶν, ὥς ὁ τοῦ Λάγου Πτολεμαῖος ξυνέγραφεν, ὅς, ὅτι μὲν παρῆν τοῖς δρωμένοις, ἠπίστατο, ὅτι δὲ βασιλεὺς ἦν, ὀπηνίκα συνέγραψεν, οὐκ ἐψεύδετο.”¹⁰⁰ (*Enc. Calv.* 15) Egyes kutatók a szöveghely alapján azt feltételezik, hogy Synesios Ptolemaiosnál olvasott az Arrhianosnál is felbukkanó királyi címről és ezzel összefüggésben az igazmondásról.¹⁰¹ Pearson szerint azonban Synesios aligha olvashatta ezt a történetet Ptolemaiosnál. Az amerikai filológus felhívja a figyelmet arra, hogy a Synesios által előadott komikus (eredet)történet – amely arról szól, hogy egy perzsa katona a szakállánál fogva tepert földre egy makedónt, majd miután a többi perzsa is így cselekedett, Alexandros visszavonulást fújatott és parancsot adott a nyiratkozásra (vö. *Syn. Enc. Calv.* 16) – azon túl, hogy egyáltalán nem illeszthető be a Ptolemaiosról ránk maradt, józan és szűkszavú író sugalló töredékek közé, Arrhianosnál sem bukkan fel. Pearson szerint Synesios valószínűleg olvasta Arrhianos előszavát, de Ptolemaios műve sosem volt a kezében. Hogy a történetet mégis miért kötötte Ptolemaioshoz, azt a következőképp magyarázza: „[...] he (sc. Synesios) may have found the story attributed to Ptolemy by some writer who preferred to give an “authority” for his stories, to satisfy his readers’ pedantic tastes.”¹⁰² Noha Pearson érvei sem

⁹⁷ E. M. Errington: Bias in Ptolemy’s History of Alexander. CQ 19 (1969) 242; Bosworth (1980) 23.

⁹⁸ Ptolemaios királlyá koronázásának időpontjáról lásd: M. Hoffman: Ptolemaios I. Soter. RE XXIII/2 (1959) 1603-1645; különösen: 1621.

⁹⁹ A történet megtalálható Plutarchosnál (*Reg. Apoptegm.* 180B; *Thes.* 5, 4) és Polyainosnál (4, 3, 2) is.

¹⁰⁰ „A (hosszú) hajtól és szakálltól való idegenkedés okáról a következőket jegyzi le Ptolemaios, Lagós fia, aki egyrészt jól ismerte (az okot), mivel jelen volt az eseményeknél, másrészt nem hazudott, minthogy király volt, amikor (művét) írta.”

¹⁰¹ Lásd: E. Rhode: Ein unbeachtetes Bruchstück des Ptolemaeus Lagi. RhM 38 (1883) 301-305; Francesco Sisti (Trad.): Arriano: Anabasi di Alexandro I. Milano 2001. 303.

¹⁰² Pearson (1960) 189. Hasonló véleményen van Jacoby; lásd: Jacoby (1926a) 504.

döntik el a kérdést, feltevése helytállóbbnak látszik, mint Sisti vagy Rhode hipotézise.

Legutóbb Paul Pédech próbálta meghatározni Ptolemaios művének keletkezési időpontját.¹⁰³ Datálási kísérletének egyik sarokpontja az általunk vizsgált szövegrészlet. Pédech szerint az *Anabasis* előszavában fellelhető hivatkozás Ptolemaiosztól származik. Érvelése így szól: „[...] *vraisemblablement il avait indiqué ce titre dans son (Ptolémée) préambule, où Arrien l’a trouvé.*”¹⁰⁴ A nem túl meggyőző magyarázatot követően a francia kutató egy másik helyet is fölemlít, amely véleménye szerint pontosan meghatározza Ptolemaios emlékiratainak keletkezési időpontját. A perdöntő hely a következő:

„Αὐτὸς δὲ ἐπιβὰς τριακοντόρου ἑπέρα καὶ ἅμα αὐτῷ Πτολεμαῖός τε καὶ Περδίκκας καὶ Λυσίμαχος οἱ σωματοφύλακες καὶ Σέλευκος τῶν ἑταίρων, ὁ βασιλεύσας ὕστερον, καὶ τῶν ὑπασπιστῶν οἱ ἡμίσεες.” (5, 13, 1)¹⁰⁵

Pédech szerint a fenti néhány sor Ptolemaiosztól származik, ahogy Seleukos értelmezője a βασιλεύσας ὕστερον is. Ha ugyanis a kifejezés Arrhianos kiegészítése volna, akkor a nikomédiai történetíró nemcsak Seleukos, hanem a később szintén királlyá koronázott Lysimachos neve mellé is betoldotta volna a kifejezést. Ptolemaios szerzőségét – folytatja érvelését Pédech – a *diadochoi* sok királlyá avatásának időrendi sorrendje is alátámasztja: először Antigonos vette fel a királyi címet fia, Démétrios a kyprosi Salamisnál aratott győzelme után Kr. e. 306-ban; példáját néhány hónap elteltével Seleukos is követte (Kr. e. 306/5-ben); Ptolemaios Euxenippos athéni *archónsága* idején (Kr. e. 305/4) csatlakozott a koronás főkhöz; végül Ptolemaios bejelentése után Lysimachos és Kassandros sem várt tovább, és mindketten felvették a királyi címet.¹⁰⁶ Lysimachos neve mellett tehát azért nincs ott a királyi jelző, mert amikor a fent idézett sorokat Ptolemaios lejegyezte, még csak Seleukos viselt királyi címet, Lysimachos viszont még nem. Pédech végül ki is jelöli Ptolemaios művének pontos keletkezési dátumát: Kr. e. 306/5-305/4.¹⁰⁷

¹⁰³ Pédech (1984) 234-237.

¹⁰⁴ Pédech (1984) 236.

¹⁰⁵ „(Alexandros) egy harmincevezősre szállt fel és kelt át a (Hydaspésen) a testőrök közül Ptolemaios, Perdikkas, Lysimachos és az egyik Társ, a későbbi király, Seleukos társaságában. Velük tartott még a hypaspistések fele.”

¹⁰⁶ Pédech (1984) 236.

¹⁰⁷ Pédech ugyan nem számszerűsít, de a szövegből világosan kiderül a két dátum: „Il s’écoula donc un intervalle d’au moins deux ans entre l’accession de Séleucus à la royauté et l’accession de Lysimaque. Ptolémée a rédigé son Histoire pendant cette période.” Pédech (1984) 236-237.

Noha elsődleges célunk nem az, hogy az időrendi vitában állást foglaljunk, Pédech tetszetős elméletéhez néhány rövid megjegyzés kívánczik. Pédech állítása, mely szerint Arrhianos Ptolemaios elbeszélését használta a Hydaspésen való átkelés leírásánál, valószínűleg igaz. Az azonban már kétséges, hogy a βασιλεύσας ὕστερον kifejezés Ptolemaiostól származik, és nem csupán Arrhianos betoldása.

Az *Anabasis* 7. könyvében Arrhianos több baljós előjelről is említést tesz, melyek Alexandros közelgő halálát jelezték. Az egyik ilyen történet szerint egy eufráteszi hajózás alkalmával a szél lefújta az éppen hajóját kormányzó Alexandros fejéről a királyi hatalmat szimbolizáló *kausiát* és a hozzá erősített diadémot. A *kausia* elmerült a folyóban, a diadém viszont fennakadt egy nád-szálon. (7, 22, 2) A történet ettől a ponttól több irányba ágazik, s Arrhianos – Hérodotos nyomdokain haladva – anélkül, hogy kiválasztana egyet, beszámol az összes változatról. A legtöbb történetíró szerint – írja Arrhianos – egy matróz beugrott a vízbe, és a fejére téve a diadémot visszavitte azt Alexandrosnak. A király egy *talanton*nal jutalmazta a bátor tettet, viszont egyúttal parancsba adta, hogy vegyék a matróz fejét (7, 22, 3–4). Arrhianos e barbár cselekedetet ellensúlyozandó Aristobulos apologetikus beszámolóját is lejegyzí, amelyben a matróz csak verésben részesül (7, 22, 4). Arrhianos nem foglал nyíltan állást arról, hogy a két történet közül melyiket tartja valószínűbbnek, viszont utal rá, hogy Aristobulos beszámolója pontosabb, mivel a kassandreiai történetíró nem csak egy matrózt, hanem egy *föníciai* tengerészt említ. Ehhez az utaláshoz kapcsolódva jegyzí le, hogy egyes történetírók még ennél is tovább mennek, és egyenesen Seleukost nevezik meg a diadém megtalálójaként. Az eset így nem csak a király közelgő halálát jelezte előre, hanem Seleukos jövődöbeli királyságát is (vö. 7, 22, 5). Arrhianos a történet zárataként egy rövid személyes megjegyzést fűz Seleukoshoz:

„Σέλευκον γὰρ μέγιστον τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον διαδεξαμένων τὴν ἀρχὴν βασιλέα γενέσθαι τὴν τε γνῶμην βασιλικώτατον καὶ πλείστης γῆς ἐπάρξαι μετὰ γε αὐτὸν Ἀλέξανδρον οὐ μοι δοκεῖ ἰέναι ἐς ἀμφίλογον.” (7, 22, 5) ¹⁰⁸

E néhány sor arról árulkodik, hogy Arrhianos igen nagyra becsülte Seleukost. Könnyen elképzelhető, hogy a Hydaspésen való átkelés leírása kapcsán, ahol az elbeszélésben Seleukos neve *először* bukkan fel, Arrhianos tudatosan utalt Seleukos királyi rangjára, egyfelől mert – mint a fenti idézetből kiderül

¹⁰⁸ „Nem kérdéses számomra, hogy Alexandros utódai közül Seleukos lett a legjelentősebb uralkodó, (hiszen) neki volt a legfenségebb szelleme, és ő uralta a legnagyobb területet Alexandros után.”

– őt tartotta a legkiválóbb *epigonos*nak, másfelől, mert Seleukos királyi címének később az elbeszélésben az eufráteszi epizód kapcsán különös jelentősége lett. Lysimachos királyi címe pedig valószínűleg azért nem utalt, mert az utódhadvezér királysága tisztavirág-életű volt.¹⁰⁹

A kitérő után most térjünk vissza az *Anabasis* előszavához. Pédech nem fejt ki, miért tartja valószínűnek, hogy Arrhianos Ptolemaios művének előszavában talált rá a vizsgált szövegrészre, Gorteman azonban, aki Pédech-hez hasonló állásponton van, fent idézett tanulmányában érveléssel is szolgál. A francia kutatónő szerint mivel a hellénisztikus kori szövegek gyakorta hangsúlyozzák az igazmondást mint királyhoz illő, sőt elvárandó jellemvonást, Ptolemaios is hivatkozhatott rá írásában.¹¹⁰

Bosworth, aki Ptolemaios művének korai datálása mellett foglal állást, (természetesen) elveti Gorteman hipotézisét, mivel véleménye szerint a római köztudatban is elevenen élt ez a tézis, ezért Arrhianos nyugodtan hivatkozhatott rá anélkül, hogy bármilyen erre való utalást talált volna Ptolemaiosnál.¹¹¹

Ha mérleget vonunk, akkor elmondhatjuk, hogy egyik oldal sem tudott igazán meggyőző érveket felhozni saját hipotézise mellett. A kérdésben az egyes kutatók álláspontját leginkább az határozza meg, hogy előzőleg más érvek alapján mikorra datálták Ptolemaios írásának keletkezését. Amíg azonban ez a datálási probléma nem dől el – s a rendelkezésre álló töredékek alapján erre nincs sok esély –, addig véleményem szerint egyik elképzelés sem zárható ki – legalábbis teljesen. Az, hogy Ptolemaios utalt királyi rangjára, elképzelhető, az viszont már sokkal kevésbé, hogy ezt, ahogy az *Anabasis* szövegében olvasható, összekötötte volna azzal, hogy amit leír, az a teljes igazság. Egy ehhez hasonló, nyíltan önigazoló érvelés egy görög olvasóban inkább gyanút ébresztett volna, mint bizalmat. Valószínűbbnek tartom, hogy Arrhianos, ha Ptolemaiosról merített is, a szövegben – talán a név mellett – csak a királyi címre talált utalást, de az αἰσχροτέρον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἤν szövegrész már Arrhianos *saját* kiegészítése.

A historiográfiai hagyományból kiindulva alighanem a pártatlanságra vonatkozó megjegyzés is Arrhianos tollán született. Ahogy fentebb már említettük, Polybios volt az első történetíró, aki a pártatlanságáról szót ejtett, de az ilyesfajta történetírói megjegyzések igazán csak a császárkorban váltak toposszá.¹¹²

¹⁰⁹ Lysimachos néhány évvel megkoronázása után elesett az ipsosi csatában (Kr. e. 301).

¹¹⁰ Gorteman (1958) 262–265.

¹¹¹ Bosworth (1980) 43.

¹¹² Marincola szerint Alexandros kortárs történetírói valószínűleg azzal igyekeztek elbeszélésüknek hitelt szerezni, hogy kiemelték a királyhoz fűződő bizalmas vagy legalábbis közeli kapcsolatukat;

Mindezekén túl, ha összeillesztjük a három historiográfiai elemet, melyre Arrhianos hivatkozik, a kapott kép leginkább egy császárkori kortörténetet író historikus önarcképére emlékeztet. Az *autopsia* kivételével a pártatlanság és a társadalmi státusz felemlítése már a császárkori historiográfia viszonyait tükrözi vissza. A legközelebbi párhuzamot az *Anabasis* előszavához nem véletlenül Josephus Flavius kínálja. Flavius a *Bellum Judaicum prooimionjában* ugyanazt a három historiográfiai toposzt használja fel történetírói önarcképének megrajzolásához, mint Arrhianos néhány évtizeddel később Ptolemaios és Aristobulos esetében. Flavius, miután megnevezi magát, említést tesz papi hivataláról, *autopsiájáról* s végül pártatlanságáról.¹¹³ Arrhianos kortársai szintén hasonló elemeket használnak: Appianosz és Cassius Dionál a társadalmi rang, míg Héródianoszál az *autopsia*¹¹⁴ mellett a pártatlanság játssza a főszerepet az olvasóközönség megnyerésében.¹¹⁵

Az *Anabasis* előszava nem csupán arra világít rá, hogy az ókori történetírót – aki egyúttal olvasó is volt – hogyan befolyásolta korának historiográfiai hagyománya forrásainak kiválasztásánál, hanem arra is, hogy milyen eszközökkel próbálta olvasóközönségét meggyőzni forrásainak hitelességéről. Arrhianos a második előszóban tudatosan elzárkózik azoknak a kellékeknek a használatától, melyeknek segítségével egy történetíró olvasói előtt bemutatkozik és megalapozza tekintélyét, forrásait viszont – mintegy saját hallgatásának antitéziseként – e szerint a historiográfiai hagyomány szerint mutatja be. A hagyománnyal való „szellemes játék”¹¹⁶ nemcsak az *Anabasis* első sorában érhető tetten tehát, hanem az egész előszót, sőt az *Anabasis* mindkét *prooimionját* átjárja.

lásd: Marincola (1997) 88-87. Nem áll rendelkezésünkre azonban olyan töredék, amely kétséget kizáróan igazolná ezt a feltevést.

¹¹³ Vö. B.J. 1, 3; 1, 9, 1. A *Bellum Judaicum* előszavának szerkezetéről és historiográfiai előzményeiről lásd még: Pere Villalba i Varneda: *The Historical Method of Flavius Josephus*. Leiden 1986. 203-210.

¹¹⁴ Vö. Hdn. 1, 2, 5.

¹¹⁵ Héródianosz elődeit többek között pártosságuk miatt bírálja; vö. Hdn. 1, 1, 2. Héródianosz művének előszaváról lásd még: Friedhelm L. Müller: *Herodian: Geschichte des Kaisertums nach Marc Aurel*. Stuttgart 1996. 309.

¹¹⁶ Hidber a historiográfiai hagyománnyal való szellemes játéknak (*clever play*) nevezi az *Anabasis* előszavának első sorát; lásd: Hidber (2004) 167.

(2.) A módszer

Minden történetíró és történész, miután tollat ragad, hogy megelevenítse a múltat, előbb-utóbb önkéntelenül a történetírás Skyllája és Karybdise közé sodródik, hiszen különféle – tartalmi, forráskritikai stb. – szempontok alapján válogatni kénytelen a rendelkezésére álló forrásokból, ugyanakkor azonban a teljességre is törekednie kell. Másképp fogalmazva, el kell döntenie, hogy a múlt különféle tanúságtételei közül mit és miért vesz fel művébe, illetve mit és miért hagy ki belőle. Jóllehet a nem-kortörténetet író historikusokkal szemben az egyik legfontosabb olvasói elvárás az volt, hogy az adott történeti eseményre vagy személyre vonatkozó *teljes* történeti hagyományt összegyűjtsék és beépítsék elbeszélésükbe,¹¹⁷ természetesen nem akadt olyan történetíró, aki ne szűrte volna meg forrásait. Arrhianos ókori biográfusa, Cassius Dio például a Római történelmet átfogó munkájának előszavában így ír: „ἀνέγνων μὲν >πάντα ὡς εἰπεῖν τὰ περὶ αὐτῶν τισι γεγραμμένα, συνέγραψα δὲ οὐ πάντα ἀλλ' ὅσα ἐξέκρινα.>”¹¹⁸(1, 1, 2)

Arrhianos sem kerülhette el, hogy válogasson a tarka forrásanyagból, hiszen, mint írja: „ἄλλοι μὲν δὴ ἄλλα ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ἀνέγραψαν, οὐδ' ἔστιν ὑπὲρ οὗτου πλείονες ἢ ἀξυμφωνότεροι ἐς ἀλλήλους.”¹¹⁹ (*Praef.* 2) A *Praefatioba* szőtt mondat nemcsak rétorikai fogás, mely a történetíró munkájának nehézségeit hivatott hangsúlyozni, de hűen tükrözi a kihívást, mellyel Arrhianosnak szembe kellett néznie.¹²⁰ Hogy a válogatás miképp zajlott, azt az *Anabasis* első sorai világítják meg:

¹¹⁷ Lásd erről: *Canfora* (1972) 106-107.

¹¹⁸ „>Elovestam> úgyszólván mindent, amit egyesek feljegyeztek ezekről, de nem írtam le mindent, csak amennyit kiválasztottam.>”

¹¹⁹ „>Más írók egyéb dolgokat is megírtak Alexandrosról, sőt senkiről sem írtak többen, illetve kevésbé egybehangzóan.>” (Szepessy Tibor fordítása)

¹²⁰ Brunt szerint Arrhianos szavai megtévesztőek. Azt sugallják ugyanis, hogy a nikomédiai történetíró Aristobulos és Ptolemaios művein túl számos más Alexandros-történetet is olvasott, noha ez valószínűtlen. Brunt állítását analógiával igyekszik igazolni: idősebb Pliniusról is, aki műve megírásához saját állítása szerint mintegy kétezer művet használt fel, (Münzer kutatásai alapján) bebizonyosodott, hogy csupán nagyzott. Következésképp Arrhianos is – legalábbis Brunt szerint; lásd: *Brunt* (1983) 544. Arrhianos azonban sehol sem állítja, hogy több száz vagy ezer történeti művet olvasott Alexandrosról. Mindazonáltal nincs okunk feltételezni, hogy Arrhianos, aki saját bevallása szerint ifjú korától rajongott a makedón királyért (vö. 1, 12, 5), ne rága volna át magát számos Alexandros-történeten. A nikomédiai történetíró forrásait feltáró kutatásai során Hammond tíz szerzőt azonosít a különböző töredékek alapján; lásd: *Hammond* (1993) 319-324.

„Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ὅσα μὲν ταῦτα ἄμφω περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου συνέγραψαν, ταῦτα ἐγὼ ὡς πάντῃ ἀληθῆ ἀναγράφω, ὅσα δὲ οὐ ταῦτά, τούτων τὰ πιστότερα ἐμοὶ φαινόμενα καὶ ἅμα ἀξιαφηγητότερα ἐπιλεξάμενος.”¹²¹ (*Praef.* 1)

A nyitó mondat után Arrhianos forrásainak hitelességét szavatolandó először Ptolemaios és Aristobulos történetírói portréját rajzolja meg, majd ezt követően egy másik forráscsoportra tesz utalást:

„ἔστι δὲ ἃ καὶ πρὸς ἄλλων συγγεγραμμένα, ὅτι καὶ αὐτὰ ἀξιαφήγητά τῃ μοι ἔδοξε καὶ οὐ πάντῃ ἄπιστα, ὡς λεγόμενα μόνον ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ἀνέγραψα.”¹²² (*Praef.* 3)

Jóllehet napjaink történészei számára Arrhianos e néhány sorban felvázolt forráskritikai módszere elnagyoltnak és talán nevetségesnek is tűnhetik, mégis, ha a kor historiográfiai viszonyait figyelembe vesszük, akkor Hammond megállapítását, mely szerint az *Anabasis* első mondata egy leheletnyi friss levegőt jelent az ókori forráskritikában, helytállónak kell tekintenünk.¹²³ A bevezetés tartalma és megkomponáltsága nem csupán egy rendkívül tudatos és körültekintő szerzőről árulkodik – mint azt a fentiekben is igyekeztünk igazolni –, hanem egy olyan történetíróról is, akit vélhetően az alkotói folyamat előtt (és mint látni fogjuk, közben is) foglalkoztatott a kérdés, hogy milyen út vezet a múlt hiteles megörökítéséhez.

A szövegből kiderül, hogy Arrhianos a különböző beszámolókból nyert adatok igazságtartalma alapján – nemcsak a maga, de olvasói számára is – forrásai között egyfajta hierarchiát állít fel, melynek három szintjét jól szemléltetik az egyes forrásokhoz, illetve forráscsoportokhoz rendelt kifejezések: a πάντῃ ἀληθῆ ἢ τὰ πιστότερα és az οὐ πάντῃ ἄπιστα. A metodológiai bevezető mondataiból kirajzolódó rangsor élén a Ptolemaios és Aristobulos elbeszéléseiben található

¹²¹ „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal, Philippos fiával kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (Szepessy Tibor fordítása)

¹²² „Egyes, más íróktól származó adatokat, minthogy elbeszélésre érdemesnek és nem teljesen valótlanoknak látszottak, szintén felvettem munkámba, de csak mint Alexandrosra vonatkozó szövegszerűt.” (Szepessy Tibor fordítása)

¹²³ „To be told at the start what Arrian intends to do is like a breath of fresh air to the source-critic.” Hammond (1993) 189.

egybevágó leírások állnak.¹²⁴ Arrhianos szerepe ez esetben csak az összecsengő leírások kigyűjtésére és azoknak a korabeli irodalmi ízlésnek megfelelő tállására korlátozódik. A második csoportba tartozó elbeszélések hitelessége, noha Aristobulostól vagy Ptolemaiosztól származnak, már kevésbé bizonyos, hiszen itt olyan eseményekről van szó, melyekről a két szerző eltérően tudósít, s Arrhianosnak kell döntenie, hogy a két leírás közül melyiket fogadja el hitelesebbnek. A *φάινω* ige *participiuma* és a személyes névmás *dativusa* (*ἐμοί*) jelzi, hogy Arrhianos történetírói szerepe bővül: az adatgyűjtés és a szövegek stilisztikai átdolgozása mellett már mérlegelni és döntenie is kell forrásai között. A rangsort azoknak a történetíróknak a beszámolói zárják, akiknek a szavahihetősége Arrhianos meg nem indokolt, de igen határozott ítélete szerint a legkevésbé megbízható;¹²⁵ a bizonytalanság fokát a *πάντη ἀληθῆ* kifejezést ellenpontozó *οὐ πάντη ἄπιστα* fordulat érzékelteti, míg a források kiegészítő szerepét és alkalmi használatát a szerzők nevének elhagyásán túl az eltérő igeidő használat is hangsúlyozza: Ptolemaios és Aristobulos művei kapcsán Arrhianos az *ἀναγράφειν* ige *praesens imperfectumát* (*ἀναγράφω*) használja, a névtelen szerzők esetében azonban *aoristos* alakját (*ἀνέγραψα*).¹²⁶

Az előszóból az is kiviláglik, hogy a források kínálta történetek igazságtartalma csak az egyik válogatási szempontot jelenti. Nem kevésbé fontos, hogy a történet érdemes legyen az elbeszélésre. A *Praefatió*ban kétszer is szerepel a Hérodotostól kölcsönvett *ἄξιαφήγητος* melléknév.¹²⁷ Először Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóival kapcsolatban bukkan fel. Arrhianos közli, hogy ott ahol két fő forrásának adatai eltérnek, a hihetőbbet és az elbeszélésre méltóbbat (*ἄξιαφηγητότερα*) választja ki (*ἐπιλεξάμενος*). Érdemes e tagmondatnál két apróságra felfigyelnünk: egyrészt arra, hogy a *πιστότερα* melléknév megelőzi az *ἄξιαφηγητότερα* kifejezést, így hangsúlyosabb helyre kerül, másrészt arra, hogy a két középfokú melléknév közé ékelt *ἄμα* azt sugallja, hogy Arrhianos számára Ptolemaios és Aristobulos eltérő tudósításai esetében az elbeszélésre méltó beszámolót a hihetőbb vagy meggyőzőbb leírások jelentik. Az előszó gondos szerkesztését jelzi, hogy újabb előfordulásakor az *ἄξιαφήγητα* melléknév már megelőzi a *πιστός* variációjaként használt *οὐ πάντη ἄπιστα* kifejezést, alighanem azt hangsúlyozva, hogy a másodlagos

¹²⁴ Noha az előszóban nem említi, de valószínűleg Nearchos beszámolóit hasonló súllyal estek latba főleg a két utolsó könyv megszerkesztésénél. Lásd erről: Bosworth (1995) 361-365.

¹²⁵ Hogy pontosan kik ezek a történetírók, nem tudjuk. E „másodlagos” szerzők kilétéről lásd: Hammond (1993) 319-324.

¹²⁶ Lásd erről: Hammond (1993) 190.

¹²⁷ Lásd erről: Bosworth (1988) 61.

források kínálta történetek válogatásánál nem azok valóságtartalma volt az elsődleges szempont, hanem sokkal inkább az, hogy érdemesek-e a feljegyzésre. Ezt nyomatékosítva Arrhianos kiemeli, hogy ezeket a történeteket csak mint szóbeszédet (ὥς λεγόμενα μόνον) közli, továbbá a μοι ἔδοξε fordulattal ismét jelzi saját szubjektív szerepét az adatok megrostálásánál. De hogy pontosan mik azok a szubjektív szempontok, amelyek alapján hitelesebbnek ítéli az egyik beszámolót a másiknál, és hogy mitől és miért válik egy történet vagy szóbeszéd elbeszélésre érdekessé, nem tudjuk meg.

A következő fejezetben részben ezekre, az előszóban nyitva hagyott kérdésekre kísérlünk meg válaszokat adni.

2. Alternatív változatok

A múlt a történetíró által válik jelen idejűvé: ő az, aki letűnt korok elszórt nyomaiból áttekinthető és értelmezhető gondolati egységet, szöveget komponál, amely múlt is, jelen is. A történeti elbeszélés azonban nem csupán a múltat és jelent zárja magába, hanem a két idősíkot összekötő történetírót is. Jóllehet az ókori történeti művek egyes szám harmadik személyben önmagukat mesélik el, a történeti elbeszéléseket olvasva gyakorta érezhetjük a múlt adatai s a köztünk, olvasók között közvetítő történetíró jelenlétét. E jelenlétnek legszembetűnőbb megnyilvánulási formája, amikor a historikus, megtörve az elbeszélés menetét, egyes szám első személyben különböző megjegyzéseket fűz beszámolójához. A történetíró hangja azonban nem mindig szólal meg ilyen tisztán: gyakran csak egy partikula jelzi a színpalak mögött rejtőző szerzőt. A két fent említett megnyilatkozási mód persze csak a skála két végpontját jelöli; a történetíró ezen kívül még számos más módon is hallathatja hangját: forrásainak megnevezésével, aprólékos adatok közlésével, vagy éppen egy történetírói „szakszó”, mint az εἰκός vagy a τεκμήριον közbevetésével. E történetírói exkurzusok tartalmilag is igen sokszínűek lehetnek: magukba foglalhatnak morális ítéleteket egy-egy történeti szereplőről, bírálatokat más történetírókról, érveléseket egy beszámoló hitelessége mellett vagy ellen, elbeszélői megjegyzéseket, vagy módszertani és témamegjelölő kitérőket is. Hogy a történetíró hogyan s milyen gyakorisággal szólal meg egy adott műben, szerzőnként változik, de a két sarokpontot Thukydides és Hérodotos elbeszélő stratégiája érzékelteti a legszembetűnőbben.

Thukydides metodológiai ismertetését követően történeti elbeszélését szinte egyáltalán nem szakítja meg megjegyzéseivel; ha mégis, akkor is csak ritkán fedi fel forrásait, de szinte soha nem közli, hogy azok melyik esemény kapcsán tértek el egymástól,¹²⁸ ahogy azt sem, hogy ilyen esetekben mi alapján mérlegelt és ítélte az egyik beszámolót hitelesebbnek vagy elbeszélésre érdemesebbnek a másikkal. A papiruszra rótt szöveg a történetíró kérlelhetetlen *akribéiájával* megszűrte, vegytisztta történeti elbeszélést tartalmazza, amelyből kihullottak az oda nem valónak ítélt történetek, tudósítások, s amelyben ennélfogva nincsenek ellentmondások és kételyek sem igen arra vonatkozóan, hogy az események a leírtak szerint történtek meg.¹²⁹

¹²⁸ Ritka kivétel például: Th. 2, 5.

¹²⁹ Néhány kivételről lásd: H. D. Westlake: *Λέγεται* in Thucydides. Mnemosyne 30 (1977) 345-363;

A *Historiai*t olvasva egy teljesen másik történetírói hozzáállással szembesülünk. Ennek lényegét legvilágosabban maga Hérodotos foglalja össze a Xerxés és az argosiak között lezajlott állítólagos követváltás történetéhez fűzött megjegyzésében: „Ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαι γε μὲν οὐ παντάπασιν ὀφείλω (καὶ μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἔχτω ἐς πάντα τὸν λόγον).”¹³⁰ (7, 152, 3) A *logos*okat böngészve lépten-nyomon hasonló kommentárokba ütközhetünk, melyeket kétes hitelű történetekhez tesz a szerző. Thukydidésszel ellentétben Hérodotos egy-egy esemény kapcsán gyakran számol be forrásainak eltéréséről is; igaz, a legtöbb esetben csak a történetek lejegyzésére szorítkozik és az olvasóra bízta, hogy melyik leírást fogadja el szavahihetőnek, de néhány alkalommal véleményyt is formál, s álláspontja mellett érveket is felsorakoztat.

Az *Anabasis*ban mindkét elbeszélő stratégia jelen van. Arrhianos műve elején – mint láttuk – Thukydidést követve külön fejezetet szán forráskezelési módszereinek bemutatására, s az *Anabasis* első könyvében az elbeszélés menetét, hasonlóan az athéni történetíróhoz, csak ritkán szakítja meg saját megjegyzéseivel. Később azonban Thukydidésszel ellentétben Arrhianos már nem hagyja magára olvasóit, és az események leírása kapcsán, Hérodotos nyomdokain járva, egyre gyakrabban osztja meg közönségével történetírói kulisszatitkait. Arrhianos ezekben a „lapalji jegyzetekben” moralizál, bírál, dicsér, olykor érvel, de leggyakrabban forrásaira és azok eltérésére tesz utalást.

A továbbiakban ezeket az eltérő beszámolókról tudósító megjegyzéseket, kitérőket vizsgáljuk. A kérdésre, hogy milyen hozadékkal szolgálhat ezeknek a kommentároknak, exkurzusoknak a vizsgálata, hadd idézzem Lionel Pearson a gordioni legenda kapcsán megfogalmazott gondolatát:

„*Certainly, then, the question raised; but how is it to be decided whether the more dramatic or the more prosaic version of the story is the original one? The question of historical probability may be irrelevant; no one can really hope to know what actually happened at Gordium any more than one can say what song the Sirens sang. [...] It is true, however, that different versions of the same story about Alexander may serve different purposes and present him in different light; and it is worth while to ask what point Aristobulos is trying to make by the version of a story that he prefers, and why he prefers it.*”¹³¹

lásd még: Tim Rood: Objectivity and Authority: Thucydides' Historical Method. In: Antonios Rengakos–Antonis Tsamakidis (eds.): Brill's Companion to Thucydides. Leiden 2006. 225–249.

¹³⁰ „Énnekem kötelességem mindent feljegyezni, amit hallottam, de korántsem kötelességem mindent az utolsó szóig el is hinni, és egész művemben ehhez a felfogásomhoz tartom magam.” (Muraközy Gyula fordítása)

¹³¹ Pearson (1960) 157.

Pearson sorait némi változtatással – az Aristobulos nevet Arrhianosra cserélve – a fejezet mottójául is választhatjuk. A továbbiakban ugyanis arra a kérdésre próbálunk meg választ adni, hogy *Arrhianos* milyen okból, célból vett fel a művébe egymástól eltérő történeteket, miért foglalt állást egyik vagy másik történet mellett, vagy éppen miért nem. Azt is vizsgáljuk, hogy e kommentárok és kitérők megfogalmazása során milyen mintákat követett. Elsősorban a Hérodotosi párhuzamokat keressük majd. Három évtizeddel ezelőtt Albert B. Bosworth mutatott rá, hogy Arrhianos forrásait Hérodotoshoz hasonló módon állította egymással szembe.¹³² Bosworth észrevétele kétségkívül helytálló. De talán tovább is merészkedhetünk. Az elmúlt bő fél évszázadban több olyan írás látott napvilágot, amely a *Historia*iban fellelhető forrásismertetéseket vizsgálva egyfelől rámutatott arra, hogy ezek a rövid kitérők, megjegyzések nem csupán a történetíró (elbeszélő) alaposságát és felkészültségét hivatottak bizonyítani az olvasóközönség számára, hanem fontos eszközei lehetnek egy-egy történeti szereplő jellemábrázolásának. Másfelől a tanulmányok arra is rámutattak, hogy Hérodotos, noha a legtöbb esetben nyíltan nem foglal állást egyik vagy másik változat mellett, bizonyos nyelvi eszközökkel érzékelteti, hogy melyik hagyományt tartja valószínűbbnek.¹³³ *Communis opinio*, hogy az *Anabasis* stílusa, nyelvezete leginkább Hérodotos hatásának nyomait viseli.¹³⁴ Ezért indokoltnak látszik az arrhianosi szöveghelyeket a Hérodotos-kutatás fent említett eredményeinek tükrében is megvizsgálni, abból az előfeltételezésből kiindulva, hogy a pusztán formai hasonlóságon túl vélhetően más párhuzam is kimutatható a két történetíró között. A hérodotosi párhuzamok keresése és igazolása közben Arrhianos sajátos történetírói módszereire is igyekszünk rávilágítani. Először azokat a szöveghelyeket vesszük szemügyre, melyekben Arrhianos Aristobulos és Ptolemaios beszámolóinak eltéréséről szól, majd azokat, ahol másodlagos forrásait állítja szembe egymással, végül pedig

¹³² Bosworth (1980) 21–22.

¹³³ A teljesség igénye nélkül itt csak azokra a tanulmányokra és monográfiákra hivatkozom, melyek a fent említett problémakör megismerésében a segítségemre voltak: L. Pearson: *Credulity and Scepticism in Herodotus*. TAPhA 72 (1941) 335–355; F. J. Groten: *Herodotus' Use of Variant Versions*. Phoenix 17 (1963) 79–87; Guy L. Cooper, III.: *Intrusive Oblique Infinitives in Herodotus*. TAPhA 104 (1974) 23–76; *uő*: *The Ironic Force of the Pure Optative in ὅτι (ὥς) Constructions of the Primary Sequence*. TAPhA 105 (1975) 29–34; Stewart Flory: *The Archaic Smile of Herodotus*. Detroit 1987; különösen: 49–80; Donald Lateiner: *The Historical Method of Herodotus*. Toronto 1989; különösen: 76–90.

¹³⁴ Jóllehet Arrhianos attikai nyelvjárásban írta az *Anabasis*t, mégis Hérodotoszt kell tekintenünk legfőbb mintájának. A témában mindmáig a legalaposabb munkát Hermann Grundmann írta; lásd: H. Grundmann: *Quid in elocutione Arriani Herodoto debeatur*. Berliner Studien für Klassische Philologie und Archeologie. Berlin 1885. 181–268. Eligazítást nyújt még: Bosworth (1980) 34–38 és Tonnet (1988) 223–296.

azokat a leírásokat vesszük számba, melyekben Arrhianos fő forrásait ütközteti az általa szóbeszédnek nevezett hagyománnyal.

(1.) *Ptolemaios versus Aristobulos*

ὄνομα δὲ ἦν τῷ ἔθνει Γλαυγαυῆκαι, ὡς λέγει Ἀριστόβουλος, ὡς δὲ Πτολεμαῖος, Γλαῦσαι. ὁποτέρως δὲ ἔχει τὸ ὄνομα οὗ μοι μέλει.¹³⁵ (5, 20, 2) A legtöbb esetben ilyen és ehhez hasonló, napjaink kommentátorai által szeszélyesnek (*caprice*)¹³⁶ vagy tudálékosnak (*a superfluous display of erudition*)¹³⁷ jellemzett megjegyzések olvashatók azokon a helyeken, ahol Arrhianos két fő forrásának eltéréséről tudósít. Arrhianos – egy kivételtől eltekintve – nem érvel egyik vagy másik változat mellett vagy ellen, megelégszik azzal, hogy rögzíti, mit mondott Ptolemaios, s mit Aristobulos. Nyolc alkalommal tesz így, noha bizonyos, hogy Aristobulos és Ptolemaios beszámolóí több esetben tértek el egymástól.¹³⁸ E forrásismertetések olyan, történetileg látszólag jelentéktelen adatok közléséhez kapcsolódnak, mint a fent említett népcsoport elnevezése, vagy hogy milyen állatok mutatták a helyes irányt Alexandrosnak Ammón jósdája felé. A minuciózus jegyzetek, noha történetileg túl sok adalékkal nem szolgálnak, az Arrhianos munkamódszerét búvárló kutatók számára fontos tájékoztatósi pontokkal szolgálnak.

Régi kérdés az Arrhianos-kutatásban, hogy a nikomédiai történetíró milyen arányban használta fel két fő forrását történeti műve megszerkesztésénél. Jóllehet az előszóból az derül ki, hogy Arrhianos a két szerző között nem tett különbséget, a kutatók többsége Schwartz nyomán¹³⁹ mégis azt feltételezi, hogy az *Anabasis* megírásához a vezérfonalat Ptolemaios műve adta, míg Aristobulos írásához Arrhianos csak azért nyúlt, hogy ellenőrizze vagy kiegészítse Ptolemaios beszámolóját.¹⁴⁰ A fenti hipotézist támogató kutatók általában

¹³⁵ „Aristobulos azt mondja, hogy a népcsoportnak glaukanikai volt a neve, Ptolemaios szerint viszont glaukai. Hogy a kettő közül melyik nevet viselték, azzal nem foglalkozom.”

¹³⁶ Brunt (1983) 62, 2. jegy..

¹³⁷ Bosworth (1995) 318.

¹³⁸ Ezeket az ellentmondásokat Arrhianos nem osztja meg olvasóival, hanem az előszóban tett „ígérete” szerint a számára hihetőbbet és egyúttal elbeszélésre méltóbbat dolgozza fel, míg a másik változatot elhagyja. Ezekről a lappangó ellentmondásokról lásd: Bosworth (1980) 17, ill. alant a 3. fejezetet.

¹³⁹ „Ferner steht unwiderleglich fest, dass Arrian, der Militär und Beamte, mit richtigem Blick die offizielle Darstellung des Ptolemaios für die beste und reinste Quelle der Geschichte Alexanders gehalten und ihn durchaus zu Grunde gelegt hat.” Schwartz (1896) 1238.

¹⁴⁰ Aristobulos másodlagos szerepéről a legmarkánsabb véleményt Hermann Strasburger fogalmazta meg: „Mit Recht ist in neuerer Zeit von Niemandem mehr bezweifelt worden, daß es das

két szöveghelyre, pontosabban kifejezésre hivatkoznak. Az első árulkodó jel az Alexandros és Póros fiának összecsapását elbeszélő források ismertetéséhez fűződik.¹⁴¹ Arrhianos először Aristobulos változatát közli, amit egy másik hagyomány tudósítása követ, végül a kitérőt Ptolemaios leírása zárja, melyet a következőképp vezet be: „ἀλλὰ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτω καὶ ἐγὼ συμφέρομαι, ἄλλως λέγει.”¹⁴² (5, 14, 4) A második nyom a Hydaspés folyón lehajózó flotta létszámára vonatkozó ptolemaiوسي tudósításban olvasható: „ἦν δὲ τὸ ξύμπαν πλῆθος τῶν νεῶν, ὥς λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὃ μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι, τριακόντοροι μὲν ἐς ὀγδοήκοντα, τὰ δὲ πάντα πλοῖα σὺν τοῖς ἰππαγωγοῖς τε καὶ κερκούροις καὶ ὅσα ἄλλα ποτάμια ἢ τῶν πάλαι πλεόντων κατὰ τοὺς ποταμοὺς ἢ ἐν τῷ τότε ποιηθέντων οὐ πολὺ ἀποδέοντα τῶν δισχιλίων.”¹⁴³ (6, 2, 4) A kutatók szerint a ὅτω καὶ ἐγὼ συμφέρομαι és a ὃ μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι egyértelműen bizonyítják, hogy Arrhianos Ptolemaiost tekintette legfontosabb kútfőjének.¹⁴⁴

Stadter azonban Arrhianos-monográfiájában megingatta a dogmává merevedett hipotézist. Rámutatott, hogy e rövid utalásokat a szövegkörnyezetből önkényesen kiragadva félreértelmezték. Ha ugyanis figyelembe vesszük a kontextust, akkor hamar kiderül, hogy Arrhianos megjegyzése egyik esetben sem általános érvényű, vagyis nem a mű egészére, hanem kizárólag az adott szövegrészletre, illetve eseményre vonatkozik.¹⁴⁵ Stadter arra is felhívta a figyelmet, hogy Arrhianos nem egy esetben használja ugyanezt a kifejezést Aristobulosra és Ptolemaiosra vonatkoztatva.¹⁴⁶ Az amerikai filológus álláspontja – hogy

Werk des Ptolemaios war und nicht das des Aristobul, das den Grundstock der Anabasis bildet. Strasburger (1934) 9. Hasonlóan vélekedik Kornemann: „Bis dahin sind die Grundsätze des Prooimions aufs strengste innegehalten, d. h. Arrian gibt Exzerpt aus Ptolemaios, ergänzt hier und aus Aristobul und den noch einigermaßen vertrauenswert erscheinenden Partien der Vulgata.” Kornemann (1935) 19; lásd még: 17–18. Az angolszász kutatók többsége osztja a német filológusok álláspontját; lásd: Brunt (1976) xxx–xxxi; Bosworth (1980) 16–17.

¹⁴¹ Vö. 5, 14, 3–6. A szöveghely részletes elemzését lásd alant.

¹⁴² „Ptolemaios, Lagós fia, akivel magam is egyetértek, azonban másképp beszéli el (a történeteket).”

¹⁴³ „A hadihajók teljes létszáma, miként azt Ptolemaios állítja, akit a leginkább követek, mintegy nyolcszáz harmincevezős hajó volt, míg az összes hajó száma a löszállító hajókkal, kerkurosokkal és más folyami hajókkal együtt, amelyek vagy már régóta hajóztak a folyón, vagy éppen akkor építették őket, majdhogynem elérte a kétezret.”

¹⁴⁴ Lásd: Kornemann (1935) 18; Bosworth (1980) 16.

¹⁴⁵ Stadter (1980) 71–72.

¹⁴⁶ Stadter (1980) 72. A szöveghelyek a következők: „Τὸ δὲ ζεύγμα τὸ ἐπὶ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ὅπως μὲν ἐποιήθη Ἀλεξάνδρῳ οὔτε Ἀριστόβουλος οὔτε Πτολεμαῖος, οἷς μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι, λέγουσιν” – „Sem Aristobulos, sem Ptolemaios, akiket én a leginkább követek, nem beszél arról, hogy Alexandros hogyan készítette el a hidat az Induson.” (5, 7, 1) „[...]πλήν γε δὴ οὔτε τις

tudniillik Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos egyenértékű forrásnak tekintette – nem talált igazán visszhangra, s továbbra is makacsul tartja magát a Schwartz által lefektetett elmélet.¹⁴⁷

Brunt – aki óvatosan fogalmaz ugyan, de kiáll Schwartz hipotézise mellett – legutóbb öt pontban gyűjtötte össze az érveket, amelyek Ptolemaios „elsőbbségét” igazolják.¹⁴⁸ Az öt pont közül a második és a harmadik mérlegelendő.¹⁴⁹ E két pontba foglalt érvek Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóikhoz kapcsolódnak. Érdemes a második pontból szó szerint idéznünk: „[...] in iii, 3, 5 f.; 4, 5; 30, 5; iv 3, 5; 5 f.; 14, 3; v, 20, 2 he (sc. Arrian) juxtaposes their rival accounts without choosing between them; in some of these cases he could justifiably have accepted Pt's account as that of an eye-witness.”¹⁵⁰ Jóllehet Brunt nem fejt ki, hogy pontosan melyek azok az esetek, ahol kimutatható Arrhianos részrehajlása Ptolemaios irányában, a harmadik pontban felhozott érvek alapján valószínűleg a 3, 30, 5; 3, 4, 5-re gondol. A vázlatos lista három olyan szempontot körvonalaz, melyek Brunt szerint segítenek abban, hogy eldöntsük, Arrhianos mikor és miért részesítette előnyben Ptolemaios és Aristobuloszal szemben: (1) Ptolemaios szemtanú volt (Aristobulos viszont nem); (2) Ptolemaios neve Aristobulosé előtt szerepel; (3) Ptolemaios változatát

‘Ρωμαίων ὑπὲρ τῆς πρεσβείας ταύτης ὡς παρὰ Ἀλέξανδρον σταλείσης μνήμην τινὰ ἐποιήσατο, οὔτε τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραφάντων, οἷς τισι μᾶλλον ἐγὼ συμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος.” (7, 15, 6) – „[...] annyi azonban bizonyos, hogy sem a rómaiak közül nem tett senki semmiféle említést erről az Alexandroszhoz menesztett követségről, sem Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, akikkel Alexandros történetírói közül leginkább egyetértek.” (Szepessy Tibor fordítása)

¹⁴⁷ Stadter érveit egyedül Hammond és Sisti mérlegelte és fogadta el; lásd: Hammond (1993) 192–193; Sisti (2001) xxxiii.

¹⁴⁸ Brunt (1983) 559–560.

¹⁴⁹ Az első pont azokat a fent tárgyalt szöveghelyeket tartalmazza, melyek bizonyító erejével szemben Stadter komoly kételyeket ébresztett. A negyedik pontban Brunt amellett érvel, hogy Arrhianos azért bízott jobban Ptolemaiosban, mert az magas katonai beosztásban volt, s ezért egyrészt jobban ismerte a tényeket, mint Aristobulos, másrészt jobban értett a stratégiai és taktikai kérdésekhez. Brunt érvei azonban gyengék. Egyrészt Ptolemaios csak Kr. e. 330 után kapott katonai megbízatásokat, másrészt egyes szöveghelyek tanúsága szerint Aristobulos is igen jól informált volt az udvar ügyeit illetően (vö. 6, 29, 10; 7, 18, 1–5), harmadrészt több töredék bizonyítja, hogy Arrhianos a katonai, illetve harci leírásokban legalább annyira támaszkodott Aristobulosra, mint Ptolemaiosra. Ez utóbbról a vonatkozó szöveghelyekkel lásd: Stadter (1980) 72. Az ötödik pontban Brunt arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy Arrhianos történeti művében Ptolemaios túl nagy szerepet kap, ami arra utal, hogy Arrhianos főleg Ptolemaiosra támaszkodott. Ptolemaios azonban csak néhány rövid alkalom erejéig lép elő főszereplővé (vö. 3, 18, 9; 3, 29, 7–30, 5; 4, 8, 9; 4, 24, 3–4), ahogy egyébként Aristobulos is (vö. 6, 29, 4–11).

¹⁵⁰ Brunt (1983) 559.

Arrhianos hosszan idézi, míg Aristobulosét csak néhány rövid mondatban. A Brunt által felkínált szempontok (különösen a második) vitathatók, de az alapgondolat, hogy Arrhianos forráskezelésére vonatkozóan az eltérő változatokban árulkodó jelekre bukkanhatunk (még ha nem is pontosan olyanokra, amilyenekre Brunt gondolt), nem.

A fenti három szempont mellé érdemes egy negyediket is beemelnünk. Arrhianos forrásismertetéseit – mint arról a bevezetőben már szóltunk – Hérodotos ihlette.¹⁵¹ Guy L. Cooper alapos elemzés alá vetve Hérodotos forrásismertetéseinek grammatikai szerkezetét kimutatta, hogy a halikarnassosi történetíró különböző nyelvi eszközökkel érzékeltette olvasóival, mikor fogad el egy történetet hitelesnek és mikor vonja kétségbe annak szavahihetőségét. Ez utóbbi szándékát Hérodotos többnyire *infinitivusos* szerkezetekkel jelezte.¹⁵² Cooper három ilyen *infinitivusos* szerkezetet különböztetett meg. Az első, amikor Hérodotos *infinitivust* ékel¹⁵³ az alárendelt mellékmondatba; a második, amikor a főnévi igenevet a *ὅτι*-val vagy *ὥς*-szal bevezetett mellékmondatban közvetlenül a vonatkozó határozószó után veti; a harmadik pedig, amikor az *infinitivust* – mintegy az *indicativus* szerepével felruházva – szabadon használja az elbeszélő leírásokban.¹⁵⁴ Bosworth Cooper eredményeire támaszkodva mutatott rá, hogy Arrhianos ebben a vonatkozásban is követte Hérodotoszt, és hasonló nyelvi eszközökhöz nyúlt, mint elődje. Az ausztrál kutató a Nysában tett látogatás (5, 1, 1–2, 7), a Philótas-összeesküvés (3, 26, 1–3) és Kleitos meggyilkolásának (4, 8, 1–9) leírása kapcsán hívta fel rá a figyelmet, hogy Arrhianos milyen tudatos és összetett formában használta az *infinitivusos* szerkezeteket és fejezte ki forrásaihoz való viszonyát.¹⁵⁵ Minthogy a vizsgálandó szövegrészletekben hasonló nyelvi jelenségekkel fogunk találkozni, a szövegek nyelvi elemzését különösen fontosnak tartom, hiszen fényt vethet Arrhianos intencióira is.

A továbbiakban elsősorban ezt a négy szempontot szem előtt tartva és egyúttal érvényességüket vizsgálva arra keresem a választ, hogy ki lehet-e mutatni ezekben a forrásismertetésekben Arrhianos részrehajlását egyik vagy másik szerző felé. Mindeközben két másik fontos kérdésről sem feledkezem meg: igyekszem majd rámutatni további hérodotosi párhuzamokra és Arrhianos sajátos történetírói módszereire.

¹⁵¹ Bosworth (1980) 21.

¹⁵² Az *infinitivusos* szerkesztésen kívül Hérodotos olykor *optativussal* fejezi ki bizalmatlanságát egy-egy forrással szemben. Lásd erről: Cooper (1975) 29–34.

¹⁵³ Cooper következetesen betolakodó (*intrusive*) *infinitivusról* beszél.

¹⁵⁴ Cooper (1974) 23–76.

¹⁵⁵ Bosworth (1980) 21–22. Hasonló véleményen van Hammond; lásd: Hammond (1993) 191–192.

(1.1.) Visszaút a Siwa-oázisból

Az első olvasatra semmitmondó történetírói jegyzetek, mint azt a következő szöveghely is bizonyítja, olykor komoly fejtörést okoznak a hadjáratot rekonstruálni igyekvő történészek számára. Az esemény, amely a történészek fantáziáját – ókori elődekhez hasonlóan – újra és újra megmozgatja, Alexandros Siwa-oázisba tett látogatása. A forrásokban rejlő ellentmondások parttalan tudományos vitákat eredményeztek az utazás okáról, a jóshelyen kapott válaszokról, azok Alexandros által való értelmezéséről, de még a visszatérés útvonaláról is.¹⁵⁶ Ez utóbbi vitapontért Arrhianos a felelős. A nikomédiai történetíró ugyanis a következőket írja:

„ἐνταῦθα Ἀλέξανδρος τὸν τε χῶρον ἐθαύμασε καὶ τῷ θεῷ ἐχρήσατο· καὶ ἀκούσας ὅσα αὐτῷ πρὸς θυμοῦ ἦν, ὡς ἔλεγεν, ἀνέζηυξεν ἐπ’ Αἰγύπτου, ὡς μὲν Ἀριστόβουλος λέγει, τὴν αὐτὴν ὀπίσω ὁδόν, ὡς δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ἄλλην εὐθείαν ὡς ἐπὶ Μέμφιν.”¹⁵⁷ (3, 4, 5)

A beszámoló nyomán a történészek is két különböző álláspontra helyezkedtek: az egyik tábor Ptolemaios tudósításának ad hitelt, s Alexandros visszaútját a Kattara-mélyföldön keresztül jelöli ki,¹⁵⁸ a másik tábor viszont Aristobulos és a vulgata-hagyomány¹⁵⁹ alapján határozottan állítja, hogy Alexandros ugyanazon a part menti úton tért vissza, amelyen a jóshelyre érkezett. Az előbbi álláspont képviselői Ptolemaios leírását tényként közlik, anélkül, hogy érvekkel szolgálnának az egykori testőr beszámolója mellett vagy a másik hagyomány ellen. Welles azonban, aki először adott hangot e „ténnyel” szemben fenntartásainak, felhívta rá a figyelmet, hogy Alexandros indokolatlanul nagy kockázatot vállalt volna a mintegy hatszáz kilométer hosszú, kietlen, sivatagos út megtételével, melyet még a sokkal kedvezőbb technikai felszereltséggel rendelkező

¹⁵⁶ A vitákról lásd: *Patricia Langer*: Alexander the Great in Siwah. AW 4 (1981) 109-127.

¹⁵⁷ „Alexandros ezután megcsodálta a vidéket és feltette kérdését az istenséghez. Miután azt halotta, ami – mint mondogatta – szívének kedves volt, felkerekedett Egyiptom felé, Aristobulos szerint ugyanazon az úton, amin jött, Ptolemaios szerint viszont egy másikon, amely egyenesen Memphisbe vezetett.”

¹⁵⁸ Lásd például: *Lane Fox*: Alexander the Great. London 1973. 217-218; *J. R. Hamilton*: Alexander the Great. London 1973. 77; *Kákossy László*: Az alexandriai idősten. Budapest 2001. 94.

¹⁵⁹ *C. Bredford Welles*: The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria. Historia 11 (1962) 271-298; különösen: 278-281. *Eugene Borza*: Alexander and the Return from Siwah. Historia 16 (1967) 369; *Bosworth* (1980) 274.

„sivatagi róka”, Erwin Rommel is elkerült.¹⁶⁰ A kérdésre, hogy Ptolemaios – aki nek Egyiptom királyaként tisztában kellett lennie azzal, hogy az út logisztikailag lehetetlen – miért ezt a útvonalat jegyezte fel, Welles három lehetséges választ ad: (1) Ptolemaios helytelenül idézték; (2) nem tudott semmit a sivatagot átszelő út nehézségeiről; (3) át akart siklani a visszaút leírásán, és nem akarta ismét szóba hozni Alexandria városát.¹⁶¹ A második és harmadik elképzelés nehezen értelmezhető. A kérdésfelvetésnél ugyanis Welles abból indul ki, hogy Ptolemaiosnak jól kellett ismernie a Kattara-mélyföld terepviszonyait, ezért nem világos, hogy aztán miért veti föl annak a lehetőségét, hogy Ptolemaios semmilyen adattal sem rendelkezett a belső szárazföldi útról. A harmadik megoldási javaslata viszont újabb megválaszolásra váró kérdést eredményez: miért kellett Ptolemaiosnak Alexandrost és kíséretét egy másik – Welles szerint – nem létező útvonalra terelnie csak azért, hogy elbeszélésében ne tegyen ismét említést (királyságának legjelentősebb városáról!) Alexandriáról.

Welles három felvetéséből csak az elsőt tekinthetjük mérlegelendő hipotézisnek, sőt Bosworth fejtegetései nyomán talán megalapozottnak is. Az ausztrál kutató elismeri ugyan, hogy a források ellentmondását nem lehet külső érvekkel feloldani,¹⁶² de véleménye szerint van egy másik, hallgatásból vett érv, amely noha nem perdöntő, Aristobulos és a vulgata-hagyomány hitelessége mellett szól. Ha Alexandros valóban a belső úton tért volna vissza Memphisbe, akkor az utazás és annak története tálcán kínálta volna az Alexandros-történetírók számára a makedón király sikerének és Kambysés szerencsétlenül járt vállalkozásának összevetését.¹⁶³ Aristobulos és Ptolemaios – érvel tovább Bosworth – szemtanúk voltak, ezért nehezen magyarázható, hogy miért írtak egy ilyen jelentős eseményről eltérően. Ráadásul ez esetben a források ellentmondása a valós tények elferdítésének szándékával sem magyarázható, hiszen az útvonal rögzítése semmilyen propagandisztikus vagy apologetikus célt nem szolgált. Az ellentmondás legelfogadhatóbb feloldása ezért a következő: Arrhianos valószínűleg félreértette Ptolemaios, aki csak

¹⁶⁰ Welles (1962) 278–279.

¹⁶¹ Welles (1962) 279.

¹⁶² Többen felhívták a figyelmet rá, hogy Welles értesülései a Kattara-mélyföld útviszonyairól pontatlanok: létezik ugyanis egy belső szárazföldi útvonal, amely az út mentén fekvő oázisoknak és kutaknak köszönhetően ugyanolyan biztonságos, mint a partmenti. Ennélfogva már az ókorban használták kereskedelmi útvonalként, főleg a téli időszakban, amikorra Alexandros zárandóklatra is esett. Erről lásd: Bosworth (1980) 274; Langer (1981) 123.

¹⁶³ Efféle *synkrisiseket* többet is találhatunk a hagyományban. Lásd például Aornos sziklaerődjének bevételét (Arr. An. 4, 28, 1–3) vagy a gedrósiai menetelést (Arr. An. 6, 24, 1–3). Kambysés hadjáratáról lásd: Hdt. 3, 25, 3–7.

annyit közölt, hogy Alexandros visszatért Memphisbe, de pontos útleírás nem adott; Arrhianos ezt a közlést úgy értelmezte, hogy Ptolemaios egy másik Memphisbe vezető útról beszél.¹⁶⁴

Bosworth hallgatásból vett érve meggyőző, de gondolatmenetében van egy, további vizsgálataink szempontjából kulcsfontosságú láncszem, amely helyreigazításra szorul. Bosworth szerint Ptolemaios és Aristobulos szemtanúi voltak az eseményeknek.¹⁶⁵ Ezt az állítást azonban semmi nem támasztja alá. A szövegben nem utal semmi Aristobulos vagy Ptolemaios *autopsiájára*. A rendelkezésünkre álló adatok sokkal inkább arra utalnak, hogy egyik szerző sem vett részt Alexandros zárandokútján. Nem tudjuk pontosan, hogy mekkora csapat kísérte el Alexandrost az oázisba, de a forrásokban olvasható kifejezések lehetőséget adnak óvatos becslésre. Az Arrhianosnál olvasható ἡ στρατιὰ (3, 3, 4) minden bizonnyal túlzó. A kísérőcsapatra vonatkozó Diodórosnál és Curtius Rufusnál található utalások már pontosabbak: „[...] αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν συναποδημούντων προῆγεν ἐπὶ τὸ ἱερὸν.”¹⁶⁶ (D. S. 17, 49, 3); „*Ergo cum iis, quos ducere secum statuerat, secundo amne descendit ad Mareotin paludem.*”¹⁶⁷ (Curt. 4, 7, 9) Mindkét leírás arra mutat, hogy a király egy kisebb csapattal, feltehetőleg legbizalmasabb embereivel vágott neki az útnak, akik közé sem Ptolemaios, sem Aristobulos nem tartozott. Ptolemaios csak Kr. e. 331/330-ban lett a testőrgárda tagja (vö. Arr. An. 3, 27, 5), s első komolyabb megbízatását is csak Gaugaméla után, a Perzsa-kapuk elfoglalásánál kapta (vö. Arr. An. 3, 18, 9). Jóllehet Plutarchos tanúsága szerint (Alex. 10, 3) Ptolemaios Alexandros gyermekkori barátja volt, nincs adatunk arról, hogy e barátság révén Kr. e. 331/30 előtt komolyabb befolyásra tett volna szert, vagy hogy a király szűk köréhez tartozott volna. Welles szerint, aki mintegy négyezer főre becsüli a kontingens létszámát,¹⁶⁸ Arrhianos leírása az útról azért olyan adatszegény Diodóros, Curtius Rufus és Plutarchos leírásaihoz képest, mert Ptolemaios nem volt jelen az eseménynél, Aristobulos pedig legfeljebb csak Paraitionisig követte a királyi konvojt.¹⁶⁹ Ptolemaios és Aristobulos alighanem Kallisthenés

¹⁶⁴ A. B. Bosworth: Errors in Arrian. CQ 26 (1976) 136-137. Az odaút leírását (3, 3, 5) vizsgálva Eugene Borza az ὁπίσω αὐθις kifejezést a következőképp értelmezte: „back again the same way”; lásd: Borza (1967) 369. Bosworth azonban joggal hívta fel rá a figyelmet, hogy az ὁπίσω αὐθις nem feltétlenül jelenti ugyanazt az utat; lásd: Bosworth (1980) 273.

¹⁶⁵ Bosworth (1976) 137, és Bosworth (1993b) 72.

¹⁶⁶ „[...] Alexandros útítársaival a templomhoz ment;”

¹⁶⁷ „Így hát azokkal együtt, akiket magával szándékozott vinni, a folyó sodrát követve leereszkedett a Mareótis-tóig.” (Kárpáty Csilla fordítása)

¹⁶⁸ Langer szerint Welles becslése túlzó; vö. Langer (1981) 123.

¹⁶⁹ Welles (1962) 280-281.

beszámolója alapján írta meg a zarándoklat itineráriumát. Ha Arrhianos talált volna valamelyik szerzőnél utalást *autopsiára*, azt feltehetőleg jelezte volna elbeszélésében.

A szöveg nyelvtani szerkezete ez esetben nem árulkodik arról, hogy Arrhianos melyik beszámolót preferálta. A mellékmondat határozott igealakja (ἀνέζευξεν) és a határozószóval bevezetett tulajdonképpeni főmondat(ok), a ὥς μὲν Ἀριστόβουλος λέγει és a ὥς δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου arra utal(nak), hogy Arrhianos teljesen semleges álláspontra helyezkedett s nem hajlott el egyik beszámoló felé sem.

Megjegyzésre érdemes, hogy Ptolemaios állításával Arrhianos csak Aristobulos adatát állította szembe, noha az egész Alexandros-hagyomány az Aristobulos által említett útvonalról beszél. Felmerül a kérdés, hogy Arrhianos miért nem hivatkozott ezekre az elbeszélésekre is, ahogy ezt alig egy caputtal megelőzően az odaúton történt isteni beavatkozások leírásánál tette. A kérdést e helyt nyitva hagyom, de az állítólagos isteni útbaigazításról szóló elbeszélés elemzésénél visszatérek majd rá. Most azonban térjünk át a következő szöveghelyre.

(1.2.) A hetedik szogd város eleste

A szogd felkelők utolsó menedékhelyének elfoglalásáról szóló történet el-lentmondásai már bizonyosan nem Arrhianos félreértelmezéséből, hanem Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóiból fakadnak. A hétnapos szogd hadjáratot záró hadműveletről Arrhianos a fent idézett két szöveghelyhez hasonló tárgyilagossággal tudósít:

„Τὴν δὲ ἑβδόμην πόλιν ἐξ ἐφόδου ἔλαβε, Πτολεμαῖος μὲν λέγει, ὅτι αὐτοὺς σφᾶς ἐνδόντας, Ἀριστόβουλος δέ, ὅτι βίᾳ καὶ ταύτην ἐξεῖλεν καὶ ὅτι πάντας τοὺς καταληφθέντας ἐν αὐτῇ ἀπέκτεινε. Πτολεμαῖος δὲ κατανεῖμαι λέγει αὐτὸν τοὺς ἀνθρώπους τῷ στρατιᾷ καὶ δεδμενούς κελεῦσαι φυλάσσεσθαι ἕστ' ἂν ἐκ τῆς χώρας ἀπαλλάττηται αὐτός, ὥς μηδένα ἀπολείπεσθαι τῶν τὴν ἀπόστασιν πραξάντων.”¹⁷⁰ (4, 3, 5)

¹⁷⁰ „A hetedik várost az első támadás alkalmával vette be. Ptolemaios azt állítja, hogy (a védők) megadták magukat, Aristobulos azonban arról számol be, hogy (Alexandros) ezt (a várost) is erővel foglalta el, és minden embert, aki fogságba esett, legyilkoltatott. Ptolemaios viszont azt mondja, hogy Alexandros az embereket szétszította seregében, és megparancsolta, hogy kötözzék meg és őrizték őket, addig ő maga el nem távozik a vidékről, így a felkelést kirobbantók közül senki sem marad hátra.”

A forráseltérés okozta probléma történetileg majdhogynem súlytalan.¹⁷¹ Historiográfiai szempontból azonban van néhány rögzítésre érdemes adat. Bontsuk először tartalmi elemeire e rövid beszámolót. Az első mondat szintaktikai elrendezése arra enged következtetni, hogy Aristobulos és Ptolemaios egyetértettek abban, hogy a várost Alexandros rögtön, az első roham alkalmával (ἔξ ἐφόδου) elfoglalta. Azonban hogy a város bevétele hogyan történt, arról Arrhianos már két eltérő beszámolót olvasott. De a különböző változatokról nem a szokott formában felsorolásszerűen szól, hanem egészen más szerkezetet választ. Arrhianos először Ptolemaios tudósítását közli, amely arról számol be, hogy Alexandros harc nélkül foglalta el a várost. Erre következik Aristobulos értesülése, aki viszont fegyveres összecsapásról beszél. Az első ellentmondást még ugyanebben a mondatban követi a második előkészítése: Arrhianos a καὶ ὅτι-val bevezetett mellékmondatban Aristobulos tudósítását fűzi tovább, melyből kiderül, hogy a foglyokat lemészárolták. Ezt ellenpontosza, immáron külön mondatban, Ptolemaios beszámolója, amely a foglyokkal szemben egy sokkal „humánusabb” bánásmódról tudósít. A szövegnek a két forrás közt libikókázó szerkezete, véleményem szerint, apologetikus szándékról árulkodik: Ptolemaios változata, amely a beszámoló végére került, Alexandrosról kedvezőbb képet fest, mint Aristobulos leírása.

Ha továbblépünk, s a tartalmi szerkezet után a szöveg grammatikai felépítését vesszük szemügyre, említésre méltó megfigyeléseket tehetünk. Arrhianos mindkét változatot ὅτι-val bevezetett tárgyi mellékmondatnál adja közre. A következő mondatban azonban, ahol Arrhianos visszatér Ptolemaios tudósításához, a vezérige (λέγει) mellett *infinitivus*okat találunk. Noha nem zárható ki, hogy csupán egyszerű variációról van szó, Arrhianos máshol tanúsított, tudatos mondatszerkesztéséből kiindulva¹⁷² elképzelhetőnek tartom, hogy Arrhianos az *indicativus*os és az *infinitivus*os alakok használatával kívánta jelezni olvasóközönségének, hogy melyik beszámolót tartja valószínűbbnek. Ha így volt, akkor ez esetben talán Aristobulos változatát érezte közelebb a valósághoz, de a döntés jogát végső soron az olvasóra hagyta.

¹⁷¹ A történészek véleménye megoszlik: egyesek Ptolemaios beszámolóját fogadják el (lásd: *Jacoby* [1926a] 505; *Pearson* [1960] 166-167), mások viszont (lásd: *Bosworth* [1980] 21-22; *Hammond* [1993] 234, 60. jegy.) arra figyelmeztetnek, hogy semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre, ami egyik vagy másik beszámoló felé billentené a mérleg nyelvét.

¹⁷² Vö. *Hammond* (1993) 191-192.

(1.3.) A marakandai felmentősereg pusztulása

Hasonlóan semleges álláspontot látszik elfoglalni Arrhianos a Marakanda felmentésére küldött sereg pusztulásáról tudósító történet lejegyzésénél. A negyedik könyv harmadik caputjában arról olvashatunk, hogy Alexandros, miután felszámolta a szogd felkelés egyik utolsó tűzfészket („a hetedik várost”), hírt kapott a Marakandában hagyott makedón helyőrséget ostromzár alatt tartó Spitamenésről és csapatairól. A király tüstént cselekedett, és Pharnukés vezetésével felmentő sereget küldött a fellegvárba szorult makedón katonák segítségére (vö. 4, 3, 6–7). Arrhianos elbeszélését nem a mentőcsapat sorsával folytatja, hanem Alexandros a szkíták elleni büntetőhadjáratát jegyzi le. A marakandai helyőrség felmentésére küldött sereg az 5. caput második paragrafusában bukkan fel újra. A leírás szerint a makedón hadvezérek anélkül, hogy felmérték volna a kockázatot, a nomád szkíta területekre törtek (εις τοὺς Νομάδας τοὺς Σκύθας οὐδενὶ λογισμῷ ξυνεσβάλλουσιν), majd amikor a rajtaütéses támadások miatt kénytelenek voltak visszavonulni, a parancsnokok nem hangolták össze csapataik mozgását, aminek következtében a folyón való átkelés pánikba (φοβερὰ τε καὶ οὐδενὶ κόσμῳ) torkollott. A barbárok, felismerve a makedónok baklövését (οἱ βάρβαροι αἰσθόμενοι τὴν ἀμαρτίαν τῶν Μακεδόνων), azonnal lecsaptak, és könnyűszerrel kardélre hányták a gázlóban rekedt katonákat (vö. 4, 5, 2–9). A történet forrását Arrhianos nem fedi fel, de az *indicativus*ban¹⁷³ álló igealakokból tudhatjuk, hogy valamelyik fő forrásából merít. A 6. caput első mondatából aztán világossá válik: Ptolemaios változatát olvastuk.¹⁷⁴

„(1) Ἀριστόβουλος δὲ ἐνέδρα τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς διαφθαρῆναι λέγει, τῶν Σκυθῶν ἐν παραδείσῳ κρυφθέντων, οἱ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἐπεγένοντο τοῖς Μακεδόσιν ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ· ἵνα τὸν μὲν Φαρνούχην παραχωρεῖν τῆς ἡγεμονίας τοῖς συμπεμφθεῖσι Μακεδόσιν, ὥς οὐκ ἐμπείρως ἔχοντα ἔργων πολεμικῶν, ἀλλ’ ἐπὶ τῷ καθομιλῆσαι τοὺς βαρβάρους μᾶλλον τι πρὸς Ἀλεξάνδρου ἢ ἐπὶ τῷ ἐν ταῖς μάχαις ἐξηγεῖσθαι ἐσταλμένον, τοὺς δὲ Μακεδόνας τε εἶναι καὶ ἐταίρους βασιλέως. (2) Ἀνδρόμαχον δὲ καὶ Κάρανον καὶ Μενέδημον οὐ δέξασθαι τὴν ἡγεμονίαν, τὸ μὲν τι ὥς μὴ δοκεῖν παρὰ τὰ ἐπηγγελμένα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου αὐτοὺς τι κατὰ σφᾶς νεωτερίζειν, τὸ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ δεινῷ οὐκ ἐθελήσαντας, εἰ δὴ τι πταίσειαν, μὴ ὅσον κατ’ ἄνδρα μόνον μετέχειν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὥς τὸ πᾶν αὐτοὺς κακῶς ἐξηγησάμενους, ἐν τούτῳ δὴ τῷ θορύβῳ τε καὶ τῇ ἀταξίᾳ ἐπιθεμένους αὐτοῖς τοὺς βαρβάρους κατακόψαι

¹⁷³ Figyelemre méltó, ahogy Arrhianos az igeidőket váltogatva fest drámai képet az eseményekről.

¹⁷⁴ Vö. Jacoby (1926a) 507 sk., 515 sk.; Strasburger (1934) 40; Pearson (1960) 167; Bosworth (1995) 32.

πάντας, ὥστε ἰππέας μὲν μὴ πλείονας τῶν τεσσαράκοντα ἀποσωθῆναι, πεζοὺς δὲ ἔς τριακοσίους.¹⁷⁵ (4, 6, 1–2)

A különbségek és az eltérő hangsúlyok jól kitapinthatók a két elbeszélésben:¹⁷⁶ Ptolemaios nem tesz említést cselvetésről, a kudarcért egyértelműen a makedón hadvezéreket (elsősorban Karanost) teszi felelőssé.¹⁷⁷ Aristobulos elnézőbb a makedón hadvezetéssel: noha ő is utal a vezérek hibás lépéseire (vö. 4, 6, 2), a vereséget a szkíták váratlan rajtaütésének tulajdonítja.¹⁷⁸ Apró, de fontos különbség, hogy míg Ptolemaios leírása azt sugallja, hogy még hírmondó se maradt a csapatból (καὶ περιστάντες αὐτοὺς οἱ Σκύθαι τε καὶ οἱ ξὺν Σπιταμένει ἰππεῖς ἐν κύκλῳ πάντας κατετόξευσαν· ὀλίγους δὲ ἡνδραποδίσαντο αὐτῶν, καὶ τούτους πάντας ἀπέκτειναν), addig Aristobulos pontos adatokkal szolgál a túlélők számáról (μὴ πλείονας τῶν τεσσαράκοντα ἀποσωθῆναι, πεζοὺς δὲ ἔς τριακοσίους).

Hogy melyik beszámoló állhat közelebb a valósághoz, nem lehet eldönteni. Az azonban valószínű, hogy már Alexandros hadseregében is eltérő történetek keringtek az eseményekről. Legalábbis erre utal Curtius Rufus rövid megjegyzése: „*Quam cladem Alexander sollerti consilio texit, morte denunciata iis, qui ex proelio advenerant, si acta vulgassent.*”¹⁷⁹ (7, 7, 39) Nem tudhatjuk, hogy

¹⁷⁵ „(1) Aristobulos mindenesetre azt állítja, hogy a hadsereg nagy része a lesből való támadás következtében veszett oda. A szkíták egy bozótosban rejtőztek el, és e rejtékből rontottak a makedónokra a hadművelet kellős közepén; éppen amikor Pharnukés lemondott a parancsnokságról a vele elküldött makedónok javára, mivel járatlan volt a katonai dolgokban, és mert Alexandros nem azért küldte, hogy a harcokat vezesse, miközben a király Társai is jelen vannak, hanem inkább azért, hogy a barbárokat megnyerje. (2) Andromachos, Karanos és Menedémos viszont nem fogadták el a parancsnokságot, egyfelől azért, nehogy úgy tűnjön, hogy Alexandros parancsait megszegik, másfelől azért, mert ebben a veszélyes helyzetben nem is akarták (a parancsnokságot), ha ugyanis kudarcot vallanak, nem csak férfiként lennének bűnösök, hanem mint hadvezérek is, akik rosszul vezették a sereget. Ebben a zűrzavarban és összevisszaságban ütöttek rajtuk a barbárok, és mindannyiukat lemészárolták, így aztán nem több, mint negyven lovas és mintegy háromszáz gyalogos menekült meg közülük.”

¹⁷⁶ Lásd erről még: Pédech (1984) 374–375; Bosworth (1995) 34.

¹⁷⁷ Pédech szerint Ptolemaios elbeszélése újabb tanúbizonyságát adja az Alexandros tisztjei közt dúló irigy versengésnek és az ebből fakadó részrehajló leírásoknak; lásd: Pédech (1984) 374.

¹⁷⁸ Pédech szerint Aristobulos Pharnukésre igyekszik hárítani a felelősséget; lásd: Pédech (1984) 374. Véleményem szerint azonban a szövegből ez nem derül ki; Pharnukés racionális, meggyőző érveket hoz fel lemondása mellett. A lesből való támadás Curtius Rufusnál is felbukkan (vö. 7, 7, 31–39). Jacoby szerint Aristobulos – Ptolemaios verzióját is ismerve – Kleitarchos leírásából merítette a történetet; Pearson szerint azonban a hagyományozás éppen ellenkező irányban történt; lásd: Jacoby (1926a) 516; Pearson (1960) 168.

¹⁷⁹ „Alexandros bölcs megfontolásból titokban tartotta a vereséget, és azoknak, akik megmenekültek az ütközetből, halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy elhíreszteljék a történeteket.” (Kárpáty Csilla fordítása)

mennyi a valóság tartalma e mondatnak, mindenesetre Arrhianos forrásainak eltérései Curtius Rufus értesülését látszanak megerősíteni.

De mit olvasott ki Arrhianos a két leírásból, és miért döntött úgy, hogy mindkét történetet felveszi elbeszélésébe? Az elbeszélés vezérfonalát alighanem Ptolemaios leírása adta. Az egykori testőr változatát Arrhianos következetesen *indicativus*os igealakokkal beszéli el, míg Aristobulos történetét *accusativus cum infinitivus*-os szerkezetekkel. A nyelvtani szerkesztés talán ismét Arrhainos preferenciájára utal, de ezúttal Ptolemaios a kedvezményezett. De mi sarkallta arra, hogy Aristobulos változatáról is említést tegyen? Arrhianos alighanem tudta, hogy egyik szerző sem volt szemtanúja a történeteknek, ami okot adhatott a mérlegelésre. A másik ok, úgy vélem, Aristobulos beszámolójának apologetikus hangvétele. A makedón sereg a perzsa hadjáratban elszenvedett legnagyobb kudarcáról Ptolemaios nem köntörfalaz, s kizárólag a makedón hadvezérek ügyetlenségének tulajdonítja a vereséget, aminek következtében a teljes felmentő sereg megsemmisült. Noha Alexandros nem volt jelen, a makedón hadsereg nimbusza súlyos csorbát szenvedett, amit Arrhianos Aristobulos történetének beillesztésével igyekezett némileg kiköszörölni. Ha visszatekintünk az előző szöveghelyre, akkor nagyon hasonló elbeszélő stratégiát fedezhetünk fel: Arrhianos ott Aristobulos beszámolóját – amely egy város férfilakosságának kiirtásáról ad hírt – Ptolemaios leírásával tompítja.

(1.4.) Béssos elfogása

Hasonló a szerkezete a Béssos elfogásáról szóló elbeszélésnek: Arrhianos itt is először Ptolemaios beszámolóját ismerteti, majd röviden utal Aristobulos változatára (vö. 3, 29, 6–30, 5). Arrhianos – Ptolemaios nyomán – lejegyzí, hogy az Oxos folyón való átkelést követően Alexandroshoz követek érkeztek. A követek Spitamenés és Dataphernés emberei voltak, akik felajánlották, hogy őrizetbe veszik és átadják Béssost, ha a király egy kisebb csapatot küld hozzájuk (3, 29, 6). Alexandros Ptolemaios jelölte ki a csapat vezetőjének. Ptolemaios az utasításokat követve vonult előre, s négy nap alatt elérte a barbárok táborát, amelyet azonban Spitamenés és emberei előző nap már elhagytak (3, 29, 7). Itt Ptolemaios tudomására jutott, hogy Spitamenés és Dataphernés szándéka, hogy kiszolgáltatassák Béssost nem is olyan rendíthetetlen, ezért gyalogságát hátrahagyva lovasságával a faluba sietett, ahol Béssos rejtőzködött néhány katonájával. Spitamenés és kísérete már nem tartózkodott a faluban, mert szégyellték volna ők maguk átadni Béssost (3, 30, 1–2). Ptolemaios sebtében megszervezte a terület és foglya biztosítását, majd a parancs szerint

mezítelenül láncra verve adta át a trónbitorlót Alexandrosnak (3, 30, 2–3). Ptolemaios küldetését Alexandros és Béssos drámai találkozása zárja (3, 30, 4–5). Az elbeszélés végén Arrhianos – ellentétben a marakandai kudarc leírásával – felfedi forrását:

„καὶ ταῦτα Πτολεμαῖος ὑπὲρ Βήσσου ἀνέγραψεν· Ἀριστόβουλος δὲ τοὺς ἀμφὶ Σπιταμένην τε καὶ Δαταφέρνην Πτολεμαίῳ ἀγαγεῖν Βῆσσον καὶ παραδοῦναι Ἀλεξάνδρῳ γυμνὸν ἐν κλοιῷ δῆσαντας.”¹⁸⁰ (3, 30, 5)

A szöveg, pontosabban a τοὺς ἀμφὶ Σπιταμένην τε καὶ Δαταφέρνην két értelmezést tesz lehetővé. Jelentheti azt, hogy Spitamenés és Dataphernés kísérete adta át Béssost Alexandrosnak, de azt is, hogy Spitamenés és Dataphernés vezették a király elé az uzurpátort.¹⁸¹ Ez utóbbi értelmezés – amely Diodóros és Curtius Rufus beszámolóival áll összhangban¹⁸² – még élesebb ellentmondást feltételez Ptolemaios és Aristobulos között. Egyes kutatók az ellentmondást filológiai eszközökkel, konjektúra révén, kirekesztéssel és betoldással igyekeztek semlegesíteni. Krüger egyszerűen törölte az Ἀλεξάνδρῳ-t a szövegből, míg Jacoby *lacunát* feltételezve καὶ Πτολεμαῖον-nal vagy Πτολεμαίῳ-val egészítene ki azt.¹⁸³ Az emendációt azonban semmi nem indokolja; mindkét megoldás abból a helytelen feltételezésből indul ki, hogy Aristobulos változata Ptolemaios és a vulgata-hagyomány ügyetlen kontaminációja.¹⁸⁴ Aristobulosnak azonban minden bizonnyal saját története volt Béssos elfogásáról, amelyben Ptolemaiosnak csak epizódszerep jutott.

A két elbeszélés közül a történészek Aristobulos változatát fogadják el hitelesnek. Welles szerint Ptolemaios, ahogy más esetben is, eltúlozta szerepét és nem a vezetője, hanem csupán csak tagja volt annak az elitcsapatnak, amely a Béssost Alexandrosnak átadni szándékozó Dataphernés és Spitamenés kíséretéről gondoskodott.¹⁸⁵ A kísérő csapatban való részvételből később – ahogy Welles

¹⁸⁰ „Ezeket jegyezte fel Béssosról Ptolemaios. Aristobulos szerint azonban Spitamenés és Dataphernés (emberei?) vezették Béssost Ptolemaioshoz és adták át Alexandrosnak mezítelenül láncra verve.”

¹⁸¹ A fordításokban mindkét értelmezéssel találkozhatunk. Lásd még erről: *Pédech* (1984) 372–373.

¹⁸² Vö. D. S. 17, 83, 8; Curt. 7, 5, 36; Lásd még: *Hammond* (1983) 61, 140–141.

¹⁸³ Krüger javaslatához lásd: *Roos* (1967²) *ad loc.*, illetve Jacoby javaslatához: *Jacoby* (1926b) *ad loc.*

¹⁸⁴ Vö. *Bosworth* (1980) 376–377.

¹⁸⁵ Például mint a Perzsa-kapuk elfoglalásánál (3, 18, 9); lásd erről: *C. Bredford Welles: The Reliability of Ptolemy as an Historian.* In: *Miscellanea di studi Alessandrini in memoria di Augusto Rostagni.* Torino 1963. 101–116; különösen: 107–108; lásd még: *Bosworth* (1980) 328–329.

foglalmaz –, mintegy negyven év ködfátyolán keresztül Ptolemaios emlékezete alkotott parancsnoki posztot.¹⁸⁶ Bosworth nem vonja kétségbe Ptolemaios parancsnoki pozícióját, de egyetért Welles-szel abban hogy Ptolemaios feladata csak Bessos és az őt átadó perzsa nemesek kíséretére korlátozódott.¹⁸⁷

Akárhogy is volt, Arrhianos ismét jobbnak látta, ha az olvasó kezébe adja a döntést, ami ez esetben, megítélésem szerint, nem tudálékosságot, hanem sokkal inkább kritikai érzéket tükröz. Az előszóban Arrhianos kiemeli, hogy az általa leghiteltérdemlőbb forrásoknak ítélt művek szerzői részt vettek a hadjáratban. Ahogy arra az előző fejezetben utaltam, e megjegyzés a szerzők *autopsiáját* hivatott hangsúlyozni. A nem kortörténetet író historiográfusok előszeretettel hivatkoznak arra, hogy kortársak, vagyis szemtanúk beszámolóira támaszkodva jegyzik fel a régmúlt eseményeit.¹⁸⁸ Ennek oka az *autopsiába* mint a múlt feltárásának legmegbízhatóbb eszközébe vetett hit, amit csak nagyon kevesen kérdőjeleztek meg az ókorban.¹⁸⁹ Arrhianos azon kevés történetírók közé tartozott, akik hangot adtak kételyeiknek.¹⁹⁰ A nikomédiai történetíró tisztában volt azzal, hogy az *autopsia*, noha az egyik legfontosabb kritériuma a múltban történtek feltárásának, nem megkérdőjelezhetetlen záloga az igazságnak. Ezt a fent idézett szöveghely is igazolja. Az ezidáig vizsgált szövegrészletek vagy olyan eseményhez fűződtek, amelynek sem Ptolemaios, sem Aristobulos nem volt szemtanúja, vagy olyanhoz, amelyben mindketten részt vettek.¹⁹¹ Bessos elfogásáról azonban csak egyik forrása, jelesül Ptolemaios rendelkezett *autopsiával*, Aristobulos nem. Ha Arrhianos feltétel nélkül követte volna az ókori historiográfia íratlan szabályait, akkor alighanem Ptolemaios beszámolóját fogadta volna el hitelesnek, Aristobulos változatát pedig kirekesztette volna művéből, vagy nyíltan megcáfolta volna. Nem így történt. Igaz ugyan, hogy az *infinitivusos* szerkesztés Arrhianos távolságtartására utalhat Aristobulos változatával szemben, de hogy mégis is felvette elbeszélésbe, azt is jelezheti, hogy hasonlóan napjaink történészeihez, némi jótékony részrehajlást érzett Ptolemaios visszaemlékezésében.

¹⁸⁶ Welles szerint Ptolemaios túl fiatal volt, és nem rendelkezett megfelelő katonai tapasztalatokkal ahhoz, hogy ilyen horderejű feladatokat teljesítsen; lásd erről: Welles (1963) 109–110.

¹⁸⁷ Bosworth (1980) 377.

¹⁸⁸ Lásd erről példákkal: Marincola (1997) 281–282.

¹⁸⁹ Vö. Marincola (1997) 281.

¹⁹⁰ Az *autopsiával* kapcsolatban megfogalmazott kételyekről lásd: 23. jegy.

¹⁹¹ A Szogd hadjárat eseményeinél valószínűleg mindkét szerző jelen volt.

(1.5.) *Útban Ammón jósdája felé*

Arrhianos – mint azt a fentiekben tapasztalhattuk – a legtöbb esetben nem fűz megjegyzést forrásismertetéséhez, csak adatokat rögzít. Van azonban néhány alkalom, amikor nem ilyen szűkszavú. Az első ilyen a siwai expedíció leírása. Miután kijelölte Alexandria határait, Alexandrost vágy fogta el (πόθος λαμβάνει),¹⁹² hogy meglátogassa Ammón szentélyét a Siwa-oázisban (vö. 3, 3, 1–2). Az út nem volt veszélytelen. A makedón király kíséretével a tengerpart mentén vonult Paraitoniosig, majd délnek fordult a szárazföld belseje felé, a jóshely irányába (vö. 3, 3, 3). Az út Ammón templomához kietlen és víztelen sivatagon át vezetett, de isteni beavatkozásoknak köszönhetően Alexandrosnak végül sikerült eljutni az oázisba:

„(4) ὕδωρ δὲ ἐξ οὐρανοῦ πολὺ Ἀλεξάνδρῳ ἐγένετο, καὶ τοῦτο ἐς τὸ θεῖον ἀνιήνεχθη. ἀνιήνεχθη δὲ ἐς τὸ θεῖον καὶ τόδε· ἄνεμος νότος ἐπὶ πνεύσῃ ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ, τῆς ψάμμου ἐπιφορεῖ κατὰ τῆς ὁδοῦ ἐπὶ μέγα, καὶ ἀφανίζεται τῆς ὁδοῦ τὰ σημεῖα οὐδὲ ἔστιν εἰδέναι ἵνα χρή πορεύεσθαι καθάπερ ἐν πελάγει τῇ ψάμμῳ, ὅτι σημεῖα οὐκ ἔστι κατὰ τὴν ὁδὸν οὔτε που ὄρος οὔτε δένδρον οὔτε γήλοφοι βέβαιοι ἀνεστηκότες, οἷσιτις οἱ ὁδίται τεκμαίροντο ἂν τὴν πορείαν, καθάπερ οἱ ναῦται τοῖς ἄστροις· ἀλλὰ ἐπλανᾶτο γὰρ ἡ στρατιὰ Ἀλεξάνδρῳ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς ὁδοῦ ἀμφίβολοι ἦσαν. (5) Πτολεμαῖος μὲν δὴ ὁ Λάγου λέγει δράκοντας δύο ἰέναι πρὸ τοῦ στρατεύματος φωνὴν ἰέντας, καὶ τούτοις Ἀλέξανδρον κελεῦσαι ἔπεσθαι τοὺς ἡγεμόνας πιστεύσαντας τῷ θεῷ, τοὺς δὲ ἡγήσασθαι τὴν ὁδὸν τὴν τε ἐς τὸ μαντεῖον καὶ ὀπίσω αὐτῆς. (6) Ἀριστόβουλος δέ, καὶ ὁ πλείων λόγος ταύτῃ κατέχει, κόρακας δύο προπετομένους πρὸ τῆς στρατιᾶς, τούτους γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ τοὺς ἡγεμόνας. καὶ ὅτι μὲν θεῖόν τι ζυνεπέλαβεν αὐτῷ ἔχω ἰσχυρίσασθαι, ὅτι καὶ τὸ εἶκος ταύτῃ ἔχει, τὸ δὲ ἀτρεκές τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι.”¹⁹³ (3, 3, 4–6)

¹⁹² A kifejezés jelentéstartalmáról lásd: *Montgomery* (1965) 191–217. Montgomery szerint a kifejezés irodalmi szerkesztmény csupán, Borzsák István azonban nem tartja kizártnak, hogy a kifejezés, amely beszivárgott a római történetírásba is, magától Alexandrostól származik; lásd: *Borzsák István: A Nagy Sándor-hagyomány frazeológiaiájához.* AntTan 27 (1980) 193. [= *Dragma I.* Budapest 1994. 54.]

¹⁹³ „(4) Azonban nagy mennyiségű eső esett, amit az istenségnek tulajdonítottak. Ahogy az istenségnek tulajdonították a következőt is. Valahányszor a déli szél ezen a vidéken felkerekedik, hatalmas mennyiségű homokot hord rá az útra, eltiűntetve a tájékozdási jeleket, így nem lehet tudni, hogy merre kell menni a homoktengerben, mivel az út mentén nincsenek hegyek, fák, sem szilárd dombok, melyek megmutatnák a helyes irányt az utazóknak, ahogy a csillagok a hajósoknak.

Ptolemaios elbeszélése ezúttal nem csupán Aristobulosnak mond ellent, hanem a többi történeti műnek (ὁ πλείων λόγος) is.¹⁹⁴ Ígéretem szerint először arra az útszálon hagytam kérdésre kísérlek meg választ adni, hogy Arrhianos miért nem hivatkozott az Aristobulos változatával egybecsengő hagyományokra a visszaút kapcsán is, ahogy ezt itt, az isteni beavatkozások leírásánál tette. Két választ tartok lehetségesnek. Az egyik, hogy Arrhianos a hollók történetéről is kizárólag az egyik fő forrásában, nevezetesen Aristobulosnál olvasott, aki, hogy megerősítse történetének hitelességét, más történetírókra is hivatkozást tett, amit aztán Arrhianos ellenőrzés nélkül átemelt saját elbeszélésébe a ὁ πλείων λόγος fordulattal. Valószínűbb megoldásnak tartom azonban a következőt. Arrhianos minden bizonnyal, ahogy ezt az előszó is sugallja, elsősorban Ptolemaios és Aristobulos feljegyzéseire támaszkodott, miközben írt. A többi történetíróhoz – vagy másképp: a vulgata-hagyományhoz – akkor fordult, amikor Alexandros történetében a nagyközönség előtt is jól ismert, népszerű epizódhoz ért, mint például Kleitos megölése, Héphaistiön temetése, a gordioni csomó megoldása stb. A Siwa-oázisba vezető kalandos út – mint látni fogjuk – ilyen történet volt. A visszaút azonban semmi érdekeset nem tartogatott az olvasó számára, ezért Arrhianos is csak két fő forrását jegyeztelte ki, s mint azt Bosworth kutatásai mutatják, figyelmetlenül.

A fontosabb eseményeknél azonban a források összhangjának Arrhianos általában – ahogy a történetírók többsége¹⁹⁵ – nagy jelentőséget tulajdonít. Számos alkalommal hivatkozik egy-egy esemény kapcsán a hagyomány egyetértésére,

Bizony Alexandros csapata is csak bolyongott a sivatagban, mivel a vezetők nem találták az utat. (5) Nos, Ptolemaios azt mondja, hogy a hadsereget két kígyó közelítette meg, amelyek hangot adtak ki, és hogy Alexandros megparancsolta a vezetőknek, hogy bízva az istenben, kövessék azokat. A kígyók pedig megmutatták az utat a jósdához odafelé és visszafelé is. (6) Aristobulos és a többi elbeszélés azonban úgy tartja, hogy két holló röpködött a hadsereg elé, s ezek vezették Alexandrost. Hogy valamely istenség közbeavatkozott, azt magam is megerősítem, hiszen a valószínűség is emellett szól, de azok, akik más és más magyarázatot adtak a történetekről, megfosztották az elbeszélést a pontos igazságtól."

¹⁹⁴ Timaios (Plb. 12, 12b, 2=FGH 566 F 155), Strabón (17, 1, 43=FGH 124 F 14a) és Plutarchos (Alex. 27, 4=FGH 124 F 14b) tanúsága szerint az Alexandrost útbaigazító hollók története Kallisthenéstől származik. A történet az ő nyomán került be a vulgata-hagyományba (vö. D. S. 17, 49, 5; Curt. 4, 7, 15) és alighanem Aristobulos művébe is. Ptolemaios szintén Kallisthenés művét használhatta fel, csak a hollókat a drámaibb hatásért Ammón szent állataira, a kígyókra cserélte. A kígyók szerepeltetése talán az Alexandros fogantatása körüli mendemondákat (Plu. Alex. 3, 2) is felerősítette. Lásd erről: Bosworth (1980) 272-273; Langer (1981) 115, 13. jegy.; Sisti (2001) 471-472.

¹⁹⁵ Lásd erről példákkal: Marincola (1997) 282.

többnyire azzal a céllal, hogy alátámassza az adott történet hitelességét.¹⁹⁶ Jóllehet Ptolemaios elbeszélésével a teljes hagyomány áll szemben,¹⁹⁷ Arrhianos mégsem foglal állást a vitában, csak egy kurta mondatban osztja meg olvasóival gondolatait az eseményről: véleménye szerint, noha a történetek pontosan nem rekonstruálhatók, egy dolog bizonyos: Alexandros isteni beavatkozás útján jutott el Ammón jóshelyéhez. Arrhianos állásfoglalásának határozottsága különösen akkor szembeötlő, ha azokkal a véleményekkel vetjük össze, melyeket ugyanerről az eseményről néhány évtizeddel Alexandros halála után Timaios, majd a Kr. e. 1. században Strabón fogalmazott meg:

„ἐκεῖνος (sc. Τίμαιος) γὰρ κόλακα μὲν εἶναι φησι τὸν Καλλισθένην τοιαῦτα γράφοντα, καὶ πλείστον ἀπέχειν φιλοσοφίας, κόραξί τε προσέχοντα καὶ κορυβαντιώσας γυναιξί, δικαίως δ' αὐτὸν ὑπ' Ἀλέξανδρου τετευχέναι τιμωρίας διεφθαρκότα τὴν ἐκείνου ψυχὴν καθ' ὅσον οἷός τ' ἦν.”¹⁹⁸ (Plb. 12, 12b, 2)

„ὁ γοῦν Καλλισθένης φησὶ τὸν Ἀλέξανδρον φιλοδοξῆσαι μάλιστα ἀνελεῖν ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ἐπειδὴ καὶ Περσέα ἤκουσε πρότερον ἀναβῆναι καὶ Ἡρακλέα. ὁρμήσαντα δ' ἐκ Παραιτονίου, καίπερ νότων ἐπιπεδόντων, βιάσασθαι· πλανώμενον δ' ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ σωθῆναι γενομένων ὄμβρων καὶ δυεῖν κοράκων ἡγησαμένων τὴν ὁδόν, ἤδη τούτων κολακευτικῶς λεγομένων.”¹⁹⁹ (Str. 17, 1, 43)

Timaios és Strabón számára a hollók története nem isteni beavatkozásnak, hanem Kallisthenés hízelkedő koholmányainak volt a bizonyítéka. A két történetíró egybecsengő megjegyzése arról tanúskodik, hogy Alexandros sivatagi

¹⁹⁶ Lásd: 4, 9, 3; 6, 11, 7; 6, 24, 1–2; 7, 14, 7; 7, 14, 8; 7, 16, 3. Kivétel: 6, 11, 3; 6, 11, 4. A források konszenzusának súlyáról Arrhianosnál lásd még: Breebaart (1960) 34–35.

¹⁹⁷ Α οἱ ἄλλη καὶ ἄλλη ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι félrevezető: azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy számos változat létezett az isteni beavatkozásról, holott a hagyomány egységesnek tűnik, s csak Ptolemaios elbeszélése lóg ki a sorból.

¹⁹⁸ „Ő például kijelenti, hogy Kallisthenés talpnyaló volt, mert ilyen műveket írt, miközben semmi köze sem volt a filozófiához, ehelyett a hollók hangját és a megszállott asszonyok kijelentéseit tartotta fontosnak. Szerinte Alexandros joggal végeztette ki, mert mindent elkövetett, hogy Alexandrost annyira elvonja az uralkodástól, amennyire csak lehetséges.” (Muraközy Gyula fordítása)

¹⁹⁹ „Kallisthenés szerint tehát Alexandros főképpen dicsvágyból ment el a jósdához, minthogy azt hallotta, hogy azelőtt Perseus és Héraklés is járt ott. Paraitonionból indult el, s bár a déli szelek felkerekedtek, mégis kierőszakolta a továbbmenetelt, s amikor a porfellegek közt bolyongott, megmentette a beálló esőzés és az utat mutató két holló: ezt azonban már hízelgésből híresztelték.” (Földy József fordítása)

útja és az ott lejátszódó különös események kiváló témát nyújtottak az elődeiket előszeretettel pellengérre állító történetíróknak. Nem tudjuk, hogy Arrhianos olvasta-e akár Timaios, akár Strabón műveit, de az, hogy a két történethez rövid kommentárt fűzött, arról árulkodik, hogy talán más forrásból ugyan, de ismerte a bírálatokat. Alighanem ezekre a történet valóságalapját, vagyis az isteni beavatkozás tényét megkérdőjelező kritikákra akart választ adni. A történet(ek) lényege ugyanis nem az, hogy hollók vagy kígyók vezették Alexandrost az oázisba, hanem az, hogy a makedón király isteni segítséggel, isteni akaratból (θεῖον τι) jutott el Ammón szentélyébe.²⁰⁰ Arrhianos érvelését a történetírók által igen kedvelt, de gondolatmenetükről csak keveset eláruló valószínűsége (εἰκός) alapozza.²⁰¹ Hogy ehelyütt Arrhianos pontosan mire utal, amikor a valószínűsége hivatkozik, csak találgathatjuk. Mindazonáltal az *Anabasis* záró *enkómion* egyik utolsó, Alexandros sikereit magyarázó mondata alapján azt *valószínűsíthetjük*, hogy a nikomédiai történetíró hitt abban, hogy a makedón király pályáját isteni rendelés jelölte ki: „οὐκ οὖν οὐδὲ ἐμοὶ ἔξω τοῦ θεοῦ φῦναι ἂν δοκεῖ ἀνὴρ οὐδενὶ ἄλλῳ ἀνθρώπων εἰκίως.”²⁰² (7, 30, 2) A két történet így vagy úgy, de ezt a tételt igazolta, s ezért került be mindkét hagyomány az elbeszélésbe. Ha ugyanis meg akarjuk határozni, hogy mi volt a két történet közlésével Arrhianos szándéka, akkor azt egy szóban összefoglalhatjuk: bizonyítás.

Az eltérő változatok gyakran ugyanezt a szerepet töltik be Hérodotosnál. Stewart Flory hívta fel rá a figyelmet, hogy Hérodotos számos alkalommal azért nem teszi le voksát valamelyik hagyomány mellett, mert azok csak látszólag mondanak egymásnak ellent, valójában ugyanazt a nézetet vagy állítást erősítik meg. Flory Kambysés feleséggyilkosságát hozza fel példának. Hérodotos két történetet ad elő az asszony meggyilkolásának körülményeiről (3, 32), de mindkét történet az eltérés ellenére valójában ugyanabba az irányba mutat: Kambysés erőszakos, kegyetlen jellemét festi le. Hérodotos azzal, hogy nem foglal állást, nem elsősorban a tények feltárásának nehézségeit igyekszik hangsúlyozni, hanem Kambysés vad örületét próbálja bizonyítani és még plasztikusabban ábrázolni.²⁰³ Hogy Hérodotos ezzel a szándékkal jegyezte le

²⁰⁰ Arrhianos már az elbeszélés elején a „καὶ τοῦτο ἐς τὸ θεῖον ἀνηνέχθη. ἀνηνέχθη δὲ ἐς τὸ θεῖον καὶ τόδε” Hérodotoszt idéző mondatfűzéssel nyomatékosítja a történet mondanivalóját; a hérodotosi stíluslemről lásd: Grundmann (1885) 210.

²⁰¹ A valószínűség érvéről a nem-kortörténetet író historiográfusoknál lásd: Marincola (1997) 282-283, illetve Arrhianosnál Breebaart (1960) 42-46.

²⁰² „Ézért nem hiszem, hogy egy (ilyen) férfi, akihez nem volt hasonló az emberek között, isteni beavatkozás nélkül jött volna világra.”

²⁰³ Flory (1987) 70.

a két változatot, azt a 33. caputba foglalt megállapítása támasztja alá, amelyben – mintegy a két történet állítását megerősítve – kifejti, hogy Kambysés már gyermekkorától valami súlyos betegségben szenvedett, amely nemcsak a testét kínozza, de elméjét is eltorzította.

Az *Anabasis*ban is több ilyen, egymásnak csak látszólag ellentmondó történetet találhatunk, melyek, nézetem szerint, ugyanazt a szerepet töltik be az elbeszélésben, mint a fent idézett történet Hérodotosznál. Ezekre alant az adott szövegeknél részletesen kitérek majd, de most térjünk át a második olyan szöveghelyre, ahol történetírói megjegyzést is olvashatunk a forrásismertetés mellett.

(1.6.) *Kallisthenés halála*

Az *Anabasis*nak mondhatni tengelyét képezi Alexandros ún. „nagy átváltozása” (*great digression*).²⁰⁴ A hatalomtól megrészegült ifjú király jellemváltozása állandó témája volt az Alexandros tetteit lejegyző történetíróknak. Természetesen Arrhianos sem mulaszthatta el, hogy megemlékezzen róla. Megbontva elbeszélésének időrendi szerkezetét egy hosszú kitérőt szán a témának, melyben, noha nemegyszer bírálja Alexandros tetteiért, alapvetően apologetikus hangon szólal meg, s megpróbálja a királyt felmenteni, illetve másokra hárítani felelősségét. A morális fejtegetésekre alkalmat adó események kánonja a következő: a méd ruhaviselet, Kleitos megölése, a *proskynésis* bevezetésének kísérlete és az apródok összeesküvése.²⁰⁵ Ez utóbbi két esemény kulcsfigurája Alexandros udvari krónikása, Kallisthenés. Az olynthosi történetíró először a *proskynésis* bevezetésének ellenzése miatt került szembe Alexandrosszal, majd később az apródok összeesküvésének egyik feltételezett szervezőjeként merült fel a neve. Az összeesküvésben részt vevő apródokat a források egybehangzó tanúsága szerint kivégezték, de Kallisthenés sorsáról már ellentmondó tudósítások születtek:

„Καλλισθένην δὲ Ἀριστόβουλος μὲν λέγει δεδεμένον ἐν πέδαις
 ξυμπεριάγεσθαι τῇ στρατιᾷ, ἔπειτα νόσῳ τελευτῆσαι, Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου
 στρεβλωθέντα καὶ κρεμασθέντα ἀποθανεῖν. οὕτως οὐδὲ οἱ πάνυ πιστοὶ ἐς τὴν
 ἀφήγησιν καὶ ξυγγερόμενοι ἐν τῷ τότε Ἀλεξάνδρῳ ὑπὲρ τῶν γνωρίμων τε
 καὶ οὐ λαθόντων σφᾶς ὅπως ἐπράχθη ξύμφωνα ἀνέγραψαν.”²⁰⁶ (4, 14, 3)

²⁰⁴ Stadter figyelt föl rá, hogy a „nagy átváltozásról” szóló történeteket Arrhianos szándékoltan egy pontba sűrítette össze; lásd: Stadter (1980) 83.

²⁰⁵ Ezekről lásd: Bosworth (1980) 45-99.

²⁰⁶ „Kallisthenést pedig, Aristobulos szerint, bilincsbe verték és a hadsereggel együtt hurcolták, majd betegségben meghalt. Ptolemaios, Lagós fia szerint viszont megkínózták és felakasztották. Így még

A két hagyomány közül alighanem Ptolemaios változata a történetileg hiteles.²⁰⁷ De ez a megállapítás ismét csak napjaink történészeinek eredményeit összegzi, Arrhianos viszont szemmel láthatólag – Breebaart találó megfogalmazásával élve – zsákutcába jutott.²⁰⁸ A Béssos elfogásáról szóló ellentmondó történetek kapcsán utaltam rá, hogy Arrhianos az *autopsiát* nem tekintette a hitelesség megdönthetetlen bizonyítékának. Kételyeit, melyeket ott csak sugalmazott, itt az olvasóhoz szóló már-már kétségbeesett mondatával világosan meg is fogalmazta. Ennél tovább azonban nem merészkedett. Hogy az igazság melyik szerzőnél rejtőzhet, nem kutatta.

(1.7.) *Átkelés a Hydaspés folyón*

Arrhianos csupán egy alkalommal eredt az igazság nyomába, a hydaspési hadművelet egyik döntő mozzanatának, a makedón sereg partraszállásának leírásánál:

„(3) Ἀριστόβουλος δὲ λέγει τὸν Πώρου παῖδα φθάσαι ἀφικόμενον σὺν ἄρμασιν ὥς ἐξήκοντα πρὶν τὸ ὕστερον ἐκ τῆς νήσου τῆς μικρᾶς περᾶσαι Ἀλέξανδρον· καὶ τοῦτον δυνηθῆναι ἂν εἴρξει Ἀλέξανδρον τῆς διαβάσεως χαλεπῶς καὶ μηδενὸς εἴργοντος περαιωθέντα, εἴπερ οὖν καταπηδήσαντες οἱ Ἴνδοι ἐκ τῶν ἄρμάτων προσέκειντο τοῖς πρώτοις τῶν ἐκβαίνοντων· ἀλλὰ παραλλάξαι γὰρ ξὺν τοῖς ἄρμασι καὶ ἀκίνδυνον ποιῆσαι Ἀλέξανδρῳ τὴν διάβασιν· καὶ ἐπὶ τούτους ἀφεῖναι Ἀλέξανδρον τοὺς ἵπποτοξότας, καὶ τραπῆναι αὐτοὺς οὐ χαλεπῶς, πληγὰς λαμβάνοντας. (4) οἱ δὲ καὶ μάχην λέγουσιν ἐν τῇ ἐκβάσει γενέσθαι τῶν Ἰνδῶν τῶν ξὺν τῷ παιδί τῷ Πώρου ἀφιγμένων πρὸς Ἀλέξανδρον τε καὶ τοὺς ξὺν αὐτῷ ἱππέας. καὶ γὰρ καὶ ἀφικέσθαι ξὺν μεῖζονι δυνάμει τὸν Πώρου παῖδα, καὶ αὐτόν τε Ἀλέξανδρον τρωθῆναι πρὸς αὐτοῦ καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἀποθανεῖν τὸν Βουκεφάλαν, φίλτατον Ἀλέξανδρῳ ὄντα τὸν ἵππον, καὶ τοῦτον τρωθέντα ὑπὸ τοῦ παιδὸς τοῦ Πώρου. ἀλλὰ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτῳ καὶ ἐγὼ συμφέρομαι, ἄλλως λέγει. (5) ἐκπεμφθῆναι μὲν γὰρ τὸν παῖδα ὑπὸ τοῦ Πώρου λέγει καὶ οὗτος, ἀλλ’ οὐχ ἐξήκοντα μόνᾳ ἄρματα ἄγοντα. οὐδὲ γὰρ εἰκὸς Πῶρον ἀκούσαντα ἐκ τῶν σκοπῶν, ὅτι δὴ ἡ αὐτὸς Ἀλέξανδρος διαβέβηκεν τοῦ Ὑδάσπου τὸν πόρον ἢ μέρος γέ τι τῆς στρατιᾶς, ξὺν ἐξήκοντα ἄρμασι μόνοις ἐκπέμψαι τὸν αὐτοῦ παῖδα· (6) ἃ δὴ ὥς μὲν ἐπὶ κατασκοπὴν ἐκπεμπόμενα

azok sem jegyezték fel a történeteket egybehangzóan – noha azok ismertek és nyilvánosak voltak –, akik az elbeszélés(eiket) tekintve a legmegbízhatóbbak, és akik akkor (maguk is) együtt voltak Alexandrosszal.”

²⁰⁷ Lásd erről: Bosworth (1980) 100.

²⁰⁸ „Arrianus bevindt zich hier kennelijk in een impasse.” Breebaart (1960) 39.

πολλά τε καὶ οὐκ εὖζωνα ἐς τὴν ἀποχώρησιν ἦν, ὥς δὲ εἰς τὸ εἶρξαι τε τοὺς οὐπω πεπερακότας τῶν πολέμιων καὶ τοῖς ἤδη ἐκβεβηκόσιν ἐπιθέσθαι οὐδαμῇ ἀξιόμαχα. ἀλλὰ δισχιλίους γὰρ λέγει ἰππέας ἄγοντα ἀφικέσθαι τοῦ Πύρου τὸν παῖδα, ἄρματα δὲ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι· φθάσαι δὲ περάσαντα Ἀλέξανδρον καὶ τὸν ἐκ τῆς νήσου τὸν τελευταῖον πόρον.”²⁰⁹ (5, 14, 3–6)

A szöveg kétségtelenül hérodotosi hangolású.²¹⁰ Arrhianos alighanem tudatosan utánozta a halikarnassosi történetírót, aki művében számtalan helyen tesz hasonló kitérőt, melyekben a különböző forrásokból szerzett adatok alapján saját véleményt, γνώμη-t formál.²¹¹ A vélemény kialakítása természetesen magában foglalja az okfejtést, melynek középpontjában Hérodotosnál is, ahogy Arrhianosnál, a valószínűség (εἰκός) áll.

Az a fenti szöveghellyel kapcsolatban sokat hangoztatott vélemény, mely szerint Arrhianos az Aristobulos és a másik történeti hagyomány ellen szóló érvelést Ptolemaiostól vette át, nem tartható.²¹² Ahogy azt többen bizonyították,

²⁰⁹ „(3) Aristobulos azt állítja, hogy mielőtt Alexandros átkelt volna a kisebbik szigetről, Póros fia már mintegy hatvan harci szekérrel megérkezett. (Aristobulos szerint) Póros fia képes lett volna rá, hogy megakadályozza Alexandros átkelését, amely úgy is nehézségekbe ütközött, hogy senki sem akadályozta, ha az indek leszálltak volna a harci szekerekről, és rátámadtak volna az első partralépőkre. Ő azonban a harci szekerekkel odébb állt, kockázatmentessé téve így Alexandros számára az átkelést. Alexandros ellenük küldte a lovasíjászait, akik nehézség nélkül futamították meg az indeket, akik komoly veszteségeket szenvedtek. (4) Mások azt mondják, hogy a Póros fiával érkező indek és az Alexandrosszal lévő lovasság között a partraszálláskor bontakozott ki harc. (Szerintük) Póros fia egy nagyobb sereggel érkezett, és ő volt, aki megsebezte Alexandrost és halálos sebet ejtett Bukephalason, Alexandros legkedvesebb lován. Ptolemaios, Lagós fia, akivel magam is egyetértek, azonban másképp beszéli el (a történeteket). (5) Póros szerinte is kiküldte a fiát, de nem csupán hatvan harci szekérrel. Nem valószínű ugyanis, hogy Póros, miután felderítőit értesült, hogy vagy maga Alexandros kelt át a Hydaspésen, vagy seregének egy része, saját fiát csak hatvan harci szekérrel küldi ki. (6) Ha ezeket felderítésre küldték ki, akkor ahhoz túl sokan voltak, és nem elég mozgékonyak a visszavonuláshoz, arra a (feladatra) viszont alkalmatlanok, hogy egyfelől visszatartsák az ellenség közül azokat, akik még nem keltek át, másfelől, hogy megtámadják azokat, akik már partot értek. Ptolemaios viszont azt mondja, hogy Póros fia kétezzer lovassal és százhusz harci szekérrel érkezett. Alexandros azonban gyorsabb volt, és már a szigetről is befejezte az átkelést.”

²¹⁰ Bosworth Hérodotos mellett Thukydiddésszel és halikarnassosi Dionysiosszal is párhuzamot von; lásd: Bosworth (1980) 290.

²¹¹ Lásd például: Hdt. 2, 19–27; 6, 121–124. A γνώμη szerepéről Hérodotosnál lásd: Schepens (1975) 264; Nino Luraghi: *Meta-historiē: Method and Genre in the Histories*. In: Carolyn Dewald–John Marincola (eds.): *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge 2006. 76–91; különösen: 78–79.

²¹² A félreértelmezés a Ptolemaios és Aristobulos műve közti relatív kronológia megállapításának szándékából eredt. A szövegben ugyanis sokan Ptolemaios burkolt Aristobulos-kritikáját látták megbújni, amiből azt a következtetést vonták le, hogy Aritobulos műve korábban keletkezett,

a szöveg tartalmi és grammatikai felépítése egyértelműen mellett tanúskodik, hogy Arrhianos saját mérlegelését, ha tetszik forráskritikáját olvashatjuk e néhány sorban.²¹³ A hadászat, mint azt számos írása is bizonyítja, Arrhianos kedvelt témája volt, és katonaember lévén komoly harci tapasztalatokkal is rendelkezett.²¹⁴ Nem meglepő tehát, hogy a makedón hídfőállítás kiharcolásáról szóló eltérő beszámolók felkeltették érdeklődését, hiszen alkalmat kínáltak arra, hogy Hérodotost felidézve megcsillogtassa olvasóinak egyfelől irodalmi, történetírói képességeit, másfelől katonai hozzáértését.

(1.8.) *Ptolemaios vagy Aristobulos?*

Vizsgálódásunk kezdetén azt a kérdést tettük fel, hogy az eltérő változatokból kimutatható-e Arrhianos részrehajlása valamelyik forrása felé. Ha Brunt szempontjai alapján értékeljük a szöveghelyeket, a következőkre juthatunk. Arrhianos Aristobulos nevét négy alkalommal helyezi Ptolemaios elé (3, 4, 5; 4, 14, 3; 5, 14, 3–6; 5, 20, 2), míg Ptolemaios neve szintén négy esetben előzi meg Aristobulosét (3, 3, 5–6; 3, 30, 5; 4, 3, 5; 4, 5, 2–6, 2). A nevek sorrendjéből tehát aligha lehet levonni azt a következtetést, hogy Arrhianos elsősorban Ptolemaios művére támaszkodott. Ráadásul abban az egy esetben, amikor Arrhianos nyíltan közli, hogy Ptolemaiossal ért egyet, Aristobulos változata szerepel előbb, ami azt bizonyítja, hogy a sorrend nem feltétlenül utal a szerző preferenciájára. Brunt másik érve, hogy Arrhianos Ptolemaios elbeszélését hosszan idézi, míg Aristobulos változatát néhány rövid mondatba zárja, sem támasztja alá az egykori testőr művének elsőbbségét. Egyedül Bëssos elfogásánál szembeötlő a két változat közt a terjedelmi különbség, de ez adódhat abból is, hogy Aristobulos csak röviden és tényszerűen számolt be az eseményről, míg Ptolemaios, saját érdemeit kidomborítandó, terjedelmes tudósítással szolgált. A harmadik érv, mely szerint Arrhianos azoknál a leírásoknál, ahol Ptolemaios *autopsiá*val rendelkezett, az egykori testőr változatát részesítette előnyben, sem megkérdőjelezhetetlen. Csak egy esetben, Bëssos kézre kerítésénél tudjuk biztosan,

mint Ptolemaiosé. Lásd: Jacoby (1926a) 505–506; Kornemann (1935) 12–14; Pearson (1960) 172–173; Pédech (1984) 381; Tonnet (1988) 300–301, 57. jegy.

²¹³ A korábbi tanulmányokat is feldolgozva és mérlegelve a probléma legalaposabb elemzését Bosworth adja; lásd: Bosworth (1995) 288–289. Lásd még: Badian (1961) 665; Breebaart (1960) 36; Stadter (1980) 71, 215–216, 71. jegy.; Brunt (1983) 43, 4. jegy.; Sisti–Zambrini (Trad.): Arriano Anabasi di Alessandro II. Milano 2004. 486.

²¹⁴ Arrhianos két harcászattal kapcsolatos munkája maradt fenn, az *Ektaxis kata alanón* és a *Techné Taktiké*. Mindkét értekezés a Kappadókiai kormányzósága idejére datálható. Az írásokról alapos tájékoztatást nyújt: Bosworth (1993a) 253–271.

hogy Ptolemaios az *autopsia* előnyével rendelkezett, de az a körülmény, hogy Arrhianos ennek ellenére Aristobulos változatát is közreadta, inkább a nikomédiai történetíró kritikai érzékéről tanúskodik, mintsem a Ptolemaios felé érzett részrehajlásáról.

Brunt szempontjai tehát nem visznek közelebb minket a kérdés megoldásához. A szöveghelyek nyelvi vizsgálatából egyes esetekben (vö. 4, 3, 5; 4, 5, 2–6, 2; 3, 29, 6–30, 5) megállapítható, vagy legalábbis sejthető Arrhianos preferenciája vagy éppen távolságtartása, de ezek a nyomok sem elegendők arra, hogy igazolják Ptolemaios elsőbbségét, annál is inkább, mert némely alkalommal (vö. 4, 3, 5) a nyelvi megfogalmazás Arrhianos Aristobulos-preferenciájára utal. Az eltérő változatok, megítélésem szerint, nem bizonyítják, hogy Arrhianos Ptolemaios művét fontosabbnak tartotta volna Aristobulos feljegyzéseinél. Ezek a szöveghelyek sokkal inkább Arrhianosnak az előszóban tett kijelentését igazolják, mely szerint Ptolemaios és Aristobulos művei *együtt* alkották az *Anabasis* vázát.

A fent elemzett szövegrészletek azonban azt is tanúsítják, hogy Arrhianos nem kizárólag szeszélyből vagy tudálékosságból vetette össze az olvasók előtt két fő forrását, hanem azt sok esetben valamilyen céllal tette. Olykor a két eltérő hagyománnyal igyekezett igazolni saját Alexandros-képét (vö. 3, 3, 4–6), más-kor tompítani vagy finomítani kívánta a makedón királyra vagy hadseregére vonatkozó „terhelő” adatokat (vö. 4, 3, 5; 4, 5, 2–6, 2), vagy cáfolni a pontatlan leírásokat (5, 14, 3–6), és bizonyos esetekben, igaz, óvatosan, de fenntartásait is megfogalmazta forrásaival szemben (vö. 3, 30, 5; 4, 14, 3).

(2.) Λεγόμενα

A fent tárgyalt szövegrészekből már kirajzolódtak bizonyos motívumok, amelyek meghatározták azt, hogy Arrhianos egy esemény kapcsán miért jegyzett fel több, egymástól eltérő leírást is. Részben hasonló motívumok jelennek meg azoknál a forrásösszevetéseknél is, ahol Arrhianos azokat a tudósításokat ütközteti, melyeket az előszóban nem teljesen valótlannak és elbeszélésre érdemesnek értékelt. Ezeket a beszámolókat általában a λέγουσι, λέγεται és a λόγος κατέχει formulákkal vezeti be. Előfordul, hogy e formulák mögött Aristobulos és/vagy Ptolemaios beszámolója is meghúzódik – főként olyan esetekben, amikor Arrhianos valamilyen okból fenntartással van két fő forrásának hitelességével szemben –, de ezekben a történetekben legtöbbször a vulgata-hagyomány köszön vissza.²¹⁵

(2.1.) Apróságok: szarissza vagy lándzsa?; a babilóni templom újjáépítésének tervei; Kritodémos vagy Perdikkas?

Ahogy Ptolemaios és Aristobulos esetében, úgy ezek között az összevetések között is találhatunk első olvasatra aprólékos vagy akár tudálékosnak tűnő megjegyzéseket, mint például a következőt:

„οὐκ οὐν ἔτι οἴους τε εἶναι κατέχειν αὐτὸν τοὺς ἐταίρους, ἀλλ’ ἀναπηδήσαντα γὰρ οἱ μὲν λόγῃν ἀρπάσαι λέγουσι τῶν σωματοφυλάκων τινὸς καὶ ταύτη παῖσαντα Κλεῖτον ἀποκτεῖναι, οἱ δὲ σάρισσαν παρὰ τῶν φυλάκων τινὸς καὶ ταύτην.”²¹⁶ (4, 8, 8)

Arrhianos Bessos kivégzése és az ahhoz fűzött Alexandrost elmarasztaló feddés (4, 7, 3–5) után tér át Kleitos meggyilkolásának történetére. Hogy az eseményt különösen fontosnak tartja, azt világosan jelzi, hogy Alexandros „barbár”

²¹⁵ Schwartz Arrhianos-szócikkében fejtette ki, hogy sokszor e fordulatok a nikomédiai történetíró két fő forrására is utalhatnak; lásd: Schwartz (1896) 1240–1243; követi őt: Bosworth (1980) 20, ill. (1988) 191–192, és Brunt (1983) 553–554. Tonnet azonban a fent említett három kutató eredményeit felülvizsgálva kimutatta, hogy egy-két elszigetelt esettől eltekintve a λέγουσι, λέγεται és a λόγος κατέχει fordulatokkal fölvezetett történetek nem Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra, hanem egyértelműen a vulgata-hagyományra vezethetők vissza; lásd: H. Tonnet: La “Vulgate” dans Arrien. In: Wolfgang Will (Hrsg.): Zur Alexander der Grosse. Festschrift G. Wirth, I–II. Amsterdam 1987. 635–656.

²¹⁶ „A Társak már nem tudták tovább feltartóztatni, mert ahogy egyesek mondják, felugrott, elragadta az egyik testőr lándzsáját, és azt Kleitosba döfve megölte őt. Mások szerint az egyik őr szarisszáját döfte belé.”

tettét az elbeszélés időrendi sorrendjét megbontva adja elő.²¹⁷ Noha többször utal forrásaira, Aristobuloson kívül egyik kútfőjét sem nevezi meg. A leírásból kitűnik, hogy Arrhianos ígéretéhez híven aprólékos részletességgel beszél el (ἀφηγήσομαι) az eseményeket, számos forrást használva föl.²¹⁸ A gazdag forrásfelhasználás és a fent idézett mondat arról tanúskodik, hogy Arrhianos lelkiismeretesen végigolvasta és összevetette egymással az eseményről rendelkezésre álló eltérő forrásokat.

Ezt az apró részletekre is odafigyelő történetírói arcképet tükrözi a következő rövid mondat is:

„Ἀλέξανδρος δὲ ἐν νῶ εἶχεν ἀνοικοδομεῖν οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι ἐπὶ τοῖς θεμελίοις τοῖς πρόσθεν, καὶ τούτου ἕνεκα τὸν χοῦν ἐκφέρειν ἐκέλευε τοὺς βαβυλωνίους, οἱ δέ, ὅτι καὶ μείζονα ἔτι τοῦ πάλαι ὄντος.”²¹⁹ (7, 17, 2)

Arrhianos e megjegyzést a kaldeusok vésztjóslo jövődöléseinek leírásába szövi bele (vö. 7, 16, 5–17, 6). Hogy kik lehetnek azok a történetírók, akiknek adatait Arrhianos összeveti egymással, nem lehet megállapítani. Elképzelhető – mint azt Hutzet is felvetette –, hogy Arrhianos adatait nem több forrásból merítette, ahogy ezt a megfogalmazás sugallja, hanem csak Aristobulos (vagy Ptolemaios) művében találkozott a templom rekonstrukciójára vonatkozó tervekkel, amelyeket aztán beemelt az *Anabasis*ba.²²⁰ A többi rendelkezésünkre álló forrás nem tesz említést Alexandros ez irányú szándékáról, ahogy a Bél templomát részletesen leíró Strabón sem szól a szentély kibővítését célzó

²¹⁷ „Ἐνθα δὴ καὶ τὸ κλείτου τοῦ Δρωπίδου πάθημα καὶ τὴν Ἀλεξάνδρου ἐπ’ αὐτῷ ξυμφορὰν, εἰ καὶ ὀλίγον ὕστερον ἐπράχθη, οὐκ ἔξω τοῦ καιροῦ ἀφηγήσομαι.” – „Jóllehet kicsit később történt, most jött el a megfelelő pillanat, hogy részletesen elbeszéljem Kleitosnak, Drópidés fiának szerencsétlen esetét, és Alexandros ebből következő szánalmas helyzetét.” (4, 8, 1)

²¹⁸ Hammond a szövegrészletre vonatkozó elemzését a következő mondattal zárja: „All we can say about his sources is that they were numerous and included in particular Aristobulos, and that Arrian selected from them to give his own version.” Hammond (1993) 243.

²¹⁹ „Alexandros azt forgatta a fejében, hogy újra felépíti Bél templomát. Egyesek szerint az eredeti alapokon, ezért megparancsolta a babilóniaknak, hogy távolítsák el a földhalmot, mások szerint viszont még a régi templomnál is nagyobbakat akart építtetni.”

²²⁰ Stephen Hutzet: *From Gedrosia to Babylon: A Commentary on Arrian's Anabasis Alexandri* 6.22–7.30. (Diss.) Indiana University, Ann Arbor 1974. 246. A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy a 7, 17, 1–4 szakasz megírásánál – eltekintve a fent idézett mondatról – Arrhianos fő forrásaira, Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra, illetve Nearchosra támaszkodott. Abban, hogy a három szerző közül Arrhianos pontosan kit vagy kiket használt fel, nincs egyetértés; vö. Brunt (1983) 259, 5. jegy.; Hammond (1993) 300; Sisti–Zambrini (2004) 627. Mindenesetre a határozott igealakok arról tanúskodnak, hogy a nikomédiai történetíró fő forrásaiból merített.

tervekről (vö. Str. 16, 1, 5). Nem zárható ki, hogy Arrhianos, aki feltehetően jól ismerte a másodlagos Alexandros-irodalmat is,²²¹ hiánypótló szándékkal vetette közbe az adatot.

Talán részben ugyanez a szándék ösztönözte, amikor Alexandros a mallosok elleni ostromban elszenvedett sérüléséről tudósítva két személyt is megnevez, akik eltávolíthatták a király mellkasából az életveszélyes sebet ütő nyílvezzőt:

„τὸ δὲ βέλος ἐξελκύσαι ἐκ τοῦ τραύματος ἐπιτεμόντα τὴν πληγὴν οἱ μὲν Κριτόδημον ἀνέγραψαν, ἱατρὸν Κῶον, τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οἱ δὲ Περδίκκαν τὸν σωματοφύλακα, οὐ παρόντος ἐν τῷ δεινῷ ἱατροῦ, ἐγκελευσαμένου Ἀλεξάνδρου τῷ ξίφει ἐπιτεμεῖν τὴν πληγὴν καὶ κομίσασθαι τὸ βέλος.”²²² (6, 11, 1)

Strabón és Diodóros szűkszavú beszámolójából nem sokat tudunk meg a sérült király felépüléséről (vö. Str. 15, 1, 33; D. S. 17, 99, 4). Plutarchos – aki Alexandros sebesülésének már a *de Alexandri fortuna aut virtute* című fiatal-kori mintabeszédében is hosszú kitérőt szentelt – az Alexandros-életrajzban részletesen ír a makedón király sérüléséről és a seb ellátásáról, de neveket nem említ (vö. *Mor.* 343 d; *Alex.* 63, 9). Arrhianoson kívül egyedül Curtius Rufus nevezi meg az orvost, aki a vérvesztéségtől és fájdalomtól eszméletét veszítő Alexandroson egy kisebb életmentő műtétet végzett (vö. 9, 5, 22–29). Curtius Rufusnál azonban nem Kritodémos, hanem Kritobulos nevét olvashatjuk, a híres orvosét, aki a Methónénál nyílvezzőtől egyik szemét elvesztő Philipposzt ápolta (vö. *Plin. Nat. Hist.* 7, 124).²²³ A ránk maradt másodlagos görög nyelvű hagyományból, vagyis Diodóros és Plutarchos műveiből az derül ki, hogy a római kori görög történetírók már nem tartották fontosnak azt, hogy a király életét megmentő orvos (vagy katona ?) nevét megőrizték az utókor számára. Arrhianos azzal, hogy két hagyományról is beszámol, elődeinél nagyobb alaposágáról tesz tanúbizonyságot olvasói előtt. Ezt a pedantériát a mallosok ostromát követő exkurzus is megköveteli a szerzőtől, hiszen éppen Alexandros vakmerő támadásának elbeszélésből bontja ki az *Anabasis* legterjedelmesebb

²²¹ Aristos és Asklépiadés (vö. 7, 15, 5) például római kori szerzők voltak. A két szerzőről lásd: Bosworth (1988) 83.

²²² „Egyesek azt írják, hogy az Asklépiadés nemzetségébe tartozó, kósi Kritodémos húzta ki a nyílvezzőt a sebből, miután a sebhelyet bemetszette, mások szerint viszont, mivel ebben a rettenetes helyzetben nem volt jelen orvos, Perdikkas, a testőr volt az, aki Alexandros felszólítására kardjával a seben vágást ejtve kivette a nyílvezzőt.”

²²³ A két név eltéréseinek okairól lásd: W. Heckel: Two Doctors from Kos? *Mnemosyne* 34 (1981) 396–398.

kritikai kitérőjét, melyben elődeit bírálja többek között a tényeket meghamisító hanyagságukért. Nem csoda tehát, hogy az *ekphrasist* megelőző tudósításban – mintegy ellenpontozva a korábbi történetírók pontatlanságait – Arrhianos igyekszik a legapróbb részletekre is kitérni.

(2.2.) *A mallos-exkurzus*

Az eltérő változatok feljegyzésének egyik oka – az alaposság és a felkészültség igazolása mellett – a történetíró azon szándéka is lehet, hogy az általa hiteltelennek ítélt történeti tudósításokat megcáfolja.²²⁴ A cáfolat legtöbb alkalommal bírálatot is magával von. Az elődök munkáihoz, módszereihez fűzött kritikai megjegyzések, kitérők Hekataios óta toposzá váltak a görög historiográfiában. Ezeknek a bírálatoknak, miközben pontosítják vagy korrigálják a korábbi történetírók hibáit, mulasztásait, elsődleges célja, hogy a bírálót, vagyis az adott történetíró és művét a lehető legkedvezőbb fényben tüntessék föl: bizonyítsák az olvasó előtt a szerző felkészültségét, az igazsághoz való feltétlen ragaszkodását és művének elsőbbségét.²²⁵

Arrhianos, aki azzal a nem titkolt szándékkal fogott íráshoz, hogy az *Anabasis*-szal fölülmúlja az összes addig napvilágot látott Alexandros-történetet, több olyan kitérőt tesz történeti elbeszélésében, ahol fő forrásaitól eltérő vagy azok által nem említett történeteket, illetve forrásokat állít sorba egyfelől azzal a céllal, hogy megcáfolja azokat, másfelől, hogy elődeit bírálva saját rátermettségéről és történetírói kvalitásairól tegyen tanúbizonyságot. Az első ilyen kritikai exkurzust a mallosok elleni küzdelem leírása után olvashatjuk:

„(2) πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς ξυγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδούσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆσδε τῆς ξυγγραφῆς παύσεται. (3) Αὐτίκα ἐν Ὁξυδράκαις τὸ πάθημα τοῦτο γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ ὁ πᾶς λόγος κατέχει· τὸ δὲ ἐν Μαλλοῖς ἔθνη αὐτονόμῳ Ἰνδικῶ ξυνέβη, καὶ ἡ τε πόλις Μαλλῶν ἦν καὶ οἱ βαλόντες Ἀλέξανδρον Μαλλοί, οἳ δὲ ἐγνώκεσαν μὲν ξυμμίξαντες τοῖς Ὁξυδράκαις οὕτω διαγωνίζεσθαι, ἔφθη δὲ διὰ τῆς ἀνύδρου ἐπ’ αὐτοὺς ἐλάσας πρὶν τινα ὠφέλειαν αὐτοῖς παρὰ τῶν Ὁξυδρακῶν γενέσθαι ἢ αὐτοὺς ἐκείνοις τι

²²⁴ Vö. Lateiner (1989) 83.

²²⁵ A bírálatok szerepéről, kialakulásáról és tartalmi elemeiről alapos tájékoztatást nyújt: Marincola (1997) 217-236.

ἐπωφελῆσαι. (4) ἐπεὶ καὶ τὴν τελευταίαν μάχην τὴν πρὸς Δαρεῖον γενομένην, καθ' ἣντινα ἔφυγε Δαρεῖος οὐδὲ πρόσθεν ἔληξε τῆς φυγῆς πρὶν ξυλληφθῆναι ὑπὸ τῶν ἀμφὶ Βῆσσον καὶ προσάγοντος ἤδη Ἀλεξάνδρου ἀποθανεῖν, πρὸς Ἀρβήλοις γενέσθαι ὁ πᾶς λόγος κατέχει, καθάπερ οὖν καὶ τὴν πρὸ ταύτης ἐν Ἰσῶ καὶ τὴν πρώτην ἵππομαχίαν πρὸς Γρανίκῳ. (5) ἀλλὰ πρὸς Γρανίκῳ μὲν ξυνέβη <ῆ> μάχῃ ἢ ἱππικῇ καὶ πρὸς Ἰσῶ ἢ αὐθις πρὸς Δαρεῖον μάχῃ, Ἀρβηλα δὲ τοῦ χώρου, ἐν ᾧ τὴν ἐσχάτην μάχην Δαρεῖος τε καὶ Ἀλέξανδρος ἐμαχέσαντο, οἱ μὲν τὰ πλεῖστα συγγράψαντες λέγουσιν ὅτι ἑξακοσίους σταδίους ἀπέχει, οἱ δὲ τὰ ἐλάχιστα, ὅτι ἐς πεντακοσίους. ἀλλὰ ἐν Γαυγαμήλοις γὰρ γενέσθαι τὴν μάχην πρὸς ποταμῷ Βουμήλῳ λέγει Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος. (6) πόλις δὲ οὐκ ἦν τὰ Γαυγάμηλα, ἀλλὰ κώμη μεγάλη, οὐδὲ ὀνομαστός ὁ χώρος οὐδὲ ἐς ἀκοὴν ἦδ' οὐ τὸ ὄνομα· ἔνθεν δὴ μοι δοκεῖ πόλις οὖσα τὰ Ἀρβηλα ἀπηνέγκατο τὴν δόξαν τῆς μεγάλης μάχης. εἰ δὲ πρὸς Ἀρβήλοις χρὴ οἶεσθαι γενέσθαι τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐς τοσόνδε Ἀρβήλων ἀπέχον, καὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι γενομένην ναυμαχίαν πρὸς ἰσθμῷ τῷ Κορινθίων ἔξεστι λέγειν ὅτι ἐγένετο, καὶ τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ τῆς Εὐβοίας πρὸς Αἰγίνῃ ἢ Σουνίῳ. (7) Καὶ μὴν ὑπὲρ τῶν ὑπερασπισάντων ἐν τῷ κινδύνῳ Ἀλεξάνδρου, Πευκέσταν μὲν γενέσθαι ζύμπαντες ὁμολογοῦσιν, ὑπὲρ Λεοννάτου δὲ οὐκέτι συμφέρονται οὐδὲ ὑπὲρ Ἀβρέου τοῦ διμοιρίτου. καὶ οἱ μὲν ξύλῳ πληγέντα κατὰ τοῦ κράνους Ἀλέξανδρον καὶ ἰλιγγιάσαντα πεσεῖν, αὐθις δὲ ἀναστάντα βληθῆναι βέλει διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στῆθος· Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου ταύτην μόνην τὴν πληγὴν πληγῆναι λέγει τὴν ἐς τὸ στῆθος. (8) τὸ δὲ δὴ μέγιστον πλημμέλημα τῶν συγγραψάντων τὰ ἀμφὶ Ἀλέξανδρον ἐκεῖνο τίθεται ἔγωγε. Πτολεμαῖον γὰρ τὸν Λάγου ἔστιν οἱ ἀνέγραψαν ξυναναβῆναι τε Ἀλέξανδρῳ κατὰ τὴν κλίμακα ὁμοῦ Πευκέστα καὶ ὑπερασπίσαι κειμένου, καὶ ἐπὶ τῷδε Σωτῆρα ἐπικληθῆναι τὸν Πτολεμαῖον· καίτοι αὐτὸς Πτολεμαῖος ἀναγέγραφεν οὐδὲ παραγενέσθαι τοῦτ' ἔργῳ, ἀλλὰ στρατιάς γὰρ αὐτὸς ἡγούμενος ἄλλας μάχεσθαι μάχας καὶ πρὸς ἄλλους βαρβάρους. ταῦτα μὲν δὴ ἐν ἐκβολῇ τοῦ λόγου ἀναγεγράφθω μοι, ὥς μὴ ἀταλαίπωρον γίνεσθαι τοῖς ἔπειτα ἀνθρώποις τὴν ὑπὲρ τῶν τηλικούτων ἔργων τε καὶ παθημάτων ἀφήγησιν.”²²⁶ (6, 11, 2–8)

²²⁶ „(2) A történetírók sok mást is leírtak erről az eseményről, és az első hazudozóktól átvett mende-monda egészen napjainkig fennmaradt, és nem fogja semmi megakadályozni, hogy ezek a hazugságok nemzedékekről nemzedékre öröklődjenek, hacsak nem fog véget vetni nekik ez a történeti mű. (3) Az egész hagyomány úgy tartja például, hogy Alexandrosszal ez a fájdalmas eset az oxydrakosok között történt meg, holott egy független indiai törzsnél, a mallosoknál zajlott le az esemény. A város a mallosoké volt, és mallosok voltak azok is, akik eltalálták Alexandrost. Igaz ugyan, hogy úgy döntöttek, hogy az oxydrakosokkal egyesülve veszik fel a küzdelmet, de Alexandros a víztelen területen keresztül ellenük vonult, és megelőzte őket, még mielőtt valami segítséget kaptak volna az oxydrakosoktól, vagy mielőtt ők nyújtottak volna segítséget az oxydrakosoknak.

Az *ekphrasis*ban Arrhianos öt példával demonstrálja a korábbi Alexandros-történetek, illetve -történetírók fogyatékoságait. Az öt történetből négy a mallosok elleni ostromhoz kapcsolódik, s csak egy leírás tekint ki, pontosabban vissza más eseményre, nevezetesen a gaugamélai ütközetre. Jóllehet az öt leírásból négy szorosan kapcsolódik a mallos-hadjáráthoz, az eltérő változatokat Arrhianos mégsem az ostrom elbeszélésébe fűzi, hanem külön kitérőben tárgyalja. Ez a szerkesztési mód eltér attól az elbeszélő technikától, melyet például Kleitos meggyilkolásának, a *proskynésis* bevezetésének és az apródok összeesküvésének leírásánál alkalmazott (vö. 4, 8, 1–14, 4). Ott szintén több eltérő adat állt rendelkezésére, de azokat a tudósításokat szervesen építette elbeszélésbe. Hogy Arrhianos itt más elbeszélő módot választott, mint a „nagy átváltozás” leírásánál, valószínűleg azzal magyarázható, hogy Alexandros vakmerő tettéből eposzba illő jelenetet kívánt formálni, s a forráshivatkozások, illetve a kritikai megjegyzések megtörték volna az elbeszélés epikus sodrását.²²⁷

Hogy a kritikai exkurzusnak pontosan kik a címzettjei, nem lehet teljes bizonyossággal tudni. Arrhianos egyik kútfőjét sem nevezi meg. Bosworth

(4) De az egész hagyomány a Dareios elleni utolsó ütközetről is – mely során Dareios megfutott, és nem hagyta abba a menekülést mindaddig, míg Bészos és az emberei el nem fogták és meg nem ölték, amikor már Alexandros közeledett – azt tartja, hogy Arbéla mellett zajlott le, mint az ezt megelőző Issosnál és az első lovasütközet Granikosnál. (5) Míg azonban a lovas csata valóban Granikosnál, majd pedig az ezt követő Dareios elleni ütközet Issosnál történt, addig Arbéla attól a helytől, ahol Alexandros és Dareios az utolsó csatájukat megvívták, azok szerint a történetírók szerint, akik a legmesszebbre helyezik, hatvan stadionra volt, azok szerint pedig, akik a legközelebbre teszik, ötven stadionra feküdt. Ptolemaios és Aristobulos azonban azt mondják, hogy az ütközet Gaugamélánál zajlott le, a Bumelos folyó közelében. (6) Amellett, hogy Gaugaméla nem város volt, hanem egy nagy falu, nevezetes sem volt, s a neve sem csengett jól. Úgy vélem, Arbéla csupán azért kapta meg e hatalmas viadal dicsőségét, mert város volt. Ha azonban azt kell gondolnunk, hogy ez az esemény Arbélánál történt, holott a valóságban jóval távolabb esett meg, akkor azt is mondhatnánk, hogy a Salamisnál lezajlott tengeri ütközet a korinthusi földszorosnál történt, az Euboiánál vívott artemisioni csata pedig Aigina mellett vagy a Sunionnál. (7) Továbbá abban mindenki egyetért, hogy a veszély közepette a pajzsukkal Alexandrost védők között ott volt Peukestas, de Leonnatos és a kétszeres zsoldot kapó Abreas jelenlétéről már nincsenek egybehangzó vélemények. Vannak, akik szerint Alexandros megsédült és lerogyott, miután egy bunkósbottal a sisakjára vágta, majd amikor ismét felállt, találta el a nyílvevő a mellvértjén keresztül a mellén. Ptolemaios, Lagós fia azonban egyetlen sebesülésről szól, amely a mellét érte. (8) Alexandros történetíróinak legnagyobb túlkapása azonban véleményem szerint a következő: vannak, akik feljegyezték, hogy Ptolemaios, Lagós fia is felmászott a létrán Alexandrosszal, majd Peukestasszal együtt vállvetve védte pajzsával a fekvő királyt, s ezért kapta a Sótér, „Megmentő” nevet. Jóllehet maga Ptolemaios írja, hogy nem volt jelen ennél az eseménynél, ugyanis éppen más csapatokat vezetett harcra más barbárok ellen. Ezeket le kellett írjam egy kitérőben, hogy az eljövendő nemzedékek ne bánjanak hanyagul az ilyen hatalmas tettek és fáradozások elbeszélésével.”

²²⁷ Az esemény epizód megformálásáról lásd a 4. fejezetet.

a rendelkezésre álló forrásokat egymással gondosan összevetve arra a következtetésre jutott, hogy az első Arrhianos által megcáfolt hagyomány, mely szerint Alexandros nem a mallosok, hanem az oxydrakosok elleni harcban kapott sebet, elsősorban a császárkori szónoki gyakorlatból ered, ahogy a második, földrajzi kérdést feszegető példa is. A sebesült Alexandros védelmére siető harcosok névsorában és a király sérüléseinek számában fellelhető eltérések kiindulópontját azonban, Bosworth szerint, már nem a mintabeszédekben, hanem a kortárs visszaemlékezésekben kell keresnünk. Az utolsó, Arrhianos által a legszegénylethebbnek tartott hibát, a *Sótér* jelző eredettörténetét viszont nem Kleitarchosnak, hanem a Kr. u. 1. században alkotó Timagenésnek kell tulajdonítanunk.²²⁸

Jóllehet a címzettek kiléte bizonytalan, az bizonyos, hogy a kitérő Arrhianosnak nem csak arra adott alkalmat, hogy lerántsa a leplet elődei tudatlanságáról, s az igazságot semmibevevő szónoki túlzásairól, hanem arra is, hogy klaszszikus mintákat követve megcsillogtassa saját írásművészetét. Bosworth hívta fel a figyelmet azokra a szövegszerű összezsengésekre, melyek bizonyítják, hogy Arrhianos számára Thukydidesz szolgált mintául a kitérő megformálásánál. Az *ekphrasis* végén felbukkanó szokatlan ἀταλαίπωρον kifejezést a híres Peisistratida-exkurzus utolsó soraiban olvashatjuk (vö. ἀταλαίπωρος – Th. 1, 20, 3), míg a τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου formulát a *Pentékontaetiaí* lezáró sorokban leljük fel (vö. Th. 1, 97, 4).²²⁹ A nyelvi megfeleléseken túl azonban további párhuzamokat is megfigyelhetünk. Vizsgálódásunkba érdemes bevonni egy másik Thukydidesz-szöveghelyet, ahol a szerző az *Archaiologiá*ban felvetett témát részletezi. Ezt a hosszabb kritikai kitérőt, amely szintén a zsarnokölők és a Peisistratidák történetével foglalkozik, a szicíliai hadivállalkozást beárnyékoló Hermakopida-per fejleményeihez illesztve adja elő az athéni történetíró (Th. 6, 54, 1–59, 4). Thukydidesz mindkét kitérő elején hangsúlyozza, hogy a *többség* a pontatlan hagyományt – tudniillik azt, hogy Hipparchos került hatalomra Peisistratos halála után – fogadja el: „Ἀθηναίων γοῦν τὸ πλῆθος Ἱππαρχον οἶονται ὑφ’ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος τύραννον ὄντα ἀποθανεῖν,...” (1, 20, 2),²³⁰ „Πεισιστράτου γὰρ γηραιοῦ τελευτήσαντος ἐν τῇ τυραννίδι οὐχ Ἱππαρχος, ὥσπερ οἱ πολλοὶ οἶονται, ἀλλ’ Ἱππίας πρεσβύτατος ὢν ἔσχε τὴν ἀρχήν.” (6, 54, 2).²³¹ Arrhianos az athéni történetíróhoz hasonlóan szintén többször kiemeli,

²²⁸ Bosworth (1988) 76–83. Ellentétes véleményen van Hammond; vö. Hammond (1993) 269–271.

²²⁹ Bosworth (1988) 76.

²³⁰ „Így például a legtöbb athéni úgy tartja, hogy Hipparchos tyrannos volt, mikor Harmodios és Aristogeiton megölték,...” (Muraközy Gyula fordítása)

²³¹ „Mikor ugyanis Peisistratos tyrannos öregkorában meghalt, az uralomban nem Hipparchos követte, mint sokan hiszik, hanem az elsőszülött Hippias.” (Muraközy Gyula fordítása) A két thukydideszi

hogy a hagyomány *teljes egésze* téves adatokat közöl: ὁ πᾶς λόγος κατέχει (6, 11, 3; 6, 11, 4). Azzal, hogy a teljes hagyománnyal állítják szembe műveiket, mindkét szerző az igazság kizárólagos birtokosaként lép fel. Ha összevetjük Thukydidés második kritikai kitérőjének hangvételt Arrhianoséval, ugyanazt a demonstratív s egyúttal provokatív hangvételt tapasztalhatjuk:²³² Thukydidésnél az exkurzus első mondata,²³³ Arrhianosnál pedig a már-már hencegő kezdő sorok²³⁴ és az *ekphrasis* záró mondata²³⁵ sugallja ugyanazt: ez a történeti mű az *egyetlen* hiteles leírása a múlt eseményeinek.

Talán nem véletlen, hogy az *Anabasis* legterjedelmesebb kritikai kitérőjében éppen Thukydidés zsarnokölők-exkurzusa szolgál mintául Arrhianosnak. A Kr. u. 1. században alkotó Aelius Theón szónoklattani kézikönyvében, a *Progymnasmatá*ban Hérodotos leírása mellett Thukydidés kitérőjét ajánlja tanulmányozásra a hatásos cáfolat megírásához:

„Περὶ δὲ ἀνασκευῆς καὶ κατασκευῆς εἶπομεν ὅτι οἱ αὐτοὶ τόποι χρήσιμοι, οἵπερ καὶ πρὸς τοὺς μύθους, ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς καὶ ἀδυνάτου τόποι ἀρμόττουσιν, ὅπερ ποιεῖ Θουκυδίδης μὲν ἀνασκευάζων τὸ μὴ τύραννον ὄντα Ἰππαρχον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα ἀναιρεθῆναι, Ἡρόδοτος δὲ ἐναντιούμενος τοῖς ἀποφαινομένοις Αἰγύπτιον εἶναι μητρόθεν τὸν Καμβύσην.”²³⁶ (Prog. 93)

Jóllehet bizonyítékunk nincs rá, hogy Arrhianos Theón tanácsát követve választotta Thukydidést mintájául, az a tény, hogy egy Kr. u. 1. században született

exkurzus összehasonlító elemzését lásd: Vasiliki Pothou: La Place et rôle de la digression dans l'œuvre de Thucydide. Stuttgart 2009. 144-149.

²³² Thukydidéshez lásd még: Pothou (2009) 146-147.

²³³ „...ἦν ἐνὶ ἐπὶ πλεόν διηγησάμενος ἀποφανῶ οὔτε τοὺς ἄλλους οὔτε αὐτοὺς Ἀθηναίους περὶ τῶν σφετέρων τυράννων οὐδὲ περὶ τοῦ γενομένου ἀκριβὲς οὐδὲν λέγοντας.” – „..., amit részletesebben akarok ismertetni, hogy bebizonyítsam, mennyire pontatlanul számolnak be az athéniaiak is, mások is tyrannosaikról s ezekről az eseményekről.” (6, 54, 1; ford.: Muraközy Gyula)

²³⁴ „πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδούσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆσδε τῆς συγγραφῆς παύσεται.”

²³⁵ „ταῦτα μὲν δὴ ἐν ἐκβολῇ τοῦ λόγου ἀναγεγράφθω μοι, ὥς μὴ ἀταλαίπωρον γίνεσθαι τοῖς ἔπειτα ἀνθρώποις τὴν ὑπὲρ τῶν τηλικούτων ἔργων τε καὶ παθημάτων ἀφήγησιν.”

²³⁶ „A cáfolatról és a megerősítésről elmondottuk, hogy azok hasznos részeknek bizonyulnak a mítoszoknál, de az elbeszélésekben is összhangot teremtenek rámutatva a hazugságra és a lehetetlenségre, miként azt Thukydidés teszi, amikor megcáfolja, hogy Hipparchos tyrannos volt, mikor Aristogeitón és Harmodios társai megölték, vagy miként Hérodotos, aki ellentmond azoknak, akik azt állítják, hogy Kambyés anyai részről egyiptomi volt.”

szónoklattani kézikönyv ugyanazt a leírást ajánlja követendő példaként, mint amit néhány évtizeddel később Arrhianos utánoz, arra a kutatók által sokat hangoztatott jelenségre hívhatja fel (ismét) a figyelmet, hogy a *progymnasmák*on edződött császárkori történetírók műveibe begyűrűztek a retorikai előgyakorlatok különböző elemei.²³⁷

E kritikai exkurzus azonban nem csak Arrhianos klasszikus – és a kutatás által jól ismert – mintáit²³⁸ fedti fel, hanem olyan gondolati elemeket is, amelyek egy olyan történetíróhoz vezetnek, akinek a neve alig merült fel az Arrhianos-kutatásban. Ez a történetíró Polybios. Ha megvizsgáljuk a példákat, amelyek Arrhianos hibakatalógusát alkotják, akkor arra a szembeötlő különbségre figyelhetünk föl, hogy az öt eset közül csak kettőhöz fűz élcelődő megjegyzést. Ez a két eset az Alexandros és Dareios döntő ütközetének helyszínére vonatkozó példa, illetve Ptolemaios epithetonjának eredete. A másik három esetben csak hibákat (vagy eltéréseket) rögzít. A sebesült királyt pajzsukkal védők névsoráról megállapítja, hogy ellentmondásos adatokat tartalmaz. Jóllehet Ptolemaios értesülését fogadja el, az Alexandros sebesüléseiről szóló beszámolókat is bírálát nélkül jegyzi le,²³⁹ és nem ítélik azok felett a történetírók (vagy szónokok?) felett sem, akik az eseményt az oxydrakosok földjére helyezik. Ez utóbbi példához fűzött rövid megjegyzésében mintha arra próbálna rávilágítani, hogy a tévedést az oxydrakosok és mallosok között kötött fegyverszövetség, illetve annak félreértelmezése okozhatta. A fenti hibák inkább pontatlanságból vagy hanyagságból születtek, és vélhetően nem e három példa váltotta ki a kitérő első mondatában olvasható durva, mondhatni támadó megfogalmazást. Hazugságoknak (τὰ ψευδῆ), illetve hazudozóknak (ψευσμένους) sokkal inkább azokat a történetírókat tekinthette Arrhianos, akik a gaugamélai ütközetet Arbélába helyezték,²⁴⁰

²³⁷ A *progymnasmák* történetírásra gyakorolt hatásáról lásd: Craig A. Gibson: Learning Greek History in the Ancient Classroom. CPh 99 (2004) 103-129.

²³⁸ A kitérőben a Hérodotosra jellemző mondatfűzés itt is megjelenik: „...πρὸς Γρανίκῳ. ἀλλὰ πρὸς Γρανίκῳ...”

²³⁹ Az ostrom elbeszélése során Arrhianos Ptolemaiosra hivatkozva beszéli el Alexandros megsebesülését: „καὶ Ἀβρέας μὲν διμοιρίτης πίπτει αὐτοῦ τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον, Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὅτι καὶ πνεῦμα ὁμοῦ τῷ αἵματι ἐκ τοῦ τραύματος ἐξέπνευτο.” – „A kétszeres zsoldot kapó Abreas ott esett el, miután arcába nyílvessző fúródott; Alexandrost is nyílvesszőtalálat érte a mellvértjén keresztül a mellén, a mellbimbója fölött, így a sebből, ahogy Ptolemaios mondja, egyszerre jött levegő és vér.” (6, 10, 1) Arrhianos valószínűleg nem véletlenül már az exkurzusra előreutalva emeli ki Ptolemaios nevét. Megjegyzésre érdemes az is, hogy Arrhianos fenntartások nélkül fogadja el Ptolemaios beszámolóját, holott tudja, hogy nem volt szemtanúja az eseménynek.

²⁴⁰ Megjegyzendő, hogy ezt a hibát Arrhianos is elköveti, de erről itt megfedkeznek; vö. 3, 22, 4.

Ptolemaiost pedig a mallosok gyűrűjében rekedt Alexandros mellé. Hogy e két eset sokkal súlyosabb hibának ítélte, az világosan kiderül a példákhoz fűzött kommentárjaiból. Az Arbélát emlegető történetírók szándékán, akik a drámaibb hatás érdekében Alexandros és Dareios összecsapását nem egy ismeretlen kis falu mellé, hanem a döntő viadalhoz méltóbb város mellé helyezik, Arrhianos könnyedén átlátott.²⁴¹ Maró gúny árad a kommentár zárlatából, ahol leírja, hogy milyen következményekkel járna az, ha a rétorikai szempontokat a tények elé helyező történetírók eljárását követnénk (6, 11, 6).²⁴² Érdemes ehelyütt felidézni Lukianost, aki Arrhianoshoz nagyon hasonló okból és módon állít pellengérre egy kortárs történetírót:

„Καίτοι ταῦτα πάντα φορητὰ ἔτι, ὅσα ἢ ἐρμηνείας ἢ τῆς ἄλλης διατάξεως ἁμαρτήματά ἐστιν· τὸ δὲ καὶ παρὰ τοὺς τόπους αὐτοὺς ψεύδεσθαι οὐ παρασάγγας μόνον ἀλλὰ καὶ σταθμοὺς ὅλους, τίνι τῶν καλῶν ἔοικεν; εἷς γοῦν οὕτω ῥαθύμως συνήγαγε τὰ πράγματα, οὔτε Σύρῳ τινὶ ἐντυχῶν οὔτε τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο τῶν ἐπὶ κουρείῳ τὰ τοιαῦτα μυθολογούντων ἀκούσας, ὥστε περὶ Εὐρώπου λέγων οὕτως ἔφη, “Ἡ δὲ Εὐρώπος κεῖται μὲν ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ σταθμοὺς δύο τοῦ Εὐφράτου ἀπέχουσα, ἀπῶκισαν δὲ αὐτὴν Ἑδεσσαῖοι.” καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀπέχρησεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμὴν πατρίδα τὰ Σαμόσατα ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ἀράμενος ὁ γενναῖος αὐτῇ ἀκροπόλει καὶ τεῖχεσι μετέθηκεν ἐς τὴν Μεσοποταμίαν, ὡς περιρρεῖσθαι αὐτὴν ὑπ’ ἀμφοτέρων τῶν ποταμῶν, ἐκατέρωθεν ἐν χρῶ παραμειβομένων καὶ μονονουχὶ τοῦ τεύχους ψαυόντων. τὸ δὲ καὶ γελοῖον εἴ σοι νῦν, ὦ Φίλων,

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy ha Arrhianos oly elszánt támadást intézett a gaugamélai ütközetet Arbélába helyező történetírók ellen, miért követi el maga is ugyanezt a hibát. A kérdésre választ találni nem könnyű (kielégítőt pedig talán nem is lehet). Arrhianos Arbélára a 3. könyv 22. caputjában az ún. Dareios-nekrológban hivatkozik. A hibát tehát magyarázhatnánk az-
al, hogy csak a 6. könyvben szereplő hibakatalógus összeírása közben lelt rá a fő forrásai és a másodlagos források közt feszülő ellentétre, és elmulasztotta utólag javítani a 3. könyvben ejtett hibát. Ennek a feltételezésnek azonban ellentmond a perzsa seregszemléle záró mondat a 3. könyv 8. caputjában: „Dareios ezzel a haderővel ütött táborat Gaugamélánál a Bumélos folyó mellett, mintegy hatszáz standionra Arbéla városától, egy teljesen sík terepen.” Az Arbélára való hivatkozást az egyébként rétorikailag felstilizált Dareios-nekrológban alighanem a szerző figyelmetlenségének, következtetlenségének kell tulajdonítanunk. Nem kizárt, hogy a rétorikai újjagyorlatnak szánt jellemrajz megírásánál Arrhianost még az a császárkori szónoki gyakorlat befolyásolta, amely ellen később a 6. könyvben heves kirohanást intézett.

²⁴¹ „πόλις δὲ οὐκ ἦν τὰ Γαυγάμηλα, ἀλλὰ κώμη μεγάλη, οὐδὲ ὀνομαστός ὁ χώρος οὐδὲ ἐς ἀκοὴν ἦδ’ οὐ τὸ ὄνομα· ἔνθεν δὴ μοι δοκεῖ πόλις οὖσα τὰ Ἀρβηλα ἀπηνέγκατο τὴν δόξαν τῆς μεγάλης μάχης.”

²⁴² Hasonló szarkazmussal ír az *Anabasis* témamegjelölő bevezetésében, amikor Alexandros hadjáratát veti össze a Tízezrek hadi tetteivel (vö. 1, 12, 4).

ἀπολογοίμην ὡς οὐ Παρθυαίων οὐδὲ Μεσοποταμίτης σοι ἐγὼ, οἳ με φέρων ὁ θαυμαστός συγγραφεὺς ἀπώκισε.”²⁴³ (*Hist. Consc.* 24)

Jóllehet Lukianos históriása – aki még arra sem veszi a fáradságot, hogy a fodrászoktól tudakozódjék – tudatlanságból, nem pedig szándékos megfontolásból helyezi el a városokat össze-vissza a térképen, a két szöveg azt ékesen bizonyítja, hogy a földrajzban való jártasság és pontosság igen nagy súllyal esett latba egy-egy történetíró megítélésénél. Az első historiográfus, aki külön kitérőt szentel a földrajz szerepének a történetírásban, Polybios.²⁴⁴ Ahogy Polybios az első olyan általunk ismert szerző, aki foglalkozik a történetírók által elkövetett hibákkal, illetve hibatípusokkal is. A megalopolisi történetíró művében több alkalommal hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni szándékolatlan és szándékolt tévedés között. Az előbbi, véleménye szerint, elkerülhetetlen, az emberi természetből fakad és abból a hatalmas adatmennyiségből, melyet a történetírónak fel kell dolgoznia. Az ilyen hibákat, illetve elkövetőiket nem kell megfeddni, elég, ha nagyvonalúan helyreigazítjuk

²⁴³ „Ámbár mindezek, mármint a stílus és a szerkesztés fogyatékoságai, még elviselhetők volnának, de milyen erőnyek vegyük azt, hogy még a földrajzi helyeket illetően is hazudnak, nemcsak a mérőfeldeket, hanem egész napi utakat? Az egyik például úgy összekevert mindent – nyilván nem találkozott egyetlen szíriaiával sem, és nem tudakozódott azoktól sem, akik, ahogy mondani szokás, a fodrásznál szoktak mesélni –, hogy Europolisról szólván ezt írja: «Europos Mezopotámiában fekszik, két napi járóföldre az Eufrátesztől, s Edessa város lakói alapították.» De még ez sem volt elég neki. Szülővárosomat, Samosatát ugyanebben a könyvben fellegvárával és falaival együtt fölemelte és áttette Mezopotámiába, úgy, hogy két folyó körülveszi, mindkét oldalon közvetlenül mellette folynak el, szinte a falakat mosásák. Nevetséges volna, ha most azt bizonygatnám neked, Philón, hogy nem vagyok parthus, sem mezopotámiai, ahová engem ez a csodálatos történetíró áttelepített.” (Kapitánffy István fordítása)

²⁴⁴ Plb. 3, 36–38; 12, 3; 16, 16–17. Lásd még: Hohmeyer (1965) 226. Polybiosnál ugyanaz a szarkasztikus hangnem figyelhető meg, mint Arrhianosnál vagy Lukianosnál: „ἐν ᾧ φησὶν ὁ Ζήνων ὁρμήσαντα τὸν Νάβιν ἐκ τῆς Λακεδαίμονος καὶ διαβάντα τὸν Εὐρώταν ποταμὸν παρὰ τὸν Ὀπλίτην προσαγορευόμενον πορεύεσθαι διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς στενῆς παρὰ τὸ Πολιάσιον, ἕως ἐπὶ τοὺς κατὰ Σελλασίαν ἀφίκετο τόπους· ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ Θαλάμας ἐπιβαλόντα κατὰ Φαρὰς παραγενέσθαι πρὸς τὸν Πάμισον ποταμὸν. ὑπὲρ ὧν οὐκ οἶδα πῶς χρή λέγειν· τοιαύτην γὰρ φύσιν ἔχει τὰ προειρημένα πάντα συλλήβδην ὥστε μηδὲν διαφέρειν τοῦ λέγειν ὅτι ποιησάμενος τις ἐκ Κορίνθου τὴν ὁρμὴν καὶ διαπορευθεὶς τὸν Ἴσθμὸν καὶ συνάψας ταῖς Σκειρωνίσιν εὐθέως ἐπὶ τὴν Κοντοπορίαν ἐπέβαλε καὶ παρὰ τὰς Μυκίνας ἐποιεῖτο τὴν πορείαν εἰς Ἀργος.” – „Zénón elbeszéli, hogy Nabis, Lakedaimónból elindulva, az Eurótason a Hoplités nevű helynél kelt át, majd a Poliasion hegyszoroson keresztülvonulva Sellasia vidékére érkezett, s innen Thalamai felé folytatva útját Pharai mellett elért a Pamisos folyóhoz. És most valóban nem tudom, hogy mit szóljak mindehez! Ez az elírás ugyanis éppen úgy fest, mintha kijelentenénk, hogy valaki elindult Korinthosból, átkelt az Isthmoson, elérkezett a skeiróni sziklákhöz, azután tüstént Kontoporia felé fordulva Mykéné mellett gyors menetben elérkezett Argoshoz.” (16, 16; ford.: Muraközy Gyula)

a tévedést. Azt a történetíróat azonban, aki szándékosan ferdíti el a történeti igazságot, kérlelhetetlenül és kíméletlenül bírálni kell.²⁴⁵ De lássuk, hogyan ír erről maga a szerző:

„Δύο μέντοι τρόπους ἔφαμεν εἶναι ψεύδους, ἓνα μὲν τὸν κατ’ ἄγνοιαν, ἕτερον δὲ τὸν κατὰ προαίρεσιν, καὶ τούτων δεῖν τοῖς μὲν κατ’ ἄγνοιαν παραπαίουσι τῆς ἀληθείας διδόναι συγγνώμην, τοῖς δὲ κατὰ προαίρεσιν ἀκαταλλάκτως ἔχειν. (...) Τούτων δ’ ἡμῖν ὁμολογουμένων, αὐτοῦ τούτου τοῦ ψεύδους μεγάλην ὑπολαμβάνω διαφορὰν εἶναι τοῦ κατ’ ἄγνοιαν γινομένου καὶ τοῦ κατὰ προαίρεσιν, καὶ τὸ μὲν ἐπιδέχεσθαι συγγνώμην καὶ διόρθωσιν εὐμενικὴν, τὸ δ’ ἀπαραιτήτου δικαίως ἂν τυγχάνειν κατηγορίας”²⁴⁶ (12, 12, 6)

Arrhianos ugyan nem von le általános tanulságokat kritikájában, mint Polybios, de a példákából és a hozzájuk fűzött kommentárból kiviláglik, hogy követi a polybiosi mintát. Noha a példák egymás mellett tűnnek föl, a hangsúlyeltolódások mégis jól érzékelhetők: a nikomédiai történetíró csupán két példához fűz bíráló sorokat, melyekből világossá válik, hogy a tévedést nem tudatlanság okozta – ahogy a másik három esetben –, hanem szándékos hazugság. A gaugamélai csata esetében, ahogy azt maga Arrhianos is kiemeli, rétorikai okok húzódtak meg a hazugság hátterében. Az utolsó példát bevezető mondat szóhasználata pedig sejtetni engedi, hogy a történetírók ez esetben sem hanyagságból, hanem sokkal inkább számításból magyarázták a *Sótér* ragadványnevet Ptolemaios vitézkedésével. Arrhianos ugyanis nem egyszerűen hibáról, hanem (a legnagyobb) túlkapásról, vétekről beszél (τὸ δὲ δὴ μέγιστον πλημμέλημα). A szó jelentéstartalma arra utal, hogy nem az ismeretek hiányáról, hanem a tények szándékos elferdítéséről van szó.²⁴⁷

²⁴⁵ Lásd: Plb. 12, 7, 6; 16, 14, 7–8; 16, 20, 8–9; 29, 12, 10–12.

²⁴⁶ „Két fajtáját említettük a hazugságnak, az egyik tudatlanságból ered, a másik szándékos. Azt, aki tudatlanságból nem mond igazat, megilleti az elnézés, azoknak azonban, akik szándékosan hazudnak, nem szabad megbocsátanunk. (...) Ha pedig ez így van, véleményem szerint nagy különbség van a kétfajta hazugság között, a tudatlanságból származó és a szándékos között: az előbbit meg kell bocsátani és jóindulattal ki kell igazítani, míg az utóbbit méltán éri kíméletlen leleplezés;” (Kapitánffy István fordítása)

²⁴⁷ A szó hasonló jelentésárnyalattal tűnik fel később is az *Anabasis*-ban: „ὅτι δὲ ἐς θεὸν τὴν γένεσιν τὴν αὐτοῦ ἀνέφερεν, οὐδὲ τοῦτο ἐμοὶ δοκεῖ μέγα εἶναι αὐτῷ τὸ πλημμέλημα, εἰ μὴ καὶ σοφισμα ἦν τυχὸν ἐς τοὺς ὑπηκόους τοῦ σεμνοῦ ἔνεκα.” – „Számomra az sem tűnik nagy túlkapásnak/véteknak, hogy Alexandros saját születését isteni beavatkozásnak tulajdonította: talán nem volt ez más csak egy ügyes terv, hogy alattvalói tiszteljék.” (7, 29, 3) Lásd még: LSJ s. v. πλημμέλημα (*trespass*).

Jóllehet Arrhianos exkurzusában – véleményem szerint – Polybios gondolatait láthatjuk visszatükröződni, azt nem állíthatjuk, hogy a nikomédiai történetíró közvetlenül Polybiostól vette át ezeket a történetírói elveket. A gondolati párhuzam csupán arra hívja fel figyelmünket, hogy Polybios történetírásról vallott nézetei a császárkori szerzők írásaiba biztosan beszivárogtak.²⁴⁸ Azt azonban nem lehet megmondani, hogy milyen csatornákon keresztül.

(2.3.) *Héphaistión halála, Alexandros gyásza*

A következő terjedelmes kitérő Héphaistión halálához kapcsolódik. Arrhianos leírásából kiderül, hogy Alexandros legközelebbi barátjának és bizalmasának halála, illetve a király gyásza az egyik legkedveltebb témája volt az Alexandros-történetíróknak:²⁴⁹

„(1) Ἐν Ἑκβατάνοις δὲ θυσίαν τε ἔθυσεν Ἀλέξανδρος, ὥσπερ αὐτῷ ἐπὶ ξυμφοραῖς ἀγαθαῖς νόμος, καὶ ἀγῶνα ἐπετέλει γυμνικόν τε καὶ μουσικόν, καὶ πότοι αὐτῷ ἐγίνοντο παρὰ τοῖς ἐταίροις. καὶ ἐν τούτῳ Ἡφαιστίων ἔκαμε τὸ σῶμα· ἐβδόμη τε ἡμέρα ἦδη ἦν αὐτῷ τῆς νόσου καὶ λέγουσι τὸ μὲν στάδιον πληρὲς εἶναι παίδων γὰρ ἀγῶν ἦν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γυμνικός· ἐπεὶ δὲ ἐξηγγέλλετο Ἀλεξάνδρῳ ὅτι κακῶς ἔχοι Ἡφαιστίων, ὁ δὲ παρ’ αὐτὸν ἐλθὼν σπουδῇ οὐκέτι ζῶντα κατέλαβεν. (2) Ἐνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου· μέγα μὲν γενέσθαι αὐτῷ τὸ πένθος, πάντες τοῦτο ἀνέγραψαν, τὰ δὲ πραχθέντα ἐπ’ αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὥς ἕκαστος ἡ εὐνοίας πρὸς Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον. (3) ὣν οἱ τὰ ἀτάσθαλα ἀναγράψαντες οἱ μὲν ἐς κόσμον φέρεται<ν> μοι δοκοῦσιν οἰηθῆναι Ἀλεξάνδρῳ ὅσα ὑπεραλγίσας ἔδρασεν ἢ εἶπεν ἐπὶ τῷ πάντων δὴ ἀνθρώπων φιλτάτῳ, οἱ δὲ ἐς αἰσχύνην μᾶλλον τι ὥς οὐ πρέποντα οὔτ’ οὖν βασιλεῖ οὔτε Ἀλεξάνδρῳ, οἱ μὲν, τὸ πολὺ μέρος τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐρριμμένον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἐταίρου ὀδύρεσθαι οὐδ’ ἐθέλιν ἀπαλλαγῆναι, πρὶν γε δὴ πρὸς βίαν ἀπηνέχθῃ πρὸς τῶν ἐταίρων· (4) οἱ δέ, τὴν τε ἡμέραν ὅλην καὶ τὴν νύκτα ὅλην ἐρριῖσθαι ἐπὶ τῷ σώματι· οἱ δὲ καί, τὸν ἱατρὸν Γλαυκίαν ὅτι ἐκρέμασε, καὶ τοῦτο[ν] ὥς ἐπὶ φαρμάκῳ κακῶς δοθέντι, οἱ δέ, ὅτι οἶνου περιεῖδεν ἐμπλησθέντα θεωρῶν αὐτός· καὶ κείρασθαι Ἀλέξανδρον ἐπὶ τῷ νεκρῷ τὴν κόμην τὰ τε ἄλλα οὐκ ἀπαικότα τίθεται καὶ κατὰ ζῆλον τὸν Ἀχιλλέως, πρὸς ὄντινα ἐκ παιδὸς φιλοτιμία αὐτῷ ἦν· (5) οἱ δὲ καί, τὸ ἄρμα ἐφ’ ὅτῳ τὸ

²⁴⁸ Lukianosra bizonyosan hatással voltak Polybios történetírásról vallott nézetei. Hogy közvetve vagy közvetlenül jutottak el Lukianoshoz e gondolatok, nem tudjuk biztosan. Lásd erről további bibliográfiával: Georgiadu–Larmour (1994) 1448–1478.

²⁴⁹ Vö. D. S. 17, 110, 7–8 ; Curt. 10, 4, 24–32 ; Plu. Alex. 72, 1–8 ; Just. 12, 12.

σῶμα ἐφέρετο αὐτὸς ἔστιν ὅτε <ὅτι> ἡνιόχει, τοῦτο οὐδαμῇ πιστὸν ἔμοιγε λέγοντες· ἄλλοι δέ, ὅτι καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἔδος ἐν Ἐκβατάνοις κατασκάψαι ἐκέλευσε, βαρβαρικὸν τοῦτό γε καὶ οὐδαμῇ Ἀλεξάνδρῳ πρόσφορον, ἀλλὰ τῇ Ξέρξῳ μᾶλλον τι ἀτασθαλίᾳ τῇ ἐς τὸ θεῖον καὶ ταῖς πέδαις ἃς λέγουσιν ἐς τὸν Ἑλλήσποντον καθεῖναι Ξέρξην, τιμωρούμενον δῆθεν τὸν Ἑλλήσποντον. (6) ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο οὐ πάντῃ ἔξω τοῦ εἰκότος ἀναγεγράφθαι μοι δοκεῖ, ὥς ἐπὶ Βαβυλῶνος ἤλαυνεν Ἀλέξανδρος, ἐντυχεῖν αὐτῷ κατὰ τὴν ὁδὸν πολλὰς πρεσβείας ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δὲ δὴ ἐν τούτοις Ἐπιδαυρίων πρέσβεις· καὶ τούτους ὧν τε ἐδέοντο ἐξ Ἀλεξάνδρου τυχεῖν καὶ ἀνάθημα δοῦναι αὐτοῖς Ἀλέξανδρον κομίζεσθαι τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπειπόντα ὅτι· καίπερ οὐκ ἐπιεικῶς κέχρηται μοι ὁ Ἀσκληπιός, οὐ σώσας μοι τὸν ἐταῖρον ὄντινα ἴσον τῇ ἑμαυτοῦ κεφαλῇ ἦγον. (7) ἐναγίζειν τε ὅτι αἰεὶ ὥς ἡρώϊ ἐκέλευεν Ἥφαιστῖωνι, τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγέγραπται· οἱ δὲ λέγουσιν ὅτι καὶ εἰς Ἀμμωνος ἔπεμψεν ἐρησομένους τὸν θεὸν εἰ καὶ ὥς θεῷ θύειν συγχωρεῖ Ἥφαιστῖωνι, τὸν δὲ οὐ συγχωρήσαι. (8) Ἐκεῖνα δὲ πρὸς πάντων συμφωνούμενα, ἐς τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἥφαιστῖωνος ἡμέραν μῆτε σίτου γεύσασθαι Ἀλέξανδρον μῆτε τινὰ θεραπείαν ἄλλην θεραπεῦσαι τὸ σῶμα, ἀλλὰ κεῖσθαι γὰρ ἢ ὀδυρόμενον ἢ πενθικῶς σιγῶντα· καὶ πυρὰν κελεῦσαι αὐτῷ ἐτοιμάζεσθαι ἐν Βαβυλῶνι ἀπὸ ταλάντων μυρίων, οἱ δὲ καὶ πλείονων ἀνέγραψαν.”²⁵⁰ (7, 14, 1–8)

²⁵⁰ „(1) Ekbatanában Alexandros áldozatot mutatott be, ahogy az a sikeres események után szokása volt; atlétikai és zenei versenyeket rendezett, és a Társakkal italozásokon vett részt. Ekkor betegedett meg Héphaistión. A betegség hetedik napján, mikor a stadion – mint mondják – teli volt, mivel azon a napon folyt az ifjak atlétikai versenye, jelentették Alexandrosnak, hogy Héphaistión rosszul van. Alexandros sietve elment hozzá, de már nem találta élve. (2) Ezen a ponton a történetírók különbözőképpen beszélik el Alexandros gyászát. Hogy fájdalma mérhetetlen volt, abban mindenki egyetért, de hogy miket tett e gyász következtében, arról már eltérő módon számolnak be, attól függően, hogy ki jóindulattal, ki pedig rosszindulattal viseltette Héphaistión vagy éppen Alexandros iránt. (3) Úgy vélem, hogy a történetírók közül, akik feljegyezték kicsapongásait, egyesek azt gondolták, hogy mindaz, amit Alexandros mérhetetlen fájdalmában tett vagy mondott az emberért, aki számára a legkedvesebb volt, dicséretére válik, míg mások úgy vélték, hogy inkább szegényére, mivel az nem illik sem egy királyhoz, sem Alexandros-hoz. Vannak, akik szerint a nap nagy részében barátja testére borulva zokogott és nem akart onnan elmenni, míg a Társak erővel el nem vitték; (4) mások szerint az egész napot s az egész éjszakát Héphaistión testére borulva töltötte. Egyesek szerint Glaukiast, az orvost fölakasztattá, mert rossz gyógyszert adott, mások szerint viszont azért végeztette ki, mert végignézte, ahogy Héphaistión féktelenül iszik és nem tett semmit ellene. Több okból sem tartom valószínűtlennek, hogy Alexandros a halott tisztelésére levágta haját, legfőképpen mert lelkesen utánózta Achilleust, akivel már gyermekkorra óta versengett. (5) Egyesek szerint a harcokcsit, amely a holttestet szállította, maga Alexandros hajtotta; ez azonban számomra teljesen hihetetlennek tűnik. Mások szerint parancsot adott, hogy Asklepios szentélyét Ekbatanában tegyék a földdel egyenlővé. Ez a valóban barbár cselekedet egyáltalán nem Alexandros-hoz illő, hanem inkább Xerxés istentelen dölyfösségéhez, aki, mint mondják, bilincsbe

A leírásából nem derül fény Héphaistión betegségének okára,²⁵¹ a beszámolóból csak azt tudjuk meg, hogy milyen körülmények között jutott el Alexandroshoz a hír Héphaistión válságos állapotáról.²⁵² Ezt követően Arrhianos jelzi olvasóinak, hogy ettől a ponttól kezdve eltérnek a tudósítások: jóllehet a források abban egységesek, hogy a király fájdalma mérhetetlen volt, arról már eltérően tudósítanak, hogy gyászának miként adott hangot. Arrhianos vélhetően számos forrást összevetett egymással, s az összevetés után állapította meg azt a közös nevezőt, vagy más szóval *communis opinio*-t, amit az olvasó „tényként” fogadhat el. Ez a tény pedig nem volt több, mint Alexandros mély fájdalma. Arról azonban, hogy e gyász miként nyilvánult meg, eltérő módon nyilatkoztak a források. Mielőtt felsorolná és megítélné ezeket a különböző tudósításokat, Arrhianos az eltérés okaira világít rá. Az okot a részrehajlásban találja meg. A pártosság problémája már az *Anabasis* előszavában is fölbukkan. Ott Arrhianos fő forrásait, Ptolemaios és Aristobulost próbálja meg előre tisztázni a részrehajlás gyanújából. A *Praefatioban* azonban különös módon csak az érem egyik oldaláról olvashatunk: Arrhianos csak a jóindulatból (εὐνοία) fakadó részrehajlásról beszél, míg itt, az Alexandros gyászat tárgyaló kitérőben már a pártosság másik okáról, a rosszindulatról (φθόνος) is szót ejt. Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos kapcsán vélhetően azért nem tesz említést a gyűlöletből fakadó részrehajlásról, mert a két szerzőt – mint

verte a Helléspontost, tudniillik bosszút akart állni rajta. (6) Nem tűnik azonban teljesen valószínűtlennek számomra az a feljegyzés, mely szerint, amikor Alexandros Babilónba tartott, az úton több görög követség elébe járult, köztük Epidauros követei. Megkaptak mindent Alexandrostól, amiért jöttek, sőt Alexandros még adott egy ajándékot is azzal, hogy vigyék el Asklépiosnak e szavak kíséretében: „Bár nem segített nekem eléggé Asklépios, hogy megmentse a Társat, aki oly kedves volt számomra, mint a saját életem.” (7) A legtöbben azt is följegyezték, hogy parancsot adott, hogy Héphaistiónt mindig hőroszoknak kijáró áldozatban részesítsék. Egyesek azt is beszélik, hogy Ammón szentélyébe követeket küldött, hogy kérdezzék meg az istent, jóváhagyja-e, hogy Héphaistiónt mint istent tiszteljük, de a jóshely elutasította a kérést. (8) A következőkben azonban mindenki egyetért: Alexandros Héphaistión halála után három napig nem evett és semmilyen más módon nem törődött testével, hanem csak fekiüdt és zokogott, vagy gyászos hallgatásba burkolózott. Parancsot adott, hogy készítsenek máglyát Babilónban tízezer talanton költségen (egyesek még nagyobb árat jegyeztek föl).”

²⁵¹ Diodóros szerint a mértéktelen ivászat (ἀκαίροις μέθαις χρησάμενος) okozta a halálát, míg Plutarchos szerint Héphaistión lázas betegen fittyet hányt az előírt étrendre, s ez vezetett végül halálához. Vö. D. S. 17, 110, 7–8; Plu. *Alex.* 72, 2.

²⁵² Hammond azt feltételezi, hogy Arrhianos nem véletlenül tért ki a stadionban folyó versenyekre. Valószínűleg ezzel azt akarta hangsúlyozni, hogy Alexandros éppen versenybíráskodott, amikor a hír eljutott hozzá, s ezért nem ért időben barátja halálos ágyához. Hammond (1993) 294, 41. jegy..

azt a töredékek és olykor maga Arrhianos is tanúsítják²⁵³ – sokkal inkább a jóindulatú részrehajlás vádja érhetne volna. Héphaistión halála esetében azonban nem Aristobulos és Ptolemaios művei szolgáltatták az elbeszélés vázát, hanem sokkal inkább a másodlagos források.²⁵⁴

Érdemes sorra vennünk, hogy Arrhianos milyen szempontok alapján mérlegeli az eltérő tudósításokat. A bevezető mondatok azt sugallják, hogy Arrhianos forrásaiban olyan nyomokat keresett és talált, amelyek részrehajlásra utaltak, s ezek alapján próbált állást foglalni.²⁵⁵ Jóllehet a beszámoló első sorai után azt várnánk, hogy világosan rá is mutat ezekre a pártosságot sejtető elemekre, az első két történetpárhoz nem fűz semmilyen kommentárt, így az sem derül ki pontosan, hogy ezeket hiteltelen tudósításoknak tartja, vagy csak nem tudja eldönteni, hogy melyik történt meg. A Héphaistión testére boruló király képe alighanem homérosi jeleneteket idézett föl, így nem zárható ki, hogy Arrhianos hitelesnek ítélte a beszámolót.²⁵⁶ Glaukias kivégzésének lehetséges okairól sem

²⁵³ Lásd alant az apródok összeesküvésének tárgyalásánál.

²⁵⁴ Lásd erről: *Tarn* (1948) 4, 78; *Hutzel* (1974) 225–226.

²⁵⁵ Hogy Héphaistión személye is erősen megosztotta a királyi udvart – s később talán a történetírókat is –, azt az Eumenésszel való közismert ellentétén kívül (vö. 7, 13, 1) a következő sorok is jelzik: „(1) Ἐπεὶ καὶ τοῖονδε τινὰ λόγον Ἀριστόβουλος ἀναγέγραφεν, Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀμφιπολίτην τῶν ἑταίρων τῶν Ἀλεξάνδρου, στρατηγὸν τῆς στρατίας ἦν παρὰ Μαζαίῳ τῷ Βαβυλῶνος σατράπῃ ἀπέλιπεν Ἀλέξανδρος, ἐπειδὴ συνέμιξεν ἐπαινίοντι αὐτῷ ἐξ Ἰνδῶν, ὁρῶντα πικρῶς τιμωρούμενον τοὺς σατράπας ὅσοι ἐπ’ ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ χώρα τεταγμένοι ἦσαν, ἐπιστεῖλαι Πειθαγόρᾳ τῷ ἀδελφῷ, μάντιν γὰρ εἶναι τὸν Πειθαγόραν τῆς ἀπὸ σπλάγχνων μαντείας, μαντεύσασθαι καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τῆς σωτηρίας. (2) ἀντεπιστεῖλαι δὲ αὐτῷ Πειθαγόραν πυνθανόμενον τίνα μάλιστα φοβούμενος χρῆσασθαι ἐθέλοι τῇ μαντείᾳ. τὸν δὲ γράψαι αὐθις ὅτι τὸν τε βασιλεῖα αὐτὸν καὶ Ἥφαιστῖωνα. θύεσθαι δὴ τὸν Πειθαγόραν πρῶτα μὲν ἐπὶ τῷ Ἥφαιστῖωνι· ὥς δὲ ἐπὶ τοῦ ἡπατος τοῦ ἱερείου ὁ λοβὸς ἀφανὴς ἦν, οὕτω δὴ ἐγγράψαντα καὶ κατασημνάμενον τὸ γραμματίον πέμψαι παρὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Ἐκβάτανα, δηλοῦντα μηδὲν τι δεδιέναι Ἥφαιστῖωνα· (3) ἔσσεσθαι γὰρ αὐτοῖς ὀλίγου χρόνου ἐκποδῶν.” – „(1) Aristobulos mindenesetre egy ilyen történetet is feljegyzett: Alexandros egyik Társa az amphipolisi Apollodóros, aki annak a seregnek az élén állt, amelyet Alexandros Babilón szatrapája, Mazaios számára hagyott hátra, miután találkozott az Indiából visszatérő királlyal és látta, hogy kíméletlenül megbünteti a különböző területek élére kinevezett szatrapákat, levelet küldött testvérenek, Peithagorasnak, aki áldozati állatok belsejeiből jövendőlt, hogy jósolja meg, vajon ő megmenekül-e. (2) Peithagoras válaszlevelében azt tudakolta, hogy kitől fél ennyire, hogy jóslatot kér. Mire Apollodóros visszaírt, hogy magától a királytól és Héphaistióntól. Peithagoras először Héphaistiónnal kapcsolatban végezte el a jóslatkérő áldozatot. Mivel azonban az áldozati állat májlebenye nem volt látható, levelet írt Apollodórosnak, melyet lepecsételve elküldött neki Babilónból Ekbatána, közbőlve benne, hogy nem kell Héphaistióntól tartania: (3) nemsokára ugyanis már nem lesz közöttük.” (7, 18, 1–3)

²⁵⁶ Vö. II. XIX, 1–6.

foglal állást, csupán a két változatot ismerteti,²⁵⁷ ahogy azt a kérdést is nyitva hagyja a kitérő végén, hogy mekkora összeget áldozott Alexandros Héphaistión máglyájának felállítására.²⁵⁸

Az első történet, amelyről véleményt mond, újabb epikus képet hív elő. A háját lenyíró király jelenetét nem tartja teljesen valószínűtlennek (οὐκ ἀπεικότα τίθεμαι), hiszen, mint mondja, Alexandros lelkesen utánozta Achilleust.²⁵⁹ Többször megfigyelhetjük, hogy a valószínűség érve Arrhianosnál szorosan összekapcsolódik hősenek éthoszával. A makedón király hódító terveiről szóló tudósításokat szintén azért tartja valószínűnek, mert Alexandros egyik legfőbb jellemvonása, megítélése szerint, az volt, hogy sohasem elégedett meg azzal, amit megszerzett.²⁶⁰ Ugyanez az érvelési technika figyelhető meg az Asklépios-szentély sorsáról előadott két történet értékelésénél is. Arrhianos az első változatot, mely szerint Alexandros Apollón fiának szentélyét haragiában földig romboltatta, elveti. Az a véleménye ugyanis, hogy e barbár (βαρβαρικόν) cselekedet sokkal inkább Xerxészhez illik. Xerxés kézenfekvő példa lehetett Arrhianos (és olvasói) számára, hiszen a perzsa király maga volt a *hybris* megtestesítője a görög irodalomban és történetírásban.²⁶¹ Noha külön kitérőben bírálja²⁶² Alexandrost barbár szokásaiért, ezt a tettet már nem érezte összeegyeztethetőnek éthoszával; a másik történet, amely sokkal jobban illett Alexandros (epikus,) istenfélő²⁶³ jelleméhez, sokkal valószínűbbnek tűnt (οὐ πάντη ἔξω τοῦ εἰκότος) számára. Arrhianos azonban nemcsak Alexandros jelleméből von le következtetéseket. Előfordul, hogy a valószínűség – pontosabban ez

²⁵⁷ Vö. Plu. *Alex.* 72, 3.

²⁵⁸ A Héphaistión temetésére szánt összegről Plutarchos is hasonlóan nyilatkozik; vö. Plu. *Alex.* 72, 5.

²⁵⁹ Vö. *Il.* XVIII, 26–27.

²⁶⁰ Vö. 7, 1, 1–4; a szövegrész részletes elemzését lásd alant.

²⁶¹ Elég csak Hérodotos művére vagy Aischylos *Perzsák* c. tragédiájára gondolnunk.

²⁶² „καὶ ἐγὼ οὕτε τὴν ἄγαν ταύτην τιμωρίαν Βῆσσου ἐπαινῶ, ἀλλὰ βαρβαρικὴν εἶναι τίθεμαι τῶν ἀκρωτηρίων τὴν λώβην καὶ ὑπαχθῆναι Ἀλέξανδρον ζύμφημι ἐς ζῆλον τοῦ Μηδικοῦ τε καὶ Περσικοῦ πλοῦτου καὶ τῆς κατὰ τοὺς βαρβάρους βασιλείας οὐκ ἴσης ἐς τοὺς ὑπὸ κῆρυν ξυνδιαίτησεν, ἐσθιγὰ τε ὅτι Μηδικὴν ἀντὶ τῆς Μακεδονικῆς τε καὶ πατρίου Ἡρακλείδης ὦν μετέλαβεν, οὐδ' αὖτις ἐπαινῶ, καὶ τὴν κίταριν τὴν Περσικὴν τῶν νενικημένων ἀντὶ ὧν αὐτὸς ὁ νικῶν πάλα ἐφόρει ἀμείψαι οὐκ ἐπηδέσθη, οὐδὲν τούτων ἐπαινῶ,...” – „*En a magam részéről nem helyeslem Bészos eltűlt büntetését, hanem barbár dolognak tartom a test kiálló részeinek a megcsonkítását, és úgy látom, hogy Alexandros engedett a csábításnak, és lelkesen utánozta a médek és a perzsák gazdagságát és a barbár királyok egyenlőtlen bánásmódját az alattvalóikkal, de nem helyeslem azt sem, hogy Héraklész leszármazottja lévén még ruhát viselt a hagyományos makedón helyett, és nem szégyellte lecsérélni a korábban győztesként viselt fejdíszét a legyőzött perzsa triarájára; ezeket mind helytelenítem,...*” (4, 7, 4)

²⁶³ Lásd ehhez még a 4. fejezetet.

esetben a valószínűtlenség – érvét saját korának viselkedési normáira alapozza. Az a megállapítása, melyben hihetetlennek véli (οὐδαμῇ πιστὸν ἔμοιγε) azt a történetet, hogy tudniillik a holttestet szállító harckocsit maga Alexandros hajtotta, alighanem a császárkor viszonyait tükrözi. Brunt hívta fel rá a figyelmet, hogy az *Annales*ben Tacitus is élesen bírálja Nerot, mert az uralkodóhoz nem illő módon saját maga hajtotta kocsiját.²⁶⁴

Jóllehet a Héphaistión tiszteletére vonatkozó tudósításokhoz Arrhianos nem fűz személyes megjegyzést, azt kiemeli, hogy Héphaistión hőrozként való tiszteletéről a hagyomány majdhogynem egységesen nyilatkozik (τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγράφεται), míg az isteni tiszteletről csak néhányan tesznek említést (οἱ δὲ λέγουσιν). A kitérő végén – mintegy keretbe foglalva azt – ismét a *communis opinio*-ra hivatkozik: „Ἐκεῖνα δὲ πρὸς πάντων συμφωνούμενα, ἐς τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡφαιστίωνος ἡμέραν μῆτε σίτου γεύσασθαι Ἀλέξανδρον μῆτε τινὰ θεραπείαν ἄλλην θεραπεῦσαι τὸ σῶμα, ἀλλὰ κεῖσθαι γὰρ ἢ ὀδυρόμενον ἢ πενθικῶς σιγῶντα.”²⁶⁵ Arrhianos e záró mondattal, ahogy azt az exkurzus elején tette, felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy amit biztosan tudni lehet, csupán az, hogy Alexandrost mélyen megrendítette barátja halála. De hogy pontosan mi történt, a források ellentmondásossága miatt már a múlt ködébe vész.²⁶⁶

(2.4.) Alexandros halála

Alexandros halála még több mendemondát szült, melyeket Arrhianos kitűzött programtervéhez híven igyekezett megcáfolni.²⁶⁷ A források egybehangzóan állítják, hogy Alexandros részt vett Médios lakomáján, ami után nem sokkal (egyesekek szerint már a lakoma közben) rosszul lett, belázasodott. Arrhianos is beszámol a lakomáról. Forrásaira hivatkozva (εἰσὶν οἱ ἀνέγραψαν) leírja, hogy Médios italozásra invitálta a királyt, aki elfogadta a meghívást (vö. 7, 24, 4). Ezután Arrhianos ismét forráshivatkozást tesz, de ezúttal meg is nevezi forrását, a Királyi Naplót (αἱ βασιλικοὶ ἐφημερίδες); majd e dokumentum alapján elbeszéli Alexandros utolsó napjait (lásd: 7, 25, 1–26, 3).

²⁶⁴ Brunt (1983) 250, 2. jegy.. Vö. Tac. *Ann.* 15, 67.

²⁶⁵ Alexandros Kleitos halála utáni gyászának leírása szinte szó szerint idézi a fenti mondatot: „φονέα τε τῶν φίλων οὐ διαλείπειν αὐτὸν ἀνακαλοῦντα, αἰσιτὸν τε καὶ ἄποτον καρτερεῖν ἔστε ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, οὐδὲ τινὰ ἄλλην θεραπείαν θεραπεῦσαι τὸ σῶμα.” – „Szüntelenül barátai gyilkosának nevezte magát, és három napig nem evett, nem ivott, és más egyéb módon sem törődött testével.” (4, 9, 4)

²⁶⁶ Héphaistión temetésének időpontjáról és a szertartás lehetséges lefolyásáról lásd: N. G. L. Hammond: *The Death and the Obsequies of Hephaestion*. LCM 20 3/4 (1995) 36–41.

²⁶⁷ Alexandros haláláról lásd: D. S. 17, 117, 1–6; Curt. 10, 5, 1–6; Plu. *Alex.* 76, 1–9; Iust. 12, 13, 6–10.

Mielőtt az eltérő változatok tárgyalására térnénk, néhány szót kell ejtenünk az Alexandros-historiográfia legvitatottabb dokumentumáról, az *Ephémerides*ről. A Királyi Naplóra több szerző hivatkozik: Plutarchos Arrhianoszhoz hasonlóan a Napló alapján jegyzi le Alexandros halálát, de hivatkozik rá máshol is az életrajzban (vö. *Alex.* 76, 1; 23, 4); és a *Quaestiones convivales* című művében (vö. *Quaest. Conv.* 1, 6, 1); Athénaios a Napló szerzőit is megnevezi: a kardiai Eumenést és eretryai Diodótost (vö. X, 434b); Ailianos, noha nem tesz említést a dokumentum címéről, csak a szerzőjére, kardiai Eumenésre utal, szintén hosszan idéz belőle (vö. *Var. Hist.* 3, 23); a *Suda* lexikonból pedig azt tudjuk meg, hogy egy bizonyos olynthosi Strattis öt könyvet írt Alexandros *Ephémerides*éről (vö. *FGH* 118 T 1).²⁶⁸

Egyes feltételezések szerint a Királyi Naplót már korábban is vezették a makedón udvarban, legkésőbb II. Philippos uralkodásától.²⁶⁹ Abban a kutatók többsége egyetért, hogy ha valóban létezett ilyen dokumentum, akkor Alexandros idejében alighanem a kardiai Eumenés feladata volt feljegyezni a napi eseményeket, akit a források ἀρχιγραμματεὺς-nak (Plu. *Eum.* 1, 5) vagy ὁ γραμματεὺς ὁ βασιλικός-nak (Arr. *An.* 7, 4, 6) neveznek. Azonban abban már nincs egyetértés, hogy a rendelkezésünkre álló citátumok a király napi rutinját lejegyző hiteles dokumentumból származnak, vagy csak egy később keletkezett irodalmi műből, melynek pusztán a félrevezetés szándékából adták az *Ephémerides* címet. Az előbbi lehetőség mellett először Wilcken érvelt. Elképzelése szerint az iratot Ptolemaios kaparintotta meg, s használta fel később visszaemlékezéseinek megírásánál.²⁷⁰ Wilcken hipotézisét kezdetben a legtöbb történész elfogadta és további érvekkel bátyázta körül.²⁷¹ A német filológus és követői azonban számos kérdést hagytak nyitva. Ezek közül a legégetőbbek, hogy miért tér el több ponton Plutarchos és Arrhianos elbeszélése, noha ugyanazt a forrást használták, és hogyan magyarázható a Serapis-szentély anakronisztikus említése. Ez utóbbi ellentmondás szolgáltatta a legsúlyosabb érvet Pearson számára,²⁷² aki először intézett komolyabb támadást a német filológus hipotézise ellen. Az amerikai kutató, miután felfedte Wilcken elméletének gyenge

²⁶⁸ A *Suda*-szócikk szövegének lehetséges értelmezéseiről lásd: Bosworth (1988) 180-182.

²⁶⁹ Lásd erről: N. G. L. Hammond: The Royal Journal of Alexander. *Historia* 37 (1988) 129-150; különösen: 130-131.

²⁷⁰ U. Wilcken: Hypomnematismoi. *Philologus* 53 (1894) 80-126.

²⁷¹ J. Kearnst: Ephemerides. *RE* V/2 (1905) 2749-2753; Berve (1973) 50-51; Tarn (1948) 263, 331, 374; Hammond (1983) 4-11; Hammond (1988) 129-150; Pédech (1984) 246-251.

²⁷² Később Bosworth kimutatta, hogy nincs szó anakronizmusról, és már Alexandros idejében is állhatott Serapis-szentély Babilónban; lásd: Bosworth (1988) 167-170.

pontjait, azzal a feltételezéssel állt elő, hogy a Napló egy hellénisztikus kori hamisítvány, amelynek szerzője az olynthosi Strattis volt.²⁷³ Az irat eredetére vonatkozóan alighanem A. E. Samuel kínálta a legmerészebb megoldást, aki amellet próbált – több szempontból is kifogásolható módon – érvelni, hogy az *Ephémérides* babilóni dokumentumok kivonata.²⁷⁴ Sokkal visszafogottabb Brunt elképzelése, aki Pearson hipotézisére alapozva – hogy a Napló nem hivatalos dokumentum, hanem irodalmi szerkesztmény – azt feltételezte, hogy az *Ephémérides* már Alexandros halála után megszületett, és propagandisztikus célból fogant.²⁷⁵ Badian szerint legalább kettő, de lehet, hogy több hamisítvány forgott kézről-kézre – ami magyarázná az Arrhianos és Plutarchos közti eltéréseket –, de ezek megírása nem politikai, hanem csupán irodalmi ambíciókból fakadt.²⁷⁶ Az egymásba fonódó hipotézisek közül Bosworth elmélete tűnik eredetisége mellett a legalaposabbnak és a legmeggyőzőbbnek. Az ausztrál kutató szerint a ránk maradt idézetek kardiai Eumenéstől származnak, aki Alexandros életének utolsó hónapjait szándékoltan naplószerűen örökítette meg, hogy ezzel a dokumentumnak látszó írással mentse fel Antipatrost Alexandros meggyilkolásának gyanúja alól.²⁷⁷

Ha azt pontosan nem is lehet tudni, hogy a Királyi Napló hogyan keletkezett, annyi valószínűsíthető, hogy Arrhianosnak csak másodkézből volt tudomása az írásról. *Ephémérides*-kivonatát a következő sorral zárja: „οὐ πόρρω δὲ τούτων οὔτε Ἀριστοβούλῳ οὔτε Πτολεμαίῳ ἀναγέγραπται.” (7, 26, 3) A mondat két értelmezési lehetőséget hordoz magában. Jelenheti egyfelől, hogy „ezektől nem sokban tér el Aristobulos és Ptolemaios elbeszélése sem,” másfelől, hogy „sem Aristobulos, sem Ptolemaios nem támaszkodik további feljegyzésre {Alexandros halálára vonatkozóan}”.²⁷⁸ Az első értelmezés azt a következtetést vonja maga után, hogy Arrhianos három különböző írást használt fel Alexandros utolsó napjainak megörökítésénél: Aristobulosét, Ptolemaiosét és a Királyi Naplót. A második lehetséges fordítás azonban abba az irányba mutat,

²⁷³ Pearson (1954/55) 429-439; uő.: (1960) 260-261. Érvelésének cáfolatait lásd: Hammond (1988) 141; Bosworth (1988) 181.

²⁷⁴ A. E. Samuel: Alexander's Royal Journals. *Historia* 14 (1965) 1-12. Az elmélet tarthatatlanságáról lásd: A. B. Bosworth: The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda. *CQ* 21 (1971) 112-136; különösen: 118.

²⁷⁵ Brunt (1976) xxiv-xxvi.

²⁷⁶ E. Badian: The Ring and the Book. In: Wolfgang Will (Hrsg.): Zu Alexander der Grosse, *Festschrift Gerhard Wirth*, I-II. Amsterdam 1987. 605-625.

²⁷⁷ Bosworth szerint az iromány, noha propagandisztikus célokat szolgált, hiteles adatokat közölt: Bosworth (1971) 117-123; Bosworth (1988) 157-184.

²⁷⁸ Vö. Bosworth (1988) 162.

hogy Arrhianos csak közvetve, fő forrásainak idézeteiből ismerte a Naplót. A választás a két interpretáció között nem könnyű.²⁷⁹ A döntést megnehezíti, hogy mindkét értelmezés alátámasztására találunk nyelvileg párhuzamos helyeket Arrhianosnál.²⁸⁰ Bosworth szerint azonban a második értelmezési lehetőség ellen szól, hogy Arrhianos a πόρρω kifejezést általában nem „továbbá” értelemben használja, ahogy kortársai sem, mint például Plutarchos vagy Dión Chrysostomos. Az ausztrál kutató ezért az első interpretációt fogadja el, de mégsem ugyanazt a következtetést vonja le, mint történész társai. Szerinte ugyanis Arrhianos ebben a mondatban Ptolemaios és Aristobulos leírásait nem az *Ephéméridesszel* veti össze, hanem a *saját* beszámolójával.²⁸¹ A τούτων mutató névmás tehát, Bosworth értelmezésében, nem az *Ephémérides*re vonatkozik, hanem Arrhianos saját elbeszélésére, melyet Ptolemaios és Aristobulos alapján szerkesztett össze. Bosworth – a saját bevallása szerint is első olvasatra túlzó (*an extreme position*) – felvetése mellé két meggyőző érvt csatol: (1) Arrhianos az *Indikében* Ktésiaszra, Nearchoszra és Onésikritosra hivatkozik, noha az idézetek bizonyíthatóan nem az eredeti szövegekből, hanem Eratosthenész hivatkozásaiából származnak; (2) a király halálát leíró elbeszélés kezdő mondatában²⁸² a mondat elejére vetett καί, miként az *Anabasis*ban legtöbbször, olyan adatok közlését vezeti be, amelyek az azt megelőző részben felfedett forrásból származnak.²⁸³

Ha elfogadjuk Bosworth hipotézisét, akkor egy újabb olyan történetírói eszközt fedezhetünk fel, amellyel a nikomédiai történetíró elbeszélésének hitelét igyekszik alátámasztani. Jóllehet Arrhianos csak közvetve ismerte a Napló tartalmát, mégis azt a benyomást kelti olvasóközönségében, hogy közvetlenül a Naplóból kivonatolja az utolsó napok történéseit. Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos helyett – akiktől adatait valóban meríthette –, alighanem azért

²⁷⁹ Az előző értelmezést fogadja el Hammond és Badian; lásd: *Hammond* (1983) 4, 9. jegy.; *Badian* (1987) 611, 615; az utóbbi mellett foglal állást Brunt, illetve kommentárjában még Bosworth is (álláspontját azonban később módosította, lásd: alant); lásd: *Brunt* (1983) 294-295; *Bosworth* (1980) 23-24.

²⁸⁰ Az elsőre példa: „...οὐ πόρρω τοῦ ἀληθοῦς ἀναγέγραπται τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ τὸ μέγεθος, ὅσοις ἑς τεσσαράκοντα σταδίους,...” (5, 20, 10); a másodikra: „Ἀλέξανδρον δὲ πόρρω τοῦ ἱκανοῦ ἀνδρῶν ἀγαθῶν τὸν ἄριστον εἶναι τε καὶ δοκεῖν,...” (4, 11, 5) Vö. *Sisti-Zambrini* (2004) 655.

²⁸¹ „Arrian could be referring to his own account of the king's death, the entire passage from vii. 24. 4. onwards.” *Bosworth* (1988) 162.

²⁸² „Καὶ αἱ βασιλικοὶ ἐφημερίδες ὧδε ἔχουσιν.” – „És a Királyi Napló a következőt tartalmazza:...” (7, 25, 1)

²⁸³ *Bosworth* (1988) 163.

az *Ephémérides*re hivatkozik, mert a Napló mint *hivatalos dokumentum* még jobban megerősíti az olvasót abban, hogy a hiteles beszámolót olvassa a király haláláról.

Miután fent idézett kétértelmű mondatával lezárja „*Ephémérides*-kivonatát”, Arrhianos rátér azokra a beszámolókra, melyeket másodlagos forrásaiban talált:

„(26, 3) οἱ δὲ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ἐρέσθαι μὲν τοὺς ἐταίρους αὐτὸν ὅτῳ τὴν βασιλείαν ἀπολείπει, τὸν δὲ ὑποκρίνασθαι ὅτι τῷ κρατίστῳ· οἱ δὲ, προσθεῖναι πρὸς τούτῳ τῷ λόγῳ ὅτι μέγαν ἐπιτάφιον ἀγῶνα ὀρᾷ ἐφ’ αὐτῷ ἐσόμενον. (27, 1) Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα οἶδα ἀναγεγραμμένα ὑπὲρ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς, καὶ φάρμακον ὅτι ἐπέμφθη παρὰ Ἀντιπάτρου Ἀλεξάνδρῳ καὶ ἐκ τοῦ φαρμάκου ὅτι ἀπέθανε· καὶ τὸ φάρμακον ὅτι Ἀριστοτέλης μὲν Ἀντιπάτρῳ ἐξεῦρε δεδοικῶς ἤδη Ἀλέξανδρον Καλλισθένους ἔνεκα, Κάσανδρος δὲ ὁ Ἀντιπάτρου ἐκόμισεν· οἱ δὲ καὶ ὅτι ἐν ἡμίονου ὄπλῃ ἐκόμισε καὶ τοῦτο ἀνέγραψαν. (2) δοῦναι δὲ αὐτὸ Ἰόλλαν τὸν ἀδελφὸν τὸν Κάσανδρου τὸν νεώτερον· εἶναι γὰρ οἰνοχόρον βασιλικὸν τὸν Ἰόλλαν καὶ τι καὶ λελυπηθῆναι πρὸς Ἀλεξάνδρου ὀλίγῳ πρόσθεν τῆς τελευτῆς· οἱ δὲ καὶ Μῆδιον μετασχεῖν τοῦ ἔργου, ἐραστὴν ὄντα τοῦ Ἰόλλα· καὶ αὐτὸν γὰρ εἶναι τὸν εἰσηγητὴν γενόμενον Ἀλεξάνδρῳ τοῦ κώμου· ὀδύνην τε αὐτῷ ἐπὶ τῇ κύλικι γενέσθαι ὀξεῖαν, καὶ ἐπὶ τῇ ὀδύνῃ ἀπαλλαγῆναι ἐκ τοῦ πότου. (3) ἤδη δέ τις οὐκ ἠσχύνθη ἀναγράψαι ὅτι αἰσθόμενος οὐ βιώσιμον ὄντα αὐτὸν Ἀλέξανδρος ἐς τὸν Εὐφράτην ποταμὸν ἦει ἐμβαλῶν, ὡς ἀφανῆς ἐξ ἀνθρώπων γενόμενος πιστοτέραν τὴν δόξαν παρὰ τοῖς ἔπειτα ἐγκαταλείπει ὅτι ἐκ θεοῦ τε αὐτῷ ἡ γένεσις ξυνέβη καὶ παρὰ θεοὺς ἢ ἀποχώρησις. Ῥωξάνην δὲ τὴν γυναικα οὐ λαθεῖν ἐξιόντα, ἀλλὰ εἰργόμενον γὰρ πρὸς αὐτῆς ἐποιμῶξαντα εἰπεῖν ὅτι ἐφθόνησεν ἄρα αὐτῷ δόξης τῆς ἐς ἅπαν, ὡς θεῶ δὴ γεγεννημένῳ. καὶ ταῦτα ἐμοὶ ὡς μὴ ἀγνοεῖν δόξαιμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὡς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθω.”²⁸⁴ (7, 26, 3–27, 3)

²⁸⁴ „(26, 3) Vannak azonban, akik följegyezték, hogy a Társak megkérdezték Alexandrost, hogy kire hagyja a királyságot, mire ő azt felelte: „A legkiválóbbra!”. Vannak, akik ehhez a történethez hozzáfűzik azt is, hogy (előre)látta, hogy hatalmas temetési játékokat fognak rendezni számára. (27, 1) Sok más feljegyzést is ismerek Alexandros haláláról. Például, hogy Antipatros mérget küldött neki, és ettől a méregtől halt meg, melyet Antipatros számára Aristotelész készített el, mert már félt Alexandrostól Kallisthenész miatt, és hogy Kassandros, Antipatros fia volt, aki elvitte. Mások azt is feljegyezték, hogy a mérget egy öszvér patájában szállították, (2) és Kassandros legifjabb fivére, Iollas adta a királynak, ugyanis ő volt a királyi pohárnok, és nem sokkal halála előtt Alexandros megbántotta valamivel. Vannak, akik szerint Médios is részt vett a gyilkosságban Iollas szeretőjeként; ő javasolta ugyanis Alexandrosnak, hogy vegyen részt a lakomán, ahol poharazás közben éles fájdalom hasított belé, és fájdalom miatt el is hagyta a lakomát. (3) Valaki azt sem szégyelli

A szöveg szerkezete arra utal, hogy az első két történetet, amelyben a király utolsó szavairól és jóslatáról szól, Arrhianos nem veti el; sokkal inkább kiegészítésül szánja a Napló leírásához. A király megmérgezéséről és öngyilkossági kísérletéről szóló történetekről azonban egyértelmű ítéletet mond: mendemondák. Az Alexandros meggyilkolásáról szóló hírek valószínűleg már közvetlenül a király halála után szárnyra kaptak, s hamar beszivárogtak a történeti művekbe.²⁸⁵ Arrhianos három különböző történetet ad elő Alexandros megmérgezéséről.²⁸⁶ Az egyes történeteket nem cáfolja meg külön-külön. Egyedül az Alexandros „apothéosis-kísérletét” feljegyző történetíróra tesz rövid bíráló megjegyzést (ἦδη δέ τις οὐκ ἡσυχύνθη ἀναγράφαι). Nem is kell hosszas cáfolatokba bocsátkoznia, hiszen az előző két caput leírásából, amely egy „hivatalos dokumentum”, tudniillik a Királyi Napló bejegyzésein nyugszik, az olvasó számára világos, hogy az itt felsorolt történeteknek vajmi kevés a valóságalapjuk. Arrhianos azonban, mint azt a lista végét lezáró sor is jelzi, kötelességének érzi, hogy ezekről is beszámoljon: „καὶ ταῦτα ἐμοὶ ὥς μὴ ἀγνοεῖν δόξαιμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὥς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθω.” E rövid mondattal Arrhianos ismét Hérodotoszt idézi föl, aki számos alkalommal tesz hasonló megjegyzéseket olyan történetekhez, melyeket ő maga ugyan nem tart szavahihetőnek, de kötelességből mégis megosztja azokat olvasóközönségével.²⁸⁷

Mielőtt a következő szövegrészlet elemzésére térnék, röviden még szólnom kell a harmadik „összeesküvés-elméletéről”. A történet ugyanis olyan motívumot hordoz, amely máshol is felbukkan az *Anabasis*-ban, s melynek gyökere

állítani, hogy amikor ráébredt, hogy már nem él sokáig, az Eufrátészhez indult, hogy a folyóba vetve magát eltűnjön az emberek elől, s így tegye hihetőbbé az utókor számára a hiedelmet, hogy istentől származik és az istenekhez tér vissza. Rhóxané, a felesége azonban – mint mondják – tudomást szerzett szándékáról, és föltartóztatta Alexandrost, aki jajveszékelve mondta feleségének, hogy megfosztotta az örök dicsőségtől, melyben egy isteni sarj részesül. Ezeket nem azért jegyeztem föl, mert szavahihető elbeszéléseknek tartom őket, hanem sokkal inkább azért, hogy jelezzem, nem ismeretlenek számomra.”

²⁸⁵ Vö. D. S. 17, 117, 6–118, 2; 19, 11, 8; Curt. 10, 10, 14–19; Plu. *Alex.* 77, 1–5; Iust. 12, 13, 8–14. Diodóros, Curtius Rufus és Plutarchos Arrhianoshoz hasonlóan a mérgezésről szóló történeteket nem tartja hitelesnek. Egyedül Iustinus kezeli tényként a király megmérgezéséről szóló tudósításokat. A hagyomány kialakulásáról, illetve terjedéséről lásd: *Hamilton* (1969) 213–214; *Bosworth* (1971) 112–136; *Bosworth* (1988) 175–176; *Hammond* (1993) 145–148, 310.

²⁸⁶ Hammond szerint e három történet három különböző szerzőtől származik: az első Hagnothemistől, a második Hieronymostól, a harmadik pedig Satyrostól; lásd: *Hammond* (1993) 310.

²⁸⁷ Vö. Hdt. 7, 152, 3; lásd még: *Pearson* (1941) 335–338, ill. *Bosworth* (1988) 61.

a klasszikus kor történeti hagyományából ered.²⁸⁸ A (Satyrostól származó?) történet szerint Iollas²⁸⁹ nem egyedül követte el a gyilkosságot, hanem Médiost is bevonta az összeesküvésbe. A két összeesküvőt szerelmi szálak kötötték össze (ἐραστήν ὄντα τοῦ Ἰόλλα). Alexandros halála kapcsán ez a motívum csak Arrhianosnál jelenik meg, de nem először. Az apródok összeesküvését, amint azt Arrhianos írja, szintén egy szerelmespár irányította:

„(3) οὗτον τὸν Ἑρμόλαον ἀλήρισαντα τῇ ὕβρει φράσαι πρὸς Σώστρατον τὸν Ἀμύντου, ἡλικιώτην τε ἑαυτοῦ καὶ ἐραστήν ὄντα, ὅτι οὐ βιωτόν οἱ ἔστι μὴ τιμωρησαμένῳ Ἀλέξανδρον τῆς ὕβρεως, καὶ τὸν Σώστρατον οὐ χαλεπῶς συμπεῖσαι μετασχεῖν τοῦ ἔργου, ἅτε ἐρώντα. (4) ὑπὸ τούτων δὲ ἀναπεισθῆναι Ἀντίπατρον τε τὸν Ἀσκληπιοδώρου τοῦ Συρίας σατραπεύσαντος καὶ Ἐπιμένην τὸν Ἀρσαίου καὶ Ἀντικλέα τὸν Θεοκρίτου καὶ Φιλώταν τὸν Κάρσιδος τοῦ Θρακός.”²⁹⁰ (4, 13, 3–4)

Hogy Arrhianos mely forrásból vagy forrásokból merítette adatait, nem tudjuk.²⁹¹ Azonban a fenti szövegek alapján, azt feltételezhetjük, hogy a ha-

²⁸⁸ Az első két történet részletes elemzését további bibliográfiai adatokkal lásd: *Sisti–Zambrini* (2004) 656–658. Sisti és Zambrini röviden utal a Harmodios és Aristogeiton-motívumra; lásd: *Sisti–Zambrini* (2004) 658.

²⁸⁹ Iollasról (v. Iolaos) nagyon keveset tudunk. A forrásaink megegyeznek abban, hogy a király pohárnoka volt (vö. D. S. 17, 118, 1; Plu. *Alex.* 74, 2) Talán e szolgálat miatt láthatjuk minden egyes forrásban a mérgező szerepében (vö. D. S. 17, 118, 1; Curt. Ruf. 10, 10, 14; Plu. *Alex.* 77, 2; Iust. 12, 14, 9). Ps-Plutarchos *A tíz szónok életrajza* című munkájában azt olvashatjuk, hogy az athéni Hypereidész Alexandros halála után kitüntetés szavaztatott meg Iollasnak állítólagos tetteért (17). Az adat azonban valószínűleg egy fiktiiv szónoklattani gyakorlatból származik; vö. *Horváth László*: Hypereidész beszédei. Budapest 2001. 20. Kr. e. 322-ben még ő kíséri Nikeiát, Antipatros lányát, Perdikkas leendő feleségét Makedóniából (FGH 156 F 9), de Plutarchos tanúsága szerint Kr. e. 317-ben, amikor Olympias tudomást szerez a(z állítólagos) mérgezésről, már halott (Plu. *Alex.* 77, 2).

²⁹⁰ „(3) Ez a Hermolaos szenvedve a megaláztatástól azt mondta a vele egykorú Sóstratosnak, Amyntas fiának, aki a szeretője is volt, hogy számára az élet mindaddig értelmetlen, amíg bosszút nem áll Alexandroszon a megaláztatása miatt; és Sóstratos könnyen meg is győzte, hogy vegyen részt a dologban, mivel a szeretője volt. (4) Majd ezek rábeszélétek Antipatroszt, Asklepiodóros, Szíria helytartójának fiát, Epimenészt, Arsaios fiát, Antiklést, Theokritos fiát és Philótast, a thrák Karsis fiát is.”

²⁹¹ Vö. *Hammond* (1993) 245–247. Curtius Rufus szintén említést tesz a szerelmi szálról: „Igitur Hermolaus, puer nobilis ex regia cohorte, cum aprum telo occupasset, quem rex ferire destinaverat, iussu eius verberibus adfectus est. Quam ignominiam aegre ferens deflere apud Sostratum coepit. Ex eadem cohorte erat Sostratus, amore eius ardens.” – „Egy alkalommal Hermolaos, az egyik nemes királyi apród, leterítette fegyverével azt a vadkant, melyet Alexandros akart eljeleni, s ezért királyi parancsra megvesszőzték. Hermolaos zokon vette a gyaláztatást és el-sírta sérelmét Sóstratosnak, aki szintén az apródok seregében szolgált, és égő szerelemmel hevült

gyományban létezett egy olyan visszatérő motívum, amely a király életére törő összeesküvéket a két zsarnokölővel, Harmodiosszal és Aristogeitónnal kívánta párhuzamba állítani. Harmodioszt és Aristogeitont szintén szerelmi szálak fűzték össze. S noha tettüket sokkal inkább szerelmi, mint politikai indítékok vezérelték, mégis hamar – valószínűleg az Alkmaionida-család hathatós propagandája révén – a szabadságért mártírhálált halt hősök szerepét kapták.²⁹² Alighanem az ő alakjuk sejlik fel az Arrhianos által megőrzött fent idézett elbeszélésekben, ahol az egyre inkább keleti despotaként, zsarnokként uralkodó Alexandros ellen szervezett összeesküvések háttérében fiúszerelmesek állnak: Hermolaos és Sóstratos, illetve Iollas és Médios. Hogy Harmodios és Aristogeitón története hatott az Alexandros elleni összeesküvések ábrázolására, arra további bizonyítékul szolgálhat az a rövid beszélgetés, melyet Arrhianos két leendő konspirátor szájába ad: „εἰσὶ δὲ οἱ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ὥς ἄρα ἤρετο αὐτόν ποτε Φιλώτας ὄντινα οἶοιτο ἀλίστα τιμηθῆναι πρὸς τῆς Ἀθηναίων πόλεως· τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογεΐτονα, ὅτι τὸν ἕτερον τοῖν τυράννοις ἔκτειναν καὶ τυραννίδα ὅτι κατέλυσαν.”²⁹³ (4, 10, 3)

(2.5.) *Alexandros és az amazonok*

Az alant következő két szövegrészletben Arrhianos egy-egy olyan történetet tárgyal, melyek valószínűleg kedvelt témák voltak az Alexandros történetét feldolgozó történetírók körében.²⁹⁴ Jóllehet a két történetnek nincs ellenpárja, mégis érdemes alaposan megvizsgálnunk a két leírást, mert számos olyan elem tartalmaznak, amelyek Arrhianos forráskritikai módszereire világítanak rá. Az első történet Alexandros és az amazonok találkozásáról szól:

„(2) Ἐνταῦθα λέγουσιν ὅτι Ἀτροπάτης ὁ τῆς Μηδίας σατράπης γυναῖκας ἑκατὸν αὐτῷ ἔδωκεν, ταύτας φάσκων εἶναι τῶν Ἀμαζόνων, καὶ ταύτας σκευῇ ἀνδρῶν ἱππέων ἑσταλμένους, πλὴν γε δὴ ὅτι πελέκεις ἀντὶ δοράτων ἐφόρουν καὶ ἀντὶ ἀσπίδων πέλτας· οἱ δὲ καὶ τὸν μαστὸν λέγουσιν ὅτι μείονα εἶχον

Hermolaosért.” (8, 6, 7; ford.: Kárpáty Csilla)

²⁹² Harmodiosról és Aristogeitónról lásd: Hdt. 5, 55; 6, 109, 123; Th. 1, 20; 6, 53–54, 56–57, 59; AP 18, 58.

²⁹³ „Egyesek feljegyezték, hogy egyszer, amikor Philotas megkérdezte Kallisthenést, hogy véleménye szerint az athéniak kit tisztelnek a leginkább, azt válaszolta, hogy Harmodioszt és Aristogeitont, mivel a két zsarnok közül az egyiket megölték, és a zsarnokuralmat megdöntötték.”

²⁹⁴ A tárgyalandó két szövegrész mellé tematikailag csatlakozik egy harmadik, a karmaniai *bacchanalia* leírása. Ezt a szöveghelyet azonban alább a gordioni legenda, illetve az ahhoz kapcsolódó modern hipotézisek kapcsán fogom elemezni.

τὸν δεξιόν, ὃν δὴ καὶ ἔξω εἶχον ἐν ταῖς μάχαις. (3) ταύτας μὲν δὴ ἀπαλλάξαι τῆς στρατιᾶς Ἀλέξανδρον, μή τι νευτερισθεῖη κατ' αὐτάς ἐς ὕβριν πρὸς τῶν Μακεδόνων ἢ βαρβάρων· κελεῦσαι δὲ ἀπαγγεῖλαι πρὸς τὴν βασιλίσσαν σφῶν ὅτι αὐτὸς ἵξει πρὸς αὐτὴν παιδοποιησόμενος. ταῦτα δὲ οὔτε Ἀριστόβουλος οὔτε Πτολεμαῖος οὔτε τις ἄλλος ἀνέγραψεν ὅστις ἱκανὸς ὑπὲρ τῶν τηλικούτων τεκμηριώσαι. (4) οὐδὲ δοκεῖ μοι ἐν τῷ τότε σώζεσθαι τὸ γένος τῶν Ἀμαζόνων, οὐδ' ἔτι πρὸ Ἀλεξάνδρου, ἢ Ξενοφῶν ἂν ἐμνήσθη αὐτῶν, Φασιανῶν τε μνησθεῖς καὶ Κόλχων καὶ ὅσα ἄλλα ἀπὸ Τραπεζοῦντος ὁρμώμενοι ἢ πρὶν ἐς Τραπεζοῦντα κατελθεῖν οἱ Ἕλληνες ἐπῆλθον ἔθνη βαρβαρικά, ἵναπερ καὶ ταῖς Ἀμαζόσιν ἐντετυχήκεσαν <ἂν>, εἴπερ οὖν ἔτι ἦσαν Ἀμαζόνες. (5) μὴ γενέσθαι μὲν γὰρ παντελῶς τὸ γένος τούτων τῶν γυναικῶν οὐ πιστὸν δοκεῖ ἔμοιγε, πρὸς τοσοῦτων καὶ τοιούτων ὑμνηθέν. ὥς Ἡρακλέα τε ἐπ' αὐτάς λόγος κατέχει ὅτι ἐστάλη καὶ ζωστήρά τινα Ἰππολύτης τῆς βασιλίσσης αὐτῶν ὅτι ἐς τὴν Ἑλλάδα ἐκόμισε, καὶ οἱ ξὺν Θησεί Ἀθηναῖοι ὅτι ἐπιούσας τὰς γυναικας ταύτας τὴν Εὐρώπην πρῶτοι μάχῃ νικήσαντες ἀνέστειλαν· καὶ γέγραπται ἢ Ἀθηναίων καὶ Ἀμαζόνων μάχῃ πρὸς Μίκωνος οὐ μείον ἢ περ ἢ Ἀθηναίων καὶ Περσῶν. (6) καὶ Ἡροδότῳ πολλάκις περὶ τῶν γυναικῶν τούτων πεποιήται, καὶ ὅσοι Ἀθηναίων τοὺς ἐν πολέμῳ τελευτήσαντας λόγῳ ἐκόσμησαν, καὶ τοῦ πρὸς Ἀμαζόνας ἔργου Ἀθηναίων ἐν τοῖς μάλιστα μνήμην ἐποιήσαντο. εἰ δὲ ἱππικὰς δὴ τινὰς γυναικας Ἀτροπάτης ἔδειξεν Ἀλεξάνδρῳ, βαρβάρους τινὰς ἄλλας γυναικας ἱππεύειν ἡσκημένους δοκῶ ὅτι ἔδειξεν ἐς τὸν λεγόμενον δὴ τῶν Ἀμαζόνων κόσμον ἐσταλμένους.”²⁹⁵ (7, 13, 2–6)

²⁹⁵ „(2) Azt mondják, hogy itt Atropatés, Média szatrapája száz asszonyt ajándékozott neki, akikről azt állította, hogy amazonok. Úgy voltak felszerelve, mint a lovas férfiak, kivéve hogy kétélű bárdokat hordtak dárdák helyett és könnyű bőrpajzsokat a fém helyett. Vannak, akik azt állítják, hogy a jobb mellük kisebb, s a harcokban fedetlen volt. (3) Alexandros – mint mondják – eltávolíttatta őket a seregtől, nehogy kihívó viselkedésük miatt a makedónok vagy a barbárok valami erőszakos dolgot kövessenek el rajtuk. Megparancsolta azonban, hogy tudassák királynőjükkel, hogy meg fogja látogatni őt, hogy gyermeket nemzzenek. Ezeket nem jegyezte föl sem Aristobulos, sem Ptolemaios, sem pedig más, aki hitelt érdemlően képes volna ilyen jelentős eseményekről beszámolni. (4) Én magam sem hiszem, hogy ekkor még létezett az amazonok nemzetsége, vagy Alexandrosnál korábban, máskülönbén Xenophón említést tett volna róluk, ahogy megemlékezett a phasisiakról, kolchisiakról és más barbár népekről, akikkel a görögök találkoztak, amikor Trapezosból elindultak, vagy mielőtt Trapezosba értek, ahol minden bizonnyal találkoztak volna amazonokkal, ha még éltek volna. (5) Mindazonáltal nem hiszem, hogy ezeknek a nőknek a nemzetsége sohasem létezett, ha ennyien és ilyen szerzők énekelték meg őket. A történet szerint Héraklést küldték ellenük, aki királynőjük, Hippolyté övével tért vissza Hellasba, és hogy az athéniai Théséusszal voltak az első, akik ezeket az Európára törő asszonyokat ütközetben legyőzték és visszaszorították. Az athéniai és az amazonok harcát Mikón festette meg, ahogy az athéniai és a perzsák háborúját is. (6) Hérodotos is gyakran említett tett ezekről a nőkről, ahogy azok az athéniai is, akik a háborúban elesetteket dicsérték, s legfőképp az athéniai amazonok elleni tetteiről emlékeztek

Alexandros találkozása az amazonok királynőjével az „Alexandros-legendárium” elhagyhatatlan eleme volt. Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus anélkül, hogy megkérdőjeleznék a történet hitelességét, színes tudósítást adnak Thalestris, az amazonok királynőjének Alexandrosnál tett látogatásáról.²⁹⁶ Plutarchos is ír a látogatásról, de a chairóneiai történetíró már sokkal gyanakvóbb a történet hitelességét illetően: egyfelől a korabeli történetírókra köztük, Aristobulosra és Ptolemaiosra hivatkozik, akik szerint a történet csak koholmány (πλάσμα), másfelől Alexandros Antipatroszhoz írott levelére, amelyben a király nem ejt szót amazon királynőről, csak a szkíta uralkodó leányáról beszél (Alex. 46, 1–3); végül – perdöntő bizonyíték gyanánt – lejegyez egy anekdotát, mely szerint, amikor Onésikritos történeti művéből felolvasta az amazonokra vonatkozó részeket Lysimachosnak, a király elmosolyodva így szólt: „καὶ ποῦ τότ’ ἦμην ἐγώ;” (Plu. Alex. 46, 4)²⁹⁷

Arrhianos nem kevésbé szkeptikus. Már az első mondatból kiolvasható kétkedő álláspontja: hangsúlyozza, hogy a száz nőről Atropatés állította, hogy amazonok (ταύτας φάσκων εἶναι τῶν Ἀμαζόνων), majd forrásaira hivatkozva (λέγουσιν) írja le küllemüket, fegyverzetüket, végül Alexandros intézkedéséről és az amazonok királynőjéhez küldött üzenetéről számol be. Az első két mondat igealakjai árulkodók. Az első összetett mondatban, melyben az ajándékozásról, illetve a nők öltözkééről tudósít, határozott igealakokat használ (ἔδωκεν, ἐφόρουν, εἶχον). Amikor azonban Alexandros parancsáról és üzenetéről ír, akkor az *indicativus*os igealakokat hirtelen *infinitivus*ok váltják fel (ἀπαλλάξαι, κελεῦσαι, ἀπαγγεῖλαι). E rövid szakasz talán ismét arról tanúskodik, hogy Arrhianos – Hérodotoshoz hasonlóan – nyelvi eszközökkel is jelezte forrásaihoz, illetve egy-egy történethez való viszonyát. Az első két mondat igealakjai arra utalnak, hogy Arrhianos nem zárta ki, hogy hiteles a történet, mely szerint Atropatés száz nőt ajándékozott Alexandrosnak, ahogy azt sem, hogy ezek a nők amazonokhoz hasonló öltözetet, fegyverzetet viseltek; a történet további – a vulgata-hagyományban is felbukkanó – mesés elemeit, tudniillik, hogy Alexandros meghitt órákat (egyres források szerint napokat) töltött el az amazonok királynőjével viszont – mint azt a határozatlan igealakok is jelzik – elveti. Az igealakok megfontolt használatával a kitérő elején sugallt álláspontját Arrhianos végül az *ekphrasis* zárómondatában teszi világossá, s a mesés

meg. Ha azonban Atropatés mutatott Alexandrosnak lovas nőket, akkor azok, úgy vélem, valamilyen más, lovaglásban gyakorlott barbár nők voltak, akiket úgy mutatott be, hogy hagyományos amazon öltözetet viseltek.”

²⁹⁶ D. S. 17, 77, 1–3; Curt. 6, 5, 24–32; Iust. 12, 3, 5.

²⁹⁷ „És én hol voltam akkor?” (Máthé Elek fordítása)

történetek egyfajta racionalizált párlatát adja: Atropatés lovas nőket mutatott be Alexandrosnak, akik amazon öltözetet viseltek.

Azonban mielőtt e végkövetkeztetésre jut, a hozzá vezető utat is felfedi. Érvelésének kiindulópontjában az *argumentum ex silentio* áll. Arrhianos előszeretettel alkalmazza ezt az érvelést, amikor egy-egy hagyomány hitelességét igyekszik megkérdőjelezni.²⁹⁸ Általában, ahogy itt is, két fő forrásának hallgatására hivatkozik,²⁹⁹ amit kiegészít, megerősít az általa szavahihetőnek minősített történetírók hallgatásával.³⁰⁰ Ez utóbbiak neveit azonban most sem árulja el.³⁰¹ Hogy érvelése hatásos legyen, ismét Thukydidés szótárában kutat, s talál rá a megfelelő kifejezésekre, mint például a ἰκανός-ra és a τεκμηριῶσαι-ra.³⁰² A szövegbe búvópatakként beszivárgó Thukydidés mellett azonban a klasszikus történetírói triász másik két tagja is felbukkan. Először Xenophón, akit Arrhianos mintegy az *argumentum ex silentio* bázisát kibővítve von be érvelésébe. Xenophón hallgatása arról győzi meg, hogy az amazonok nemzetsége Alexandros idejében már biztosan nem létezett, és valószínűleg az uralkodását megelőző évtizedekben sem.³⁰³ De, ahogy Brunt fogalmaz, Arrhianos csak egyik lábával áll a racionalitás talaján, ezért aztán, ha a mesés hagyomány nem tör be a(z Alexandros-) történelem territoriumára, kész azt fenntartások nélkül elfogadni, ahogy azt az amazonokkal is teszi.³⁰⁴ Arrhianos védelmére azonban fel kell hoznunk, hogy nem ismerünk olyan ókori szerzőt, aki kétségbe vonta volna a harcos női nemzetség létezését.³⁰⁵ Ráadásul a nikomédiai történetíró

²⁹⁸ Vö. 6, 28, 2; 7, 15, 6; lásd még: Breebaart (1960) 39-42. Más történetíró, tudomásom szerint, nem él ilyen gyakorisággal ezzel az érvtípussal.

²⁹⁹ Arrhianossal ellentétben Plutarchosnál azt találjuk, hogy Ptolemaios és Aristobulos nem maradt teljesen néma. A két szerző nevét azok között a történetírók között olvashatjuk, akik koholmánynak tartották a történetet (vö. Plu. Alex. 46, 2). Mindazonáltal nehéz magyarázatot találni arra, hogy Arrhianos, aki láthatólag cáfolni akarta a közkezen forgó hagyományt, miért csak forrásainak hallgatásáról beszél, ha forrásai nem némák, hanem éppen ellenkezőleg, bírálók voltak.

³⁰⁰ Szinte szó szerint ugyanezt a formulát használja a karmaniai *bacchanalia* cáfolatánál: „ταῦτα δὲ οὔτε Πτολεμαῖος ὁ Λάγου οὔτε Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ἀνέγραψαν οὔδὲ τις ἄλλος ὄντινα ἰκανὸν ἂν τις ποιήσαιτο τεκμηριῶσαι ὑπὲρ τῶν τοιῶνδε, καὶ μοι ὥς οὐ πιστὰ ἀναγεγράφαι ἐξήρκεσαν.” (6, 28, 2)

³⁰¹ Talán Nearchos lehet az egyik szerző.

³⁰² Vö. Th. 1, 9, 4; lásd még: Bosworth (1988) 65; Thukydidés történetírói érveléseiben használt szókészletéről lásd: Hornblower (1987) 100-107.

³⁰³ Vö. X. An. 4, 6-5, 6.

³⁰⁴ „Arrian is one of those half-hearted rationalists, [...] He can believe in marvels, if they are not intruded into history...” Brunt (1983) 494.

³⁰⁵ Jóllehet Xenophón nem talált rájuk, létezésüket ő sem vonta kétségbe; vö. An. 4, 4, 16. Lásd

az eddig többnyire következetesen használt módszertani elvei is arra késztethették, hogy ne kételkedjék a hagyományban. E metodológiai irányelvek közül Arrhianos számára az egyik legfontosabb a többségi vélemény, amely ez esetben az amazonokhoz köthető hagyomány hitelessége mellett szól. A *πρὸς τοσοούτων καὶ τοιοούτων* kifejezés részben ennek a forráskritikai szabálynak a tömör foglatatát adja. Tudniillik azt, hogy ha sokan ugyanazt állítják, akkor az valószínűleg meg is történt. Arrhianos a *τοιοούτων* névmással azonban tovább finomítja az előző szabályt, és a mennyiség mellett a minőséget is hangsúlyozza. Ebből az utalásból világosan kitetszik, hogy voltak szerzők, akiknek hitelessége megkérdőjelezhetetlen volt, és akiknek álláspontja, beszámolója vitás kérdésekben perdöntő lehetett.

Arrhianos számára – s feltehetőleg olvasói számára is – Hérodotos ilyen szerző. Amikor Arrhianos azt igyekszik bebizonyítani, hogy Tyrosban nem az argosi Héraklést tisztelték, érvelését részben Hérodotos leírására építi, aki kutatásainak eredményeként arról számol be, hogy Egyiptomban, Tyrosban és Hellasban nem ugyanazt a Héraklést tisztelik.³⁰⁶ De más esetekben is Hérodotos felemlítésével igyekszik hitelt szerezni beszámolójának: például a Tanais folyó (3, 30, 8), a Helléspontost összekötő híd (5, 7, 2) vagy a nésaiai ménes (7, 13, 1) leírásánál.³⁰⁷ Hérodotos tekintélyét legvilágosabban az Egyiptom elnevezéséről írott sorok közvetítik: „Αἴγυπτον τε Ἡρόδοτος τε καὶ Ἑκαταῖος οἱ λογοποιοί, ἢ εἰ δὴ τοῦ ἄλλου ἢ Ἑκαταίου ἐστὶ τὰ ἀμφὶ τῇ γῇ τῇ Αἰγυπτίᾳ ποιήματα, δῶρόν τε τοῦ ποταμοῦ ἀμφοτέροι ὡσαύτως ὀνομάζουσιν καὶ οὐκ ἄμαυροις τεκμηρίοις ὅτι ταῦτῃ ἔχει Ἡροδότῳ ἐπιδεδεικται, ὥς καὶ τὴν γῆν αὐτὴν τυχὸν τοῦ ποταμοῦ εἶναι ἐπώνυμον.”³⁰⁸ (5, 6, 5) Noha Hekataios neve is felbukkan, a világos bizonyítékokat (οὐκ ἄμαυροις τεκμηρίοις) Hérodotos szolgáltatja.³⁰⁹

A történetírók közül Hérodotos mellett Arrhianos számára Xenophón a másik fontos hivatkozási alap. A perzsa hadrend leírásához az issosi csata előtt a következőket fűzi: „αὐτὸς δὲ Δαρεῖος τὸ μέσον τῆς πάσης τάξεως ἐπεῖχεν,

még: Hutzet (1974) 223; Brunt (1983) 493-494.

³⁰⁶ Vö. Arr. An. 2, 16, 1-6, ill. Hdt. 2, 44-43.

³⁰⁷ Az első esetben Hérodotoszt szinte szó szerint idézi: vö. Hdt. 4, 57; a helléspontosi hidhoz lásd: Hdt. 4, 89; 97; 7, 3-36; a nésaiai lovakhoz lásd: Hdt. 3, 106; 7, 40.

³⁰⁸ „Egyiptomot a történetírók, Hérodotos és Hekataios is – már ha az Egyiptom földjéről szóló mű valóban nem másé, mint Hekataioszé –, mindketten ugyanúgy „a folyó ajándékának” nevezik; ezt Hérodotos világos bizonyítékokkal támasztotta alá, hiszen maga a föld is történetesen a folyó nevét viseli.”

³⁰⁹ Arrhianos ebben az esetben is a fent említett két forráskritikai elvre támaszkodik: Hekataios és Hérodotos megegyező véleményére, illetve Hérodotos tekintélyére.

καθάπερ νόμος τοῖς Περσῶν βασιλεῦσι τετάχθαι· καὶ τὸν νοῦν τῆς τάξεως ταύτης Ξενοφῶν ὁ τοῦ Γρύλλου ἀναγέγραφεν.”³¹⁰ (2, 8, 11)

Az igazság forrását Arrhianos számára azonban nemcsak a klasszikus kor nagy történetírói jelentik, hanem Homéros is. Míg Hérodotos és Thukydides saját művészetük kereteit ácsolva többször elhatárolják magukat a mindent felnagyító Homérostól, addig Arrhianos, akinek már nem kell a történetírás szuverenitására küzdeni, nyugodt szívvel citálja elő bizonyítékkul a költő sorait. Az Alexandroshoz követségbe érkező szkítákról például ezt írja: „Οὐ πολλὰ ἡμέραις ὕστερον ἀφικνοῦνται παρ’ Ἀλέξανδρον πρέσβεις παρὰ τε Σκυθῶν τῶν Ἀβίων καλουμένων, (οὓς καὶ Ὅμηρος δικαιοτάτους ἀνθρώπους εἰπὼν ἐν τῇ ποιήσει ἐπήνεσεν· οἰκοῦσι δὲ ἐν τῇ Ἀσίᾳ οὗτοι αὐτόνομοι, οὐχ ἥκιστα διὰ πενίαν τε καὶ δικαιοσύνην)...”³¹¹ (4, 1, 1) A Nílus régi nevét illetően szintén Homérosra hivatkozik: „Αἴγυπτος γὰρ τὸ παλαιὸν ὁ ποταμὸς ὅτι ἐκαλεῖτο, ὅντινα νῦν Νεῖλον Αἰγύπτιοι τε καὶ οἱ ἕξω Αἰγύπτου ἄνθρωποι ὀνομάζουσιν, ἱκανὸς τεκμηριῶσαι Ὅμηρος, λέγων ἐπὶ τῇ ἐκβολῇ τοῦ Αἰγύπτου ποταμοῦ τὸν Μενέλεων στήσαι τὰς νέας.”³¹² (5, 6, 5) Hogy Arrhianos mennyire más-képp viszonyul Homérosához, mint híres elődei, azt jól szemlélteti a ἱκανὸς τεκμηριῶσαι Ὅμηρος fordulat, amely pontos *tükörképe* Thukydides frázisának: „ὥς Ὅμηρος τοῦτο δεδήλωκεν, εἴ τῳ ἱκανὸς τεκμηριῶσαι.” (1, 9, 4)

A költészet, mint a régmúlt események forrása, az amazonok létezését hitelesítő kútfők sorában is felbukkan: Arrhianos alighanem szándékolta használni a πρὸς τοσοῦτων καὶ τοιούτων mellett a ὑμνεῖν ἰγὲς a történeti műveket feltételező ἀναγράφειν helyett, így utalva rá, hogy az amazonok történetének megörökítői között költők is vannak; többek között Pindaros,³¹³ akinek költészetét Arrhianos feltehetően jól ismerte.³¹⁴

A költők és történetírók művein túl Arrhianos olyan szónokok beszédeire is hivatkozik, akik a háborús esetsétek fölött tartott szónoklatuk során emlékeztek

³¹⁰ „Maga Dareios a perzsa királyok szokása szerint az egész harcrend közepére állt. Ennek a harcrendnek az értelmét Xenophón, Gryllos fia írta le.” (Ritoók Zsigmond fordítása) Vö. X. An. 1, 8, 21–22.

³¹¹ „Néhány nappal később követek érkeztek Alexandroshoz az abiosoknak nevezett szkítáktól (akit Homéros is dicsért költeményében, a legigazabb embereknek mondván őket; Ázsiában laknak, függetlenek, leginkább szegénységük és igazságosságuk miatt)...” Vö. Il. XIII, 6.

³¹² „A folyót ugyanis régen Aigyptosnak hívták, amit most az egyiptomiak és az Egyiptomon kívül élő emberek Nílusnak neveznek. Kielégítően bizonyítja ezt Homéros, aki az Aigyptos folyó torkolatáról beszél Menelaos hajójának kikötése kapcsán.” Vö. Od. IV, 581 skk.

³¹³ Pi. N. 3, 38; lásd még: A. R. II, 967–969.

³¹⁴ Vö. 1, 12, 2, ill. Bosworth (1980) 105; Stadter (1980) 63; más véleményen van: Moles (1985) 164, 8. jegy..

meg az amazonokról (καὶ ὅσοι Ἀθηναίων τοὺς ἐν πολέμῳ τελευτήσαντας λόγῳ ἐκόσμησαν, καὶ τοῦ πρὸς Ἀμαζόνας ἔργου Ἀθηναίων ἐν τοῖς μάλιστα μνήμην ἐποιήσαντο). Több olyan attikai szónokot ismerünk – Lysias, Isokratész, Démosthenész³¹⁵ –, akik beszédeikben szóltak az amazonokról, s akiket Arrhianos vélhetően jól ismert, ha máshonnan nem is, de az iskolapadból bizonyosan, hiszen e rétorok a szónoklattani gyakorlatok mintáiul szolgáltak.

Arrhianos tanúi ezúttal azonban nemcsak a tollforgatók közül kerültek ki, hanem a képzőművészek köréből is. Mikón a Kr. e. 5. századi Athén egyik ünnepelt festője és szobrásza volt. Freskói a Stoa Poikilé és Théseion falait díszítették.³¹⁶ Arrhianos minden bizonnyal személyesen is megcsodálta e festményeket, hiszen ifjúkorában többször megfordult a városban, miután pedig befejezte politikai pályafutását, Athénba vonult vissza.³¹⁷ A nikomédiai történetíró alighanem *autopsia* révén vonja be a képzőművészetet mint forrást történeti kutatásába.

Az amazon-exkurzusban Arrhianos érveléstechnikájának szinte teljes arzenálját felvonultatja: a hallgatásból vett érvet, a többségi véleményt és a tekintélyvet. Mindezt azért, hogy a legendát – Alexandros és az amazon királynő nászát – megcáfolja. De nem éri be csupán a cáfolattal: az utolsó mondatban a történet magját is felfedi, amelyből a mesés legenda sarjadt. A mítosz-racionalizálás Hekataios óta toposszá, mondhatni követelménnyé vált a görög historiográfiában. Mégis hogy felmérjük e mondat jelentőségét és szerepét, érdemes ismét Theónhoz fordulnunk, akinek írásából kiderül, hogy a császárkorban is különleges történetírói erénynek számított, ha a historiográfus nemcsak megcáfolta az adott mesés történetet, de el is tudta mondani, hogy az miből bontakozott ki: „τὸ δὲ μὴ μόνον ἀνασκευάζειν τὰς τοιαύτας μυθολογίας, ἀλλὰ καὶ ὅθεν παρερρήκεν ὁ τοιοῦτος λόγος ἀποφαίνειν τελεωτέρας ἐστὶν ἕξως ἢ κατὰ τοὺς πολλούς,...”³¹⁸ (*Prog.* 95).

³¹⁵ Vö. Lys. 2, 4–6, Isoc. *Paneg.* 68–70; Dem. 60, 8.

³¹⁶ Lásd: Ar. Lys. 678–679; Paus. 1, 15, 2–4; 1, 17, 2.

³¹⁷ A feltételezés, hogy Arrhianos saját szemével is látta a képeket, csábító lehetőséget kínál, hogy további hipotéziseket gyártsunk a mű keletkezési időpontjára vonatkozóan. Azonban ez a szöveghely sem árul el sokkal többet, mint a mű datálása végett előcítált többi *locus*, hiszen a képek megtekintésére Arrhianosnak ifjúkorában ugyanúgy lehetősége volt, mint élete alkonyán.

³¹⁸ „Az ilyesfajta mesés elbeszéléseknek nem csak a cáfolata jelent tökéletesebb szellemi képességet annál, amit a legtöbb ember birtokol, hanem az ilyen történet eredetének felfedése is,...”

(2.6.) Római követség Alexandrosnál

A fenti példákban kirajzolódó érveléstechnika elemeit figyelhetjük meg a római követjárás történetéhez csatolt kommentárban is:

„(5) Ἀριστος δὲ καὶ Ἀσκληπιάδης τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου ἀναγραφάντων καὶ Ῥωμαίους λέγουσιν ὅτι ἐπρέσβευσαν· καὶ ἐντυχόντα ταῖς πρεσβεΐαις Ἀλέξανδρον ὑπὲρ Ῥωμαίων τι τῆς ἐς τὸ ἔπειτα ἐσομένης δυνάμεως μαντεύσασθαι, τὸν τε κόσμον τῶν ἀνδρῶν ἰδόντα καὶ τὸ φιλόπονόν τε καὶ ἐλευθέριον καὶ περὶ τοῦ πολιτεύματος ἅμα διαπυρηνόμενον. (6) καὶ τοῦτο οὔτε ὥς ἀτρεκέες οὔτε ὥς ἄπιστον πάντη ἀνέγραψα· πλὴν γε δὴ οὔτε τις Ῥωμαίων ὑπὲρ τῆς πρεσβεΐας ταύτης ὥς παρὰ Ἀλέξανδρον σταλείσης μνήμην τινὰ ἐποίησατο, οὔτε τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραφάντων, οἵσισι μᾶλλον ἐγὼ ξυμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος· οὐδὲ τῶ Ῥωμαίων πολιτεύματι ἐπεικὸς ἦν ἐλευθέρῳ δὴ τότε ἐς τὰ μάλιστα ὄντι, παρὰ βασιλέα ἀλλόφυλον ἄλλως τε καὶ ἐς τοσόνδε ἀπὸ τῆς οἰκείας πρεσβεῦσαι, οὔτε φόβου ἐξαναγκάζοντος οὔτε κατ’ ἐλπίδα ὠφελείας, μίσει τε, εἴπερ τινὰς ἄλλους, τοῦ τυραννικοῦ γένους τε καὶ ὀνόματος κατεχομένους.”³¹⁹ (7, 15, 5–6)

A kommentár első mondatából úgy tűnik, hogy Arrhianos tartózkodó álláspontra helyezkedik, és nem dönti el, hogy az Aristosnál és Asklépiadésnál fennmaradt történet valóban megesett, vagy csak koholmány (καὶ τοῦτο οὔτε ὥς ἀτρεκέες οὔτε ὥς ἄπιστον πάντη ἀνέγραψα). Mindazonáltal a folytatásban az utóbbi lehetőség mellett sorakoztat fel érveket. Az első érv ismét Ptolemaios és Aristobulos hallgatása, amit ezúttal a római szerzők némasága egészít ki. Az *argumentum ex silentio*-t egy olyan érv követi, amellyel már szintén találkozunk. A Héphaistión haláláról és temetéséről szóló mendemondák közül Arrhianos néhányat Alexandros éthosza alapján mérlegelt: ha a történet illet

³¹⁹ „(5) Azok közül, akik Alexandros történetét megírták, Aristos és Asklépiadész azt mondják, hogy a rómaiak is küldtek követséget. Mikor Alexandros találkozott a küldöttekkel, és látta a megfontoltságukat, buzgalmukat és nemességüket, tudakozódott állami berendezkedésükről is, majd bizonyos jóslatokba bocsátkozott a rómaiakról és jövőendő hatalmukról. (6) Ezt nem úgy jegyzem fel, mintha akár tiszta igazság, akár teljesen hitelt nem érdemlő dolog volna; annyi azonban bizonyos, hogy sem a rómaiak közül nem tett senki semmiféle említést erről az Alexandroshoz menesztett követségről, sem Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, akikkel Alexandros történetírói közül leginkább egyetérték. De ezenkívül nem is állott összhangban az akkor teljesen szabad római államszervezettel, hogy más nép királyához, különösképpen, ha ilyen messze lakik hazájuktól, követséget küldjenek, hiszen erre sem félelem nem kényszerítette őket, sem a haszon reménye, viszont a zsarnokság neve és képviselői iránt nagyobb gyűlöletet éreztek bárkinél.” (Szepessy Tibor fordítása)

a király jelleméhez, elfogadta azt, ha nem, elutasította. Ugyanígy jár el ez alkalommal is, csak most nem egy személy, hanem egy nép éthosza a következtetés kiindulópontja. Arrhianos szerint ugyanis az Alexandrosnál tett követjárás nem volt összeegyeztethető a rómaiak egyik legfontosabb jellemzőjével, a zsarnokok iránti olthatatlan ellenszenvükkel. A karaktervonások mellett azért politikai érveket is felhoz, tudniillik azt, hogy Rómának ekkor semmilyen külpolitikai érdeke nem fűződött ahhoz, hogy Alexandrosszal szövetséget kössön.³²⁰

Felvetődik a kérdés, hogy Arrhianos, ha úgy látta, hogy minden Aristos és Asklépiadés története ellen szól, miért tartotta fenn mégis annak lehetőségét, hogy a tudósítás hiteles (οὔτε ἄπιστον πάντη). A kérdésre a választ talán a rómaiak számára kedvező jóslatban kell keresnünk. Elképzelhető, hogy Arrhianos azért nem zárkózott el teljesen a tudósítástól, mert a történet a Római Birodalomra vonatkozóan, melynek vezetésében maga is tevékenyen részt vett, hízélgő elemeket is tartalmazott.

(2.7.) Kleitos meggyilkolása

Az ezidáig vizsgált leírásokban Arrhianos a legtöbb esetben kérdőre vonta a másodlagos források kínálta történetek hitelességét. Az alatt következő két szövegrészletben azonban az eltérő változatok, ahogy a siwai zarándoklat leírásánál, nem egymás ellentéteiként jelennek meg, hanem sokkal inkább egymás kiegészítőiként. Az első történetpár a Kleitos meggyilkolását követő eseményeket beszéli el:

„(2) ἀλλὰ τὰ ἐπὶ τοῖσδε αὖ ἐπαινῶ Ἀλεξάνδρου, ὅτι παραυτίκα ἔγνω σχέτλιον ἔργον ἐργασάμενος, καὶ λέγουσιν εἰσὶν οἱ [τὰ Ἀλεξάνδρου] ὅτι ἐρείσας τὴν σάρισσαν πρὸς τὸν τοῖχον ἐπιπίπτειν ἐγνώκει αὐτῇ, ὥς οὐ καλὸν αὐτῷ ζῆν ἀποκτείναντι φίλον αὐτοῦ ἐν οἴνῳ. (3) οἱ πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς τοῦτο μὲν οὐ λέγουσιν, ἀπελθόντα δὲ ἐς τὴν εὐνὴν κεῖσθαι ὀδυρόμενον, αὐτόν τε τὸν Κλεῖτον ὀνομαστὶ ἀνακαλοῦντα καὶ τὴν Κλείτου μὲν ἀδελφὴν, αὐτὸν δὲ ἀναθρεψαμένην, Λανίκην τὴν Δρωπίδου παῖδα, ὥς καλὰ ἄρα αὐτῇ τροφεία ἀποτετικῶς εἶη ἀνδρωθεῖς, (4) ἢ γε τοὺς μὲν παῖδας τοὺς ἑαυτῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαχομένους ἐπέιδεν ἀποθανόντας, τὸν ἀδελφὸν δὲ αὐτῆς αὐτὸς αὐτοχειρίᾳ ἔκτεινε.”³²¹ (4, 9, 2–4)

³²⁰ Bosworth szerint nem zárható ki, hogy római követség is megfordult Alexandros udvarában; lásd: Bosworth (1988) 83–93.

³²¹ „(2) Dicsérem viszont Alexandrost azért, mert rögtön felismerte, hogy szörnyű dolgot cselekedett. Vannak, akik azt mondják, hogy falhoz támasztva a szarisszát, úgy döntött, hogy rádől, mert nem volt már számára kedves az élet, miután részegen megölte barátját. A legtöbb történetíró azonban

Hogy a két történet mely szerzőkhöz kapcsolható, ismét homályban marad.³²² Az viszont a forráshivatkozásokból világossá válik, hogy csak néhány történetíró van (λέγουσιν εἰσὶν οἱ), akik nem osztják a többség véleményét (οἱ πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς). Noha Arrhianos a legtöbb esetben a többség által felkínált változat felé hajlik, ez alkalommal semleges álláspontot foglal el, és kommentár nélkül közli a két történetet. Megítélésem szerint ezt azért teszi, mert a két történet, noha eltér egymástól, ismét a király egy olyan jellemvonását emeli ki, amely Arrhianos Alexandros-ábrázolásában kulcsfontosságú.

„Fekete” Kleitos meggyilkolása Alexandros talán legsötétebb tette (lásd: 4, 8, 1–9, 8). Annak a tisztnek a megölése, akinek a király az életét köszönhetette,³²³ minden görög történetírót, aki Alexandrosban látta a hellén múlt legdicsőbb alakját, komoly kihívás elé állított: hogyan lehet magyarázattal szolgálni e szörnyű gyilkosságra. A rendelkezésünkre álló töredékekből kitetszik, hogy már Alexandros kortársai is próbáltak megbirkózni e nehéz feladattal: Ptolemaios hallgatott, vagy igyekezett felmenteni Alexandrost,³²⁴ ahogy Aristobulos is, aki az áldozatot, Kleitost tette felelőssé a történetekért, amiért az borgőzös viselkedésével kiprovokálta, hogy lángzsával keresztüldöfjék.³²⁵ Arrhianos nem kevésbé

nem ezt mondja: szerintük elment, s ágyára feküdve siránkozott, Kleitost hívogatta a nevén és Kleitos leánytestvérét, Lanikét, Drópidés gyermekét, aki felnevelte őt, mondván, hogy férfitvá érve szép kis dajkabért fizetett neki, (4) aki látta saját gyermekeit meghalni, miközben érte, Alexandrosért harcoltak, aki a saját kezével most a testvérét is megölte. Szüntelenül a barátai gyilkosának nevezte magát, és három napig nem evett, nem ivott, és más egyéb módon sem törődött testével.”

³²² Hammond szerint Kleitarchostól ered a leírás; lásd: Hammond (1983) 104. Bosworth Charést és/vagy Nearchost gyanítja a történet mögött; Ptolemaios és Aristobulos szerzőségét kizárja; lásd: Bosworth (1995) 63.

³²³ Kleitos Granikosnál mentette meg a király életét; lásd: Arr. An 1, 15, 8.

³²⁴ Arrhianos nem hivatkozik Ptolemaiosra. Ezért egyes kutatók azt feltételezik, hogy Ptolemaios meg sem említette a történeteket; lásd: Schwartz (1896) 1240; Jacoby (1926a) 517; Brunt (1976) 535. Mások azonban nem tartják elképzelhetőnek, hogy Ptolemaios egy ilyen fontos eseményről – aminek ráadásul szemtanúja volt – ne ejtett volna szót; lásd: Kornemann (1935) 139–142; Pearson (1960) 191, 20. jegy.; Pédech (1984) 313–315; Bosworth (1995) 52.

³²⁵ „Ἀριστοβούλος δὲ ὅθεν μὲν ἡ παροιμία ὠρμήθη οὐ λέγει, Κλείτου δὲ γενέσθαι μόνον τὴν ἀμαρτίαν, ὃν γε ὠργισμένου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀναπηδήσαντος ἐπ’ αὐτὸν ὡς διαχρησόμενου ἀπαχθῆναι μὲν διὰ θυρῶν ἕξω ὑπὲρ τοῦ τεῖχος τε καὶ τὴν τάφρον τῆς ἄκρας, ἵνα ἐγίνετο, πρὸς Πτολεμαίου τοῦ Λάγου τοῦ σωματοφύλακος· οὐ κατερίσαντα δὲ ἀναστρέψαι αὐθις καὶ περιπετῇ Ἀλεξάνδρῳ γενέσθαι Κλείτον ἀνακαλοῦντι, καὶ φάναι ὅτι· οὗτός τοι ἐγὼ ὁ Κλείτος, ὦ Ἀλέξανδρε· καὶ ἐν τούτῳ πληγέντα τῇ σαρίσσει ἀποθανεῖν.” – „Aristobulos nem szól arról, hogy miből indult ki a lerészegedés, viszont egyedül Kleitost hibáztatja, akit, amikor Alexandros feldühödve felugrott, hogy megölje, az egyik testőr, Ptolemaios, Lagós fia a kapukon kívülre vezetett, túl a falon és a fellegvár sáncán, ahol mindez történt. Kleitos azonban nem tudta türtőztetni magát, visszafordult, és ráakadva Alexandrosra, aki éppen őt hívta, ezt mondta: „Én vagyok Kleitos, ó Alexandros!” – ekkor halt meg megsebezve a szarisszáttól.” (4, 8, 9)

elfogult.³²⁶ Igaz, megrója (pontosabban szánja – οἰκτεῖρω) Alexandrost, amiért gyengének bizonyult a haraggal és a részegséggel szemben,³²⁷ de az elbeszélést úgy szövi, hogy az olvasónak végül az az érzése támad, hogy Alexandros az, aki a legkevésbé okolható a történetekért; a király valójában áldozat: a hízelgők kórusának,³²⁸ a faragatlan alattvalónak³²⁹ és az isteni bosszúnak³³⁰ az áldozata. A szerecsenmosdatás azonban itt még nem ér véget. Arrhianos apológiájának középpontjában ugyanis a király bűnbánata áll. A következőket írja:

„ταῦτα μεγαλωστί ἐπαινῶ Ἀλεξάνδρου, τὸ μῆτε ἀπαυθαδιᾶσασθαι ἐπὶ κακῷ, μῆτε προστάτην τε καὶ ξυνήγορον κακίονα ἔτι γενέσθαι τοῦ ἁμαρτηθέντος, ἀλλὰ ζυμφῆσαι γὰρ ἐπταικέναι ἄνθρωπόν γε ὄντα.”³³¹ (4, 9, 6)

Hogy Alexandros bűnbánata jelenti Arrhianos számára a védelem egyik leg-szilárdabb támaszát, azt a mű végén olvasható jellemrajz sorai bizonyítják:

„(1) ἀλλὰ μεταγνῶναί γε ἐφ’ οἷς ἐπλημμέλησε μόνῳ οἶδα τῶν πάλαι βασιλέων Ἀλεξάνδρῳ ὑπάρξαι ὑπὸ γενναϊότητος. (2) οἱ δὲ πολλοί, εἰ καὶ τι ἔγνωσαν

³²⁶ Vö. Bosworth (1995) 46–47.

³²⁷ „Καὶ ἐγὼ Κλεῖτον μὲν τῆς ὕβρεως τῆς ἐς τὸν βασιλέα τὸν αὐτοῦ μεγαλωστί μέφομαι· Ἀλέξανδρον δὲ τῆς συμφορᾶς οἰκτεῖρω, ὅτι δυοῖν κακοῖν ἐν τῷ τότε ἡττημένον ἐπέδειξεν αὐτόν, ὅφ’ ὅτων δὴ καὶ τοῦ ἐτέρου οὐκ ἐπέοικεν ἄνδρα σωφρονοῦντα ἐξητᾶσθαι, ὀργῆς τε καὶ παροινίας.” – „*En is nagyon elítélem Kleitos a királyával szemben tanúsított fennhéjázó viselkedését. Alexandrost azonban szánom a szerencsétlen eset miatt, mivel gyengének mutatkozott két rossz szokással szemben, melyek közül egyiktől sem illik egy józan embernek vereséget szenvednie, sem a haragtól, sem a részegségtől.*” (4, 9, 1) A mondat világosan mutatja, hogy Arrhianos tollán hogyan lett gyilkosból áldozat, áldozatból pedig bűnös.

³²⁸ A király érdekeit sértő talpnyalók (οἰοὶ δὴ ἄνδρες διέφθειράν τε αἰεὶ καὶ οὐποτε παύσονται ἐπιτρίβοντες τὰ τῶν αἰεὶ βασιλέων πράγματα) azok, akik állandó hízelkedésükkel rombolták Alexandros jellemét és önmérsékletét, ami végül a tragédiához vezetett. Lásd: 4, 8, 3; 4, 9, 7–8, ill. Bosworth (1995) 46–47, 55.

³²⁹ Arrhianos nézete szerint Kleitos haragja jogos volt, de érzelmeinek igaz alattvalóhoz méltatlanul adott hangot (vö. 4, 8, 5). Többször hangsúlyozza, hogy gőgösen, fennhéjázón (ὕβριν, ὑβρίζοντα) viselkedett Alexandrosszal szemben, és többszöri csitítgatás után sem hagyott fel a király szidalmazásával (vö. 4, 8, 6–9). Kleitos szerepéhez lásd még: Bosworth (1995) 57–58, 62.

³³⁰ Arrhianos beszámolója szerint Alexandros a *symposionon* nem Dionysosnak, hanem a Dioskurosoknak áldozott (vö. 4, 8, 1–2). A gyilkosságot követően Alexandros tettét Dionysos haragjával magyarázták, az istenre hárítva így a felelősséget, amit Alexandros készségesen el is fogadott (vö. 4, 9, 5). Lásd még: Bosworth (1995) 64.

³³¹ „*Felettebb dicsérem Alexandrost azért, hogy a szerencsétlenséget követően nem viselkedett öntelten, vagy ami még rosszabb, miután hibázott, nem vált bűnének oltalmazójává és pártfogójává, hanem elismerte, hogy ember lévén hibázott.*”

πλημμελήσαντες, οἱ δὲ τῷ προηγορεῖν αὐτοῦ, ὡς καλῶς δὴ πραχθέντος, ἐπικρύψειν οἷονται τὴν ἁμαρτίαν, κακῶς γινώσκοντες. μόνῃ γάρ ἔμοιγε δοκεῖ ἴσας ἁμαρτίας ὁμολογεῖν τε ἁμαρτόντα καὶ δῆλον εἶναι ἐπ' αὐτῷ μεταγινώσκοντα, ὡς τοῖς τε παθοῦσι τι ἄχαρι οὐ πάντῃ χαλεπὰ τὰ παθήματα φαινόμενα, εἰ ὁ δράσας αὐτὰ συγχωροίη ὅτι οὐ καλὰ ἔδρασεν, αὐτῷ τέ τι ἐς τὸ μέλλον ταύτην ἐλπίδα ἀγαθὴν ὑπολειπομένην, μή ποτε ἂν παραπλήσιόν τι ἁμαρτεῖν, εἰ τοῖς πρόσθεν πλημμεληθεῖσιν ἀχθόμενος φαίνοιτο.”³³² (7, 29, 1–2)

Ahogy az a fent idézett sorokból is kitetszik, Arrhianos a bűnbánatból erényt kovácsol, ami nem csak a sztoikus iskolától idegen gondolat, de más filozófiai iskola tanításaiban sem találunk példát rá. A sztoikusoknál a bűnbánat a lelki kiegyensúlyozatlanság jele, ami ellentét a sztoikus bölcstől elvárt kiegyensúlyozott, változatlan lelkiállapotnak.³³³ Az aristotelési és epikureus felfogás szerint a hiba felismerése egy lépés az erény felé, de nem maga a virtus.³³⁴ Arrhianosnál azonban – talán elsőként az irodalomban – a megbánásból erény lesz.³³⁵

Kleitós meggyilkolásának elbeszélését akár védőbeszédként is olvashatjuk. A védő szerepét magára vállaló Arrhianos stratégiája két irányú: egyfelől másokra hárítja a felelősséget, másfelől a nyilvánvaló büntett ellenére is Alexandros pozitív jellemábrázolására törekszik. Ez utóbbit a király bűnbánatának hangsúlyozásával igyekszik elérni. Ennek a stratégiának a része, eszköze a két történet is: a szarisszát maga ellen fordító király ábrázolása ugyanúgy a bűnbánat bizonyítéka, ahogy az ágyon zokogó és Lanikét hívó Alexandros képe. Az első epizód, noha forrásértéke Arrhianos forráskritikai szempontjai alapján csekély, jól kiegészítette a többség véleményén nyugvó másik történetet, és megerősítette az Arrhianos által ábrázolni kívánt bűnbánó király portréját. A két változat tehát az eltérések ellenére ugyanazt bizonyította, nevezetesen Alexandros bűnbánatát – és ugyanazt a célt szolgálta: Alexandros apológiáját.

³³² „(1) A régi idők királyai közül azonban, tudomásom szerint, Alexandros volt az egyedüli, aki nemes lelkiületének köszönhetően megbánta rossz cselekedeteit. (2) A legtöbb ember még ha fel is ismeri, hogy hibázott, úgy gondolja, hogy el tudja palástolni tettét, ha védelmébe veszi és úgy állítja be, mintha az helyes lett volna. Ezek azonban tévednek: az egyetlen orvosság a hibára, véleményem szerint, ha beismerjük, és megbánást tanúsítunk. Így aki elszenvetve az igazságtalanságot, nem érzi elviselhetetlennek a szenvedést, ha az, aki elkövette a jogtalanságot, elismeri, hogy hibázott, s így maga a jogtalankodó is reménykedhet abban, hogy a jövőben nem követ el hasonló ostobaságot, ha őszintén megbánta korábbi helytelen cselekedeteit.”

³³³ Vö. Sen. Ep. 90, 34.

³³⁴ Vö. Arist. EN vii, 1150^a 21–22; D. L. 5, 66; Sen. Ep. 28, 3.

³³⁵ Vö. Bosworth (1988) 146–147.

(2.8.) *Alexandros hódító tervei*

Részben hasonló jellemábrázoló szerepet szán az *Anabasis* 7. könyvét nyitó *ekphrasis*nak is, melyben Alexandros hódító terveiről szól. A kitérő vezet be azt a filozófiai előszót, amely előkészíti a makedón király uralkodásának utolsó felvonását.³³⁶ A tervekről Arrhianos két változatot közöl:

„(1) Ὅς δὲ ἐς Πασαργάδας τε καὶ ἐς Περσέπολιν ἀφίκετο Ἀλέξανδρος, πόθος λαμβάνει αὐτὸν καταπλεῦσαι κατὰ τὸν Εὐφράτην τε καὶ κατὰ τὸν Τίγρητα ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν Περσικὴν καὶ τῶν τε ποταμῶν ἰδεῖν τὰς ἐκβολὰς τὰς ἐς τὸν πόντον, καθάπερ τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ τὴν ταύτη θάλασσαν. (2) οἱ δὲ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ὅτι ἐπενόει Ἀλέξανδρος περιπλεῦσαι τὴν τε Ἀραβίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν Αἰθιοπῶν γῆν καὶ τὴν Λιβύην τε καὶ τοὺς Νομάδας ὑπὲρ τὸν Ἀτλαντα τὸ ὄρος ὡς ἐπὶ Γάδειρα ἔσω ἐς τὴν ἡμετέραν θάλασσαν καὶ τὴν Λιβύην τε καταστρεψάμενος καὶ Καρχηδόνα οὕτω δὴ τῆς Ἀσίας πάσης δικαίως ἂν βασιλεὺς καλεῖσθαι· (3) τοὺς γάρ τοι Περσῶν καὶ Μήδων βασιλέας οὐδὲ τοῦ πολλοστοῦ μέρους τῆς Ἀσίας ἐπάρχοντας οὐ σὺν δίκη καλεῖν σφᾶς μεγάλους βασιλέας. ἔνθεν δὲ οἱ μὲν, ὅτι ἐς τὸν πόντον τὸν Εὐξεινον ἐσπλεῖν. (4) Ἐγὼ δὲ ὅποια μὲν ἦν Ἀλεξάνδρου τὰ ἐνθυμήματα οὕτε ἔχω ἀτρεκῶς συμβαλεῖν οὕτε μέλει ἔμοιγε εἰκάζειν, ἐκεῖνο δὲ καὶ αὐτὸς ἂν μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι, οὕτε μικρόν τι καὶ φαῦλον ἐπινοεῖν Ἀλέξανδρον οὕτε μῆναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ’ οὐδενὶ τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπην τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ’ εἰ τὰς Βρεττανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητεῖν τι τῶν ἡγνοημένων, εἰ καὶ μὴ ἄλλω τῷ, ἀλλὰ αὐτόν γε αὐτῷ ἐρίζοντα.”³³⁷ (7, 1, 1–4)

³³⁶ E. Badian: *A King's Notebooks*. HSPh 72 (1968) 183–204; különösen: 193.

³³⁷ „(1) Amikor Alexandros megérkezett Pasargadaiba és Persepolisba, elfogta a vágy, hogy az Eufráteszen és a Tigrisen lehajózzon a perzsa tengerhez, és éppen úgy meglássa a két folyó tengerbe ömlésének helyét, mint az Indus torkolatát és a körülötte elterülő tengert. (2) Egyesek azt is feljegyezték, hogy Alexandros tervbe vette hajóval megkerülni Arábia nagy részét, az aithiopsok földjét, Libyát, és az Atlasz hegységen túl Gadeiráig lakó nomádokat egészen a Földközi-tengerig; így aztán, Libyát és Karthágót leigázva, már jogosan nevezték volna egész Ázsia királyának, (3) mert a perzsák és médek királyai, minthogy Ázsiának még elenyészően kis részén sem uralkodtak, jogtalanul címeztették magukat «nagykirálynak». Mint némelyek állítják, ezután az volt a terve, hogy hajóival a Fekete-tengerre vonul, a szkítákhoz és a Maiótis-tóhoz; mások szerint Szicília és az iapygiai szirtfokhoz szándékozott hajózni, mert kissé már nyugtalanította a rómaiak messzire elterjedt híre. (4) Én nem tudom pontosan megállapítani, melyek voltak Alexandros tervei, és nem is szándékozom ezekre nézve találgatásokba bocsátkozni; annyit azonban, azt hiszem, magam is megerősíthetek, hogy Alexandros nem valami kis és jelentéktelen terveket kovácsolt, és nem maradt volna meg nyugodtan semmiféle már megszerzett birtokánál, még ha Ázsia mellé Európát és Európa mellé a britek szigeteit is megszerzi, hanem ezeken túl a még ismeretlen országokat kutatta volna, ha mással nem, önmagával szállva versenyre.” (Szepessy Tibor fordítása)

Érdemes szó szerint idézni Ernst Badian e néhány sorhoz fűzött megjegyzését: „*It is clear that this is a completely unsorted ragbag of recollected reports in various authors (quoted, at intervals, as "some" and "others"), which Arrian has here thrown together without much concern for their historical truth. Very probably, all that they have in common is that they were not in Ptolemy and Aristobulos: had he found them there, we should certainly have expected him to tell.*”³³⁸

Ha elfogadjuk a fenti értékelést, mely szerint Arrhianos a kiterő adatait innen-onnan hányla össze, miközben azok történeti hitelessége nemigen foglalkoztatta, akkor arra a kérdésre is válaszolnunk kell, hogy mindezt mi célból tette. A beszámolókhöz Arrhianos a siwai expedíció leírásához hasonlóan, egy rövid megjegyzést fűz. Ha összevetjük a két kommentárt, szembeötlő hasonlóságokat, egyezéseket fedezhetünk fel. Lássuk ezeket a mondatokat most egymás mellett:

„καὶ ὅτι μὲν θεῖόν τι ξυνεπέλαβεν αὐτῷ ἔχω ἰσχυρίσασθαι, ὅτι καὶ τὸ εἰκὸς ταύτῃ ἔχει, τὸ δὲ ἀτρεκὲς τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι.”³³⁹ (3, 3, 6)

„Ἐγὼ δὲ ὅποια μὲν ἦν Ἀλεξάνδρου τὰ ἐνθυμήματα οὔτε ἔχω ἀτρεκῶς συμβαλεῖν οὔτε μέλει ἔμοιγε εἰκάζειν, ἐκεῖνο δὲ καὶ αὐτὸς ἂν μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι, οὔτε μικρόν τι καὶ φαῦλον ἐπινοεῖν Ἀλεξάνδρον οὔτε μείναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ’ οὐδενὶ τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπῃν τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ’ εἰ τὰς Βρεττανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητεῖν τι τῶν ἡγνοημένων, εἰ καὶ μὴ ἄλλω τῷ, ἀλλὰ αὐτόν γε αὐτῷ ἐρίζοντα.”³⁴⁰ (7, 1, 4)

Tartalmilag mindkét kommentár két részre esik szét: Arrhianos szabadkozására, amiért nem foglal határozottan állást egyik vagy másik leírás mellett,

³³⁸ Badian (1968) 193. A legtöbb kutató osztja Badian véleményét: Kornemann szerint a kiterő a vulgata-hagyományon alapszik; lásd: Kornemann (1935) 158; lásd még: Brunt (1983) 501-502; Hammond (1993) 280-282. Bosworth azonban nem zárja ki, hogy bizonyos elemek Aristobulostól vagy Ptolemaiostól származnak; lásd: Bosworth (1988) 190-197.

³³⁹ „Hogy valamely istenség közbeavatkozott, azt magam is megerősítem, hiszen a valószínűség is emellett szól, de azok, akik más és más magyarázatot adtak a történekről, megfosztották az elbeszélést a pontos igazságtól.”

³⁴⁰ „Én nem tudom pontosan megállapítani, melyek voltak Alexandros tervei, és nem is szándékozom ezekre nézve találgatásokba bocsátkozni; annyit azonban, azt hiszem, magam is megerősíthetek, hogy Alexandros nem valami kis és jelentéktelen terveket kovácsolt, és nem maradt volna meg nyugodtan semmiféle már megszerzett birtokánál, még ha Ázsia mellé Európát és Európa mellé a britek szigeteit is megszerzi, hanem ezeken túl a még ismeretlen országokat kutatta volna, ha mással nem, önmagával szállva versenyre.” (Szepessy Tibor fordítása)

és következtetésére, amelyet ezekből az ellentmondásos történetekből von le. A konkluziót mindkét mondatban szinte ugyanaz a fordulat vezeti be: az ἔχω ἰσχυρίσασθαι, illetve a μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι. A két kommentár a feljegyzett változatok funkcióját is világossá teszi. Ahogy az Ammón-szentélyhez vezető út leírásánál, úgy itt is az eltérő változatok valójában egy irányba mutattak, egy tételt, egy meghatározó jellemvonást igazoltak. Ez esetben: a csillapíthatatlan hódítási vágyat és annak következményeit.

A 7. könyvvel a „felvonulás” végéhez közeledünk. Minél közelebb kerülünk a végállomáshoz, Babilónhoz, annál sűrűbben tűnnek fel baljóslatú leírások az elbeszélésben. Az egyik ilyen történet szerint, amelyet Arrhianos Aristobulos nyomán mesél el, Alexandros az Eufrátesz torkolatánál állva a szemközti szigetnek az Ikaros nevet adta (7, 20, 3–5). Lehet, hogy saját (tragikus) sorsát látta az egyre följebb és följebb törő ifjú történetében – Arrhianos biztosan. Noha a nikomédiai történetíró a legtöbb alkalommal elfogult Alexandrosszal szemben, azért nem vak: a király jellemének árnyoldalait is látja, és ha nem is olyan hangsúlyosan, mint érényeit, de ezeket a gyengeségeket is felfedi, olykor félreérthetetlen bírálatot fogalmazva meg (lásd: 4, 7, 3–5), de legtöbbször az olvasóra hagyva a tanulság levonását. Az utolsó könyv történetei (7, 1, 5–6; 20, 3–5; 22, 2–5) mantrázzák figyelmeztetését: a zabolátlan uralomvágy pusztuláshoz vezet.³⁴¹ Badian-nak alighanem igaza van: Arrhianos, amikor másodlagos forrásaiból összeszedte az Alexandros hódító terveire vonatkozó leírásokat, azok hitelességével nemigen törődött. A grandiózus tervekről szóló beszámolókból csupán újabb bizonyítékát látta a makedón király kielégíthetetlen hódítási vágyának, s ezt a bizonyítékot akarta átnyújtani olvasóinak. A lajstrom, pontosabban annak az elbeszélés szövegébe való beillesztése Arrhianos írói képességeiről is tanúbizonyságot ad: a hódításra váró területek, országok véget nem érő sora, mely tulajdonképpen az *oikumenét* tárja elénk, tökéletes ellentétpárt alkot a *gymnosophisták* talpalatnyi földjével,³⁴² ami a bevezető filozófikus mondanivalóját teszi még hangsúlyosabbá.

³⁴¹ Hogy Arrhianos milyen asszociációs hálón keresztül, milyen finom írói eszközökkel mutatja be Alexandros tragikus hosszú válását és jellemének sötét oldalát, arra Bosworth mutatott rá nemrégiben napvilágot látott kiváló tanulmányában: Bosworth (2007) 447–453.

³⁴² „βασιλεὺς Ἀλέξανδρε, ἄνθρωπος μὲν ἕκαστος τοσόνδε τῆς γῆς κατέχει ὅσον περ τοῦτο ἔστιν ἐφ’ ὅτῳ βεβήκαμεν· οὐ δὲ ἄνθρωπος ὢν παραπλήσιος τοῖς ἄλλοις, πλὴν γε δι’ ὅτι πολυπράγμων καὶ ἀτάσθαλος, ἀπὸ τῆς οἰκείας τοσαύτην γῆν ἐπεξέρχῃ πράγματα ἔχων τε καὶ παρέχων ἄλλοις, καὶ οὖν καὶ ὀλίγον ὕστερον ἀποθανὼν τοσούτον καθέξεις τῆς γῆς ὅσον ἐξαρκεῖ ἐντεθάφθαι τῷ σώματι.” – „Alexandros király, minden egyes ember éppen annyi földet birtokol, mint amennyin mi állunk. Te is ember vagy, hasonló a többi emberhez – kivéve persze a nyughatatlanságodat és elbizakodottságodat –, aki távol az otthonától oly sok országon végigvonult fáradságot és bajt okozva magának és másoknak. Hamarosan azonban meghalsz, és éppen annyi földet birtokolsz majd, amennyi a testedet elfödi.” (7, 1, 6)

Mielőtt lezárnánk e szöveghely elemzését, hadd hívjam fel a figyelmet egy újabb lehetséges hérodotosi párhuzamra. Néhány alkalommal Hérodotos is fűz rövid megjegyzéseket leírásaihoz, melyekben figyelmezteti az olvasót, hogy nem tudja pontosan megmondani, eldönteni, hogy mi történt. Ezekben a figyelmeztetésekből rendre az ἀτρεκέως határozószó tűnik fel olyan fordulatokban, mint az οὐ γὰρ ἔχω τοῦτο γε εἰπεῖν ἀτρεκέως (1, 160), vagy az οὐκ ἔχω ἀτρεκῶς διακρίναι (1, 172; 7, 54), vagy éppen az οὐκ ἔχω ἀτρεκῶς κρίναι (2, 167). Flory ezeket a helyeket számba véve és elemmezve arra a következtetésre jutott, hogy Hérodotos azzal, hogy egy bizonyos részletkérdés vonatkozásában habozik, a történetben foglalt lényegi mondanivalónak szerez nagyobb hitelt. Amikor például arról ír, hogy pontosan nem tudja megmondani (οὐ γὰρ ἔχω τοῦτο γε εἰπεῖν ἀτρεκέως), hogy a mytilénéieknek mennyi pénzt ajánlottak fel az oltalomkereső Paktyés kiadásáért, habozásával megkérdőjelezhetetlen tényné teszi, hogy a lesbosi város pénzt fogadott el a kiadatásért. Ugyanígy, amikor arról számol be, hogy Xerxész itáláldozatot mutatott be a Helléspontsnál, elbizonytalanodik (οὐκ ἔχω ἀτρεκῶς διακρίναι), hogy vajon a napnak áldozott a nagykirály, vagy engesztelésnek szánta a tenger megkorbácsolásáért. A bizonytalanság ellenére az olvasót abban megerősíti, hogy az áldozat megtörtént, ahogy a tenger megkorbácsolására és megbéklyózására is sor került.³⁴³ Talán hasonló funkciót lát(hat) el Arrhianosnál a οὔτε ἔχω ἀτρεκῶς ξυμβαλεῖν fordulat.³⁴⁴ Arrhianos – Hérodotos talán szándékoltan idéző – habozása szintén a történet(ek) lényegét emeli ki, és teszi azt még világosabbá az olvasó számára.

A fent vizsgált szöveghelyek Arrhianos történetírói eszköztárának sokszínűségéről és összetettségéről tanúskodtak. Az mendemondákhoz (λεγόμενα) fűzött invectivákban élénk tárultak azok a szerzők, akik mintegy öntőformaként szolgáltak Arrhianos számára, de megfigyelhettük sajátos érveléstechnikáját is. Azt is láthattuk, hogy a másodlagos források kínálta mozaikdarabok között Arrhianos gondosan válogatott, s ha olyan darabokra lelt, melyek jól mutatnak a király portréjában, nem habozott, beillesztette őket elbeszélésébe. Mint a következőkben látni fogjuk, akkor is ezt tette, ha ehhez olykor saját szigorú forráskritikai elveit kellett felrúgnia.

³⁴³ Flory (1987) 74-76.

³⁴⁴ Lásd még: 3, 3, 6.

(3.) *Aristobulos, Ptolemaios, Λεγόμενα*

Arrhianos az előszóban felállított módszertani elveit többé-kevésbé következetesen betartja³⁴⁵ – többé-kevésbé: az *Anabasis*t olvasva ugyanis nemegyszer tapasztalhatjuk, hogy nem tudja eldönteni, hogy fő forrásainak vagy az általa az előszóban szóbeszédnek nevezett tudósításoknak higgyen. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az előszóban kifejtett forrásértékelés ellenére mi okozza „bizonytalanságát”.

Arrhianos öt alkalommal finomít forrásértékelésén vagy tér el attól: (1) a gordioni legenda (2, 3, 7–8), (2) a tarsosi fürdőzés (2, 4, 7–8), (3) a perzsa nők látogatása (2, 12, 3–8), (4) az Eufráteszbe esett királyi fejdísz (7, 22, 1–5) és (5) Kallisthenés perének (4, 14, 1) elbeszélése kapcsán. Arrhianos mindegyik esetben Aristobulos vagy Aristobulos és Ptolemaios elbeszélését ütközteti az előszóban szóbeszédnek minősített tudósításokkal. Vegyük sorra ezeket.

(3.1.) *A gordioni csomó*

A híres phrygiai város már az *Anabasis* első könyvében felbukkan, de itt Alexandros utóbb nyelvi fordulattá vált nevezetes tettéről még nem esik szó, csupán a városba érkező makedón utánpótlásról és a király bocsánatát kérő athéni követjárásról értesülünk (1, 29, 3–6). Újból a második könyv elején – az Égei-tengeren és partvidékén folyó harcokról és Memnón haláláról tudósító exkurzus után – tűnik fel, ekkor azonban már az Alexandroshoz és az Ázsia fölötti hatalmat szimbolizáló kötélcsomóhoz fűződő történet helyszínéeként.³⁴⁶ Arrhianos lejegyzí, hogy amikor Alexandros Gordionba érkezett, (ismét) vágó fogta el (πόθος λαμβάνει), hogy megtekintse a királyi palotában Midas hatalomra jutásának mementójaként felállított szekeret.³⁴⁷ Az olvasók felvilágosítása végett Arrhianos a hagyományra hivatkozva (λόγος κατεῖχε) részletes tájékoztatást ad

³⁴⁵ Vö. *Hammond* (1993) 190.

³⁴⁶ A gordioni csomó történetét Curtius Rufus (3, 1, 11–18), Plutarchos (*Alex.* 18, 1–4) és Iustinus (11, 7, 3–16) is lejegyzí. Diodóros meglepő módon nem számol be az eseményről.

³⁴⁷ Forrásaink szerint Alexandros stratégiai okokból vonult Gordionba, és csak itt hallott a szeréhez fűződő legendáról; lásd: Curt. 3, 1, 14–16; Plu. *Alex.* 18, 1; Arr. *An.* 1, 29, 3–5; 2, 3, 1–2. Egyedül Iustinus állítja, hogy a makedón király a jóslat beteljesítése miatt érkezett a phryg királyi városba (11, 7). A történészek többsége Curtius Rufus, Plutarchos és Arrhianos tudósítását tekintí történetileg hitelesnek; lásd erről: *Bosworth* (1980) 185–186; *Lynn E. Roller*: Midas and the Gordion Knot. *CA* 3 (1984) 256–271; különösen: 258. *Fredricksmeier* szerint Alexandrost egy régi makedón legenda irányította Gordion felé. A legenda szerint Midas eredetileg Makedóniában uralkodott, s csak az Argeadák felemelkedése után vándorolt el népével Kis-Ázsiába; lásd: *Ernest A. Fredricksmeier*: Alexander, Midas and the Oracle at Gordium. *CPh* 56 (1961) 160–168.

a Gordion szekereéhez és a kocsirudat tartó csomóhoz fűződő legendáról (2, 3, 2–7),³⁴⁸ majd az ismertetés után két történetet is feljegyez arról, hogy Alexandros miképpen oldotta meg a jármot körülfonó kötélbilincset:

„(7) Ἀλέξανδρος δὲ ὡς ἀπόρως μὲν εἶχεν ἐξευρεῖν λύσιν τοῦ δεσμοῦ, ἄλυτον δὲ περιδεῖν οὐκ ᾔθελε, μή τινα καὶ τοῦτο ἐς τοὺς πολλοὺς κίνησιν ἐργάσῃται, οἱ μὲν λέγουσιν, ὅτι παίσας τῷ ξίφει διέκοψε τὸν δεσμόν καὶ λελύσθαι ἔφη· Ἀριστόβουλος δὲ λέγει ἐξελόντα τὸν ἔστορα τοῦ ῥυμοῦ, ὃς ἦν τύλος διαβεβλημένος διὰ τοῦ ῥυμοῦ διαμπάξ, ξυνέχων τὸν δεσμόν, ἐξελεύσας ἔξω τοῦ ῥυμοῦ τὸ <ν> ζυγόν. (8) ὅπως μὲν δὴ ἐπράχθη τὰ ἀμφὶ τῷ δεσμῷ τούτῳ Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἔχω ἰσχυρίσασθαι. ἀπηλλάγη δ' οὖν ἀπὸ τῆς ἀμάξης αὐτός τε καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὡς τοῦ λογίου τοῦ ἐπὶ τῇ λύσει τοῦ δεσμοῦ συμβεβηκότος. καὶ γὰρ καὶ τῆς νυκτὸς ἐκείνης βρονταί τε καὶ σέλας ἐξ οὐρανοῦ ἐπεσήμηναν· καὶ ἐπὶ τούτοις ἔθυε τῇ ὑστεραίᾳ Ἀλέξανδρος τοῖς φήνασι θεοῖς τὰ τε σημεῖα καὶ τοῦ δεσμοῦ τὴν λύσιν.³⁴⁹ (2, 3, 7–8)

Az első változat pontos származási helyét nem tudjuk meg. Arrhianos utalásából csak annyi derül ki, hogy több történetírónál is előfordul e drámai jelenet; neveket viszont nem említ.³⁵⁰ A másik történet forrását, Aristobulost

³⁴⁸ A szekérhez fűződő legenda Arrhianosnál és Iustinusnál maradt fenn. Beszámolóik azonban jelentősen eltérnek egymástól (vö. Arr. An. 2, 3, 1–6; Iust. 11, 7, 16). Az eltérések okairól, illetve a legenda phryg gyökereiről részletes elemzést nyújt: Lynn (1984) 256–271.

³⁴⁹ „(7) Noha a csomó kioldása lehetetlen volt, Alexandros mégsem akarta kioldatlanul hagyni, nehogy a sokaság között ez valamiféle felbolydulást okozzon, ezért, mint mondják, kardjával le-sújtva szétvágta, majd azt mondta, hogy most már meg van oldva; Aristobulos viszont azt állítja, hogy a kocsirúd szegét vette ki – amely a rúdon átdugott faék volt, s a csomót tartotta össze –, és kihúzta a kocsirúdból a jármot. (8) Én nem tudom megerősíteni, hogy mi történt a csomóval. Alexandros és kísérete azonban úgy hagyta ott a szekeret, hogy a csomó megoldásáról szóló jóslat beteljesült. Hiszen azon az estén az ég is jelt adott: mennydörgött és villámlott. A következő napon Alexandros áldozatot mutatott be az isteneknek, mert jeleket adtak, s megmutatták, hogyan oldja meg a csomót.”

³⁵⁰ Curtius Rufusnál (3, 1, 18) és Iustinusnál (11, 7, 16) is ez a történet maradt fenn. Plutarchos hasonlóan Arrhianoshoz mindkét változatról megemlékezik (Alex. 28, 2). Noha erről a jelenetről is némileg eltérően számolnak be forrásaink – Curtius és Arrhianos leírásában Alexandros egyetlen kardcsapással vágja szét az összefonódó köteleket (vö. Curt. 3, 1, 18; Arr. An. 2, 3, 8), míg Plutarchosnál és Iustinusnál a makedón király csak addig veszi igénybe pengéjét, míg a kötél végei láthatóvá nem válnak (vö. Plu. Alex. 18, 3; Iust. 11, 7, 16) – a történészek egyetértének abban, hogy a beszámoló Kleitarchostól származik; lásd: Jacoby (1926a) 511; Hammond (1993) 217. Schachermeyer álláspontja kissé eltér az előzőtől: az osztrák kutató a történetet Kallisthenészhez köti, és Kleitarchost csak az udvari krónikás közvetítőjének tekint; lásd: F. Schachermeyer: Alexander der Grosse: das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens. Vienna 1973. 192.

azonban megnevezi. Az előszóban olvasható forrásértékelés után azt várhatnánk, hogy Arrhianos a két történet közül Aristobulos változata mellett foglal állást, s a másik leírást csak mint a hagyományhoz tartozó szóbeszédet közli. A *Praefatioban* lefektetett módszertani elveket komolyan vevő olvasónak azonban csatlakoznia kell: a nikomédiai történetíró ugyanis nem tud dönteni a két leírás között, s ezt világosan közli: „ὅπως μὲν δὴ ἐπράχθη τὰ ἀμφὶ τῷ δεσμῷ τοῦτῳ Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἔχω ἰσχυρίσασθαι.” Jacoby anélkül, hogy hosszas érvelésbe bocsátkozna (ezt majd az őt követő történészek teszik meg helyette), Arrhianos semleges álláspontját azzal magyarázza, hogy Ptolemaios nem szolgáltat adatokkal a vitatott jelenetre vonatkozóan.³⁵¹ Bosworth azonban kommentárjában Jacoby feltételezését megkérdőjelezve amellet érvel, hogy Ptolemaios valamilyen formában a kard-történetet (*the sword story*) őrizte meg, s ez okozta a nikomédiai történetíró határozatlanságát. A két elméletben közös, hogy a kutatók a módszertani előszónak ellentmondani látszó, fent idézett megjegyzést kizárólag Ptolemaios függvényében vizsgálják. Ha azonban Jacoby és Bosworth feltevéseit alaposan megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy ez a megközelítés csak részben adhat magyarázatot Arrhianos bizonytalanságára.

Jacoby megoldási javaslatának gyenge pontjaira Bosworth hívta fel a figyelmet. Az ausztrál kutató szerint ha elfogadjuk Jacoby és az álláspontját osztó számos történész hipotézisét, mely szerint Ptolemaios nem tett említést a Gordionban történtekekről, azzal nem megoldjuk, hanem sokkal inkább megsokszorozzuk a problémákat. Fredricksmeyer magyarázata – hogy tudniillik Alexandros egykori testőre azért nem írt semmit a gordioni eseményekről, mert vonakodott hangsúlyozni a makedón király világhuralmi igényeit³⁵² –, például felveti a kérdést, hogy Ptolemaios akkor miért gyötörte magát azzal, hogy megírja Alexandros történetét. A történészek által felkínált másik magyarázat szerint Ptolemaios egyszerűen csak triviálisnak találta a történetet, ezért

Hasonlóan vélekedik Pearson és Pédech; lásd: Pearson (1960) 38, 80. jegy.; Pédech (1984) 367. Rabe felvetette, hogy Arrhianos a Kleitarchosnál fennmaradt „kard-történetet” csak Aristobulos közvetítésén keresztül ismerte; lásd: Inge Rabe: Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie. (Diss.) Hamburg 1964. 47-51. Érveit azonban Atkinson meggyőzően cáfolta; lásd: J. E. Atkinson: A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni Books 3 and 4. Amsterdam 1980. 90.

³⁵¹ Jacoby (1926a) 511. Jacoby véleményével a legtöbb történész egyetért; lásd például: Tarn (1948) 263-264; Fredricksmeyer (1961) 168, 41. jegy., Rabe (1964) 46; Peter Frei: Der Wagon von Gordion. MH 29 (1972) 110-123; különösen: 111; Schachermeyr (1973) 192.

³⁵² Vö. Fredricksmeyer (1961) 168, 41. jegy..

nem jegyezte fel.³⁵³ Azonban ez a válasz is inkább kételyeket ébreszt, mintsem magyarázattal szolgál. Egyfelől ugyanis nem valószínű, hogy Ptolemaios triviálisnak ítélte azt az eseményt, melynek Alexandros komoly jelentőséget tulajdonított (lásd: 2, 3, 8), másfelől, miután Kallisthenés is beszámolt a történetekről, s így az hamar beépült az Alexandros-hagyományba, valószínűleg az olvasók is elvárták, hogy felbukkanjon az elbeszélésben. Ptolemaios – zárja gondolatmenetét Bosworth – alighanem beszámolt a gordioni eseményről, de rövidebb formában, mint Aristobulos.³⁵⁴

Az ausztrál kutató azonban itt nem áll meg, hanem néhány oldallal odébb kommentárjában már azt feltételezi, hogy Ptolemaios visszaemlékezésében a kard-történetet őrizte meg. Bosworth figyelmeztet rá, hogy a probléma összetett, s óvakodnunk kell attól, hogy megfelelő bizonyíték nélkül azt feltételezzük, hogy Arrhianos gondolkodás nélkül mindig Ptolemaios változatát fogadta el. A nikomédiaai történetíró ugyanis gyakran jelzi két fő forrásának eltérését anélkül, hogy állást foglalna, továbbá a 3. könyv 3. caputjában, ahol Ptolemaios verzióját veti össze az Alexandros-történetírók többségének és Aristobulosnak a leírásával, szintén nem hoz döntést. Olyan párhuzamos hely pedig nem áll a rendelkezésünkre, ahol Ptolemaios és a többi forrás van szembeállítva Aristobulos elbeszélésével. Mindazonáltal Bosworth szerint az *Anabasis*-ban van egy, a gordioni leíráshoz nagyon hasonlatos hely, amely bizonyítékkul szolgál arra, hogy a οἱ μὲν λέγουσιν mögött Ptolemaiost is sejtenünk kell. A mintául szolgáló eset (*test case*) a karmaniai eseményeket megörökítő elbeszélés. A leírás így szól:

„(1) Ἡδὲ δέ τινες καὶ τοιάδε ἀνέγραψαν, οὐ πιστὰ ἔμοι λέγοντες, ὡς συζεύξας δύο ἄρμαμάξας κατακείμενος ξὺν τοῖς ἐταίροις καταυλούμενος τὴν διὰ Καρμανίας ἦγεν, ἡ στρατιὰ δὲ αὐτῷ ἐστεφανωμένη τε καὶ παίζουσα εἶπετο, προὔκειτο δὲ αὐτῇ σιτὰ τε καὶ ὅσα ἄλλα ἐς τρυφήν παρὰ τὰς ὁδοὺς συγκεκομισμένα πρὸς τῶν Καρμανίων, καὶ ταῦτα πρὸς μίμησιν τῆς Διονύσου βακχείας ἀπεικιάσθη Ἀλέξανδρῳ, (2) ὅτι καὶ ὑπὲρ ἐκείνου λόγος ἐλέγετο καταστρεψάμενον Ἰνδοὺς Διόνυσον οὕτω τὴν πολλὴν τῆς Ἀσίας ἐπελθεῖν, καὶ Θριάμβόν τε αὐτὸν ἐπικληθῆναι τὸν Διόνυσον καὶ τὰς ἐπὶ ταῖς νίκαις ταῖς ἐκ πολέμου πομπὰς ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ θριάμβους, ταῦτα δὲ οὔτε Πτολεμαῖος ὁ Λάγου οὔτε Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ἀνέγραψαν οὐδέ τις ἄλλος ὄντινα ἱκανὸν ἂν τις ποιήσαιο τεκμηριῶσαι ὑπὲρ τῶν τοιῶνδε, καὶ μοι ὡς οὐ πιστὰ ἀναγεγράφθαι ἐξήρκεσαν. (3) ἀλλὰ ἐκείνα ἤδη Ἀριστοβούλῳ ἐπόμενος συγγράφω, θῆσαι ἐν Καρμανίᾳ Ἀλέξανδρον χαριστήρια τῆς κατ’

³⁵³ Vö. Tarn (1948) 263; Hamilton (1969) 47; Schachermeyr (1973) 192.

³⁵⁴ Bosworth (1980) 185.

Ἰνδῶν νίκης καὶ ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς, ὅτι ἀπεσώθη ἐκ Γαδρωσίων, καὶ ἀγῶνα διαθεῖναι μουσικόν τε καὶ γυμνικόν.” (An. 6, 28, 1–3)³⁵⁵

Vessünk egy pillantást a leírás Hérodotost idéző felépítésére. Az elbeszélés az olvasóhoz intézett figyelmeztetéssel indul (Ἥδη δέ τινες καὶ τοιαύδε ἀνέγραψαν, οὐ πιστὰ ἔμοι λέγοντες), majd ezt követi az Alexandros *bacchanaliájáról* szóló tudósítások³⁵⁶ – kiváltképp Plutarchos és Curtius Rufus kivonataihoz képest³⁵⁷ – tömör összefoglalása. A szüzsé után Arrhianos legkedvesebb érvét veszi elő: Aristobulos, Ptolemaios és más szavahihető történetírók hallgatására hivatkozva hangsúlyozza, hogy csak mint szóbeszédet jegyezte fel a karmaniai *kómost* (μοι ὥς οὐ πιστὰ ἀναγεγράφθαι ἐξήρκεσαν).³⁵⁸ Végül Aristobulos beszámolóját idézi, amely csupán atlétikai és költői versenyek rendezéséről tudósít.

Bosworth a szöveg alapján feltételezi, hogy Ptolemaios a Karmaniában történt eseményekről egyáltalán nem, vagy csak nagy vonalakban (*skeletal*) írt. A karmaniai beszámoló példájából tehát arra következtethetünk – szövi tovább gondolatmenetét –, hogy ha Ptolemaios valóban nem szólt volna semmit a gordioni palotában történekről, akkor Arrhianos, hasonlóan a karmaniai leíráshoz, Aristobulos változatát fogadta volna el, és a másodlagos források által közölt történetet mint meg nem erősített *logost* elutasította volna. Ptolemaios tehát – vonja le végkövetkeztetését – alighanem a másodlagos forrásokhoz hasonlóan a kard-történetet adta elő.³⁵⁹

³⁵⁵ „(1) Egyesek olyasmiket is feljegyeztek – véleményem szerint nem hitelt érdemlően –, hogy Alexandros két, fedeles utazókocsit egybefogatott, majd a Társakkal leheveredve és fuvalázva végigkocsizott Karmanián, miközben a sereg felkoszorúzva és táncolva követte őt. Élelem és minden más, ami a kényelmiükhöz kellett, előttük hevert végig az út mentén, a karmaniaiak ugyanis egybehordták őket. Mindezt Alexandros találta ki, hogy így utánozza Dionysos ünnepét, (2) mivel egy történet szerint Dionysos, miután meghódította az indeket, bejárta Ázsia nagy részét, és ekkor neveztek el Dionysost Thriambosnak, a háborús győzelmeiket követő felvonulásokat pedig thriambosnak, diadalmenetnek. Ezeket sem Ptolemaios, Lagós fia, sem Aristobulos, Aristobulos fia nem jegyezte fel, sem valamely más történetíró, akit megfelelőnek tarthatnánk, hogy ezeket az eseményeket igazolja. Én megelégedtem azzal, hogy mint nem hiteles (szóbeszédet) feljegyezzem. (3) A következőket azonban már Aristobulost követve beszélem el. Alexandros hálaadó áldozatot mutatott be Karmaniában egyrészt indiai győzelme, másrészt seregének Gedrosiából való megmenekülése miatt, majd zenés és atlétikai versenyt rendezett.”

³⁵⁶ A karmaniai *kómos* történetét általában Kleitarchoshoz kötik a kutatók; lásd erről: Hutzel (1974) 117.

³⁵⁷ Vö. Curt. 9, 10, 24–29 Plu. Alex. 67, 1–8. Lásd még Diodóros rövid beszámolóját: 17, 106, 1.

³⁵⁸ Arrhianoshoz hasonlóan a történészek többsége sem tartja hitelesnek a karmaniai beszámolót. Feltehetően az atlétikai és zenei versenyek leírásából kerekedett ki a dionysosi menet története. Lásd erről: Hamilton (1969) 185; Hutzel (1974) 117–118.

³⁵⁹ Bosworth (1980) 187.

Azonban Bosworth elmélete is gyenge lábakon áll. A két beszámoló ugyanis korántsem állítható párhuzamba, jóllehet a karmaniai *kómos* leírása bizonyos szempontból, az ausztrál kutató szavait idézve, valóban mintaesetnek tekinthető. Mintaeset a tekintetben, hogy Arrhianos ehelyütt szigorúan követi az előszóban megfogalmazott metodológiai elveit, és csupán mint szóbeszédet közli a *bacchanaliáról* szóló tudósításokat. Hogy ez az epizód, noha nem hitelt érdemlő, mégis bekerült az elbeszélésbe, két okkal magyarázható: a szerző egyrészt felkészültségét igazolandó tudatni kívánta olvasóival, hogy jól ismeri a hagyományt, másrészt alkalmat kínált arra, hogy a hallgatásból vett érveléssel és Aristobulos leírásának felemlítésével megcáfoljon bizonyos mendemondákat, amelyek árnyékot vetettek Alexandrosra.³⁶⁰ A legszembetűnőbb különbség ugyanis a gordioni és a karmaniai események leírásában a makedón királyról festett eltérő ábrázolásban rejtezik. A karmaniai események kapcsán a másodlagos források olyan történetet beszélnek el, mely Alexandrost kedvezőtlen fényben tünteti föl: az utazókocsin Társaival heverésző király nem egy második Achilleust, hanem egy keleti despotát juttat eszünkbe (vö. 6, 28, 1).³⁶¹ Noha Arrhianos igazságszeretete miatt olykor kénytelen bírálni Alexandrost,³⁶²

³⁶⁰ A másodlagos források ilyenén való felhasználását lásd fentebb.

³⁶¹ A karmaniai *bacchanalia* történetének eredeti célja valószínűleg Alexandros dicsőítése lehetett, nem pedig hogy rossz hírért költse. Kleitarchos, ha ő felelős a történet kitalálásáért, Alexandrost heroikus színben akarta feltüntetni, nem pedig iszákosságát, keleti fényűzését kívánta hangsúlyozni; lásd erről: Hutzler (1974) 118. Curtius Rufus néhány elejtett mondata is arra utal, hogy a korabeli és a későbbi történetírók tollán a karmaniai események Alexandros heroikus vonásait voltak hivatottak ecsetelni: „*Sed fortuna, quae rebus famam pretiumque constituit, hoc quoque militiae probrum vertit in gloriam. Et praesens aetas et posteritas deinde mirata est per gentes nondum satis domitas incessisse temulentos barbaris, quod temeritas erat, fiduciam esse credentibus*” – „De a szerencse, mely előre megszabja mindennek a dicsőséget és értékét, még ezt a katonabeecsületen esett szégyenfoltot is diadalra változtatta. A kortársak is csodálták, az utókor is csodálja, hogy a makedónok részegen vonultak végig a még nem kezes néptörzsek között, s hogy a barbárok önbizalomnak vélték vakmerőségüket.” (9, 10, 28; ford.: Kárpáthy Csilla) Mindazonáltal, ahogy Curtius Rufus számára, úgy a sztoikus iskolázottságú Arrhianos számára is elfogadhatatlan volt az ilyen cselekedet. Hogy Arrhianos a dionysosi menet leírásából a király elpuhult, elkeletiesedett vonásait olvasta ki, azt igazolja a szóhasználat is: „...προυκειται δὲ αὐτῇ σιῶτα καὶ ὅσα ἄλλα ἐς τρυφὴν παρὰ τὰς ὁδοὺς συγκεκομισμένα πρὸς τῶν Καρμανίων,...”. Arrhianos nemkülönben szkeptikus a nysiai *bacchanaliával* szemben: „οἱ δὲ καὶ τὰδε ἀνέγραψαν, εἰ δὴ τῷ πιστὰ καὶ ταῦτα, πολλοὺς τῶν ἀμφ’ αὐτὸν τῶν οὐκ ἡμελημένων Μακεδόνων τῷ τε κισσῷ στεφανωσαμένους καὶ ὑπὸ τῇ κατακλήσει τοῦ θεοῦ κατασχεθῆναι τε πρὸς τοῦ Διονύσου καὶ ἀνεύασαι τὸν θεὸν καὶ βακχεῦσαι.” – „Egyesek azt is feljegyezték – már ha van, aki hisz ebben –, hogy sokan a vele lévő makedónok közül, miután megkoronázták magukat borostyánnal, és segítségül hívták az istent, Dionysos hatalmába kerültek, ujjongva ünnepelték őt, és bacchosi örvengésben tomboltak.” (5, 2, 7)

³⁶² „τὰ δὲ ἔργα ἐκεῖνα ἐκάκισα ἀληθείας τε ἔνεκα τῆς ἐμῆς.” – „Azokat a tetteit pedig igazság-

mégis alapvetően pozitív képet igyekszik rajzolni hőséről. Nem csoda tehát, hogy az apológiára hajlamos nikomédiai történetíró az eltérő beszámolók közül a hálaadó áldozatról, atlétikai és zenés versenyekről tudósító, visszafogott aristobulosi leírást ítélte szavahihetőnek. A gordioni történet esetében azonban Aristobulos leírásával szemben nem egy a királyt negatív színben feltüntető elbeszélés állt, hanem egy drámai, Alexandros *leleményességét* hangsúlyozó leírás.³⁶³ A kardját előrántó király és a csomó elvágása után tett frapáns megjegyzés (τὸν δεσμὸν καὶ λελύσθαι ἔφη) jól illeszkedett Arrhianos Alexandrosról rajzolt portréjába.³⁶⁴ Arrhianos bizonytalanságát nem az okozta, hogy Ptolemaios Alexandrosa Aristobuloséval ellentétben karddal oldotta meg a gordioni csomót,³⁶⁵ hanem sokkal inkább az, hogy a másodlagos források

éreztem miatt bírálтам...” – írja az Anabasiszt lezáró Alexandros-jellemrajzban (7, 30, 3).

³⁶³ Az Aristobulos beszámolóját történetileg hitelesnek ítélő Tarn szerint a (Kallisthenéstől származó ?) *logos* csalóként ábrázolja Alexandrost; lásd: Tarn (1948) 264. Tarn azonban amellett, hogy nem kevésbé elfoglalt Alexandrosszal szemben, mint ókori elődei (lásd erről: Ernst Badian: *Some Recent Interpretations of Alexander*. In: E. Badian [ed.]: *Alexandre Le Grand. Image et Réalité. Vendœuvres–Genève* 1976. 279–303; különösen: 287–288.), véleményem szerint teljesen félreértelmezi a történet mondanivalóját, ugyanis nem a korabeli olvasóból próbál kiindulni, hanem a saját erkölcsileg feddhetetlen Alexandros-képéből. Néhány kutató, noha érveléssel nem szolgál, azt feltételezi, hogy Aristobulos története azért tér el a többi történetíró beszámolójától, mert a kassandreiai históriás így akarta kozmetikázni Alexandros a jóslatot kijátszó tettét; lásd: Franz Wengert: *Die Alexander Geschichte des Aristobul von Kassandrea*. Würzburg. 1914. 79–80; R. Schubert: *Beiträge zur Kritik der Alexanderhistoriker*. Leipzig 1922. 109; e két munkához nem értem hozzá, így itt csak Pearson közlésére hagyatkozom; lásd: Pearson (1960) 157, 45. jegy.. Hamilton azonban joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy Aristobulos történetében Alexandros szintén „csal”: *„But in Aristobulus’ version too Alexander cheats, admittedly a little less blatantly [...]”*; lásd: Hamilton (1969) 47. Bosworth továbbá kifejti, hogy a történet nem azt hangsúlyozza, hogy Alexandros csalt, hanem sokkal inkább azt, hogy hogyan talált kibúvóra kihasználva a λύειν ige tág értelmezési lehetőségét; lásd: Bosworth (1980) 187. Az ókori olvasó számára, aki jól tudta, hogy Alexandros beváltotta a jóslatot, hiszen Ázsia ura lett, a két történet (Aristobulosé is) sokkal inkább a király leleményességét és rátermettségét igazolta, nem pedig csalását – ahogy Droysen fogalmaz a *logos*hoz fűzött megjegyzésében: *„Zuverlässig wird das ganze Heer das Zerhauen mit dem Schwerte lieber geglaubt und nacherzählt haben; wie bei Ei des Columbus ist nicht das Resultat, sondern die Neuheit der Lösung ein Zeugnis des Genies.”* Droysent C. Sintenis idézi; lásd: C. Sintenis: *Arrians Anabasis*. Leipzig 1849. 74.

³⁶⁴ Arrhianos más alkalommal is szívesen felemlíti vagy idézi, másodlagos forrásai nyomán, Alexandros rövid megjegyzéseit, melyek a király szellemességéről (humoráról?) tanúskodnak. Lásd például Parmenión a Dareios békeajánlatát támogató tanácsára adott nevezetes válaszát (2, 25, 2), vagy a gaugamelai csata előtt Parmenión javaslatára tett epés megjegyzését (3, 10, 1–2).

³⁶⁵ Hogy Arrhianos Ptolemaios művében nem talált a vitatott epizódra vonatkozó adatot – ami nyilvánvalóan még inkább arra ösztönözte, hogy másodlagos forrásoknak hitelességét latolgassa –, az a rövid kommentár szóhasználatából is kiderül: az οὐκ ἔχω ὑπορίσασθαι kifejezés alighanem arra utal, hogy Ptolemaios nem szolgált olyan adattal, amellyel egyik vagy másik történetet alá lehetett volna támasztani. Mindazonáltal Bosworth kételyei nem teljesen alaptalanok.

által kínált történet egy olyan Alexandrost festett le, aki Arrhianos a makedón királyról alkotott képébe tökéletesen belesimult.

A két változat, noha látszólag eltérnek, valójában ugyanazt a képet közvetíti és erősíti meg az olvasóban. A leírás tehát ismét azt a hérodotosi elbeszélőtechnikát látszik tükrözni, melyet fentebb a siwai zarándoklat, a Kleitos-gyilkosság és a hódítási tervek elbeszélésénél tapasztalhattunk. A formai hasonlóságokon túl a hérodotosi imitációt igazolja talán az is, hogy e rövid szakaszban nyelvi párhuzamokat is felfedezhetünk a két történetíró között: az előljárószó tartalmát pontosító határozószó és az igekötős ige után vetett, az igekötőt ismétlő előljárószó hérodotosi ízt ad a szövegnek: előbbire példa a διὰ τοῦ ῥυμοῦ διαμπάζ, utóbbira az ἐξελκύσαι ἔξω τοῦ ῥυμοῦ.³⁶⁶

A hérodotosi párhuzamokon túl a gordioni események leírásából – különösképp ha összevetjük a karmaniai események tolmácsolásával – egy fontos, Arrhianosra, mint látni fogjuk, igen jellemző vonás sejlik fel: a nikomédiai történetíró, amennyiben másodlagos forrásai olyan történetet kínáltak számára, amely, bár eltért Aristobulos vagy Ptolemaios beszámolójától, a makedón királyt kedvező fényben mutatta be, akkor azt nemcsak hogy elbeszélésre érdemesnek tartotta, de fő forrásaival is egyenértékűnek tekintette.

(3.2.) A tarsosi fürdőzés

Nem sokkal a gordioni események leírása után Arrhianos ismét arról tudósít, hogy Aristobulos beszámolója eltér a másodlagos források leírásától. Az *Anabasis* második könyvében azt olvashatjuk, hogy Alexandros, miután átlépte Kilikia kapuit, erőltetett menetben Tarsos felé vette útját, mert az a hír járta, hogy Arsamés, a perzsa helytartó el akarja pusztítani a várost, mielőtt elhagyja azt (2, 4, 3–6). A makedón király gyorsaságának köszönhetően a város

Valószínűtlen ugyanis, hogy Ptolemaios egy ilyen jelentős eseményről egyáltalán nem tett említést visszaemlékezésében. A felmerülő kérdésekre – véleményem szerint – Brunt kínálja a legfogadhatóbb választ: „*Ptolemy evidently did not confirm Aristobulos, hence Arrian's hesitation. Yet Arrian is confident about the impression made on Alexander and his suite, and about the subsequent omen and sacrifice; on these matters Ptolemy must have agreed with Aristobulos, and he cannot then have ignored the incident, but just failed to say how* [a szerző kiemelése] *Alexander loosed the knot;*” Brunt (1976) 130–131. Bosworth először maga is hasonló következtetésre jutott, csak később gondolta tovább (és megítélésem szerint túl) eredeti feltevését; vö. Bosworth (1980) 185, 187.

³⁶⁶ Ilyesfajta pleonazmusokat Hérodotosnál is szép számmal találhatunk. Néhány példa: ἔθειον ἔσω ἐς τὸ τεῖχος (4, 201, 20), ἔσω ἐς τὸν Εὐξεινον Πόντον (6, 33, 9) ἔσω ἐς τὴν Ἑλλάδα. (8, 4, 6), illetve ἐξήγαγε ἔξω τοῦ ἄστεος (5, 92 11); ἐξεληλύθεσαν ἔξω Σπάρτης (9, 11, 2). Lásd még: Grundmann (1885) 200.

épségben maradt, de Alexandrost nem sokkal érkezése után súlyos betegség döntötte le lábáról. A betegség okairól Arrhianos a következőket írja:

„(7) Ἀλέξανδρος δέ, ὥς μὲν Ἀριστοβούλῳ λέλεκται, ὑπὸ καμάτου ἐνόσησεν, οἱ δὲ ἐς τὸν Κύδνον [τὸν] ποταμὸν λέγουσι ῥίψαντα νήξασθαι, ἐπιθυμήσαντα τοῦ ὕδατος, ἰδρῶντα καὶ καύματι ἐχόμενον. ὁ δὲ Κύδνος ῥέει διὰ μέσης τῆς πόλεως· οἷα δὲ ἐκ τοῦ Ταύρου ὄρους τῶν πηγῶν οἱ ἀνισχουσῶν καὶ διὰ χώρου καθαροῦ ῥέων, ψυχρὸς τέ ἐστι καὶ τὸ ὕδωρ καθαρὸς· (8) σπασμῷ τε οὖν ἔχεσθαι Ἀλέξανδρον καὶ θερμαῖς ἰσχυραῖς καὶ ἀγρυπνίᾳ ξυνεχεῖ.”³⁶⁷ (2, 4, 7–8)

Arrhianos ez esetben nem fűz megjegyzést az eltéréshez,³⁶⁸ hanem a Kydnos folyó és a betegség tüneteinek rövid leírása után Alexandros felépülésének történetét adja elő. A történet szerint már minden orvos lemondott a királyról, kivéve a hadseregben is nagy tiszteletnek örvendő akarnaniai Philipposzt, aki gyógyszerrel akarta kezelni Alexandrost, amit ő elfogadott. Miközben azonban Philippos a gyógyítalt keverte, Alexandros egy figyelmeztető levelet kapott Parmenióntól, melyben az állt, hogy legyen elővigyázatos, mert az akarnaniai orvost Dareios lefizette, hogy megmérgezze őt. Alexandros a vészajtósló levelet a kezében tartva vette át Philipposztól a gyógyszert tartalmazó kupát, majd átadta az írást Philipposnak, hogy olvassa el. Mialatt Philippos a levelet olvasta, Alexandros kiitta a *kylixet*. Az akarnaniai orvos a vádak ellenére nem rémült meg, hanem arra kérte a királyt, hogy

³⁶⁷ „(7) Alexandrost viszont betegség vette le lábáról, amit Aristobulos szerint kimerültség okozott. Mások azonban azt mondják, hogy mivel a hőségtől leizzadt s fürödni vágyott, a Kydnos folyóba ugrott, hogy ússzon egyet. A Kydnos a város közepén folyik át; mivel forrásai a Taurus hegyeiből erednek és érintetlen tájakon folyik keresztül, ezért vize hideg és tiszta. (8) Alexandrost görcs fogta el, magas láz és álmatlanság gyötörte.”

³⁶⁸ Arrhianos forráshivatkozása Aristobulosra (ὥς μὲν Ἀριστοβούλῳ λέλεκται), ahogy Carl Fries fogalmaz, különösen cseng (*Stilistisch seltsam klingend*); vö. Carl Fries: Zu Arrians Anabasis Alexandri. *Philologische Wochenschrift* 58 (1938) 591. A tarsosi fürdőzés valószínűleg a vulgata-hagyományon (Kleitarchos?) nyugszik; lásd: Jacoby (1926) 511. Plutarchos szintén beszámol a két változatról: „Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐθαύρησε καταγνοῦς δειλίαν Ἀλεξάνδρου, πολὺν χρόνον ἐν Κιλικίᾳ διατρίψαντος. ἦν δ' ἡ διατριβὴ διὰ νόσον, ἦν οἱ μὲν ἐκ κόπων, οἱ δ' ἐν τῷ τοῦ Κύδνου ῥεύματι λουσαμένῳ <καὶ> καταπαγέντι προσπεσεῖν λέγουσι.” – „A gondolat, hogy Alexandros gyánaságból tölt el olyan sok időt Kilikában, még inkább felbátorította (ti. Dareioszt). A veszteglést azonban betegség okozta, amelyet némelyek kimerültségnek, mások viszont annak tulajdonítottak, hogy megfürödve a Kydnos folyóban hidegrázás fogta el.” (Alex. 19, 1) Az első változat a többes számú alak ellenére valószínűleg Aristobulostól származik; lásd erről: J. E. Powell: The Sources of Plutarch's Alexander. *JHS* 59 (1939) 229–240; különösen: 233; követi őt Rabe; lásd: Rabe (1964) 62.

továbbra is kövesse az utasításait. A gyógyszer hatott, Alexandros felépült. (2, 4, 8–11)³⁶⁹

A történetről Ptolemaios biztosan nem ejtett szót.³⁷⁰ A kérdés az, hogy vajon Aristobulos beszámolt-e róla, vagy csak a király betegségéről tett említést. A válasz a kérdésre azért fontos, mert megmagyarázza egyúttal azt is, hogy Arrhianos ez esetben miért nem foglal állást a két eltérő történet között. A kutatók a kérdést többnyire megkerülik, és általában Pearson nyomán csak annyit fűznek Aristobulos megjegyzéséhez, hogy a kassandreiai történetíró valószínűleg azért hivatkozott a király kimerültségére, mert így akarta palástolni Alexandros felelőtlen és ostoba tettét, amit a jéghideg vízben vett fürdő jelentett.³⁷¹ Rabe kivétel. A német kutatónő Plutarchos, Arrhianos, Curtius Rufus és Diodóros beszámolóinak összehasonlító elemzésén keresztül arra a következtetésre jutott, hogy Arrhianos valószínűleg Aristobulos leírását követve fogalmazta meg Alexandros felépülésének fordulatos történetét. Rabe feltételezését két érvre alapozza: (1) A Plutarchosnál és Curtius Rufusnál található egyezések arra utalnak, hogy Plutarchos alighanem Kleitarchostól merített, mivel azonban a chairóneiai történetíró és Arrhianos beszámolóinak számos ponton eltérnek egymástól, utóbbinak minden bizonnyal nem Kleitarchos volt a forrása, hanem Aristobulos.³⁷² (2) A Kydnos folyó leírása szintén valószínűleg Aristobulostól származik, hiszen a kleitarchosi leírás őrző Curtius Rufus a folyó vizének hideg hőmérsékletét nem a Taurosból eredő s a Kydnost tápláló hegyi patakokkal magyarázza, hanem a partot kísérő lombos fák árnyékával.³⁷³ „*Itaque incorruptus idemque frigidissimus, quippe multa riparum amoenitate inumbratus, ubique fontibus suis similis in mare evadit.*”³⁷⁴ (Curt. 3, 4, 9)

³⁶⁹ A történetről számos forrás beszámol; lásd: D. S. 17, 31, 4–6; Plu. *Alex.* 19; Iust. 11, 8, 3–9. Az egyes beszámolók részletes és alapos összehasonlító elemzését lásd: Atkinson (1980) 163–169.

³⁷⁰ Bosworth a οἱ δὲ λέγουσι kifejezés mögött – mint a gordioni beszámolónál – Ptolemaioszt is sejteni véli; lásd: Bosworth (1980) *ad loc.* Álláspontja azonban nem tartható. Arrhianos ugyanis minden bizonnyal megnevezte volna Ptolemaioszt, ahogy ezt Aristobulos esetében is tette, amikor a kassandreiai történetíró elbeszélése megegyezett a többi történetíróéval, de ellentmondott Ptolemaios leírásának; vö. 3, 3, 5–6.

³⁷¹ Pearson (1960) 157; Bosworth (1980) 190–191.

³⁷² Rabe (1964) 65–70.

³⁷³ Rabe (1964) 64.

³⁷⁴ „Ezért kristálytisza és jéghideg marad, tükrét festői szépségű partvidék árnyékolja be végig, és éppoly áttetszően ömlik a tengerbe, ahogy forrásából előtört.” (Kárpáty Csilla fordítása)

Francesco Sisti az *Anabasis* olasz fordításához írt kommentárjában azonban felvetette, hogy Diodóros rövid beszámolója Alexandros betegségről (vö. D. S. 17, 31, 4–6) Aristobulostól származhat. A szicíliai történetíró ugyanis – hasonlóan Aristobuloshoz – nem tesz említést a jeges fürdőről, csak a betegség tényét közli röviden: „μετ’ ὀλίγον δὲ εἰς ἀρρωστίαν βαρυτέραν ἐμπεσὼν καὶ χαλεπῷ πάθει συνεχόμενος συνεκάλεσε τοὺς ἰατρούς.”³⁷⁵ (17, 31, 4) A folytatásban Diodóros nem ejt szót a kompromittáló levélről sem. Csupán arról számol be, hogy miután Alexandros összehívta orvosait, egyedül az akarnaniai Philippos merete vállalni a gyógyítást, és a rövid, igaz, kockázatos terápia után felépülést ígért. Alexandros elfogadta orvosa ajánlatát, remélve, hogy gyors gyógyulása után ismét visszatérhet a harcmezőre. „*Era questa la versione di Aristobulo?*” – teszi fel a kérdést Sisti, majd választ is ad rá: „*Sembra probabile, dato che è l’ unica versione di che si oppone alla «vulgata» e da Plutarco e Arriano sappiamo che la «vulgata» si opponeva alla versione di Aristobulo.*”³⁷⁶

Hogy a két hipotézis közül melyik áll közelebb a valósághoz, forrásaink szűkszávasága miatt nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Elképzelhető, hogy a folyó leírását – ahogy azt Rabe feltételezi – Arrhianos Aristobulostól emelte át, de ez még nem bizonyítja, hogy a király és orvosa között lezajlott események leírása is tőle származik. Ahogy Plutarchos és Curtius Rufus valószínűsíthető közös forrása sem bizonyíték arra, hogy Arrhianos Aristobulosból merített: a nikomédia-i történetíró Aristobuloson kívül számos más forrásban is ráakadhatott a színpadra illő jelenetre.

Ha viszont Sisti elméletét fogadjuk el, akkor fel kell tételeznünk, hogy Diodóros olvasta Aristobulost (vagy egy olyan forrást, amely Aristobulos visszaemlékezéseit dolgozta fel). A szicíliai történetíró forrásairól azonban csak nagyon keveset tudunk. A 17. könyvben Diodóros egy alkalommal sem nevezi meg forrását vagy forrásait, és csak elszórtan él olyan bevett fordulatokkal, mint a κατὰ τινα λόγον (4, 8), vagy az ἔνιοι γεγράφασι (65, 5; 73, 4), vagy a λέγεται (85, 2), vagy az ἔφασαν (92, 1) vagy éppen a φασί (110, 7; 115, 5; 118, 1). Wallace a 17. könyv angol fordításához írott bevezetésében a fellelhető párhuzamos helyek segítségével megkísérelte összegyűjteni Diodóros lehetséges forrásait. Vizsgálódását e szavakkal zárja: „*Lacking any extensive text of any of the primary historians, and in some uncertainty as to the scope and manner and even the date of many of them, it is impossible*

³⁷⁵ „Nem sokkal később súlyos betegségbe esett, és szörnyű fájdalomtól gyötörve egybehívta orvosait.”

³⁷⁶ Sisti (2001) 402.

*for us to prove or to disprove that Diodorus used, for example, Aristobulos or Cleitarchus.*³⁷⁷

Ügydöntő érvel a Wallace által említett okok miatt nehéz volna szolgálni, de egy fontos szempontra talán érdemes felhívni a figyelmet, amely Sisti elmélete felé billentheti a mérleg nyelvét. Arrhianos a Philippos és Alexandros között lezajló eseménysort következetesen függő beszédben beszéli el, ami arra utalhat, hogy a történetet másodlagos forrásaiból merítette.³⁷⁸ Ha Arrhianos talált volna Aristobulos munkájában adatokat az Alexandros és Philippos között lejátszódott drámai jelenetre vonatkozóan, akkor minden bizonnyal határozott igealakokat használ, ahogy ezt a legtöbb esetben máshol is teszi művében, amikor Aristobulos vagy Ptolemaios leírását követi.³⁷⁹ Hogy a rövid kitérő után Arrhianos ismét visszatér fő forrásának vagy forrásainak elbeszéléséhez, azt az ötödik *caput* első mondatának határozott igealakja jelzi.³⁸⁰

Elképzelhető – de nem bizonyítható –, hogy Arrhianos Aristobulosnál valóban csak a Diodórosnál olvasható lecsupaszított történetet olvasta, amelyre később rakódtak rá a drámai elemek. A Parmeniön levelével felcicomázott hagyomány azonban olyan történetet kínált Arrhianos számára, amely felfedte a makedón király jellemének egy fontos, az elbeszélésben másutt is fel-felbukkanó jellemvonását: barátai iránt érzett feltétlen bizalmát.³⁸¹

³⁷⁷ Bredford Wallace (Trad.) Diodorus of Sicily: The Library of History. Books XVI.66 –XVII. London 1963. 11.

³⁷⁸ Erre már Powel is utalt Plutarchos-tanulmányában; lásd: Powel (1939) 233; követi őt: Atkinson (1980) 167.

³⁷⁹ Hammond szerint Arrhianos végig következetesen jelzi olvasóinak az igealak-használattal, hogy éppen melyik forráscsoportot követi: a határozott igealak Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra utal, míg a főnévi igenes szerkezetek a másodlagos forrásokat rejtik; lásd: Hammond (1993) 190-191. Ennek ellenére – önmagának ellentmondva – Hammond azt feltételezi, hogy Aristobulos is beszámolt Alexandros és Philippos esetéről; érvekkel azonban nem szolgál; lásd: Hammond (1993) 224.

³⁸⁰ "Εκ δὲ τούτου Παρμενίωνα μὲν πέμπει ἐπὶ τὰς ἄλλας πόλεις,..." – „Ezt követően Parmeniónt küldi a másik kapukhoz...” (2, 5, 1)

³⁸¹ A történet tanulságát Arrhianos röviden össze is foglalja: „καὶ τὸν μὲν καθαρῶς τε καὶ ῥᾶσι αὐτῷ τὸ νόσημα, Φιλίππῳ δὲ ἐπιδειξαι, ὅτι πιστός ἐστιν αὐτῷ φίλος, καὶ τοῖς ἄλλοις δὲ τοῖς ἀμφ’ αὐτὸν, ὅτι αὐτοῖς τε τοῖς φίλοις βέβαιος εἰς τὸ ἀνύποπτον τυγχάνει ὦν καὶ πρὸς τὸ ἀποθανεῖν ἔρρωμένος.” – „A gyógyszer hatott, s a betegség hamar elmúlt. Philipposnak megmutatta, hogy hű barátja, a kíséretében lévőeknek pedig, hogy szilárdan kiáll barátai mellett, nem gyanakszik rájuk, és még a halál árnyékában is rendíthetetlen.” (2, 4, 11)

(3.3.) *Látogatás a perzsa asszonyoknál*

Néhány caputtal odébb ugyanez a motívum tűnik fel a Dareios fogságba esett nőrokonairól és Alexandros velük szemben tanúsított nemes viselkedéséről szóló elbeszélésben is, melyről Arrhianos szintén két változatot jegyez le. Ptolemaios és Aristobulos szerint az issosi ütközet után a Dareioszt félreértésből gyászoló perzsa nők sátrába Alexandros elküldte az egyik Társat, Leonnatost³⁸², hogy megnyugtassa Dareios anyját, feleségét és gyermekeit, hogy a nagykirály él, s hogy Alexandros uralkodókhöz illő bánásmódban fogja őket részesíteni (2, 12, 5). A másik változat (λόγος δὲ ἔχει)³⁸³ szerint azonban Alexandros később személyesen is látogatást tett Héphaistión társaságában Dareios asszonynépénél. A sátorba belépő látogatókat Dareios anyja illőn fogadta, de tévedésből nem a király, hanem Héphaistión előtt borult le, majd miután valaki kíséretéből figyelmeztette tévedésére, Alexandros megjegyezte, hogy nem követett el hibát, mert Héphaistión is Alexandros (2, 12, 6–7).

Ptolemaios és Aristobulos egybecsengő tudósítása áll itt (látszólag) szemben egy másik hagyománnyal. Jóllehet az előszóban Arrhianos azt írja, hogy amit Ptolemaios és Aristobulos egymással megegyezően jegyzett le, azt mint a teljes igazságot veszi fel művébe, az olvasónak most azzal kell szembesülnie, hogy a *Praefatió*ban még oly magabiztos történetíró e helyt nem tudja (vagy nem akarja) eldönteni, hogy a két történet közül valójában melyik esett meg. Alighanem Arrhianos maga is érezte az ellentmondást a módszertani előszóban ígért és az itt tanúsított eljárás között, s ezért is fűzte a második történethez e különös megjegyzést:

„καὶ ταῦτα ἐγὼ οὕτ’ ὡς ἀληθῆ οὔτε ὡς πάντῃ ἄπιστα ἀνέγραψα. ἀλλ’ εἴτε οὕτως ἐπράχθη, ἐπαινῶ Ἀλέξανδρον τῆς τε ἐς τὰς γυναῖκας κατοικτίσεως καὶ τῆς ἐς τὸν ἐταῖρον πίστεως καὶ τιμῆς· εἴτε πιθανὸς δοκεῖ τοῖς συγγράψασιν Ἀλέξανδρος ὡς καὶ ταῦτα ἂν πράξας καὶ εἰπὼν, καὶ ἐπὶ τῷδε ἐπαινῶ Ἀλέξανδρον.”³⁸⁴ (2, 12, 8)

³⁸² Heckel szerint nem Leonnatos, hanem Laomedón volt a követ; lásd: Waldemar Heckel: Leonnatus and the Captive Persian Queens: A Case of Mistaken Identity. SIFC 53 (1981) 271–274.

³⁸³ vö. D. S. 17, 37, 3–38, 7; Curt. 3, 12, 1–26; Iust. 11, 9, 12–16. Plutarchos csak Leonnatos látogatásáról számol be; vö. Plu. Alex. 21. Plutarchos leírásához lásd még: Hamilton (1969) 54. Alexandros és Héphaistión látogatásának történetét Jacoby Kleitarchosra vezeti vissza; lásd: Jacoby (1926a) 503. Követi őt Hammond; lásd: Hammond (1983) 19, 118. Bosworth Kallisthenész sejtí a hagyomány kiindulópontjának; lásd: Bosworth (1980) 220.

³⁸⁴ „Én ezeket nem mint helytállót és nem is mint teljesen valótlant jegyeztem fel. Ha így történt, dicsérem Alexandrost a nők iránt érzett részvétéért és a társa iránt tanúsított bizalmáért és meg-

Hogy Arrhianos e néhány sorban az *Anabasis* előszavában megfogalmazott módszertani elvekre reflektál, a szóhasználat bizonyítja: az οὐθ' ὡς ἀληθῆ kifejezés az előszóban Ptolemaios és Aristobulos által egybehangzóan lejegyzett történetekre vonatkozó ὡς πάντῃ ἀληθῆ fordulattal állítható párba, míg az οὐτε ὡς πάντῃ ἄπιστα szókapcsolat a szóbeszédre (λεγόμενα) vonatkozó οὐ πάντῃ ἄπιστα kifejezéssel áll párhuzamban.³⁸⁵ A kommentár második mondata egyszerre zavarba ejtő és elgondolkodtató. Arrhianos kifejti, hogy akár megtörtént Alexandros látogatása, akár nem, a makedón király dicséretet érdemel. A mondat első fele azt sugallja, hogy Arrhianos továbbra is fenntartja annak a lehetőségét, hogy a történet igaz, tehát Alexandros és Héphaistión valóban elment a perzsa asszonyokhoz. Felvetődik a kérdés, hogy miért fogalmaz ilyen óvatosan. Vajon azért, mert a két történet kizárja egymást? Másképp fogalmazva, ha Arrhianos ez utóbbi történetet kérdőjelek nélkül hitelesnek fogadná el, akkor az egyúttal azt is jelentené, hogy Ptolemaios és Aristobulos beszámolója nem hitelt érdemlő? A válasz: nem. A két történet ugyanis nem zárja ki egymást, és ezt a szövegben fellelhető nyomok tanúsága szerint Arrhianos is tudta. A történet elbeszéléséhez a nikomédiai történetíró a következőképp fog hozzá: „ἀλλὰ λέγουσί τινες τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραψάντων [...]”³⁸⁶ a forráshivatkozást Leonnatos követjárása követi (2, 12, 3–6), amit a következő mondattal zár: „ταῦτα μὲν Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος λέγουσι.”³⁸⁷ majd rögtön így folytatja: „λόγος δὲ ἔχει καὶ αὐτὸν Ἀλεξάνδρον τῇ ὑστεραίᾳ ἐλθεῖν εἴσω ξὺν Ἡφαιστίωνι μόνῳ τῶν ἐταίρων.”³⁸⁸ végül leírja Alexandros és Héphaistión látogatását a perzsa nők sátrában. Arrhianos az első alkalommal, amikor forrásaira utal, szándékoltnan ἀλλὰ λέγουσί τινες τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραψάντων kifejezést használja, világosan jelezve az olvasónak, hogy az alatt következő történet nem kizárólag Ptolemaiosnál és Aristobulosnál maradt fenn. Curtius Rufus és Diodóros beszámolói bizonyítják, hogy Leonnatos követjárását a vulgata-hagyomány is megőrizte. Mindkét szerző beszámol arról, hogy Alexandros, miután megtudta, hogy kik és miért rimámkodnak a szomszédos sátorban, először Leonnatoszt küldte a perzsa nőkhez, hogy kétségbeesésüket enyhítse, majd *másnap* Héphaistión társaságában maga is

becsüléséért, de akkor is dicséretet érdemel, ha csak a történetírók vélik úgy, hogy ezeket cselekedte és mondta.”

³⁸⁵ Vö. Hammond (1993) 225.

³⁸⁶ „Alexandros történetírói közül egyesek azonban azt állítják, ...”

³⁸⁷ „Ezeket állítja Ptolemaios és Aristobulos.”

³⁸⁸ „Egy történet szerint a következő napon maga Alexandros is elment látogatóba; a Társak közül csak Héphaistión tartott vele.”

ellátogatott hozzájuk.³⁸⁹ A vulgata-hagyományban tehát a két esemény egymást követi, ennél fogva nem olthatja ki egymást, hiszen nem egy időben zajlottak. Arrhianos dilemmáját sem az egyidejűség okozza, hiszen az *Anabasis* szövegéből is kiderül, hogy Arrhianos tudta (tudnia kellett), a két esemény egymás után játszódott le: Leonnatos látogatása még azon az éjszakán történt, mikor Alexandros visszatért Dareios üldözéséből (τῆς νυκτὸς αὐτῆς, ἣ ἀπὸ τῆς διώξεως τῆς Δαρείου ἐπανῆκεν), míg a király másnap ment el (τῇ ὕστεραίᾳ ἔλθεῖν) a perzsa asszonyok sátrába. De akkor miért bizonytalanodik a nikomédiai történetíró? Valószínűleg azért, mert ennek a második látogatásnak nem találta nyomát sem Aristobulosnál, sem Ptolemaiosnál. Érdemes itt felidéznünk a fentebb már tárgyalt karmaniai beszámolót, mivel Arrhianos hasonló problémával szembesül, csak éppen másképp oldja meg. Alexandros és hadseregének *kómos*áról szóló tudósítások alapvetően nem mondanak ellent Aristobulos beszámolójának, hiszen a két esemény ez esetben sem zárja ki egymást: az atlétikai és zenés versenyek rendezése mellett a makedón király végigvonulhatott Karmania területén Dionysost mímelve. A nikomédiai történetíró azonban hiteltelen szóbeszédnek minősíti a történetet, mivel Ptolemaios, Aristobulos és más, általa szavahihetőnek ítélt szerző nem tesz róla említést. Arrhianos tehát a hallgatásból vett érv alapján egyértelműen állást foglal, és elutasítja a másik történeti hagyományt. Itt a második könyvben Alexandros látogatása esetében azonban, úgy látszik, az *argumentum ex silentio*, amely sok esetben ügyszóként érvnek bizonyul,³⁹⁰ nem elég ahhoz, hogy kirekessze a másodlagos forrásokban talált leírást. A kérdés az, hogy miért? Nyilván, mert hasonlóan a gordioni csomó és a tarsosi gyulladás történetéhez ismét egy olyan beszámolóról volt szó, amely a király pozitív jellemvonásait, önmérsékletét és barátai iránt érzett tiszteletét emelte ki. Míg a hallgatásból vett érv a királyt tunya, borissza uralkodónak ábrázoló történet elutasításánál döntőnek bizonyult, itt csupán némi bizonytalanságra adott okot.

Arrhianos azonban még ennél is tovább megy: a második tagmondatban már azzal a lehetőséggel számol, hogy az eset valójában meg sem történt, csupán a történetírók (τοῖς συγγραψαῖσιν) képzeletének (vagy hiszékenységének) szüleménye, de ez mellékes, hiszen ahogy Arrhianos szövegét értelmezve C. Sintenis is írja: „[...] *die blosse Voraussetzung der Möglichkeit solcher Handlungsweise charakteristisch ist und dem Alexander zur Ehre gereicht.*”³⁹¹ E szokatlan őszinteséggel megfogalmazott mellékmondat nem csupán Arrhianos hőse iránti

³⁸⁹ Vö. D. S. 17, 37, 3–38, 7; Curt. 3, 12, 6–17; Lásd még: Iust. 11, 19, 12–16.

³⁹⁰ Lásd: 7, 13, 2; 7, 15, 6.

³⁹¹ Sintenis (1849) 95; lásd még: Tonnet (1987) 654–655.

elfogultságáról tanúskodik, de a történetíró műhelyébe is bepillantást enged, amely sok tekintetben Hérodotosét idézi fel.

Arrhianos a második előszóban nem titkolt céljaként fogalmazza meg Alexandros tetteinek méltó megörökítését (vö. 1, 12, 1–5). A nikomédiai történetíró azonban nemcsak a makedón király haditetteinek sötlan katalógusát kívánta olvasói kezébe adni, hanem – mint azt a fent elősorolt történetek is igazolni látszanak – Alexandros karakterét, jellemét, s annak változásait is be akarta mutatni, hogy eleget tegyen a mű befejezésében megfogalmazott másik célkitűzésének: a tanító szándéknak.³⁹² A történeti művekben olvasható eseményleírások ugyanis csak részben szolgálják az ember okulását, ugyanilyen fontos az eseményeket alakító és elszenvadó történeti személy jellemének leírása, erényeinek és hibáinak ábrázolása, hiszen ezek kínálnak alkalmat a történetíró számára egyfelől, hogy morális fejtegetésekbe bocsátkozzék, másfelől, hogy követendő vagy kerülendő példát állítson olvasói elé. Arrhianos sem feledkezett meg a történetíró eme feladatáról. Alexandros jellemábrázolásánál nem kerülhette meg azokat az általa az előszóban szóbeszédnek (le)minősített történeteket, anekdotákat, melyek, noha vagy ellentmondtak, vagy fel sem tűntek a hadműveletek leírásában elvesző Ptolemaios és a földrajzi és botanikai kitérőket tevő Aristobulos elbeszéléseiben, nélkülözhetetlen adalékul szolgáltak a király portréjának megrajzolásához. Arrhianos – mint a fent idézett mondat is tanúsítja – tisztában volt azzal, hogy ezek az elbeszélések sok esetben nem szavahihetőek, de tudatában volt annak is, hogy ezek az anekdoták fontos igazságokat tárhatnak fel Alexandros jellemére, tetteinek mozgatórugóira vonatkozóan, még akkor is, ha a történetek valótlan eseményeket beszélnek el. Hasonló történetírói felfogással találkozhatunk Hérodotosnál. A halikarnassosi történetíró számtalan alkalommal jegyez fel olyan történetet, melynek hitelességét ugyan kétségbe vonja, mégis beszámol róla, mert lámpást ad egy-egy történeti személyiség jellemének megvilágításához.³⁹³ Az Arrhianos és Hérodotos közt fennálló párhuzam igazolásához itt csak egy hérodotosi példát emelek ki, amely nem csupán általános hasonlóságokra vet fényt, de szorosan kapcsolódik az alant részletesen tárgyalandó *Anabasis* szöveghelyhez is.

Xerxés a salamisi kudarcot követő visszavonulásáról Hérodotos két történetet őrzött meg. Az első történet szerint Xerxés a szárazföldön közelítette meg

³⁹² „τὰ δὲ ἔργα ἐκεῖνα ἐκάκισα ἀληθείας τε ἔνεκα τῆς ἐμῆς καὶ ἅμα ὠφελείας τῆς ἐς ἀνθρώπους· ἐφ’ ὅτῳ ὠρμήθην οὐδὲ αὐτὸς ἀνευ θεοῦ ἐς τήνδε τὴν συγγραφὴν.” – „Azokat a tetteit pedig igazságérettem miatt bíráltam, és azért, hogy az emberek okuljanak belőle. Ezért fogtam hozzá e történeti műhöz egy istenség segédelmével.” (7, 30, 3)

³⁹³ Ezekről lásd: Flory (1987) 49–80.

Abydost, ahol hajóra szállva átkelt a Helléspontoson Kis-Ázsiába. Hérodotos röviden tudósít a visszavonulás körülményeiről és a visszavonuló csapatok ellátásának nehézségeiről (vö. 8, 115–117). A visszavonulásról szóló második történetet Hérodotos az εἴτι δὲ καὶ ἄλλος ὁδε λόγος λεγόμενος fordulattal vezeti be előre jelezve olvasói számára, hogy a beszámoló hitelessége kétes (8, 118). Az első mondat után következetesen *infinitivusos* szerkezetben elbeszélte a történet szerint – melyet csupán két rövid, az elbeszélés élénkítését szolgáló egyenes beszédben közölt mondat tör meg – Xerxés nem a szárazföldön jutott el Abdérába, hanem Éiónnál hajóra szállva a tengeren próbált eljutni a Helléspontosig. Útközben azonban hajója tomboló viharba került. A pusztulással fenyegető hullámverésben Xerxés kétségbeesetten fordult a hajó kormányosához, hogy mitévők legyenek. A kormányos kurtán vázolta a helyzetet: túl sokan vannak a fedélzeten, ha nem tehermentesítik a hajót, mindannyian odavesznek. Xerxés a *kybernétés* helyzetjelentése után tüstént cselekedett: magasrangú alattvalóihoz fordult azzal a felkiáltással, hogy itt az alkalom, hogy tanúsítsák királyuk iránt érzett elkötelezettségüket. A perzsa nemesi fők tudták, mi a dolguk: a király előtt sorba leborulva (προσκυνέοντες) ugrottak a háborgó tengerbe, hogy életüket áldozva mentsék királyukat. A hajó végül épségben kikötött Abdéránál. Xerxés nem feledkezett meg a leleményes kormányosról, akinek életét köszönhette: aranykoszorúval jutalmazta, mert megmentette a hajót és a királyt, de egyúttal a fejét is vetette, mert tanácsa révén odaveszett a perzsa nemesség színe-virága. (8, 118)

Hérodotos a következő caput elején egyértelműen kijelenti, hogy nem ad hitelt a történetnek (8, 119), s álláspontja mellett érvel is: ha még ezt a tanácsot is kapta volna a nagykirály – vélekedik a halikarnassosi történetíró –, tízezer emberből egy sincs, aki elhinné, hogy Xerxés a perzsa nemesség legkiválóbbjait áldozta volna fel, ahelyett, hogy a föníciai evezősöket használta volna „ballaszt-nak”; végül érvelése zárataként Hérodotos megerősíti a caput elején közölt verdiktjét: „Ἄλλ’ ὁ μὲν, ὥς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, ὁδῶ χρεώμενος ἅμα τῷ ἄλλῳ στρατῷ ἀπενόσθησε ἐς τὴν Ἀσίην.”³⁹⁴ (8, 119)

Jóllehet Hérodotos többször, többféleképpen tudatosítja olvasójával, hogy az elbeszélte történet nem esett meg, mégis élénk színekkel festve beszéli el Xerxés és a pórus járt kormányos történetét. E látszólagos ellentmondásban – mint ahogy erre már a *Historia*iban felbukkanó anekdotákat vizsgálva Flory is felhívta a figyelmet³⁹⁵ – könnyen feloldható. A megkoszorúzott, de

³⁹⁴ „A valóság kétségtelenül az, hogy – mint már mondtam – a király a megmaradt seregével szárazföldi úton tért vissza Ázsiába.” (Muraközy Gyula fordítása)

³⁹⁵ Flory (1987) 49–79.

együttal a fejét is vesztő kapitány esete ugyanis, noha nem történt meg, olyan elemeket tartalmaz, melyek pontosan illeszkednek a Hérodotos által megrajzolt és igaznak vélt Xerxés-képbe. Ez a rövid „novella” mondhatni katalógusa azoknak a jellemvonásoknak, melyekkel Hérodotos elbeszélésében korábban már itt-ott felruházta a keleti despota szinonimájává emelt Xerxést: ismét szembe-sülhetünk gyávaságával, ostobaságával és szélsőséges, ellentmondásokkal teli személyiségével.³⁹⁶ De nemcsak Xerxés kis-portréját kapjuk, hanem részben a perzsákét is: a(z értelmetlenül) halálba készülő nemesek leborulása királyuk előtt a perzsa szolgálalkúság groteszk szimbóluma.³⁹⁷

Nem ok nélkül időztünk el ilyen hosszasan Hérodotosnál: ha összevetjük a jutalmat kapott kapitány *logosát* a fentebb elemzett *Anabasis*-szöveghelyekkel, akkor két egymáshoz igen közelálló történetírói felfogást fedezhetünk fel. Arrhianos, hasonlóan Hérodotoshoz, gyakran azért őrzött meg történetileg bizonytalan hitelű leírásokat, mert ezekben a *logosok*ban olyan Alexandros-ábrázolásokra lelt, amelyek szervesen illeszkedtek a saját – alighanem Ptolemaios és Aristobulos nyomán kialakított – Alexandros-portréjába. A makedón király nők iránt tanúsított önmérséklete, barátai iránt érzett tisztelete és nagylelkűsége, és a számos alkalommal és helyzetben megnyilvánuló leleményessége mind olyan témák, illetve jellemvonások, amelyeket Arrhianos következetesen végigvezet elbeszélésében.³⁹⁸

(3.4.) Hajózás az Eufráteszen

Xerxés visszavonulásának hérodotosi története azonban nemcsak általános historiográfiai tanulságokkal szolgál, hanem több szállal kötődik az *Anabasis* 7. könyvében elbeszél, Alexandros halálát előrevetítő eufráteszi hajózáshoz is. Arrhianos ezúttal három eltérő változatról számol be:

„(1) Λόγος δὲ λέγεται τοῖοςδε. (2) τῶν βασιλέων τῶν Ἀσσυρίων τοὺς τάφους ἐν ταῖς λίμναις τε εἶναι τοὺς πολλοὺς καὶ ἐν τοῖς ἔλεσι δεδομημένους. ὥς δὲ ἔπλει Ἀλέξανδρος κατὰ τὰ ἔλη, κυβερνᾶν γὰρ αὐτὸν λόγος τὴν τριήρη, πνεύματος μεγάλου ἐμπεσόντος αὐτῷ ἐς τὴν καυσίαν καὶ τὸ διάδημα αὐτῇ

³⁹⁶ Xerxés ábrázolásáról lásd: Henry R. Immerwahr: *Form and Thought in Herodotus*. Cleveland 1966. 176–183, ill. Flory (1987) 58–60.

³⁹⁷ „The anecdote illustrates the despot's cowardice and caprice, and the ludicrous loyalty of his subjects;” Reginald W. Macan: *Herodotus. Text and Commentaries*. Books VII, VIII and IX. Vol. I – Part II. London 1908. 546.

³⁹⁸ A nők iránti tiszteletéről lásd még: 4, 19, 4–20, 3; Alexandros jellemrajzában Arrhianos külön kiemeli a király leleményességét és barátaival szemben tanúsított nagylelkűségét; lásd: 7, 28, 2–3.

συνεχόμενον, τὴν μὲν δὴ οἷα βαρυτέραν πεσεῖν ἐς τὸ ὕδωρ, τὸ διάδημα δὲ ἀπενεχθὲν πρὸς τῆς πνοῆς σχεθῆναι ἐν καλάμῳ· τὸν κάλαμον δὲ τῶν ἐπιπεφυκόντων εἶναι τάφῳ τινὶ τῶν πάλαι βασιλέων. (3) τοῦτο τε οὖν αὐτὸ πρὸ τῶν μελλόντων σημῆναι καὶ ὅτι τῶν τις ναυτῶν ἐκνηξάμενος ὡς ἐπὶ τὸ διάδημα ἀφελὼν τοῦ καλάμου αὐτὸ μετὰ χειρὸς μὲν οὐκ ἦνεγκεν, ὅτι νηχομένου ἂν αὐτοῦ ἐβρέχετο, περιθίς δὲ τῇ κεφαλῇ τῇ αὐτοῦ οὕτω διήνεγκε. (4) καὶ οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἀναγραφάντων τὰ Ἀλεξάνδρου λέγουσιν ὅτι τάλαντον μὲν ἔδωρήσατο αὐτῷ Ἀλέξανδρος τῆς προθυμίας ἕνεκα, ἀποτεμεῖν δὲ ἐκέλευσε τὴν κεφαλὴν, τῶν μάντεων ταύτῃ ἐξηγησαμένων, μὴ περιδεῖν σῶαν ἐκείνην τὴν κεφαλὴν ἥτις τὸ διάδημα ἐφόρησε τὸ βασιλεῖον· Ἀριστόβουλος δὲ τάλαντον μὲν ὅτι ἔλαβε λέγει αὐτόν, ἀλλὰ πληγὰς λαβεῖν τῆς περιθέσεως ἕνεκα τοῦ διαδήματος. (5) Ἀριστόβουλος μὲν δὴ τῶν τινα Φοινίκων τῶν ναυτῶν λέγει ὅτι τὸ διάδημα τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἐκόμισεν, εἰσὶ δὲ οἱ Σέλευκον λέγουσιν. καὶ τοῦτο τῷ τε Ἀλεξάνδρῳ σημῆναι τὴν τελευτὴν καὶ τῷ Σελεύκῳ τὴν βασιλείαν τὴν μεγάλην. Σέλευκον γὰρ μέγιστον τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον διαδεξαμένων τὴν ἀρχὴν βασιλεία γενέσθαι τὴν τε γνῶμην βασιλικώτατον καὶ πλείστης γῆς ἐπάρξαι μετὰ γε αὐτόν Ἀλέξανδρον οὐ μοι δοκεῖ ἰέναι ἐς ἀμφίλογον.”³⁹⁹(7, 22, 1–5)

Már az első olvasás alkalmával feltűnhetik a hérodotosi és az arrhianosi elbeszélést összefűző motívum: a királynak jó szolgálatot tevő alattvaló ellentmondásos jutalma. Az aranykoszorút és hozzá fővesztést nyert kormányos története Hérodotosnál, mint láttuk, a szeszélyes és önkényes keleti despota miniatűrje volt. Jóllehet nem tudjuk kitől vagy kiktől származik a szerencsétlenül járt matróz története, minden bizonnyal hérodotosi ihletésű, s talán mondanivalója

³⁹⁹ „(1) A következő történetet meséli. (2) A legtöbb asszír király sírja a tavakban és a mocsarakban épült. Amikor Alexandros a mocsárvidéken hajózott keresztül, és a háromevezősoros hajót – a történet szerint – ő maga kormányozta, egy nagy fuvallat lefújta fejéről a kausiát és a hozzá erősített diadémot; a kausia, minthogy nehezebb volt, a vízbe esett, a diadémot viszont fölkapta a szél, és végül egy nádszálon akadt fenn, amely a régi királyok sírján nőtt nádasban állt. (3) Ez az eset mintegy előre jelezte a jövőbeli eseményeket, ahogy az is, amikor az egyik matróz kiűszott a diadémért, levette azt a nádszárlól, de nem a kezeiben tartotta, hiszen ha így úszik, akkor eláztatja a fejdísz, hanem a saját fejére föltéve vitte ki. (4) Alexandros történetírói közül a legtöbben azt állítják, hogy a király egy talantont adott a matróznak igyekezete miatt, ugyanakkor megparancsolta, hogy vegyék a fejét, mivel a jövőmondók rendelkezése szerint nem szabadott épségben meghagyni a fejet, amely a királyi diadémot viselte. Aristobulos is beszámol arról, hogy a matróz egy talantont kapott, de szerinte csak verésben részesült azért, mert a diadémot a fejére tette. (5) Aristobulos szerint egy főnőcai tengerész vitte vissza Alexandrosnak a diadémot, de vannak, akik Seleukost nevezik meg. Ez is Alexandros halálát és Seleukos nagy királyságát jelezte előre. Nem kérdéses számomra, hogy Alexandros utódai közül Seleukos lett a legjelentősebb uralkodó, hiszen neki volt a legfenségesebb szelleme, és ő uralta a legnagyobb területet Alexandros után.”

is hasonló.⁴⁰⁰ Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy az *Anabasis*ban Alexandros pálfordulását kísérő és követő leírásokban fel-felbukkannak olyan elbeszélések, illetve motívumok, melyek más történetírók műveiben a perzsa, keleti uralkodók önkényének exemplumaként fordulnak elő.

Az első ilyen példa az ellenség megcsonkítása. Arrhianos a perzsa szatrapa, Bészos megcsonkításával vezeti be azoknak a tetteknek a felsorolását, melyek az ifjú király keleti despotává való átalakulását mutatják be (vö. 4, 7, 3–5). A történet kiemelt helye az elbeszélésben, illetve az azt követő morális fejtegetés jelzi a leírás szerepét, ami nem más, mint a (negatív) példaadás. Arrhianosnál az ellenség – még ha olyan szörnyű bűnt követett is el, mint Bészos – meggyalázása józan uralkodóhoz nem illő, barbár cselekedet. Ugyanúgy, ahogy Hérodotosnál. A halikarnassosi történetíró jogtalanságról (παρενόμησης) beszél, amikor leírja, hogy Xerxés parancsot adott a Thermopylainál elesett Leónidas megcsonkítására. Az epizód Hérodotos tollán (ismét) Xerxés jellemét festi; egy olyan uralkodót, aki még az ősi szokásokat is hajlandó felrúgni, hogy bosszúszomját oltsa.⁴⁰¹

Az apródok összeesküvésének gyújtólángja is egy, a *perzsa* udvarban élő szokás megsértése volt. Arrhianos – feltehetően a vulgata-hagyomány nyomán⁴⁰² – arról számol be, hogy Hermolaos egy közös vadászat eseményei hatására döntött úgy, hogy a király életére tör: „ὕπερ τούτου λόγος κατέχει, ὅτι ἐν θήρᾳ προσφερομένου Ἀλεξάνδρῳ σὺς ἐφθη βαλὼν τὸν σὺν ὁ Ἑρμόλαος· καὶ ὁ μὲν σὺς πίπτει βληθεὶς, Ἀλέξανδρος δὲ τοῦ καιροῦ ὑστερήσας ἐχαλέπηνη τῷ Ἑρμολάῳ καὶ κελεύει αὐτὸν πρὸς ὄργην πληγὰς λαβεῖν ὁρώντων τῶν ἄλλων

⁴⁰⁰ A forrás vagy források lehetséges azonosításáról lásd alant. A történetről Appianos is beszámol: vö. *Syr.* 288–291; Diodóros szintén lejegyzí a hajózást és a diadém vízbe hullását, de a matróz jutalmáról nem tesz említést: vö. 116, 5–7.

⁴⁰¹ „Ταῦτα εἶπας Ξέρξης διεξήει διὰ τῶν νεκρῶν καὶ Λεωνίδεω, ἀκηκῶς ὅτι βασιλεὺς τε ἦν καὶ στρατηγὸς Λακεδαιμονίων, ἐκέλευσε ἀποταμόντας τὴν κεφαλὴν ἀνασταυρῶσαι. Διὸ μοι πολλοῖσι μὲν καὶ ἄλλοις τεκμηρίοις, ἐν δὲ καὶ τῷδε οὐκ ἦκιστα γέγονε, ὅτι βασιλεὺς Ξέρξης πάντων διὴ μάστιγα ἀνδρῶν ἐθυμώθη ζῶντι Λεωνίδῃ· οὐ γὰρ ἂν κοτε ἐς τὸν νεκρὸν ταῦτα παρενόμηση, ἐπεὶ τιμὰν μάστιγα νομίζουσι τῶν ἐγὼ οἶδα ἀνθρώπων Πέρσαι ἀνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια. Οἱ μὲν δὴ ταῦτα ἐποίουν τοῖσι ἐπετέτακτο ποιεῖν.” – „Így beszélt Xerxés, majd végignézte a holttesteket. Amikor Leónidashoz ért és meghallotta, hogy ő volt a lakedaimóniak királya és hadvezére, megparancsolta, hogy vágják le és tűzzék karóra a fejét. Sok egyéb mellett ez a cselekedet is igazolja, hogy Xerxés király életében Leónidast mindenkinél jobban gyűlölte. Különbözik nem bánik el ilyen gyalázzatosan a holttestével, hiszen tudomásom szerint éppen a perzsák tisztelik a legjobban azokat, akik a háborúban vitézül küzdenek. Akiknek a király ezt megparancsolta, végre is hajtották.” (7, 238; ford.: Muraközy Gyula)

⁴⁰² Vö. Curt. 8, 6, 7.

παίδων, καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἀφείλετο.⁴⁰³ (4, 13, 2) Jóllehet nem zárható ki teljesen, hogy a makedón udvarban a király előjoga volt a kiszemelt állatra elsőként dárdát vetni, Hermolaos reakciója arról tanúskodik, hogy Alexandros elvetette a sulykot, s inkább perzsa, mintsem makedón királyhoz illőn szabta a büntetést.⁴⁰⁴ Ktésias egy hasonló jelenetről számol be Artaxerxés király uralkodása kapcsán: „ἐξέρχεται βασιλεὺς ἐπὶ θήραν, καὶ λέων ἐπέρχεται αὐτῷ· μετεώρου δὲ φερομένου τοῦ θηρίου, βάλλει ἀκοντίῳ Μεγάβυζος, καὶ ἀναιρεῖ· καὶ ὀργίζεται Ἀρτοξέρξης, ὅτι πρὶν ἢ αὐτὸς τύχη Μεγάβυζος ἔβαλεν, καὶ προστάσσει τὴν κεφαλὴν τὸν Μεγάβυζον ἀποτμηθῆναι. Ἀμήστριος δὲ καὶ Ἀμύτιος καὶ τῶν ἄλλων τῇ παραιτήσει, τοῦ μὲν θανάτου ῥύεται, ἀνάσπαστος δὲ γίνεται εἰς τὴν ἐρυθρὰν ἓν τι πῶλεϊ ὀνόματι Κύρτῃ.”⁴⁰⁵ (FGH 688 F 43) A Ktésias által lejegyzett történet a perzsa uralkodó az alattvalói felett gyakorolt *korlátlan s esztelen* hatalmáról vall, mely hatalomfelfogás a görög gondolkodástól, s alighanem még a makedóntól is igen távol állott. Xenophón is beszámol egy hasonló történetről: a Kyros udvarában menedékre lelt asszír férfiú, Gobryas meséli el, hogy fiát vadászat közben ölte meg az uralkodó, mert nem bírta elviselni, hogy a fiú ügyesebb volt nála, és hamarabb leterítette az elébük kerülő vadat (vö. *Cyr.* 4, 6, 3–4). A *Kyrupaideiában* azonban nem ez az egyetlen vadászjelenet. Egy másik történet szerint a leendő – és tegyük hozzá: Xenophón szemében az ideális – király, Kyros korántsem úgy viselkedik, mint egy keleti uralkodótól a fent idézett történetek alapján várnánk. Az ifjú herceg ugyanis, amikor nagyapja, Astyagés vadászatot rendez és megparancsolja, hogy addig senki ne hajítson dárdát, amíg Kyros be nem telt a vadászás gyönyörével, a herceg szokatlan kéréssel fordul királyi nagyapjához: „Εἰ βούλει, ἔφη, ὦ

⁴⁰³ „Hermolaosról azt tartja egy történet, hogy vadászat közben, amikor egy vadkan Alexandros felé közelített, elsőként hajította dárdáját a vadra, mire az megsebezve összerogyott. Alexandros, mivel megfosztották a lehetőségtől, hogy a vadkant ő terítse le, dühös lett Hermolaosra, és haragjában megparancsolta, hogy a többi apród szeme láttára korbácsolják meg, lovát pedig vegyék el.”

⁴⁰⁴ „Nuper cum procacius se in venatione gessisset, more patrio et ab antiquissimis Macedoniae regum usurpato castigari eum iussi.” – „A minap, amikor nagyon szemtelenül viselkedett a vadászaton, hön szókás szerint, mellyel Makedónia királyai ősidőktől fogva élnek, büntetést róttam rá.” (Curt. Ruf. 8, 8, 3; ford.: Kárpáty Csilla) Curtius beszámolója ugyan arról tanúskodik, hogy a makedón király a büntetést a makedón szokások szerint róttá ki, az adat – amely ráadásul a magát mentegető és pozitív színben feltüntetni igyekvő Alexandros szájából hangzik el – hitelessége bizonytalan.

⁴⁰⁵ „A király elment vadászni és egy oroszlán támadt rá, az ágaskodó állatot Magabyzos dárdával meglöve elejtette. Artoxerxés pedig megharagudott, hogy még mielőtt ő maga próbálkozhatt volna, Megabyzos már el is ejtette, ezért megparancsolta, hogy fejezzék le. Amistris, Amytis és többek kérésére megkímélte az életét, de száműzte egy a Vörös-tengernél lévő városba, név szerint Kyrtaba.” (Illés Imre Áron fordítása)

πάππε, ἡδέως με θηρᾶν, ἄφες τοὺς κατ' ἐμὲ πάντας διώκειν καὶ διαγωνίζεσθαι ὅπως <ἄν> ἕκαστος κράτιστα δύναιτο.”⁴⁰⁶ (1, 4, 14) Xenophón éppen azzal teszi Kyrost a görög olvasó számára is minta-királyá, hogy megfosztja a keleti despoták jellemvonásaitól: az ifjú Kyros nem büntetést ró az igyekvő, versengő vadásztársakra, hanem épp ellenkezőleg: hol nevet társain, hol pedig minden irigység nélkül magasztalja őket (vö. Cyr. 1, 4, 15). A vadászjelenetekben olvasható két eltérő uralkodói magatartás a jó és a rossz király egyfajta sematikus portréját adja.

Nem zárható ki, hogy ezek a történetek, toposzok szüremkedtek be és váltak eszközeivé a makedón király despotikus hajlamait papiruszra vető történetíróknak, akiknek leírásait később Arrhianos is feldolgozta, talán részben hasonló céllal.

Az bizonyos, hogy a matróz történetében – akár megesett, akár nem – Arrhianos is felfedezte a hérodotosi párhuzamot.⁴⁰⁷ A történet elbeszélését Hérodotoshoz hasonlóan az olvasóhoz intézett figyelmeztetéssel kezdi (λόγος δὲ λέγεται τοῖόσδε), majd függő beszédben folytatja. A történet kezdetben egy mederben folyik, de amikor a diadémot megmentő személy sorsára és kilétére kerül a szó, az elbeszélés szétágazik. A első változat a többség véleményén (οἱ πολλοὶ τῶν ἀναγραφάντων τὰ Ἀλεξάνδρου) nyugszik. Bosworth szerint e történetírók között volt valószínűleg Ptolemaios is.⁴⁰⁸ Pearson azonban azt feltételezi, hogy a történet a vulgata-hagyományban gyökerezik.⁴⁰⁹ Miután e szerzők szövegei nagyrészt elvesztek, a ránk maradt töredékek pedig igen foghíjasak, egyik hipotézist sem lehet döntő érvekkel megcáfolni vagy megerősíteni. Mégis Pearson feltevése látszik helytállónak: valószínűtlen ugyanis, hogy Ptolemaios, aki – a töredékek alapján kirajzolódó kép szerint – mindent megtett azért, hogy Alexandros emléke makulátlan maradjon, olyan történetet jegyzett volna fel, amely a királyt kegyetlen despotának ábrázolja. Ptolemaios, ha említést is tett az eseményről, a matróz „jutalmáról” bizonyára hallgatott.

Ellensúlyra mindenestre Arrhianos – mint sok más alkalommal⁴¹⁰ – most

⁴⁰⁶ „Ha azt akarod, nagyapa, hogy örüljek, engedd meg, hogy pajtásaim is vadászhassanak és küzdenek, ahogy erejükből telik.” (Fein Judit fordítása)

⁴⁰⁷ Vö. Bosworth (1988) 63.

⁴⁰⁸ Bosworth Nearchost sem zárja ki; lásd: Bosworth (1988) 63.

⁴⁰⁹ Pearson (1960) 158.

⁴¹⁰ Számos példát találunk az *Anabasis*-ban arra, hogy Aristobulos igyekszik védelmébe venni a királyt, illetve a lehető legkedvezőbb képet festeni róla. Jóllehet több történet szól például arról, hogy Alexandros nem vetette meg a bort, Aristobulos mégis kiáll amellett, hogy a király kevés borral élt, s a lakomákat csak a Társak iránt érzett baráti szeretete miatt látogatta; lásd: Arr. An. 7, 29, 4; lásd még: Plu. Alex. 75.

is Aristobulos elbeszélésében lelt. Pearson helyesen látja, hogy Aristobulos változata tulajdonképpen nem más, mint az első történet által sugallt despotikus uralkodókép tagadása.⁴¹¹ Arrhianos valószínűleg részben emiatt az apologetikus elem miatt vette fel elbeszélésébe a „csak verésről” szóló Aristobulos tudósítást. A kassandreiai történetíró leírása azonban nemcsak ellensúlyként szolgált, hanem egyfajta hidat, átmenetet képzett az utolsó történethez. Míg ugyanis a diadémot megmentő személyazonosságáról az első változatban csak annyit tudunk meg, hogy egy matróz (τῶν τις ναυτῶν) volt, addig Aristobulosnál már szűkül a kör, s egy föníciairól (τῶν τινὰ Φοινίκων) olvashatunk, míg végül az utolsó változatban, melynek forrását Arrhianos ismét homályban hagyja,⁴¹² Seleukos nevével találkozunk. A történetváltozatok egybeszerkesztésének módja ismét Arrhianos írói tehetségét igazolja. A három történet lejegyzésére Arrhianost vélhetőleg több tényező sarkallta, de talán a legfontosabb az volt, hogy a három történet mondanivalója egybecsengett: mindhárom a király közelgő halálát jósolta. Ez a tartalmi egyezés kínált alkalmat arra Arrhianosnak, hogy a három változat lejegyzésével tovább fokozza a 7. könyvet átjáró drámai feszültséget. A történetek elbeszélésének sorrendjét részben Aristobulos apologetikus tudósítása, részben pedig a kitérő zárómondata szabta meg.

A nikomédiai történetíró most sem hoz döntést. A Hérodotost idéző bevezető mondat és a kitérőt lezáró megjegyzés arra utal, hogy Arrhianost, ahogy a hódítási tervek leírásánál, úgy itt sem elsősorban a történetek szavahihetősége foglalkoztatta, hanem sokkal inkább az az általános igazságtartalom – Alexandros közelgő haláláról és Seleukos felemelkedéséről –, amit e történetek magukban hordoztak. Az utolsó mondat nemcsak az elbeszélés, de a szerző idősíkján is már a jövőbe tekint: új birodalmak és egy új mű, a Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον születését jelzi.⁴¹³

(3.5.) *Kallisthenés és az apródok összeesküvése*

Arrhianost azonban nem mindig elvont igazságok kutatása ösztönözte arra, hogy másodlagos forrásait szembeállítsa Aristobulos és Ptolemaios beszámolóival, hanem olykor a száraz tények feltárásának igénye is. A fent tárgyalt

⁴¹¹ Pearson (1960) 157–159; követi őt: Bosworth (1972) 176–177.

⁴¹² Hadley szerint a történet a kardiai Hieronymos tollán született; lásd: Robert A. Hadley: Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology. *Historia* 18 (1969) 142–152.

⁴¹³ A Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον elveszett, csak töredékekből ismerjük. Valószínűleg e történeti művet Arrhianos visszavonulása után Athénban írta. A datálásról lásd: Anna S. Agostinetti: Gli eventi dopo Alessandro. Roma 1993. 10–12. A mű feltételezett szerkezetéről és tartalmáról lásd: Stadter (1980) 144–152.

esetekben Arrhianos azért tért el a módszertani előszóban lefektetett irányelveitől, mert a másodlagos források olyan történeteket kínáltak, melyek a makedón király dicséretet érdemlő jellemvonásait domborították ki, vagy az elbeszélés drámai hangulatát fokozták. Kallisthenész az apródok összeesküvésében játszott szerepének leírása azonban azt tanúsítja, hogy Arrhianost nem mindig elfogultsága vagy írói vénája sarkallta arra, hogy másodlagos forrásait szembeállítsa Aristobulos és Ptolemaios elbeszéléseivel, hanem olykor a gyanúja, hogy két fő forrása eltorzítja a történeti igazságot.

Mielőtt a fenti kijelentést bizonyító szöveghely elemzésére térünk, érdemes röviden megvizsgálni, hogy Arrhianos hogyan mutatja be olvasóközönségének a történet kulcsszereplőjét, Kallisthenészt. Az olynthosi történetíró Arrhianos a *proskynésis* bevezetésének kísérlete kapcsán lépteti először színre. Már az első mondatok sejtetik azt a kettősséget, amely Kallisthenész ábrázolását és Arrhianos az udvari krónikáshoz való viszonyulását jellemzik:

„(1) Καλλισθένην δὲ τὸν Ὀλύμπιον Ἀριστοτέλους τε τῶν λόγων διακηκοῦτα καὶ τὸν τρόπον ὄντα υπαγοικότερον οὐκ ἐπαινεῖν ταῦτα. τούτου μὲν δὴ ἔνεκα καὶ αὐτὸς Καλλισθένει συμφέρομαι, ἐκεῖνα δὲ οὐκέτι ἐπιεικῇ δοκῶ τοῦ Καλλισθένους, εἴπερ ἀληθὴ ξυγγέγραπται, ὅτι ὑφ’ αὐτῷ εἶναι ἀπέφαινε καὶ τῇ αὐτοῦ ξυγγραφῇ Ἀλεξάνδρον τε καὶ τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα, (2) οὐκ οὖν αὐτὸς ἀφῖχθαι ἐξ Ἀλεξάνδρου δόξαν κτησόμενος, ἀλλὰ ἐκείνον εὐκλεᾶ ἔς ἀνθρώπους ποιήσων· καὶ οὖν καὶ τοῦ θεοῦ τὴν μετουσίαν Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἐξ ὧν Ὀλυμπιάς ὑπὲρ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ψεύδεται ἀνηρτησθαι, ἀλλὰ ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ξυγγράψας ἐξενέγκῃ ἔς ἀνθρώπους.”⁴¹⁴ (4, 10, 1 – 2)

Arrhianos azzal, hogy utal Kallisthenész és Aristotelész kapcsolatára, a történetíró filozófiai műveltségét – amit majd egy hosszú beszédben meg is csillogtat – hangsúlyozza, de még ugyanebben a mondatban utalást tesz Kallisthenész legnagyobb – s majd a vesztét is okozó – hibájára, durva arroganciájára (ὕπαγοικότερον). Az első mondatot rövid *aemulatio* követi. Arrhianos először még Anaxarchos hízelgő megnyilatkozása kapcsán Kallisthenésszel közös álláspontot foglal el, de

⁴¹⁴ „(1) Az olynthosi Kallisthenész azonban, aki Aristotelész előadásait is hallgatta, s akinek viselkedése elég közönséges volt, nem helyeselte ezeket. Ebben az esetben én magam is egyetérték Kallisthenésszel, de úgy vélem – már ha igaz, amit róla írnak –, hogy nem volt méltányos a részéről kijelenteni, hogy Alexandros és tetteinek megítélése tőle és történeti művétől függ, és nem ő az, aki Alexandrosnak köszönheti hírnevét, (2) hanem éppen ellenkezőleg, Alexandros tartozik köszönettel neki, hogy híressé teszi az emberek között. És így Alexandros isteni eredete sem az Olympias által koholt származásától függ, hanem attól, hogy Alexandrosról írva ő mit ad majd közre az embereknek.”

aztán már – az *aemulatio* részeként – bírálatot is megfogalmaz elődje történetírói hitvallásával szemben, amely egyébiránt nem is áll olyan távol Arrhianosétól (vö. 1, 12, 2–5).⁴¹⁵ Ezt követően Arrhianos az elbeszélésbe első olvasatra szervesen nem illeszkedő anekdotát jegyez le. Ha azonban tovább olvassuk a szöveget, és Kallisthenés beszéde után eljutunk az apródok összeesküvésének leírásához, világossá válik, hogy milyen szerepet szánt Arrhianos e történetnek. Az anekdota szerint – melynek forrását Arrhianos ezúttal sem fedi fel (εἰσὶ δὲ οἱ καὶ τὰδε ἀνέγραψαν) – Philótas egyszer megkérdezte Kallisthenést, hogy kit tisztelnek legjobban az athéniaiak. Kallisthenés azt válaszolta, hogy a két zsarnokölőt, Harmodioszt és Aristogeitont. Majd Philótas további kérdésére, hogy vajon menedékre találhat-e egy zsarnokölő a görögöknél, Kallisthenés azt válaszolta, hogy ha máshol nem is, Athén városában biztosan, mert az athéniaiak már Eurystheus ellen is harcoltak, aki egykor Hellas *tyrannosa* volt (vö. 4, 10, 3–4). Arrhianos szinte észrevétlenül plántálja el az olvasóban a gyanú magját. A beszélgetés leírását olvasva azt érezhetjük, hogy Kallisthenés finoman bujtogatja Philótast, akiről az olvasó a harmadik könyv elolvasása után már tudja – vagy legalábbis Arrhianos szeretné vele elhitetni –, hogy a király ellen szervezkedett.⁴¹⁶ Arrhianos anélkül, hogy megkérdőjelezné a történet hitelességét, továbbfűzi elbeszélését: lejegyzí a *proskynésis* bevezetésére tett kísérleteket, illetve Kallisthenés oppozícióját (4, 10, 5–12, 5), majd értékeli Kallisthenés és Alexandros viselkedését (4, 12, 6–7).⁴¹⁷ Ezt követően beszéli el az apródok összeesküvését (4, 13, 1–14, 4). Kallisthenés az összeesküvés leleplezése után bukkan fel ismét: a kínvallatások során az ő neve is elhangzik. Azt várhatnánk, hogy Arrhianos, aki következetesen úgy ábrázolta Kallisthenést, hogy az olvasó gondolkodás nélkül elhiggye bűnrészségét, habozás nélkül fogadja el a kínvallatás eredményét. Azonban nem ez történik. A nikomédiai történetíró ugyanis a következő mondatban kételyeit fogalmazza meg, ráadásul két fő forrásával szemben:

„Ἀριστόβουλος μὲν λέγει ὅτι καὶ Καλλισθένην ἐπᾶραι σφαῖς ἔφασαν ἐς τὸ τόλμημα· καὶ Πτολεμαῖος ὡσαύτως λέγει. οἱ δὲ πολλοὶ οὐ ταῦτη λέγουσιν, ἀλλὰ διὰ μῖσος γὰρ τὸ ἤδη ὄν πρὸς Καλλισθένην ἐξ Ἀλέξανδρου καὶ ὅτι ὁ Ἑρμόλαος ἐς τὰ μάλιστα ἐπιτίθειος ἦν τῷ Καλλισθένει, οὐ χαλεπῶς πιστεῦσαι τὰ χεῖρω ὑπὲρ Καλλισθένους Ἀλέξανδρον.”⁴¹⁸ (4, 14, 1)

⁴¹⁵ Arrhianos javára írandó, hogy felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a közlés hitelessége bizonytalan (εἴπερ ἀληθῆ συγγέγραπται).

⁴¹⁶ Philótas bukásáról további bibliográfiával lásd: Bosworth (1993b) 101–104.

⁴¹⁷ Az eseményekről részletes elemzést nyújt: Bosworth (1980) 68–90.

⁴¹⁸ „Aristobulos állítása szerint azt vallották, hogy Kallisthenés is buzdította őket e vakmerő

Míg Aristobulos és Ptolemaios szerint a király életére törő apródok Kallisthenés ellen vallottak, addig a többi történetírónál csak gyanúról van szó, amit egyfelől Alexandros Kallisthenés iránt érzett gyűlölete, másfelől az olynthosi történetíró Hermolaossal való kapcsolata keltett; ez utóbbi változat tehát arra utal, hogy a makedón királynak nem volt kézzelfogható bizonyítéka Kallisthenés ellen. Jóllehet Arrhianos tartózkodik attól, hogy nyíltan egyik vagy másik forrás mellett állást foglaljon, a szövegkörnyezet azt sugallja, hogy a nikomédiai történetíró részrehajlást sejtett Ptolemaios és Aristobulos soraiban.⁴¹⁹ Lássuk az árulkodó jeleket.

Arrhianos, miután részletesen beszámol Kallisthenés a *proskynésist* ellenző kortesbeszédéről (4, 11, 2–9),⁴²⁰ majd az olynthosi történetíró Alexandros elmaradt csókjára tett szarkasztikus megjegyzéséről (4, 12, 1–5), először röviden megfeddi a történet mindkét szereplőjét – Alexandrost önteltségeért (ἐς ὕβριν), Kallisthenést pedig faragatlanságáért (ἐς σκαίοτητα) –, majd az alábbi következtetést vonja le:

„οὐκ οὖν ἀπεικότως δι’ ἀπεχθείας γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ Καλλισθένην τίθεμαι ἐπὶ τῇ ἀκαίρῳ τε παρρησίᾳ καὶ ὑπερόγκῳ ἀβελτερίᾳ. ἐφ’ ὅτῳ τεκμαίρομαι μὴ χαλεπῶς πιστευθῆναι τοὺς κατειπόντας Καλλισθένους, ὅτι μετέσχε τῆς ἐπιβουλῆς τῆς γενομένης Ἀλεξάνδρῳ ἐκ τῶν παίδων, τοὺς δέ, ὅτι καὶ ἐπῆρεν αὐτὸς ἐς τὸ ἐπιβουλεῦσαι.”⁴²¹ (4, 12, 7)

Bosworth szerint ez a néhány sor bizonyítja, hogy Arrhianos fenntartásokkal fogadta Ptolemaios és Aristobulos feljegyzését Kallisthenés bűnösségéről. A nikomédiai történetíró ugyanis itt saját következtetéseiként adja elő azt, amit később a tizennegyedik *caput* első paragrafusában mint többségi véleményt közöl. Az ausztrál történész ehhez még hozzáteszi: „[...] and he (correctly)

cselekedetre; Ptolemaios ugyanígy nyilatkozik. A többség azonban nem így beszéli el, hanem mivel Alexandros már gyűlölte Kallisthenést, Hermolaos pedig közeli viszonyban állt Kallisthenésszel, nem volt nehéz Alexandrosnak elhinni a legrosszabbakat is Kallisthenésről.”

⁴¹⁹ A többségi vélemény súlya ismét fontos kritériumnak látszik: Arrhianos hangsúlyozza, hogy a legtöbb történetíró (οἱ δὲ πολλοὶ λέγουσιν) más állásponton van, mint Ptolemaios és Aristobulos.

⁴²⁰ A beszédre lásd: Bosworth (1988) 113–123.

⁴²¹ „Véleményem szerint tehát Alexandros nem ok nélkül gyűlölte meg Kallisthenést, beszédének illetlen szabadossága és mértéktelen ostobasága miatt. Ebből arra következtek, hogy Kallisthenés vádlóinak nem volt nehéz elhinniük, hogy részt vett az apródok Alexandros elleni összeesküvésében, sőt egyesek közülük még azt is állították, hogy ő volt, aki az összeesküvésre bujtogatott.”

*rejects the statements of Aristobulus and Ptolemy, that Callisthenes did in fact incite the pages to assassination.*⁴²²

Bosworth megfigyelései azonban finomításra szorulnak. Jóllehet Arrhianos kommentárja és a néhány sorral odébb feljegyzett többségi beszámoló között tagadhatatlan az áthallás,⁴²³ Bosworth megállapítása, mely szerint Arrhianos elutasítja Ptolemaios és Aristobulos leírását, túlzó; a szövegből nem lehet kiolvasni ilyen nyílt elutasítást. Az viszont alighanem igaz, hogy Arrhianos ez alkalommal kételkedve fogadta két fő forrásának beszámolóját; de végül nem foglalt állást a kérdésben, a döntést az olvasóra bízta. Hogy kételyeinek, ha nem is túl erőteljesen, de hangot adott, egyrészt a Kallisthenés halálának ellentmondásos körülményeiről tudósító forrásismertetés, másrészt a perzsa nők látogatásához fűzött megjegyzés támasztja alá. Lássuk most ezeket.

Arrhianos alighogy ismertette az olynthosi történetíró bűnrészességéről szóló eltérő változatokat, néhány sor után ismét forrásainak ellentmondasságára hívja fel a figyelmet. A két egymással szemben álló forrás ezúttal Aristobulos és Ptolemaios: Aristobulos szerint Kallisthenést bilincsbe verték s úgy hurcolták, míg betegségben meg nem halt, Ptolemaios viszont azt írja, hogy megkínózták, majd felakasztották. Fentebb már szóltam erről a szöveghelyről. Itt most hadd idézzem föl csak az utolsó mondatot, amely véleményem szerint arra utal, hogy Arrhianos kételyei nem kizárólag az udvari krónikás halálának körülményeire vonatkoztak:

„οὐτως οὐδὲ οἱ πάνυ πιστοὶ ἐς τὴν ἀφήγησιν καὶ συγγενόμενοι ἐν τῷ τότε Ἀλεξάνδρῳ ὑπὲρ τῶν γνωρίμων τε καὶ οὐ λαθόντων σφᾶς ὅπως ἐπράχθη ζύμφωνα ἀνέγραψαν.”⁴²⁴ (4, 14, 3)

Arrhianos e rövid megjegyzésben megítélésem szerint nem csupán a Kallisthenés haláláról tudósító zavaros elbeszélésekről szól, hanem részben az összeesküvésben játszott szerepének tisztázatlanságára is visszautal. Ezt jelzi, hogy nem *egy eseményről*, hanem *eseményekről* beszél, melyek ismertek és nyilvánosak voltak (ὕπὲρ τῶν γνωρίμων τε καὶ οὐ λαθόντων). A Kallisthenésre

⁴²² Bosworth (1980) 90.

⁴²³ Hammond hasonló véleményen van; lásd: Hammond (1993) 245.

⁴²⁴ „Annak ellenére, hogy az események ismertek és nyilvánosak voltak, még azok sem jegyezték fel a történeteket egybehangzóan, akik az elbeszéléseiket tekintve a legmegbízhatóbbak, és akik akkor maguk is együtt voltak Alexandrosszal.”

kirótt büntetés végrehajtásának, bármi is volt az,⁴²⁵ nyilvánosan kellett zajlania, ahogy az összeesküvők perének is, melynek során el kellett hangoznia a vádaknak, illetve a vallomásoknak is,⁴²⁶ s ezekből mindenki számára világossá válhatott, hogy az apródok valóban megnevezték-e Kallisthenést az összeesküvés résztvevőjeként, vagy sem.

Végül érdemes ehelyütt ismét előhoznunk Arrhianos fentebb tárgyalt megjegyzését, melyet a nikomédiai történétíró a perzsa nőknél tett látogatás történetéhez fűzött (vö. 2, 12, 8). Mint láttuk, Arrhianos ott nagy műgonddal, tudatosan az előszó szóhasználatára rájátszva hívta fel olvasói figyelmét, hogy a két fő forrásának ellentmondó történet igazságtartalma bizonytalan. A Kallisthenés bűnösségét megkérdőjelező forrásokhoz azonban, melyek Aristobulos és Ptolemaios egybehangzó leírásával állnak szemben, semmilyen megjegyzést nem fűz. Az előszóban tett határozott forrásértékelés után e hallgatás különösen beszédes: egyfelől bizonyítja, hogy Arrhianos nem az a naiv történétíró volt, aki mindent feltétel nélkül elhitt választott forrásainak, másfelől viszont azt igazolja, hogy a nikomédiai történétíró forráskritikai próbálkozásait egy bizonyos ponton túl gúzsba kötötték saját, a módszertani bevezetésben tett, az olvasók bizalmának elnyerését célzó kijelentései; hiszen ha nyíltan megfogalmazta volna kételyeit, gyanúját Ptolemaiosszal és Aristobuloszal szemben, akkor az *Anabasis* létjogosultságát igazoló hitelesség két fő tartóelemét rendítette volna meg.

Arrhianos lapalji jegyzetei közt tett barangolásunk talán némi fény vetett az *Anabasis* előszavában felbukkanó szavak jelentésére. Talán jobban értjük, hogy mit jelent a Hérodotostól kölcsönvett ἀξιαφίγητος jelző, és talán sejtjük, hogy Arrhianos milyen történeteket és miért tartott elbeszélésre méltónak. Talán arra a kérdésre is választ kaptunk, hogy mikor és miért tűnt a nikomédiai történétíró számára egyik vagy másik történet hitelesebbnek vagy elbeszélésre érdemesebbnek a másikinál. Talán többet tudtunk meg arról is, hogy Arrhianos miért helyezte a hitelességet előbbre, mint az elbeszélés tetszetősségét Ptolemaios és Aristobulos beszámolóinak összevetésénél, és miért cselekedett éppen fordítva a szóbeszédek kiválogatásánál. S talán igazolást nyert, hogy Hérodotos hatása lépten-nyomon és számtalan formában bukkan föl és van jelen az *Anabasis*ban.

A szövegeket vizsgálva kirajzolódtak azok a vonások, technikák, melyek alapvetően meghatározták Arrhianos Alexandros-ábrázolását. Ez az ábrázolás

⁴²⁵ Erről lásd: Bosworth (1980) 100.

⁴²⁶ Philótas pere bizonyítja, hogy a király elleni összeesküvés esetében a pereljárás a hadsereg színe előtt zajlott; lásd: Curt. 6, 9, 2–11, 40.

pedig sokszor apologetikus szándékról tanúskodik. A következő fejezetben egy történeti eseményen és annak Arrhianos által való tolmácsolásán keresztül vesszük szemügyre eme apologetikus szándéokra utaló jegyeket.

3. Thébai ostroma (An. 1, 7–9)

Kr. e. 335-ben Alexandros megostromolta, majd porig rombolta Thébait. A város elpusztítása sokkolta a görög világot, emléke évszázadokkal később is kísértett az Alexandros történetét elbeszélő művek papirusztekercsein. A boi-óti város elestéről Diodóros és Plutarchos mellett Arrhianos kínálja a leg-részletesebb, de nem feltétlenül a leghitelesebb beszámolót.⁴²⁷ Jelen fejezetben az eddigi kutatások eredményeit felhasználva és néhány ponton kiegészítve kívánom bemutatni egyrészt az elbeszélés apologetikus vonásait,⁴²⁸ másrészt azt, hogy Arrhianos milyen módszerekkel manipulálja olvasóit és kendőzi el a makedón király cselekedeteit. Végül arra a kérdésre keresem a választ, hogy miért lehetett fontos Arrhianos számára, hogy Alexandros thébai tetteit – Plutarchos szavaival élve – megszépítse.

Mikor Kr. e. 336-ban II. Philippos meghalt, Hellasban makedónellenes mozgolódások ütötték fel a fejüket: Athén – Démosthenés szavai hatására – követ-ségeket küldött szerte Hellasba, hogy támogassák a szabadság ügyét, és titkos tárgyalásokba kezdett Alexandros ellenlábásával, Attalosszal; az aitolok segítséget nyújtottak az Akarnaniából száműzöttek visszatéréséhez, ami az általános béke megszegését jelentette; Argosban, Élisben és az arkadiai szövetségben makedónellenes szervezkedés kezdődött; a messéniaiak elűzték Philiadés fiait, akik a Philippos által létrehozott oligarchikus rezsim élén álltak; Ambrakiában elkergették a makedón helyőrséget, és demokratikus rendszert vezettek be; Thébaiban pedig megszavazták a makedón helyőrség kiutasítását (vö. D. S. 17, 3, 1–5). A frissen trónra lépett Alexandros ezt a felkeléshullámot még gyorsan és vér nélkül fojtotta el.⁴²⁹ De a Philippos halálhírére futótűzként végigsöprő elégedetlenkedés intő jelként szolgál(hat) az új királynak, hogy milyen inga-tag Hellasban a makedón hegemonia. S erre ékes bizonyítékot adott a röviddel

⁴²⁷ A fent említett három szerzőn kívül még Iustinus (12, 3) és Polyainos (4, 3, 12–13) szolgál használható adatokkal.

⁴²⁸ Bosworth három apologetikus elemre hívja föl a figyelmet: (1) Alexandros a thébai provokáció ellenére tartózkodott a támadástól (1, 7, 9–10); (2) hogy végül mégis megrohanta a várost, az Perdikkas fegyelmezetlenségének volt köszönhető (1, 8, 2); (3) Thébai lerombolásáról nem ő, hanem a szövetségesek tanácsa döntött (1, 9, 9); lásd: Bosworth (1980) 79, 81.

⁴²⁹ Alexandros az ellenség állásait megkerülve seregével viharos sebességgel délre vonult (vö. Polyen. 4, 3, 23), s ezzel az erődemonstrációval az ellenállásnak véget is vetett. Uralmát az összes jelentős *polis* elismerte, és Makedóniába már mint a korinthusi szövetség *hégemónja* és a Perzsia elleni hadjárat parancsnoka tért vissza (vö. D. S. 17, 4, 1–9).

ezután fellobbant második felkelés, melynek élére a Chairóneiánál a makedón uralom ellen küzdő görög szövetség egyik vezető városállama, Thébai állt.

A Philippos meggyilkolásán felbuzduló görög városok lecsillapítása után Alexandros a királyság északi határvidékeire vonult, hogy még a perzsa hadjárat megkezdése előtt pacifikálja a geták, triballok és illírek által lakott területeket. Arrhianos részletesen beszámol az északi hadjáratról (1, 1, 4–6, 11).⁴³⁰ A katonai cselekményeket a taulantiosok üldözéséig követi, majd hirtelen helyszínt változtat, s a boiót város, Thébai kerül az elbeszélés középpontjába (vö. 1, 6, 11–7, 1). E nem várt helyszínváltoztatással Arrhianos alighanem a Thébaiban lezajlott események váratlanságát igyekezett hangsúlyozni az olvasó számára. A felkelés körülményeiről rövid, de alapos tudósítást ad. Megtudjuk, hogy a városba az éj leple alatt tértek vissza a korábban száműzöttek,⁴³¹ akik, miután már a város falain belül voltak, megölték a makedónbarát Timolaost és Amyntast,⁴³² majd a népgyűlésbe mentek, ahol a szabadságra és a függetlenségre (ἐλευθερίαν <καὶ αὐτονομίαν>)⁴³³ hivatkozva arra buzdították a thébaiakat, hogy vessék le magukról a makedón igát (1, 7, 1–2). Hogy a *démot* a felkelés mellé állítsák, azt híresztelték, hogy Alexandros elesett az illírek elleni harcban (1, 7, 2–3).

E prológusként is értelmezhető tudósítás után tereli vissza Arrhianos az elbeszélést Alexandros táborába. Leírja, hogy a makedón király, miután tudomást szerzett a Thébaiban történekről, tüstént mozgósította csapatait, mert attól tartott, hogy a felkeléshez más *polisok* is csatlakoznak. Szélesebben (hét nap alatt) Boiótiába vonult. A thébaiak még fel sem ocsúdtak, amikor Alexandros már teljes seregével Onchéstosban volt. A felkelés vezetői a hírre, hogy a makedón sereg már Boiótia kapuin belül van, azt a hamis hírt kezdték el terjeszteni, hogy csak Antipatros csapatai vonultak fel, és továbbra is azt bizonygatták, hogy

⁴³⁰ Erről a hadivállalkozásról egyedül Arrhianos ad részletes leírást. Stadter a hadibeszámoló szerepét a következőkben látja: „[...] he (sc. Arrian) is urging the reader to read and evaluate his narrative of Alexander's European campaigns and to decide for himself whether it demonstrates the success of his method, the superiority of Alexander's accomplishments, and his own ability to present them to the world.” Stadter (1981) 162. Lásd még: Marincola (1989) 187, 15. jegy.

⁴³¹ A τῶν φυγάδων τινὲς τῶν ἐκ Θηβῶν φυγόντων vélhetően azokat a polgárokat jelöli, akiket Philippos a chairóneiai csata után száműzött, miután egy háromszáz tagú makedónbarát oligarchikus testületet segített hatalomra (vö. Iust. 9, 4, 8). Lásd még: Bosworth (1980) 73–74.

⁴³² Timolaos valószínűleg makedónbarát thébai politikus volt, akiről Theopompos is megemlékezett (vö. FGH 115 F 210). Amyntas beazonosítása teljesen bizonytalan. Lásd erről további bibliográfiával: Sisti (2001) 322.

⁴³³ A szöveg hiányos. Legalábbis erre utal az ἐλευθερίαν-t követő többes számú παλαιὰ καὶ καλὰ ὄνόματα. Krüger javaslata (παρρησίαν) helyett általában Abicht megoldását (αὐτονομίαν) fogadják el; lásd erről: Bosworth (1980) 74–75; Sisti (2001) 322–323.

Alexandros halott, s a sereggel nem Philippos fia, hanem Aeropos hasonnevű fia érkezett (vö. 1, 7, 4–6).

Arrhianos az előzmények lejegyzése után tér át az ostrom eseményeinek leírására (1, 7, 7–8, 8), amit a Thébai sorsát vizsgáló kitérővel folytat (1, 9, 1–8), végül az elbeszélést a szövetségi tanács döntésével zárja (1, 9, 9–10). Vegyük most sorra ezeket.

Forrásaink egymással összecsengve állítják, hogy Alexandros nem első szándékból tört Thébai falaira, hanem kezdetben még hajlott a békés meg egyezésre (vö. Arr. An. 1, 7, 7; D. S. 17, 9, 2–4; Iust. 11, 3, 6; Plu. Alex. 11, 7). Plutarchosnál arról olvashatunk, hogy Alexandros először ultimátumot intézett a thébaiakhoz, melyben Phoinix és Prothytés kiadatását követelte, majd miután a thébaiak az ultimátumra ultimátummal feleltek,⁴³⁴ továbbá felhívást bocsátottak ki a görög *polis*okhoz, hogy csatlakozzanak a makedónellenes felkeléshez, Alexandros nem habozott tovább, és megkezdte a város ostromát (Plu. Alex. 11, 7–8). Hasonló módon – Plutarchosnál kissé drámaibb hangot megütve – számol be az események alakulásáról Diodóros is,⁴³⁵ noha az ultimátumról nem tesz említést: miután ráébredt, hogy a thébaiak semmibe veszik (δόξας ὑπὸ τῶν Θηβαίων καταφρονεῖσθαι), Alexandros a város elpusztítása mellett döntött (διέγνω τὴν πόλιν ἄρδην ἀνελεῖν), felkészítette a harcra seregét (διόπερ τὴν δύναμιν ἐτοίμην κατασκευάσας πρὸς τὸν κίνδυνον) és felszólította a thébaiakat, hogy aki akar, álljon át hozzá. Amikor a thébaiak válaszul egy magas bástyáról felhívást intéztek a görögökhöz, hogy csatlakozzanak hozzájuk és a nagykirályhoz (!) és szabadítsák föl Hellast a *tyrannos* (Alexandros) elnyomása alól, Alexandros mérhetetlen haragra gerjedt (εἰς ὑπερβάλλουσιν ὀργὴν προῆλθεν) és elhatározta, hogy méltó büntetésben részesíti a várost és polgárait (17, 9, 4–6). Plutarchos és Didóros leírásai – a kisebb eltérések ellenére – megegyeznek a tekintetben, hogy mindkettő Alexandros döntésének tulajdonítja a város megtámadását. A fenti két forrástól azonban az események teljesen eltérő olvasatát adja Arrhianos: nem említi az ultimátumot, helyette mindvégig hangsúlyozza egyfelől Alexandros békés szándékait, másfelől a thébaiak csökönyös és kihívó ellenállását. Kövessük most nyomon a leírást!

„(7) Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐξ Ὀρχηστοῦ ἄρας τῇ ὕστεραίᾳ προσῆγε πρὸς τὴν πόλιν τῶν Θηβαίων κατὰ τὸ τοῦ Ἰολάου τέμενος· οὗ δὴ καὶ ἐστρατοπέδευσεν,

⁴³⁴ A thébaiak Phoinixért és Prothytésért Philótast és Antipatrost követelték Alexandrostól (Plu. Alex. 11, 7).

⁴³⁵ Hammond meggyőzően érvel amellett, hogy Diodóros Thébai bevételeének leírását Kleitarchostól merítette; lásd: Hammond (1983) 25 skk.

ἐνδιδοὺς ἔτι τοῖς Θηβαίοις τριβὴν, εἰ μεταγνόντες ἐπὶ τοῖς κακῶς ἐγνωσμένοις πρεσβεύσαιντο παρ' αὐτόν. (8) οἱ δὲ τοσούτου ἐδέξαντο ἐνδόσιμόν τι παρασχεῖν ἐς ζύμβασιν, ὥστε ἐκθέοντες ἐκ τῆς πόλεως οἱ τε ἱππεῖς καὶ τῶν ψιλῶν οὐκ ὀλίγοι ἔστε ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἡκροβολίζοντο ἐς τὰς προφυλακάς, καὶ τινὰς καὶ ἀπέκτειναν οὐ πολλοὺς τῶν Μακεδόνων. (9) καὶ Ἀλέξανδρος ἐκπέμπει τῶν ψιλῶν καὶ τοξοτῶν, ὥστε αὐτῶν ἀναστεῖλαι τὴν ἐκδρομήν· καὶ οὗτοι οὐ χαλεπῶς ἀνέστειλαν ἤδη τῷ στρατοπέδῳ αὐτῷ προσφερομένους. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ ἀναλαβὼν τὴν στρατιὰν πᾶσαν καὶ περιελθὼν κατὰ τὰς πύλας τὰς φερούσας ἐπ' Ἐλευθεράς τε καὶ τὴν Ἀττικὴν, οὐδὲ τότε προσέμιξε τοῖς τείχεσιν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσεν οὐ πολὺ ἀπέχων τῆς Καδμείας, ὥστε ἐγγὺς εἶναι ὠφέλειαν τῶν Μακεδόνων τοῖς τὴν Καδμείαν ἔχουσιν. (10) οἱ γὰρ Θηβαῖοι τὴν Καδμείαν διπλῷ χάρακι ἐφρούρουν ἀποτειχίσαντες, ὥς μήτε ἔξωθεν τινὰ τοῖς ἐγκατελιημμένοις δύνασθαι ἐπωφελεῖν, μήτε αὐτοὺς ἐκθέοντας βλάπτειν τι σφᾶς, ὁπότε τοῖς ἔξω πολέμοις προσφέροιντο. Ἀλέξανδρος δὲ – ἔτι γὰρ τοῖς Θηβαίοις διὰ φιλίας ἐλθεῖν μᾶλλον τι ἢ διὰ κινδύνου ἤθελε – διέτριβε πρὸς τῇ Καδμείᾳ κατεστρατοπεδευκῶς. (11) ἔνθα δὴ τῶν Θηβαίων οἱ μὲν τὰ βέλτιστα ἐς τὸ κοινὸν γινώσκοντες ἐξελθεῖν ὥρμητο παρ' Ἀλέξανδρον καὶ εὐρέσθαι συγγνώμην τῷ πλήθει τῶν Θηβαίων τῆς ἀποστάσεως· οἱ φυγάδες δὲ καὶ ὅσοι τοὺς φυγάδας ἐπικεκλημένοι ἦσαν, οὐδενὸς φιλανθρώπου τυχεῖν ἂν παρ' Ἀλεξάνδρου ἀξιοῦντες, ἄλλως τε καὶ βοιωταρχοῦντες ἔστιν οἱ αὐτῶν, παντάπασιν ἐνήγον τὸ πλῆθος ἐς τὸν πόλεμον. Ἀλέξανδρος δὲ οὐδ' ὥς τῇ πόλει προσέβαλλεν.⁴³⁶ (1, 7, 7–11)

⁴³⁶ „(7) A következő napon Alexandros elindult Onchestosból és a thébaiak városához vonult Iolaos szent ligete közelébe, ahol letáborozott, és időt adott még a thébaiaknak, hátha megbánják rossz döntéseiket és követséget menesztenek hozzá. (8) Azok azonban annyira távol álltak attól, hogy valami engedményt tegyenek a megegyezés érdekében, hogy lovasságuk és könnyű gyalogosaik közül nem kevés kirohant a városból egészen a táborig, és hajítófegyverekkel megtámadták az előőrseket; sikerült is néhány makedont – nem sokat – megölniük. (9) Alexandros kiküldött néhány könnyűfegyverzetű katonát és íjászt, hogy állítsák meg az előretörést; azok könnyen fel is tartóztatták már a tábornak támadó thébaiakat. A következő napon magához vette teljes seregét és körülvette az Eleutheriára és az Attikára néző kapukat, de még ekkor sem tört rá a falakra, hanem letáborozott nem messze a Kadmeiától, mivel így közeli segítséget tudott nyújtani a makedónoknak, akik a Kadmeiát tartották. (10) A thébaiak ugyanis kettős palánkot emelve védték a Kadmeiát, egyrészt azért, hogy kívülről ne tudjanak segítséget nyújtani a körülzárt makedónoknak, másrészt azért, hogy azok kirohanva ne okozzanak kárt nekik, amikor a kint álló ellenségre támadnak. Alexandros – mivel még mindig inkább barátsággal akart közeledni a thébaiakhoz, mint kockázatot vállalni – a Kadmeia közelében táborozva töltötte az időt. (11) Ekkor a thébaiak közül azok, akik a legjobban ismerték a közösség érdekét, elszánták magukat, hogy a thébaiak többségének nevében elnézést kérnek Alexandrostól a felkelés miatt. A száműzöttek azonban és azok, akik befogadták őket, úgy vélték, hogy Alexandrostól semmi jóra nem számíthatnak, ráadásul néhányan közülük boiótarchosok voltak, akik mindenáron háborúba akarták vezetni a tömeget. Alexandros viszont még így sem támadta meg a várost.”

Az 1, 7, 7-től az 1, 7, 11-ig⁴³⁷ terjedő szakaszban Arrhianos állandó ismétlésekkel igyekszik olvasóit meggyőzni arról, hogy Alexandrosnak nem állt szándékában megtámadni a várost. E néhány soron belül négy ilyen utalást találhatunk. Az újra és újra felbukkanó ismétlések azt az érzést keltik, hogy a szerző nem is *meggyőzni*, hanem inkább *tudatosítani* akar.

Felvetődik a kérdés, hogy a két egymásnak ellentmondó forráscsoport közül melyik állhat közelebb az igazsághoz. Vajon Alexandros valóban napokig *tétlenül*⁴³⁸ táborozott a thébai békeküldöttséget várva, ahogy azt Arrhianos sugalmazza? Nem valószínű. Alexandros komolyan tarthatott attól, hogy a felkelés továbbterjed más görög *polis*okra, s ezért minél hamarabb rendezni kívánta a helyzetet, ha kell fegyverrel. Arrhianos maga is említi, hogy a thébaiakhoz való csatlakozás az athéniak, a lakedaimóniak, az aitolok és még néhány más peloponnésosi város részéről Alexandros szemében valós fenyegetést jelentett (vö. 1, 7, 4). A fennálló veszélyt más források is alátámasztják. Iustinus a következőket írja: „*In cuius apparatu occupato nuntiatur Athenienses et Lacedaemonios ab eo ad Persas defecisse auctoremque eius defectionis magno auri pondere a Persis corruptum Demosthenem oratorem extitisse, qui Macedonum deletas omnes cum rege copias a Triballis adfirmaverit producto in contionem auctore, qui in eo proelio, in quo rex ceciderit, se quoque vulneratum diceret. Qua opinione mutatos omnium ferme civitatum animos esse; praesidia Macedonum obsideri.*”⁴³⁹ (11, 2, 7–10) Diodóros arról számol be, hogy az athéni népgyűlés megszavazta ugyan Thébainak a segítséget (Démostenész még ingyen fegyvereket is adott), de komolyabb katonai lépésre nem szánták el magukat (D. S. 17, 8, 5–6; vö. Plu. *Dem.* 23, 1). Ennek ellenére az athéni

⁴³⁷ A fent ismertetett első apologetikus vonást Bosworth az 1, 7, 7-től az 1, 7, 10-ig tartó szövegrészben mutatta ki; lásd: Bosworth (1980) 79. Itt azonban némileg pontosítanunk kell megfigyelését, hiszen a 11. paragrafus végén Arrhianos még egyszer hangsúlyozza, hogy Alexandros nem tört rá a falakra. Ez az utolsó mondat egyben bevezeti a 8. caput kezdő mondatát, amelyből megtudjuk, hogy az ostrom miképp vette mégis kezdetét (lásd alább).

⁴³⁸ Diodóros szerint Alexandros három napot táborozott Thébai falai előtt, ezt a három napot azonban nem a thébai küldöttségre várakozva töltötte, ahogy azt Arrhianos igyekszik elhitetni olvasóival, hanem az ostromot készítette elő: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν τρισὶ ταῖς πάσαις ἡμέραις ἐτοιμασάμενος τὰ πρὸς τὴν πολιορκίαν...” – „A király három nap alatt készülve fel az ostromra...” (17, 11, 1)

⁴³⁹ „Amikor éppen az erre való készülődéssel volt elfoglalva, hírről hozzák neki, hogy az athéniak és a thébaiak átpártoltak tőle a perzsákhoz, továbbá hogy az átpártolás javasolója Demosthenes szónok volt, aki a perzsák által nagy mennyiségű arannyal megvesztegetve, azt terjesztette, hogy a triballusok elpusztították a macedonok összes csapatát a királyukkal együtt; ennek bizonyítására a népgyűlés elé vezette tanúját, aki azt mondotta, hogy abban az ütközetben, ahol a király elesett, maga is megsebesült. E híresztelés nyomán csaknem az összes város hangulata megváltozott: körülzárták a macedon őrségeket.” (Horváth János fordítása)

beavatkozás lehetőségével Alexandros valószínűleg komolyan számolt: nem véletlen, hogy éppen az Attikára néző kaput vette körül seregével (vö. Arr. *An.* 1, 7, 9). A thébaiak Argosba, Élisbe és az arkadiaiakhoz is követtséget küldtek (D. S. 17, 8, 5). Diodóros szerint a peloponnésosiak még egy sereget is útnak indítottak az Isthmosra, amely a földnyelvről figyelte az események alakulását (17, 8, 6).⁴⁴⁰ Alexandrosnak feltehetően tudomása volt ezekről az ellenséges mozgólódásokról. Nem valószínű tehát, hogy miközben a görög *polis*okban ismét felerősödtek a makedónellenes lázongások, tétlenül várakozott volna. Az ostrom halogatása bizonytalanságát jelezte volna, és felbátorította volna ellenségeit.⁴⁴¹ Nehezen lehet komolyan venni Arrhianos következő rövid megjegyzését is: ἔτι γὰρ τοῖς Θηβαίοις διὰ φιλίας ἔλθειν μᾶλλον τι ἢ διὰ κινδύνου ἦθελε. Vajon valóban a kockázattól való félelem tartotta volna vissza azt az Alexandrost, akit – Arrhianos leírása szerint (!) – a veszélyek általában nem megbéklyóztak, hanem éppen ellenkezőleg, olyan tettekre sarkalltak, melyek híre majd nemzedékeken keresztül tovább él?⁴⁴² Aligha. Nincs okunk feltételezni azt sem, hogy a makedón királyt esetleg a thébaiak híres harci ereje készítette volna a támadás halogatására. Néhány évvel a thébai események előtt, Chairóneinál éppen Alexandros volt az, aki a makedón támadó szárnyat vezetve ékes bizonyítékát adta a makedón hadsereg fölényének a thébai csapatokkal szemben (vö. D. S. 16, 86, 1–6). Ezt bizonyosan jól megőrizte emlékezetében. Alexandros az első békés közeledés kudarca után nyilván az ostrom megkezdése mellett döntött.

Hogy végül – Arrhianos szerint – mi készítette Alexandrost arra, hogy Thébai falaira törjön, a 8. caput bevezető mondataiból tudjuk meg (1, 8, 1–2):

„ (1) Ἀλλὰ λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτι Περδίκκας, προτεταγμένος τῆς φυλακῆς τοῦ στρατοπέδου σὺν τῇ αὐτοῦ τάξει καὶ τοῦ χάρακος τῶν πολεμίων οὐ πολὺ ἀφεστηκώς, οὐ προσμείνας παρ’ Ἀλεξάνδρου τὸ ἐς τὴν μάχην ξύνθημα αὐτὸς πρῶτος προσέμιξε τῷ χάρακι καὶ διασπάσας αὐτὸν ἐνέβαλεν ἐς τῶν Θηβαίων τὴν προφυλακὴν. (2) τούτῳ δὲ ἐπόμενος Ἀμύντας ὁ Ἀνδρομένης, ὅτι καὶ ξυντεταγμένος τῷ Περδίκκῃ ἦν, ἐπήγαγε καὶ αὐτὸς τὴν αὐτοῦ τάξιν, ὥς εἶδε τὸν Περδίκκαν προεληλυθότα εἴσω τοῦ χάρακος.

⁴⁴⁰ Vö. Bosworth (1980) 76; 91–92.

⁴⁴¹ Arrhianos szerint a granikosi ütközet előtt Alexandros Parmeniön az összecsapást halogató javaslatát többek között éppen azért nem fogadja el, mert véleménye szerint tétlenségével a perzsza sereget bátorítaná. Vö. *An.* 1, 13, 7.

⁴⁴² Más ostromleírásokban Arrhianos Alexandrosa nem ilyen halogató; sőt ellenkezőleg: vakmerő és tettekre kész; vö. 2, 16, 7; 2, 26, 2–3; 4, 21, 1–3; 4, 28, 1–4; 6, 9, 1–10, 4.

ταῦτα δὲ ἰδὼν Ἀλέξανδρος, ὥς μὴ μόνοι ἀποληφθέντες πρὸς τῶν Θηβαίων κινδυνεύσειαν, ἐπῆγε τὴν ἄλλην στρατιάν.”⁴⁴³ (1, 8, 1– 2)

Arrhianos – mint a fentiekből kiderül – Ptolemaiosra hivatkozva azt sugallja, hogy Alexandros Perdikkas elhamarkodott támadása miatt *önkéntelenül sodródott* bele a harcokba, hogy saját katonáit mentse. Plutarchos – noha leírása nem túl részletes – nem tesz említést Perdikkasról a támadás kapcsán. Diodóros viszont, aki részletesen ír a makedón hadrendről és a harci eseményekről,⁴⁴⁴ arról tudósít, hogy Perdikkas Alexandros *parancsát* követve vonult a város egyik oldalsó kapujához, amelyet a védők elhagytak (vö. D. S. 17, 12, 3).⁴⁴⁵

Érdemes először Ptolemaioszt a *történetírót* közelebbről megvizsgálnunk. Történeti műve nem maradt ránk, csak hivatkozásokból ismerjük, melyek szinte kivétel nélkül Arrhianos *Anabasis*ához köthetők.⁴⁴⁶ Ezekből a rövid töredékekből igen nehéz pontos képet kapni Ptolemaios írásáról, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az egymásnak ellentmondó modernkori értelmezések, illetve értékelések. A kutatók véleménye kezdetben megegyezett Arrhianoséval: Ptolemaios beszámolója érthető, pontos, megbízható. A múlt század második felében azonban ez a kép teljesen megváltozott: egyre többen kezdtek kételkedni

⁴⁴³ (1) Ptolemaios, *Lagós fia* azonban azt mondja, hogy Perdikkas, aki egységével nem messze az ellenség sáncától a tábor védelme élén állt, nem várta meg Alexandros harci jeladását, hanem saját maga elsőként támadt rá a sáncre és azt szétrombolva rárontott a thébaiak előőrsére. (2) Amyntas, *Andromenos fia*, minthogy Perdikkasszal együtt volt hadrendbe állítva, követte és maga is támadásra vezette saját egységét, amikor észrevette, hogy Perdikkas előretört a sáncon belül. Alexandros ezeket látva támadásra vezette a sereg többi részét, hogy ne egyedül harcoljanak a thébaiak gyűrűjében.”

⁴⁴⁴ Diodóros szerint Alexandros három részre osztotta seregét: az egyik egység a Kadmeiánál felállított sáncoknál helyezkedett el, a második a thébaiak fő védelmi vonalával nézett farkasszemet, a harmadik pedig tartalékban állt (17, 11, 1). A kutatók korábban mint szónoki szerkesztményt elutasították Diodóros beszámolóját, de semmi sem bizonyítja, hogy állításait szónoki célok formálták volna. Erről lásd: *Bosworth* (1980) 81.

⁴⁴⁵ Polyainos is beszámol egy támadásról, amelynek a vezetője Antipatros volt (vö. 4, 3, 12). Noha Diodóros és Polyainos leírása eltér, abban a két beszámoló megegyezik, hogy a támadás szervezett formában, parancsra vette kezdetét. Érdemes megjegyezni, hogy az arrhianosi beszámoló az egyetlen olyan leírás az Alexandros-hagyományban, amely egy magasrangú tiszt kihágásáról szól.

⁴⁴⁶ Két *testimonium* maradt fenn, egy Arrhianostól, egy az idősebb Pliniustól. A harmincöt töredékből egyet-egyet Strabón és Synesios, kettőt-kettőt byzantioni Stephanos, Plutarchos és Anonymus Ravennas, huszonhetet (!) pedig Arrhianos jegyez. Vö. *Jacoby*: (1926b) 752-769. Pearson azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a fent említett szerzők, Arrhianos kivételével, valószínűleg csak másodkézből ismerték Ptolemaios művét; lásd: *Pearson* (1960) 188-190. Aristobulos töredékei jóval nagyobb számban fordulnak elő; lásd: *Jacoby* (1926b) 769-799.

Ptolemaios szavahihetőségében,⁴⁴⁷ és arra a megállapításra jutottak, hogy Ptolemaios műve távolról sem lehetett olyan tárgyilagos és pártatlan, mint ahogy azt az *Anabasis* előszavában Arrhianos láttatni kívánja, és ahogy azt korábban a történészek gondolták. E tamáskodó csoport legmarkánsabb és legtöbbet idézett képviselője R. M. Errington volt, aki a hatvanas évek végén közzétett tanulmányában – Ernst Badian gondolatait fűzve tovább⁴⁴⁸ – rámutatott Ptolemaios művének propagandisztikus elemeire.⁴⁴⁹ Errington álláspontja röviden a következő: Ptolemaios igyekezett minél kedvezőbb képet festeni egyrészt Alexandrosról, másrészt önmagáról, ezért amellett, hogy saját érdemeit finoman eltúlozta, hadvezértársainak, akik később a *diadochos* háborúkban az ellenfeleivé váltak, a tetteit elhallgatta és igyekezett őket befeketíteni.⁴⁵⁰ Ez történt Thébai ostromának leírása kapcsán Perdikkasszal, aki az Alexandros halálát követő hatalmi harcok során szembe került Ptolemaiosszal, és aki Kr. e. 321-ben hadjáratot vezetett ellene Egyiptomba. Errington szerint a ptolemaiوسي elbeszélésnek két jól kitapintható célja volt: egyrészt felmenteni Alexandrost Thébai pusztulásának felelőssége alól, másrészt a régi ellenség, Perdikkas hírnevét megépíteni.⁴⁵¹

Joseph Roisman azonban másfél évtizeddel később Erringtonnak a „ptolemaiوسي propagandáról” vázolt elképzeléseivel szemben komoly kétségeket ébresztett.⁴⁵² Roisman kissé ironikus – ám kétségtelenül igen

⁴⁴⁷ Az eltérő álláspontokról rövid, de alapos összefoglalást nyújt: J. Roisman: Ptolemy and his Rivals in his History of Alexander. CQ 34 (1984) 373-385; különösen: 373-374.

⁴⁴⁸ Lásd: 1. fejezet.

⁴⁴⁹ R. M. Errington: Bias in Ptolemy's History of Alexander. CQ 19 (1969) 233-242.

⁴⁵⁰ Errington azt vizsgálta, hogy Arrhianos, aki adatait nyilvánvalóan Ptolemaiostól merítette, hogyan ábrázolja Antigonost, Aristonust és Perdikkast, és ezt vetette össze a többi Alexandros-történetíró (leginkább Curtius Rufus) leírásával. Antigonos esetében nem tudott szándékos részrehajlást kimutatni, de a másik két hadvezérnél (főleg Perdikkasnál) – véleménye szerint – tetten érhető Ptolemaios részrehajlása, amely leginkább a két hadvezér sikereinek szándékolt elhallgatásában mutatkozik meg. Ezeket lásd példákkal és a vonatkozó helyekkel: Errington (1969) 235 skk. Ptolemaios célja ezzel az volt, hogy egyfelől igazolja önmagát Perdikkasszal szemben, másfelől hogy megnyerje magának a makedónok támogatását és hűségét. Mindezekből következik, hogy a mű valamikor Perdikkas halála után, röviddel Kr. e. 320 után keletkezett; lásd: Errington (1969) 241-242. Bosworth osztja Errington elképzelését, és még tovább finomítja azt: Andromenés fiaival szemben is fölfedezni vél ellenséges motívumokat Arrhianos/Ptolemaios elbeszélésében; lásd: Bosworth (1980) 23; 25-26; 81, ill. uő.: Arrian and the Alexander Vulgate. In: E. Badian (ed.): Alexandre Le Grand, Image et Réalité. Vendœuvres-Genève 1976. 1-46; különösen: 13-16.

⁴⁵¹ Errington (1969) 236-237.

⁴⁵² Roisman (1984) 373-385. Roisman több ponton is megingatta Errington hipotézisét: egyfelől újrvizsgálta az Errington által Ptolemaios részrehajlására fölhozott példákat, és megkérdőjelezte

hatásos – megjegyzése szerint az Errington által Ptolemaios részrehajlására felhozott érvek egy olyan szerző benyomását keltik, aki mestere volt a finom propagandának, de ez a propaganda már olyannyira visszafogott, hogy hatékonysága erősen kétségbe vonható.⁴⁵³ Thébai pusztulásának leírása – folytatja – kiváló példa erre. Valószínűtlen, hogy Ptolemaios közönsége a thébai ostrom elbeszélését olvasva arra a következtetésre jutott volna, hogy a város pusztulását Perdikkas támadása okozta. Arrhianos leírásából ugyanis – véleménye szerint – kiderül, hogy Thébai romba döntéséért maguk a thébaiak voltak felelősek, míg a mészárlásért Alexandros boiót szövetségesei. Perdikkas felelőssége mindezek mellett eltörpült. Ráadásul a makedónok – akiket Errington szerint Ptolemaios meg akart nyerni magának – nem éreztek különösebb bűnbánatot a város sorsa miatt. A görögök viszont, akik szintén Ptolemaios célközönségének számítottak, egyértelműen Alexandrost tartották felelősnek Thébai elpusztításáért. Roisman végül az alábbi következtetésre jut: ha Ptolemaios hazudott is Perdikkas támadásával kapcsolatban, akkor azt nem azért tette, hogy ellenfelét lejárassa, hanem azért, hogy Alexandrost kimentse a támadás megindításának felelőssége alól.⁴⁵⁴

Hogy Ptolemaios propagandisztikus célokra használta visszaemlékezéseit, vagy csak a történetírás iránti vonzódását elégítette ki Alexandros történetének feljegyzésével,⁴⁵⁵ nehezen dönthető el. Az azonban nem vitatható – s ebben, úgy tűnik, mindenki egyetért, még Roisman is⁴⁵⁶ –, hogy Ptolemaios elfogultsággal írt Alexandrosról, és amellet, hogy királya erényeit és sikereit a lehető

azok bizonyító erejét (lásd: *Roisman* [1984] 376-379); másfelől megkísérelte kimutatni, hogy Ptolemaiosnak nem volt szüksége egy „Perdikkas-ellenes kampányra” ahhoz, hogy hatalmát megszilárdítsa Egyiptomban (lásd: *Roisman* [1984] 380-381).

⁴⁵³ *Roisman* (1984) 375. Errington elméletének kétségkívül ez a leggyengébb pontja. Ptolemaios részrehajlására, a thébai ostrom leírását kivéve, csak bizonyos események feltételezett elhallgatása utal. Márpedig ha Ptolemaiosnak valóban az volt a célja, hogy lejárassa Perdikkast, akkor felvetődik a kérdés, hogy miért nem fordult nyíltabb eszközökhöz, hiszen az ilyen burkolt propagandát csak nagyon kevesen észlelhettké Ptolemaios olvasói közül. Erről bővebben: *Roisman* (1984) 381.

⁴⁵⁴ *Roisman* (1984) 375-376. Hasonló véleményt fogalmazott meg korábban Jacoby; lásd: *Jacoby* (1926) 501.

⁴⁵⁵ *Roisman* (1984) 385. Klaus Meister a következő megjegyzést fűzi Roisman ezen feltevéséhez: „Demgegenüber zeugt es von großer Naivität, wenn neuerdings J. Roisman jegliche Tendenz im Werk des Ptolemaios zu leugnen sucht und zu folgender Beurteilung gelangt: »Ptolemy could have written his history simply for the sake of writing history.«” Klaus Meister: Das Bild Alexanders Großen in der Historiographie seiner Zeit. In: Werner Dahlheim–Wolfgang Schuller–Jürgen von Ungern-Sternberg (Hrsg.): Festschrift Robert Werner. Konstanz 1989. 70.

⁴⁵⁶ Vö. *Roisman* (1984) 384.

legjobban kidomborította, hibáit és hibás döntéseit elkendőzte. De miért kellett éppen a thébai események kapcsán félrevezetően fogalmaznia? Mielőtt megkísérelnék választ adni erre a kérdésre, egy rövid megjegyzést kell fűzőm a fentiekben ismertetett vitához. Roismannak valószínűleg igaza van a tekintetben, hogy Ptolemaios írása nem *elsősorban* propagandisztikus céllal készült, de ez nem jelenti azt – s ezt Roisman is elismeri⁴⁵⁷ –, hogy Ptolemaios ne fogadta volna örömmel azokat a politikai előnyöket, amelyek műve megírásából, illetve elolvasásából fakadtak, főleg ha azok összhangban voltak érdekeivel – írás közben talán ilyen megfontolások is vezethették tollát.

Mindezek tükrében érdemes figyelembe vennünk a következőket:⁴⁵⁸ Kr. e. 316-ban Kassandros hatalmi vágyait dédelgetve Thébai újjáépítésével próbált népszerűséget szerezni a görögök körében (D. S. 19, 53, 1–54, 3; Paus. 9, 7, 1–2). Kr. e. 310 és 307 között Ptolemaios csatlakozott a kezdeményezéshez, és Philoklésen keresztül jelentős adományokat küldött a városnak, még egy oltárt is emeltetett Ammón számára (Paus. 9, 16, 1). Thébai újjáépítése azonban nem minden makedónnak volt szívügye: Antigonos éppen Thébai felépítését tartotta Kassandros legsúlyosabb bűnének (D. S. 19, 61, 2), és a makedón népgyűléssel határozatot hozatott a város újbóli lerombolásáról. Ezzel a határozattal világosan kinyilvánították nézetüket: Thébai lerombolása Alexandros akarata volt. Ha figyelembe vesszük, hogy Ptolemaios Kassandros mellett maga is tagja volt az Antigonos-ellenes szövetségnek, akkor érthetővé válik, hogy Ptolemaios elbeszélésében miért ítélte meg teljesen másképp Alexandros szerepét Thébai ostrománál. Ptolemaios minden bizonnyal görög olvasóközönségével szerette volna elhitetni, hogy Thébai megrohanása nem Alexandros parancsa, hanem egyik hadvezérének fegyelmezetlensége miatt következett be. Ebben az összefüggésben Perdikkasnak nyilvánvalóan – ha nem is elsősorban a lejáratás céljából – a bűnbak szerepe jutott (legalábbis ami a támadás megindítását illeti), és annak tökéletesen meg is felelt: már nem élt, és tagadhatatlan, hogy Alexandros halála után Ptolemaios egyik legádázabb ellensége volt.

Mint láhattuk, Ptolemaios beszámolójának hitelessége vitatható,⁴⁵⁹ mindazonáltal két fontos tanúsággal szolgál Arrhianos forráskezelésére vonatko-

⁴⁵⁷ Vö. Roisman (1984) 385.

⁴⁵⁸ Az alant felsorolt események és Ptolemaios Thébai-beszámolója közt fennálló lehetséges összefüggésekre Bosworth mutatott rá; lásd: Bosworth (1980) 79.

⁴⁵⁹ A történészek többsége nem fogadja el hitelesnek Ptolemaios leírását: H. Berve (1973) 313; Bosworth (1993b) 32, 22. jegy.; Brunt (1976) 35. Más véleményen van Hammond; lásd: N. G. L. Hammond: Alexander the Great. King, Commander and Statesman. London 1981. 309, 20. jegy..

zón. Feltűnő egyfelől, hogy e kulcsfontosságú esemény leírása előtt Arrhianos pontosan megnevezi forrását, ezzel is megerősítendő beszámolójának hitelességét, másfelől viszont az, hogy a ptolemaiوسي elbeszéléstől eltérő hagyományról hallgat, noha Thébai ostromának történetét nyilvánvalóan nem csak Ptolemaiος leírásából ismerte.

Nézzük először a forrásismertetés módját és annak szerepét az elbeszélésben. Roisman szerint az „Ἀλλὰ λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου...” tagmondatnál Arrhianos arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy az elbeszélendő események hitelessége bizonytalan.⁴⁶⁰ Úgy vélem azonban, hogy itt éppen az ellenkezőjéről van szó. Roisman abból a – már többek által megkérdőjelezett és megcáfolt⁴⁶¹ – feltételezésből indul ki, hogy a görög történétírók kizárólag azért hivatkoznak forrásaikra, mert tudatni akarják olvasóikkal, hogy a leírt történet hitelességét nem tudják szavatolni. Arrhianos azonban számos alkalommal azért nevezi meg kútfőjét, hogy elbeszélésének hitelt szerezzen.⁴⁶² Alighanem ezúttal is ez volt a szándéka.⁴⁶³ A 7. caput utolsó mondata (Ἀλέξανδρος δὲ οὐδ' ὥς τῇ πόλει προσέβαλλεν) egy nem várt esemény bekövetkeztét vetíti előre: Arrhianos olvasója nyilván tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Thébait megostromolták és elpusztították, ennek ellenére az 1, 7, 7–1, 7, 11-ig arról olvasott, hogy Alexandros nem akarta megtámadni a várost. Az ἄλλα kötőszó a fordulópontot vezeti be, Ptolemaiος nevének említésével pedig Arrhianos inkább nyomatékot ad az elbeszélés hitelességének, mintsem megkérdőjelezi azt; az olvasóban még élénken élhettek az előző szavai. Ezt a hipotézist látszik alátámasztani az is, hogy Arrhianos e rövid szakaszban nem *infinivusos* szerkezetet használ, hanem határozott igealakokat.

Hogy Arrhianos szándékosan hallgat a ptolemaiوسي leírástól eltérő hagyományról, azt a következők látszanak igazolni: Arrhianos előszavában kifejti, hogy jóllehet elbeszélésének vezérfonalát Ptolemaiος és Aristobulos beszámolói

⁴⁶⁰ Roisman (1984) 374.

⁴⁶¹ Lásd például: Marincola (1997) 243; Irene De Jong; Herodotus. In: Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston 2004. 109.

⁴⁶² Lásd erről bővebben: 2. fejezet.

⁴⁶³ Arrhianos már az első könyv elején is feltehetően hasonló célból hivatkozik Ptolemaiოსra: „αὐτῶν δὲ Μακεδόνων τελευτῆσαι λέγει Πτολεμαῖος ἰππέας μὲν ἑνδεκα, πεζοὺς δὲ ἀμφὶ τοὺς τεσσαράκοντα” – „Ptolemaiος szerint a makedónok közül tizenegy lovas és mintegy negyven gyalogos esett el.” (1, 2, 7) Brunt a következőket fűzi e mondatához: „Ptolemy is perhaps cited because Arrian felt that such precise figures needed justification.” Brunt (1976) 12. Stadter úgy látja, hogy Arrhianos mindkét esetben (1, 2, 7, ill. 1, 8, 1) részben azért idézi Ptolemaiოსt, hogy elbeszélésének hitelt szerezzen, részben pedig azért, mert ezek az adatok kizárólag az egykori testőr visszaemlékezésében bukkantak fel; lásd: Stadter (1981) 166.

képezik, történeti munkájába a feljegyzésre méltó és hihető elbeszéléseket is felveszi. Ezeknek a másodlagos forrásoknak az azonosítása – mint az előző fejezetekben láttuk – bizonytalan. Az azonban bizonyos, hogy Ptolemaioson és Aristobuloson kívül még számos más forrás is Arrhianos rendelkezésére állhatott, melyeket különböző összetételben fel is használhatott. Hogy a thébai események leírásánál ilyen másodlagos forrásokból is merített, arra a következő mondat utal: „καὶ τὴν Πινδάρου δὲ τοῦ ποιητοῦ οἰκίαν καὶ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Πινδάρου λέγουσιν ὅτι διεφύλαξεν Ἀλέξανδρος αἰδοῖ τῇ Πινδάρου.”⁴⁶⁴ (1, 9, 10). A λέγουσιν kifejezés mögött valószínűleg ezek a másodlagos források bújnak meg.⁴⁶⁵

De vajon Arrhianos másik fő forrása, Aristobulos is Perdikkast okolta az ostrom megkezdéséért? Aligha. Jóllehet csak a hallgatásból vett érvel támaszthatjuk alá feltevésünket, számunkra mégis megalapozottnak tűnik arra gondolnunk, hogy Aristobulos sem írt Perdikkas balul sikerült támadásáról.⁴⁶⁶ Ha Aristobulos, aki Ptolemaioshoz hasonlóan igyekezett Alexandrost

⁴⁶⁴ „Azt beszélük, hogy Alexandros megkímélte Pindaros házát és leszármazottait a költő iránt érzett tisztelete jelül.”

⁴⁶⁵ Bosworth szerint nem zárható ki teljesen, hogy a kifejezés Ptolemaios és Aristobulos rejtett; lásd: Bosworth (1980) 91. Brunt szerint a történet a vulgata-hagyományból ered, de az is elképzelhető, hogy Ptolemaiostól és Aristobulostól származik; lásd: Brunt (1983) 550. Slater álláspontja szerint a hagyomány nem vezethető vissza Aristobulosra; lásd: W. J. Slater: Pindar's House. GRBS 12 (1971) 146. Instinsky szerint Arrhianos értesülését nem Aristobulostól és Ptolemaiostól szerezte; lásd: H. U. Instinsky: Alexander, Pindar, Euripides. Historia 10 (1961) 248, 1. jegy.. Hammond határozottan kiáll amellett, hogy a Pindaros-történetet Arrhianos másodlagos forrásaiból merítette; Hammond álláspontja mellett röviden érvel: „Herein they (sc. Brunt, Bosworth) show no respect for Arrian's declaration in the Preface. It is perfectly clear in 1. 9. 10 that the legomenon applied not to the other exceptions which were made by the Council of the Greeks of the Common Peace but only to Pindar. The source or sources which Arrian was following for the other exceptions, namely on his declaration Ptolemy and/or Aristobulus, were not the source of the legomenon.” Hammond (1993) 208.

⁴⁶⁶ Plutarchostól tudjuk, hogy Aristobulos jegyezte föl Timoklea történetét, aki megölt egy thrák katonát, és akinek Alexandros bátorsága és előkelő származása miatt az ostrom után megkegyelmezett (Plu. Alex. 12; Mor. 259d–260d). Pearson a Timoklea-történet fonalán haladva igen érdekes következtetésre jut. Feltételezése szerint a thébai „párt-harcokról” Arrhianos Aristobulos művéből értesült. Mi több: Alexandros tétoivázásának és a görög szövetségesek által elkövetett mérsárlásnak a leírása is feltehetően Aristobulostól származik, hiszen ezek jól illeszkednek a Timoklea-történet által ábrázolt Alexandros-képbe; lásd: Pearson (1960) 154–155. A fenti elképzeléséhez két megjegyzés kívánkozik: (1) Pearson szerint Aristobulos phókisi származása miatt lehetett jól tájékozott Thébai belső ügyeiről; Aristobulos phókisi származása azonban finoman szólva kérdéses (vö. Pearson [1960] 151 sk.); (2) ha elfogadjuk, hogy Arrhianos a 7. caput utolsó paragrafusait Aristobulos alapján írta, akkor joggal feltételezhetnénk azt, hogy Aristobulos elbeszélésében arról is beszámol, hogy a támadás végül miért indult meg. Ennek azonban nyomát sem találjuk Arrhianosnál. Különös azonban, hogy Arrhianos kihagyta az alapvetően apologetikus színezetű

minél kedvezőbb fényben feltüntetni, említést tett volna róla, akkor Arrhianos minden bizonnyal az ő nevét is idézi, hogy beszámolójának hitelességét megerősítse.⁴⁶⁷

Ptolemaios elbeszélése valószínűleg teljesen eltért a többi hagyománytól. Arrhianosnak ezt tudnia kellett, mégis az eltérő beszámolókról hallgatott,⁴⁶⁸ noha művében nem egy esetben állítja egymás mellé vagy veti össze az egymásnak ellentmondó forrásokat.⁴⁶⁹ Arrhianos hallgatását talán magyarázhatnánk azzal, hogy feltétlenül (már-már naivan) bízott Ptolemaios szavahihetőségében. Véleményem szerint azonban nem erről van szó. Arrhianos tudatában volt, hogy legmegbízhatóbb forrásai (Ptolemaios és Aristobulos) is elferdítik olykor az igazságot, s ennek a gyanújának többször hangot is adott.⁴⁷⁰ Feltételezésem szerint Arrhianos nem azért fogadta el Ptolemaios elbeszélését – anélkül, hogy megkérdőjelezte volna azt –, mert naivan minden szavát elhitte, hanem sokkal inkább azért, mert a ptolemaiosi leírás állt a legközelebb apologetikus szándékaihoz. A keret adott volt, csak ki kellett tölteni.

Az apológia nem ér véget Perdikkas támadásával: az ostromot követő véres mészárlásért Arrhianos (Ptolemaios ?)⁴⁷¹ – Diodórosszal ellentétben – nem a makedónokat, hanem a bosszúszomjas phókisiakat, plataiaiakat és a boiótokat teszi felelőssé,⁴⁷² ahogy a város lerombolásáért is. A makedón király ugyanis – Arrhianos szerint – a szövetségeseire bízta Thébai ügyeinek rendezését (τοῖς δὲ μετασχοῦσι τοῦ ἔργου ξυμμάχοις, οἷς δὴ καὶ ἐπέτρεψεν Ἀλέξανδρος τὰ κατὰ τὰς Θήβας διαθεῖναι), akik kihasználva a helyzetet régi sérelmeikért bosszút álltak: a várost földig rombolták, a gyerekeket, az asszonyokat és az életben maradt férfiakat rabszolgasorba döntötték (1, 9, 9). Arrhianos azzal, hogy a harci cselekmények leírása közben kiemeli a phókisiak, plataiaiak és boiótok mészárlását,

Timoklea-történetet elbeszéléséből; ennek lehetséges okáról lásd: Stadter (1981) 167.

⁴⁶⁷ Érdemes itt fölidézni az *Anabasis* első mondatát: „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (Szepessy Tibor fordítása) Ha Arrhianos tartotta magát ehhez az elvhez – és ebben nincs okunk kételkedni –, akkor bizonyos, hogy Aristobulos elbeszélése ezen a ponton nem egyezett Ptolemaioséval.

⁴⁶⁸ Arrhianos elbeszélése során nem egyszer hallgat el jótékonyan egyes adatokat; erről lásd: Brunt (1976) xxxiv.

⁴⁶⁹ Lásd: 2. fejezet.

⁴⁷⁰ Lásd: 4, 14, 1; 4, 14, 3; ill. 2. fejezet.

⁴⁷¹ Bosworth szerint a 8. caputot Arrhianos Ptolemaios elbeszélése alapján írta; lásd: Bosworth (1980) 80.

⁴⁷² Vö. D. S. 17, 13, 1; Arr. *An.* 1, 8, 8.

a Thébai fölött ítéletet mondó tanácskozás⁴⁷³ leírását készíti elő: az olvasó, miután értesül a szövetségesek a harcok közben tanúsított kegyetlenkedéseiről, nem csodálkozhat azon sem, hogy a tanácsban nem a király, hanem a bosszúszomjas szövetségesei voltak a hangadók.⁴⁷⁴ A nikomédiai történetíró igyekszik Alexandrost úgy föltüntetni, mint akinek nem volt beleszólása a döntésbe, ami nyilvánvalóan nem lehet igaz. Bosworth joggal jegyzi meg, hogy a király (ha) személyesen nem (is) vett részt az ítélet meghozatalában, az nem kétséges, hogy sugalmazta azt.⁴⁷⁵ Ezzel már az ókori történetírók is tisztában voltak. Polybios egyértelműen kijelenti, hogy Thébai lerombolása Alexandros kívánsága szerint történt (Plb. 38, 2, 13).⁴⁷⁶ Plutarchos, aki úgy tűnik, az események értékelésénél kevésbé volt elfogult, mint ifjabb kortársa, a következőket írja: „[...] ἄλλως δὲ καὶ καλλωπιοαμένου χαρίζεσθαι τοῖς τῶν συμμαχῶν ἐγκλήμασι.” (Plu. Alex. 11, 11).⁴⁷⁷ Diodóros részletesen beszámol a szövetségi tanácsban (τῷ κοινῷ συνεδρίῳ) lezajlott eseményekről (17, 14, 1–4): néhányan, akik ellenséges érzelmeket tápláltak Thébai iránt, könyörtelen büntetést javasoltak, s hogy az ítélethez „kedvet csináljanak”, főlhánytorgatták Thébai *médismos*át. Az eredmény nem maradt el: a tanács döntést hozott a város lerombolásáról, a foglyok eladásáról, a thébai száműzöttek törvényen kívül helyezéséről, továbbá megtiltotta a menekültek befogadását. (Ez utóbbit Athén majd megszegi.)

Az elbeszélés így folytatódik: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἀκολουθῶς τῇ τοῦ συνεδρίου γνώμῃ τὴν μὲν πόλιν κατασκάψας πολλὴν ἐπέστησε φόβον τοῖς ἀφισταμένοις τῶν Ἑλλήνων,...”⁴⁷⁸ (17, 14, 4) E félmondatból először talán arra a következtetésre juthatunk, hogy Diodóros – Arrhianoshoz hasonlóan – csak a végrehajtó

⁴⁷³ Arrhianos megfogalmazása (τοῖς δὲ μετασχοῦσι τοῦ ἔργου συμμαχοῖς) arra utal, hogy a tanács *ad hoc* ült össze. Diodóros szóhasználata (τῷ κοινῷ συνεδρίῳ) formálisabb összejevetelre enged következtetni. Erről lásd: Bosworth (1980) 89–90.

⁴⁷⁴ A szövetségesek barbár tetteit ellensúlyozandó Arrhianos nem mulasztja el megemlíteni a hagyományt, mely szerint Alexandros közbenjárásának volt köszönhető, hogy legalább Pindaros házat és leszármazottait megkímélték a pusztulástól. Ez a hagyomány más szerzőknél is felbukkan: D. Chr. 2, 33; Plin. Nat. Hist. VII, 109; Plu. Alex. 11,12; lásd erről bővebben: Slater (1971) 141–152 és Bosworth (1980) 91.

⁴⁷⁵ „The king was not himself involved in the verdict, but there is no doubt that he endorsed it.” Bosworth (1980) 90.

⁴⁷⁶ Erről lásd bővebben: R. Billows: Polybius and Alexander Historiography. In: A. B. Bosworth–E. J. Baynham (ed.): Alexander the Great in Fact and Fiction. Oxford 2000. 286–306, különösen: 289–290.

⁴⁷⁷ „...a történeteket azzal szépítgette egyébként, hogy szövetségesei felhívásának volt kénytelen eleget tenni.” (Máthé Elek fordítása)

⁴⁷⁸ „A király a tanács döntését követve lerombolta a várost, és nagy rémületet keltett a lázongó görögökben...”

szerepével ruházza föl Alexandrost. Ez azonban téves következtetés lenne. Diodóros egy korábban elejtett megjegyzéséből ugyanis – melyre fentebb már céloztam – világosan látszik, hogy a tanács döntése és Alexandros akarata megegyezett. Az árulkodó mondat az ostrom leírása előtt hangzik el: „νῦν δὲ δόξας ὑπὸ τῶν Θηβαίων καταφρονεῖσθαι διέγνω τὴν πόλιν ἄρδην ἀνελεῖν καὶ τῷ φόβῳ τούτῳ τὰς ὁρμὰς τῶν ἀφίστασθαι τολμῶντων ἀποτρέψαι.”⁴⁷⁹ (17, 9, 4) Alexandros tehát már az ostrom előtt eldöntötte, hogy a várost elpusztítja, s ezzel rettentí vissza a többi *polist* az ellenszegüléstől – legalábbis Diodóros szerint.⁴⁸⁰

Az említett történetírókkal ellentétben Arrhianos arról próbálja meggyőzni olvasóit, hogy Thébai sorsa nem Alexandros kezében volt, s hogy ezt bizonyítsa, még az isteneket is „segítségül hívja”. A harci események és a szövetségi tanács döntésének leírása közé egy kitérőt illeszt, melyben Thébai sorsáról elmélkedik.⁴⁸¹ A kitérő két részből áll. Az első rész *synkrisis*, melyben a görög történelem – kivált Athén – kudarcait veti össze Thébai sorsával (1, 9, 1–5). Az *ekphrasis* második felében Thébai balsorsának okait kutatja, s arra a meglepő eredményre jut, hogy a város pusztulását isteni bosszú okozta. De lássuk a szöveget!

„(6) Θηβαίοις δὲ τὰ τῆς ἀποστάσεως ὀξέα καὶ ξὺν οὐδενὶ λογισμῷ γενόμενα, καὶ ἡ ἄλως δι' ὀλίγου τε καὶ οὐ ξὺν πόνῳ τῶν ἐλόντων ξυνενεχθεῖσα, καὶ ὁ φόνος <ὁ> πολὺς, οἷα δὴ ἐξ ὁμοφύλων τε καὶ παλαιὰς ἀπεχθείας ἐπεξιόντων, καὶ ὁ τῆς πόλεως παντελὴς ἀνδραποδισμός, δυνάμει τε καὶ δόξῃ ἐς τὰ πολέμια τῶν τότε προεχούσης ἐν τοῖς Ἑλλησιν, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐς μῆνιν τὴν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀνηνέχθη, (7) ὥς τῆς τε ἐν τῷ Μηδικῷ πολέμῳ προδοσίας τῶν Ἑλλήνων διὰ μακροῦ ταύτην δίκην ἐκτίσαντας Θηβαίους, καὶ τῆς Πλαταιῶν ἔν τε ταῖς σπονδαῖς καταλήψεως καὶ τοῦ παντελοῦς ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως, καὶ τῆς τῶν παραδόντων σφᾶς Λακεδαιμονίοις οὐχ Ἑλληνικῆς

⁴⁷⁹ „Most azonban Alexandros már úgy vélte, hogy a thébaiak semmibe veszik, ezért úgy döntött, hogy lerombolja a várost, és ezzel a félelmet keltő tettével elveszi a kedvét azoknak, akik felkelést mernének kezdeményezni ellene.”

⁴⁸⁰ A város lerombolását és az azzal való példastatuálást reális politikai döntésnek értékelhetjük. A körülbelül egy éven belül lezajló két felkeléshullám a perzsák elleni hadjáratra készülő Alexandros előtt bizonyára világossá tette, hogy nem elég levernie a lázongást, az elretentés eszközhöz kell nyúlania, ha biztos hátszínigot akar maga mögött hagyni. (Az más kérdés, hogy Thébai lerombolása is csak időleges megoldásnak bizonyult a görög *polisok* függetlenségi törekvéseinek letörésére.)

⁴⁸¹ Az *ekphrasis* megfogalmazása elsősorban Thukydides hatását mutatja; erről lásd: Bosworth (1980) 84 skk.; Sisti (2001) 329 skk.

γενομένης διὰ Θηβαίους σφαγῆς, καὶ τοῦ χωρίου τῆς ἐρημώσεως, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες παραταξάμενοι Μήδοις ἀπώσαντο τῆς Ἑλλάδος τὸν κίνδυνον, καὶ οἱ Ἀθηναίους αὐτοὶ τῇ ψήφῳ ἀπώλλουν, ὅτε ὑπὲρ ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως γνώμη προὔτεθη ἐν τοῖς Λακεδαιμονίων ξυμμάχοις. (8) ἐπεὶ καὶ πρὸ τῆς ξυμφορᾶς πολλὰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐπισημῆναι ἐλέγετο, ἃ δὴ ἐν μὲν τῷ παραυτίκα ἡμελήθη, ὕστερον δὲ ἡ μνήμη αὐτὰ ἐς λογισμὸν τοῦ ἐκ πάλαι ἐπὶ τοῖς ξυνενεχθεῖσιν προσημανθῆναι ἀνήνεγκεν.”⁴⁸² (1, 9, 6–8)

Thébai pusztulását tehát, ha követjük Arrhianos gondolatmenetét, az isteni akarat beteljesüléseként kell értelmeznünk, s ez esetben a makedón királyt nem terhelheti felelősség: Alexandros és makedónjai legfeljebb eszközök voltak az istenek kezében. Mi több: a thébaiak, mint azt a hosszú bűnlajstrom bizonyítja, nagyon is rászolgáltak a büntetésre. Ez a motívum, tudniillik hogy Thébait az isteni bosszú söpörte el, a többi forrásban nem jelenik meg. Hogy a motívum honnan ered, Arrhianos kitől vette át, nem lehet tudni.⁴⁸³ Az οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος kifejezés mindenesetre arról árulkodik, hogy Arrhianos némi távolságtartással nyúlt ehhez a hagyományhoz. Hogy kételyei ellenére az isteni akaratot mint az eseményeket befolyásoló tényezőt⁴⁸⁴ mégis beemelte az elbeszélésbe, azon igyekezetéről tanúskodik, hogy olvasóit meggyőzze Alexandros ártatlanságáról. Figyelemre méltó, hogy Arrhianos e hatásos kitérőt éppen a város lerombolásáról hozott döntés leírása elé fűzi elbeszélésébe, ezzel is mintegy tompítva a döntés élet: az olvasó, miután földézték emlékezetében Thébai megannyi, a görögség ellen elkövetett bűnét, feltehetően már másképp ítélte meg a szövetségi tanács döntését.

⁴⁸² „(6) Az, hogy a felkelés hirtelen és meggondolatlanul tört ki, az, hogy a győztesek a várost rövid idő alatt, könnyűszerrel elfoglalták, a nagy megszárlás, melyet az azonos nemzetségbeli ősi sérelmek miatt követtek el, és az, hogy az egész várost – amely akkoriban katonai hatalomban és hírnévben a görög városok fölé emelkedett – rabszolgaságba döntöttek **valószínűleg isteni bosszúból történt.** (7) Hosszú idő után a thébaiak így bűnhődtek meg, hogy elárulták a görögöket a perzsa háborúban, hogy a fegyverszünet ellenére megszállták Plataiait, és az egész várost rabigá alá vetették, hogy – amire a görögöknél korábban nem volt példa – lemészárolták azokat, akik a lakedaimóniaknak megadták magukat, és hogy elnéptelenítették a várost, ahol a görögök felsorakoztak a perzsák ellen, hogy elhárítsák a veszélyt Hellától, és hogy az athéniak elpusztítására szavaztak, miután Athén rabszolgaságba döntésének a javaslatát a lakedaimóniak szövetségesei elé terjesztették. (8) Az emberek azt beszélik, hogy mielőtt a szerencsétlenség bekövetkezett volna, több isteni jeladás is történt, amelyekkel akkor nem törődtek, később azonban visszaemlékeztek rájuk és ráébredtek, hogy ezek jósjelek voltak, melyek most beteljesültek.”

⁴⁸³ Jacoby Aristobulost sejtje e sorok mögött; lásd: Jacoby (1926a) 502. Bosworth követi Jacoby; lásd: Bosworth (1980) 84 sk.

⁴⁸⁴ Az istenek és jóslatok szerepéről az *Anabasis*-ban lásd: Brunt (1983) 552.

A thébai ostrom leírásán végigfutó apologetikus szálhoz köthetjük még – mintegy lezárásként – az elfogott görög követek esetét (2, 15, 2–5). Az issosi csata előtt Dareioshoz görög követek érkeztek, akiket az ütközet után a makedónok elfogtak. A követség tagjait, a spártai Euthyklést, az athéni Iphikratést, illetve a thébai Thessaliskost és Dionysodórost Alexandros elé vezették.⁴⁸⁵ Alexandros a két thébait azonnal elengedte.⁴⁸⁶ Arrhianos nem mulasztja el megindokolni Alexandros e különös cselekedetét: a makedón király egyrészt szánalmat érzett a thébaiak iránt (τὸ μὲν τι κατοικτίσει τῶν Θηβῶν), másrészt megbocsáthatónak ítélte tettüket: minthogy a makedónok leigázták hazájukat, érthető, hogy támogatást keresnek a maguk s hazájuk számára a perzsáknál és Dareiosnál (τὸ δὲ ὅτι συγγνωστὰ δεδρακέναι ἐφαίνοντο, ἡνδραποδισμένης ὑπὸ Μακεδόνων τῆς πατρίδος σφίσιν τε ἦντινα ἡδύναντο ὠφέλειαν εὐρισκόμενοι καὶ εἰ δὴ τινα καὶ τῇ πατρίδι ἐκ Περσῶν καὶ Δαρείου). Alexandros egy pillanatra a megértő és megbocsátó király szerepében tündököl előttünk. Arrhianos következő mondata azonban kissé árnyalja ezt a képet: „ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἀμφοῖν ἐπιεικῇ ἐνθυμηθεῖς, ἰδίᾳ δὲ Θεσσαλίσκον μὲν αἰδοῖ τοῦ γένους ἀφιέναι εἶπεν, ὅτι τῶν ἐπιφανῶν Θηβαίων ἦν, Διονυσόδωρον δὲ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν Ὀλυμπίων.”⁴⁸⁷ (2, 15, 4)

Arrhianos (Ptolemaios nyomán haladva) minden eszközt megragad, hogy főhősét tisztázza: ha kell, többször megismétel egy állítást, ha kell, tekintélyes forrására hivatkozik, ha kell, más forrásokról hallgat, ha kell, másokra hárítja a felelősséget, s ha kell, az istenekhez fordul. De miért lehetett számára olyan fontos, hogy Alexandros tetteire mentséget keressen? Erre a kérdésre részben személyes elfogultsága,⁴⁸⁸ részben pedig talán annak a kornak a szelleme adja meg a választ, amelyben Arrhianos alkotott. A második szofisztika korában a politikai függetlenségét elveszített görögség nosztalgiával gondolt vissza saját múltjára, a földézett emlékképek között pedig a makedón királynak központi

⁴⁸⁵ Az elfogott követségről Curtius Rufus is beszámol (3, 13, 15), de nála nem szerepelnek thébaiak. Az eltérésekről lásd: Bosworth (1980) 233 sk.

⁴⁸⁶ A két másik követ nem volt ilyen szerencsés: Alexandros az athéni Iphikratést az athéniak iránt érzett barátsága jeléül és apja emléke miatt maga mellett tartotta (túszként?); amikor betegségben meghalt, csontjait visszaküldte Athénba; a spártai Euthyklés is hosszabb ideig – igaz, nem olyan kellemes körülmények között, mint Iphikratés – élvezhette Alexandros „vendégszeretetét” (2, 15, 4–5).

⁴⁸⁷ „Noha ezeket mindkettőjünkkel kapcsolatban méltányosnak ítélte meg, bizalmasan elmondta, hogy Thessaliskost a családja miatt engedte el, mivel egyike volt a thébai előkelőknek, Dionysodórost pedig olimpiai győzelme miatt.”

⁴⁸⁸ Vö. 1, 12, 1–5.

szerep jutott: Alexandros, aki nemcsak meghódította az ismert világ nagy részét, de hódításai nyomán a görög kultúra a lakott világ legtávolabbi pontjaira eljutva gyökeret is eresztett, kiváló alkalmat nyújtott a szónokok és történetírók számára, hogy a jelentől elfordulva megidézzék a dicső görög múltat.⁴⁸⁹ Ez a múltidézés volt részben a célja a görög közönségnek író Arrhianosnak is.⁴⁹⁰ Thébai elpusztítása éppen ezért lehetett különösen kényes téma. Alexandros, a *philhellén* király ugyanis nem egy barbár várost tett a földdel egyenlővé, hanem egy görögöt. Ezt valahogyan meg kellett magyarázni. Arrhianos leírásán végig érezhető ez a szándék.⁴⁹¹ Többek között talán ezzel magyarázható az is, hogy az *Anabasis*ban a *prooimion*t, melyben a szerző megjelöli témáját, rendhagyó módon nem a mű elején olvashatjuk, hanem az első könyv 12. caputjában, amikor Alexandros már Trójában van. Achilleus sírja és a perzsák elleni hadjárat kezdete minden bizonnyal méltóbb háttérrel nyújtott az Alexandrost dicsőítő előszó megírásához, mint Thébai romjai és a görög városok leigázása (melyről egyébként feltűnő módon igen szűkszavúan ír).⁴⁹²

Arrhianos egyhelyütt különös váddal illeti Kallisthenést, Alexandros udvari krónikását: „(1) Az *olynthosi Kallisthenés* azonban, aki *Aristotelés előadásait is hallgatta, s akinek viselkedése elég közönséges volt, nem helyeselte ezeket. Ebben az esetben én magam is egyetérték Kallisthenésszel, de úgy vélem – már ha igaz, amit róla írnak –, hogy nem volt méltányos a részéről kijelenteni, hogy*

⁴⁸⁹ Erről lásd: Bowie (1970) 3–41; különösen: 7, 14; G. Anderson: *The Second Sophistic*. London–New York 1993. 101–132.

⁴⁹⁰ Erről lásd: Ambaglio (1994) 8–20.

⁴⁹¹ Elképzelhető, hogy Arrhianos Plutarchos elbeszélését akarta kiigazítani. Plutarchos írása alapvetően apologetikus jellegű, de nem nélkülözi a bírálatot sem. Thébai ostromának elbeszélése során – amely, mint láttuk, több ponton eltér Arrhianosétól – Plutarchos bírálja a makedón király tetteit (vö. Plu. *Alex.* 11, 11). A Chairóneiában született Plutarchos feltehetően együttérezett a thébaiakkal, ezért nem is kísérelte meg leplezni Alexandros valódi szándékait; lásd erről: Hamilton (1969) lxii–lxiii; A. E. Wardman: *Plutarch and Alexander*. CQ 5 (1955) 101. Arrhianos vélhetően ismerte Plutarchos munkáját. A múlt század elején R. B. Steele vetette alapos filológiai vizsgálat alá a két munkát, s arra az eredményre jutott, hogy ugyan minden kétséget kizáróan azt nem lehet bizonyítani, hogy Arrhianos fölhasználta Plutarchos életrajzát, de bizonyos jelek mindenesetre azt valószínűsítik, hogy a nikomédiai történetíró olvasta Plutarchos művét; lásd: R. B. Steele: *Plutarch's Alexander and Arrian's Anabasis*. CPh 11 (1916) 419–425; ill. lásd még: Bosworth (1980) 12. Jóllehet az *Anabasis*ban nem bizonyítható Plutarchos közvetlen hatása, Plutarchos műve – amint erre Bosworth rámutatott –, irodalmi versengésre ösztönözhetette Arrhianost, ahogy később az *Anabasis* is Alexandros történetének megírására sarkallta a későbbi szerzőket, például Amyntianust. Nem zárható ki, hogy Alexandros apológiai Arrhianos válasza a plutarchosi leírásra.

⁴⁹² Vö. Marincola (1989) 187 sk.

Alexandros és tetteinek megítélése tőle és történeti művétől függ, és nem ő az, aki Alexandrosnak köszönheti hírnevét, (2) hanem éppen ellenkezőleg, Alexandros tartozik köszönettel neki, hogy híressé teszi az emberek között.” (4, 10, 1–2)

Első olvasatra úgy tűnhetik, hogy Kallisthenés túlbecsüli önnön szerepét. De ha eltekintünk a kissé fellengzős hangnemtől, be kell látnunk, hogy az olynt-hosi történetíró kijelentése nem is áll olyan távol az igazságtól. A nagy tettek önmagukban nem elegendők, kell a történetíró, aki azokat megörökíti és jelentéssel ruházza föl, mert amikor az idő előre haladtával az emberi emlékezetben a tettek megfakulnak, csak a papirusz marad, s rajta a szöveg, amely alapján az utókor emlékezik és ítéletet mond. Arrhianos maga is tisztában volt a történetírás ezen szerepével. Méltó emléket akart állítani a makedón királynak (vö. 1, 12, 1–5), aki a görögök számára a hajdani dicsőséget testesítette meg. Éppen ezért elbeszélését olyan szerzők alapján írta meg, akik maguk is gyakran elfogultan nyilatkoztak Alexandrosról. Ez azonban nem szolgálai másolást jelentett, és nem is egy kezdő történetíró „ujjgyakorlatát”. A thébai ostrom leírásából kitűnik, hogy minden részletre ügyelve igyekezett olvasóinak saját Alexandros-képét hitelesen megrajzolni. Ez a portré pedig – mint azt a következő fejezetben igyekszünk majd bemutatni – sok esetben Homéros hőseit idézte.

4. Alexandros Homérosa

Halikarnassosi Dionysios *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* című munkájában egyhelyütt Hégésiaszt korholja, amiért az ízléstelenül alkalmazza műveiben a ritmust (18, 115–208). Hogy elrettentő példát adjon, Dionysios egy hosszú passzust is idéz a magnésiai történetírótól. A részlet Alexandros Gáza elleni ostromát és a város kapitányának, Batisnak kegyetlen végét beszéli el. A leírás szerint Alexandros parancsot adott, hogy a makedón ostromnak a végsőkhig ellenálló Batist mezítelenül, a lábán bronz láncot fúrva át kössék egy harckocsi mögé, és mindenki szeme előtt vonszolják körbe-körbe, míg meg nem hal. Az idézet után Dionysios a következő költői kérdést intézi olvasóihoz: „ἄρα γε ὅμοια ταῦτ’ ἐστὶ τοῖς Ὀμηρικοῖς ἐκείνοις, ἐν οἷς Ἀχιλλεὺς ἐστὶν αἰκίζομενος Ἑκτορα μετὰ τὴν τελευτήν;”⁴⁹³ (18, 177–179) Hogy a nemleges válaszhoz kétség se ferjen, Dionysios a költő sorait (*Il.* XXII, 395–411) is felidéz, majd a *synkrisis* végén kihirdeti a néhány sorral előbb már megelőlegezett ítéletét (18, 199–203).

Hogy a halikarnassosi rétor/történetíró fejében Hégésias leírását olvasva az *Ilias* sorai idéződtek fel, nem véletlen. Jóllehet Dionysios – minden bizonynyal helyes – értékítélete szerint Hégésias alulmaradt Homérosszal szemben, e rövid részlet mégis jól példázza az Alexandros történetét lejegyző történetírók egy fontos, közös jellemzőjét: a Homéros-imitációt. Alexandros – aki gyermekkorától rajongott a trójai háború hőseiért, aki édesanyja, Olympias révén Achillesban egyik őst is tisztelhetett, s akinek, Plutarchos tanúsága szerint, legkedvesebb olvasmánya, az *Ilias* mindig párnája alatt hevert (*Alex.* 8, 2)⁴⁹⁴ – üstökösként felívelő pályája úgyszólván tálcán kínálta az epikus ábrázolást a históriáját feldolgozni vágyó történetírók számára.⁴⁹⁵ A csábításnak, hogy

⁴⁹³ „Hát ez (a gyalázkodás) összehasonlítható-e azokkal a homérosi sorokkal, amelyekben Achilles a halott Hektórt gyalázza?” (Borzák István fordítása)

⁴⁹⁴ Alexandros Achilles-imitációjáról a legalaposabb összefoglalást nyújtja: Walter Ameling: Alexander und Achilleus. Eine Bestandsaufnahme. In: Wolfgang Will (Hrsg.): Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II. 1987 Amsterdam. 657-692.

⁴⁹⁵ Legutóbb a témában Elisabeth Carney tett izgalmas megfigyeléseket. A kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy az Alexandros-történetíróknál az óvatoskodó Parmenión alakja valószínűleg Homéros Nestor-ábrázolásából táplálkozik. Emellett arra is rámutatott, hogy a sátorba vonuló és az ott napokig duzzogó Alexandrosról szóló leírások vélhetően történetileg hitelesek, s a makedón király szándékosan élt eme Achilleust utánzó, színpadias elvonulással, azért hogy az ellenkező vagy elégedetlenkedő katonáira ráerőltesse akaratát. Lásd: Elisabeth Carney:

Alexandrost homérosi hősként vagy egyenesen új Achilleusként ábrázolja, Arrhianos sem tudott ellenállni. Sőt, e minden ránk maradt Alexandros-történetben kitapintható, kézenfekvő párhuzamot Arrhianos nemcsak fölhasznált, de tovább is gondolta: mint arra többen rámutattak, az *Anabasis* előszavában önmaga és Homéros között is kapcsolatot teremtett.⁴⁹⁶ Az alábbiakban négy hosszabb szövegrészlet elemzésén keresztül próbálom szemléltetni azt, hogy Arrhianos milyen eszközökkel igyekezett megteremteni, illetve kihangsúlyozni az Alexandros és Homéros hősei között már-már közhellyé lett rokon vonásokat.

Arrhianos az *Anabasis* témamegjelölő *prooimionját*⁴⁹⁷ szándékolta eposzi környezetbe ágyazva adja elő, mintegy előkészítve ezzel az Achilleus-Alexandros és Homéros-Arrhianos kettős párhuzamot. Vegyük szemügyre először ezt a gondosan megformált epikus díszletet:

„(11, 5) ἐλθὼν δὲ ἐς Ἑλαιοῦντα θύει Πρωτεσιλάῳ ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Πρωτεσιλάου, ὅτι καὶ Πρωτεσίλαος πρῶτος ἐδόκει ἐκβῆναι ἐς τὴν Ἀσίαν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἄμα Ἀγαμέμνονι ἐς Ἴλιον στρατευσάντων. καὶ ὁ νοῦς τῆς θυσίας ἦν ἐπιτυχεστέραν οἷ γενέσθαι ἢ Πρωτεσιλάῳ τὴν ἀπόβασιν. (6) Παρμενίων μὲν δὴ τῶν τε πεζῶν τοὺς πολλοὺς καὶ τὴν ἵππον διαβιβάσαι ἐτάχθη ἐκ Σηστοῦ ἐς Ἄβυδον· καὶ διέβησαν τριήρεσι μὲν ἑκατὸν καὶ ἐξήκοντα πλοίοις δὲ ἄλλοις πολλοῖς στρογγύλοις. Ἀλέξανδρον δὲ ἐξ Ἑλαιοῦντος ἐς τὸν Ἀχαιῶν λιμένα κατὰραι ὁ πλείων λόγος κατέχει, καὶ αὐτὸν τε κυβερνῶντα τὴν στρατηγίδα ναῦν διαβάλλειν καὶ, ἐπειδὴ κατὰ μέσον τὸν πόρον τοῦ Ἑλλησπόντου ἐγένετο, σφάξαντα ταῦρον τῷ Ποσειδῶνι καὶ Νηρηΐσι σπένδειν ἐκ χρυσῆς φιάλης ἐς τὸν πόντον. (7) λέγουσι δὲ καὶ πρῶτον ἐκ τῆς νεῶς σὺν τοῖς ὅπλοις ἐκβῆναι αὐτὸν ἐς τὴν γῆν τὴν Ἀσίαν καὶ βωμοὺς ἰδρύσασθαι ὅθεν τε ἐστάλη ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ ὅπου ἐξέβη τῆς Ἀσίας Διὸς ἀποβατηρίου καὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἡρακλέους. ἀνελθόντα δὲ ἐς Ἴλιον τῇ τε Ἀθηνᾷ θῦσαι τῇ Ἰλιάδι, καὶ τὴν πανοπλίαν τὴν αὐτοῦ ἀναθεῖναι ἐς τὸν νεῶν, καὶ καθελεῖν ἀντὶ ταύτης τῶν ἱερῶν τινα ὅπλων ἔτι ἐκ τοῦ Τρωικοῦ ἔργου σωζόμενα. (8) καὶ ταῦτα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπασπισταὶ ἔφερον πρὸ αὐτοῦ ἐς τὰς μάχας. θῦσαι δὲ

Artifice and Alexander History. In: A. B. Bosworth–E. J. Baynham: *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford 2000. 263–285.

⁴⁹⁶ Lásd erről: Stadter (1980) 62. Moles (1985) 163; Bosworth (1988) 32–33.

⁴⁹⁷ Az *Anabasis* elején olvasható előszóban – mint láttuk – Arrhianos csupán forrásait és forráskritikái módszereit mutatja be. A témamegjelölés és az *auxésis* az első könyv 12. fejezetében bukkan fel; lásd erről bővebben: 1. fejezet.

αὐτὸν καὶ Πριάμῳ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Ἑρκείου λόγος κατέχει, μῆνιν Πριάμου παραιτούμενον τῷ Νεοπτολέμου γένει, ὃ δὴ ἐς αὐτὸν καθῆκεν. (12, 1) Ἀνιόντα δ' αὐτὸν ἐς Ἴλιον Μενoitίος τε ὁ κυβερνήτης χρυσῷ στεφάνῳ ἐστεφάνωσε καὶ ἐπὶ τούτῳ Χάρης ὁ Ἀθηναῖος ἐκ Σιγείου ἐλθὼν καὶ τινες καὶ ἄλλοι, οἱ μὲν Ἕλληνες, οἱ δὲ ἐπιχώριοι' <...> οἱ δὲ, ὅτι καὶ τὸν Ἀχιλλέως ἄρα τάφον ἐστεφάνωσεν' Ἡφαιστίωνα δὲ λέγουσιν ὅτι τοῦ Πατρόκλου τὸν τάφον ἐστεφάνωσεν.⁴⁹⁸ (1, 11, 5–12, 1)

Hogy Arrhianos ábrázolásának sajátosságait élesebb megvilágításban lássuk, érdemes leírását összevetni a rendelkezésünkre álló párhuzamos forrásokkal. Kezdjük Iustinusszal. Pompeius Trogus kivonatolójának leírása első olvasatra színes (bár kissé patetikus) beszámolónak tűnhetik: élénk tárulnak a király és katonái lelkében kavargó gondolatok (11, 5, 6–9), a győzelem érdekében bemutatott áldozatok (11, 5, 4), pillanatképet kapunk Alexandros partraszállásáról és harci táncáról (*tripudianti similis*; 11, 5, 10–11), és egy széljegyzet erejéig Trójába is követhetjük a makedón királyt (11, 5, 12). Iustinus beszámolójából azonban hiányzik a kötıanyag, s így leírása végül semmitmondó, üres anekdotákká hullik szét. Tudósításában ugyan felbukkan néhány olyan történet, illetve esemény, melynek jelentősége (jelentése) is van – vagy lehetne –, de Iustinus szétszórt leírásából az derül ki, hogy a szerző számára mindez rejtve maradt.

⁴⁹⁸ „(11, 5) (Alexandros) Elaiusba érkezvén áldozatot mutatott be Prótesilaosnak a hős sírjánál, mivel úgy tartották, hogy Prótesilaos lépett elsőként Ázsia földjére azok közül a görögök közül, akik Agamemnónnal együtt vonultak hadba Ilion ellen. Az áldozat célja az volt, hogy átkelése szerencsésebben érjen véget, mint Prótesilaosé. (6) Parmeniónt bízta meg azzal, hogy a gyalogság nagy részét és a lovasságot átszállítsa Séstosból Abydosba; százhatvan triérésre és számos más szállítóhajóra szálltak fel. A legtöbb elbeszélés úgy tartja, hogy Alexandros Elaiusból a saját maga által kormányzott zászlóshajón az achájok kikötőjébe hajózott, és amikor félúton volt a Hellszontoson, egy bikát áldozott Poseidónnak, a Néreiseknek pedig egy arany kupából loccsantott bort a tengerbe. (7) Azt mondják, hogy elsőként lépett ki Ázsia földjére teljes fegyverzetben, és hogy oltárokat emeltetett Zeusnak, a partraszállást védőnek, Athénának és Héraklésznek ott, ahonnan Európából elindult, és ott is, ahol Ázsiában partra lépett. Felment Ilionba, áldozatot mutatott be az ilioni Athénának és felajánlotta teljes fegyverzetét, cserébe pedig elvitt néhányat azok közül a szent fegyverek közül, amelyek még a trójai háborúból maradtak meg. (8) Azt mondják, hogy ezeket a fegyvereket a hypaspistészek vitték előtte az ütközetekben. A hagyomány úgy tartja, hogy Priamosnak is áldozott Zeus Herkeios oltáránál, hogy könyörgésével elhárítsa Priamos haragját Neoptolemos nemzetségétől, melynek ő maga is a tagja. (12, 1) Az Ilionba felmenő Alexandrost Menoitios, a kormányos aranykoszorúval koszorúzta, majd őt követte a Sigeiőnből odaérkező athéni Charés és még néhányan mások is, görögök és helyiek <...> Vannak, akik azt mondják, hogy Alexandros megkoszorúzta Achilleus sírját, Héphaistión pedig Patroklosét.” Bosworth feltételezi, hogy az elvesztett szövegrészben Arrhianos a vulgata-hagyományban megőrzött történetekre tett utalást (vö. D. S. 17, 17, 3; Iust. 11, 5, 12). Roos kiegészítését (lásd: Roos [1967²] *ad loc.*) nem fogadja el; lásd: Bosworth (1980) 103.

Plutarchos, aki éppen az Alexandros-életrajz elején szabadkozik, amiért nem szól minden híres eseményről, lévén hogy életrajzot és nem történeti művet ír, már sokkal kiegyensúlyozottabb, ha tetszik történetibb beszámolóval szolgál. Jóllehet (a műfajból adódóan) itt sem maradnak el az anekdotikus történetek, mégis néhány fontos történeti adatra is rálelünk a plutarchosi tudósítást olvasva: megtudjuk az inváziós sereg létszámát (15, 1), áttekintést kapunk a makedón király anyagi helyzetéről (15, 2), és végül rövid leírást olvashatunk az Ilionban történt ünnepi eseményekről (15, 9). Az átkelés azonban Plutarchos tolmácsolásában is egy a hadjáratral járó, szokványos eseménnyé halványul.

Diodóros az első olyan történetíró, aki fölismeri a Helléspontosnál lezajlott eseményekben rejlő szimbolikus jelentéstartalmat, s ezt elbeszélésében ki is aknázza. Az első jel, ami erre utal, hogy az átkelést és a Trójában tett látogatást fontos cezúraként értékeli Alexandros történetében. Ezt világosan jelzi az esemény pontos időpontjának meghatározása: „Ἐπ’ ἀρχοντος δ’ Ἀθήνησι Κτησικλέους Ῥωμαῖοι μὲν ὑπάτους κατέστησαν Γάιον Σουλπίκιον καὶ Λεύκιον Παπίριον.”⁴⁹⁹ (17, 17, 1) A „datálást” az eseményleírás követi: Diodóros beszámol Alexandros jelképes partraszállásáról, melynek – Iustinusszal ellentétben – a jelentéstartalmát is fölfedi,⁵⁰⁰ majd a király a trójai hősök sírjánál tett látogatásáról tudósít (17, 17, 3). Ilion városa Diodórost – ahogy később, mint látni fogjuk, Arrhianost is – arra ösztökélte, hogy formai eszközökkel is megidézze a trójai háborút és költőjét: a szicíliai történetíró a látogatás eseményeinek leírásába egy terjedelmes seregszemlét ékel (17, 17, 3–6).⁵⁰¹ A homérosi allúzió után Diodóros még feljegyzi, hogy Alexandros Athéné szentélyét is felkereste, ahol a szentély papja megjósolta granikosi győzelmét és az ütközetben való hősiecs helytállását (17, 17, 6–7), mire a király örvendve a kedvező jóslatnak felajánlotta az istennőnek saját fegyverzetét, majd kiválasztotta a templomban heverő fegyverek közül a legjobbat, amelyet később az első csatában magára is öltött (17, 17, 7–18, 1). S valóban – zárja mondandóját

⁴⁹⁹ „Amikor Ktésiklés volt az archón Athénban, Rómában pedig Gaius Sulpiciust és Lucius Papiriuszt nevezték ki consulokká.”

⁵⁰⁰ „αὐτὸς δὲ μακραῖς ναυσὶν ἐξήκοντα καταπλεύσας πρὸς τὴν Τρωάδα χώραν πρῶτος τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τῆς νεῶς ἠκόντισε μὲν τὸ δόρυ, πῆξας δ’ εἰς τὴν γῆν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς νεῶς ἀφαλλόμενος παρὰ τῶν θεῶν ἀπεφαίνετο τὴν Ἀσίαν δέχεσθαι δορίκτητον.” – „Alexandros hatvan hadihajóval Trója vidékére hajózott, ahol a makedónok közül elsőként a hajóról a dárdáját elhajítva a földre szúrta azt, majd maga is kiszállt a hajóból, jelezve ezzel, hogy átveszi az istenektől Ázsiát, mint dárdával szerzett jutalmat.” (17, 17, 2) Az epizód alapos elemzését lásd: Hans U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellaspont. Würzburg 1949. 29–40.

⁵⁰¹ Az *enumeratio* hamar kötelező formaelemmé vált a historiográfiában. Lásd erről: Canfora (1972) 27–28. Vö. Il. II, 484–785; Hdt. 7, 61; 7, 81; 7, 84–99; Th. 2, 9.

Diodóros – e csatában személyes bátorságának köszönhetően szerzett nevezetes győzelmet (17, 18, 1).

Diodóros leírásának utolsó sorai már sejtetik azt a mondanivalót, amely Arrhianos elbeszélésben tapintható ki leginkább: azt tudniillik, hogy Alexandros azzal, hogy átkelt Ázsia földjére és megindította hadjáratát a Perzsa birodalom ellen, a trójai hősök örökébe lépett. Az *Anabasis* szerkezeti felépítése, illetve a második *prooimion* helyzete arról árulkodik, hogy Arrhianos számára a helléspontosi átkelés nem csupán egy állomás Alexandros történetében, hanem a makedón király históriájának – amely szétválaszthatatlanul egybefonódik a perzsa hadjáratral – tulajdonképpeni kiindulópontja.⁵⁰² Jóllehet a helléspontosi átkelés a perzsák elleni harci cselekmények kezdetét jelzi, Arrhianost mégsem az átkelés hadászati eseményei, az inváziós sereg létszáma, annak felépítése érdeklik – egy rövid mondatot szán csupán e témának (vö. 1, 11, 6)⁵⁰³ –, hanem Alexandros és az általa végrehajtott kultikus cselekedetek. Katalógusszerűen sorolja ezeket. A tablón sorra tűnnek fel a trójai háború szereplői: először a *pánhellén* hőssé lett Prótesilaos,⁵⁰⁴ majd Priamos és Neoptolemos,⁵⁰⁵ végül Achilles és Patroklos. A trójai háború hősei mellett az istenek sem maradnak el. Arrhianos lejegyzí a tengerszoros közepén Poseidónnak és a Néreiseknek bemutatott áldozatot, megemlékezik a Zeusnak, Athénának és Héraklésnak emelt oltárokról, s említést tesz a trójai Athénánál tett látogatásról. Előadásában Alexandros helléspontosi átkelése egyetlen nagy vallási aktussá tömörül.⁵⁰⁶

⁵⁰² Erre többen rámutattak: Stadter (1981) 166; Moles (1985); 167 Marincola (1989) 187–188.

⁵⁰³ Különösen érdekes e szűkszavúság attól a szerzőtől, aki egy terjedelmes exkurzusban fejtegeti a makedón hadsereg átkelését az Indus folyón. Vö. 5, 7, 1–8, 1.

⁵⁰⁴ Prótesilaos kultuszáról lásd: Instinsky (1949) 17–18.

⁵⁰⁵ A Priamos sírjánál tett látogatást Ameling alighanem helyesen értelmezi: „*Alexander versuchte durch diese Versöhnung des toten Greises beide Traditionen, die europäische und die asiatische, in seiner Person zu vereinen und sich als legitimen Nachfolger der trojanischen Könige darzustellen.*” Ameling (1987) 674.

⁵⁰⁶ Az *Anabasis*ban olvasható beszámoló hitelességét nem vitatják a történészek. Annál több polémia övezte azonban a makedón király (szimbolikus) cselekedetei mögött meghúzódó okok kutatását. A témában az első komoly és vitaindító munka Hans Ulrich Instinsky *Alexander der Grosse am Hellaspont* című, mindössze 72 oldalból álló rövid könyve volt. A német klasszikus filológus úgy vélte, hogy Alexandrost nem csupán a gyermekkorában beléplántált Homéros-rajongása (*Schwärmerei*) készítette azokra a tettekre, melyeket elsősorban Arrhianos műve őrzött meg számunkra, hanem azok egy jól átgondolt program részei voltak, mely szándékoltan szimbolikus tettek sorára épült. E jelképes cselekedetek táptalaja azonban nem elsősorban a trójai mondanivaló és Homéros volt, hanem a görög-perzsa háborúk és Hérodotos. Instinsky szerint Prótesilaos sírjának meglátogatásával Alexandros nem csupán a trójai háború első áldozata és a *pánhellén* hős előtt róttá le kegyeletét, hanem a hadjárat célját is világossá tette, amely nem volt más, mint a perzsák, pontosabban Xerxés a görögök ellen elkövetett bűneinek megbosszulása. Eme a korinthosi

A fent említett szerzők beszámolóinak tükrében felvetődik a kérdés, hogy Arrhianos az átkelés kapcsán miért e kultikus eseményekre és azok szereplőire vetette a súlyt elbeszélésében? Az egyik lehetséges válasz természetesen az, hogy Arrhianos ezekkel a történetekkel találkozott forrásaiban. Ez részben alighanem igaz is. A kérdés viszont az, hogy *kizárólag csak* ezekről az eseményekről olvasott-e? Noha Arrhianos kútforrásait nem ismerjük, a többszöri forráshivatkozás és az ezekben használt többes számú alakok alapján bizonyos, hogy a nikomédiai történetíró több beszámolóból forrasztotta össze leírását.⁵⁰⁷ Valószínűtlen azonban, hogy az általa használt összes forrás *kizárólag csak* az Alexandros által elvégzett szertartásokról számolt volna be az átkelés kapcsán. Ezt a feltételezést támasztja alá az a Plutarchosnál található megjegyzés, melyben a chairóneiai történetíró Aristobulosra hivatkozva tesz említést az átkelést megkezdő makedón király anyagi helyzetéről (vö. Plu. *Alex.* 15, 2). Hogy Arrhianos teljesen mellőzi az ilyen jellegű adatokat leírásából, noha Aristobulos beszámolóját bizonyosan olvasta, arra utal, hogy tudatosan válogatta össze azokat az eseményeket, amelyek vallási, kultikus tartalommal rendelkeztek.

Arrhianos tehát vélhetően szándékolta ki az esemény vallási aspektusait. A kérdésre, hogy miért, feltételezésem szerint, a választ az *Ilias*-ban, illetve az eposz hőseinek éthoszában kell keresnünk. Homéros harcosai istenfélő emberek. Az eposzt át-átszövik a Trójáért folyó küzdelem szereplőinek imádságai, az isteneknek szánt áldozatai. E vallásos tartalmú jeleneteknek olykor fontos elbeszélésszervező szerepük is van: egy-egy cselekmény csúcspontját jelölik ki, lett légyen szó akár egy párviadalról, mely során a dárdáját

szövetség által már korábban megfogalmazott, nyilvánvalóan propagandisztikus célkitűzésben a Prótesilaos sírjánál bemutatott áldozat szimbolikus értelemmel bírt. A dardán hős nyughelye volt ugyanis az első szenthely, Hérodotos szerint, melyet a Xerxés vezette perzsa sereg megszenteltetésén (vö. Hdt. 7, 33). A tengerszoros közepén Poseidónnak és lányainak bemutatott áldozat, Instinsky szerint, szintén Xerxéshez, illetve Hérodotoshoz köthető. A német filológus ugyanis azt feltételezte, hogy Alexandros a perzsa király által elvégzett és Hérodotos által írásban megörökített áldozatot másolta le a Trója felé tartó *triérés* fedélzetén. Instinsky e párhuzamok levonása után arra a következtetésre jutott, hogy Alexandros olvasta Hérodotos művét. Felvételeit azonban komoly bírálatok érték. Hermann Strasburger recenzijában számos ellenérvet sorakoztatott fel, melyek meggyőzően cáfolták Instinsky hipotézisét, mely szerint Alexandros olvasta a *Historiáit*. Mindazonáltal nem tartotta kizártnak az Instinsky által felvetett párhuzamokat. Lásd: *Herman Strasburger*: [Hans Ulrich Instinsky: Alexander der Große am Hellespont] *Gnomon* 23 (1951) 83–88. Walbank az Instinsky által vont hérodotosi, illetve Xerxés-párhuzamok létjogosultságát is megkérdőjelezte, és a német filosz interpretációi közül csak a Diodóros által megőrzött partraszállás-jelenet értelmezését ítélte tarthatónak. Lásd: *F. W. Walbank*: [Hans U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellaspont.] *JHS* 70 (1950) 79–81.

⁵⁰⁷ Hogy kik voltak Arrhianos forrásai, nem lehet tudni. A lehetséges szerzőkről lásd: *Bosworth* (1980) 100; *Hammond* (1993) 216–217.

ellenfelére hajítani készülő harcos az istenekhez (többnyire Apollónhoz) fohászkodik, akár a gyermekét utoljára kezében tartó Hektór imájáról (Il. VI, 476–481), akár Achilleus a harcba (s a halálba) készülő Patroklosért elmondott fohászáról (Il. XVI, 233–248).⁵⁰⁸ A hadjárat nyitányában Arrhianos a trójai hősök útjára lépő királyt az alkalomhoz illőn, epikus köntösbe bújtatva kívánta ábrázolni: az isteneknek áldozó és a dicső ősök nyughelyeit felkereső Alexandros a homérosi hősök éthoszát idézi föl. Emellett a kultikus témával Arrhianos az elbeszélés szintjén is megfelelő nyomatékot adhatott a hadjárat kezdetének, és tovább erősíthette a párhuzamot a trójai háború és a perzsák elleni hadjárat között. Talán e párhuzam hangsúlyozását szolgálja a szokatlanul sok utalás a forrásokra is.⁵⁰⁹ A ὡς λόγος, λόγος κατέχει, λέγουσιν kifejezések sorjázásával Arrhianos a távoli, a trójai háborúhoz hasonló legendás múltba tolja vissza az eseményeket.

Az epikus háttér megfestése után Arrhianos a – Plutarchosnál is felbukkanó (15, 8) – Homérost-dicsérő-Achilleus-logosból kalauzolja át szinte észrevétlenül az olvasót az eseményleírásból a *prooimion*ba:

„(12, 1) καὶ εὐδαιμόνισεν ἄρα, ὡς λόγος, Ἀλέξανδρος Ἀχιλλέα, ὅτι Ὀμήρου κήρυκος ἐς τὴν ἔπειτα μνήμην ἔτυχε. (2) καὶ μέντοι καὶ ἦν Ἀλεξάνδρῳ οὐχ ἦκιστα τούτου ἔνεκα εὐδαιμονιστέος Ἀχιλλεύς, ὅτι αὐτῷ γε Ἀλεξάνδρῳ, οὐ κατὰ τὴν ἄλλην ἐπιτυχίαν, τὸ χωρίον τοῦτο ἐκλιπὲς ξυνέβη οὐδὲ ἐξηνέχθη ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα ἐπαξίως, οὐτ’ οὖν καταλογάδην, οὔτε τις ἐν μέτρῳ ἐποίησεν· ἀλλ’ οὐδὲ ἐν μέλει ἦσθη Ἀλέξανδρος, ἐν ὧ τῶν Ἱέρων τε καὶ Γέλων καὶ Θήρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι οὐδὲν τι Ἀλεξάνδρῳ ἐπεοικότες, ὥστε πολὺ μείον γινώσκεται τὰ Ἀλεξάνδρου ἢ τὰ φαυλότατα τῶν πάλαι ἔργων· (3) ὁπότε καὶ ἡ τῶν μυρίων ξὺν Κύρῳ ἄνοδος ἐπὶ βασιλέα Ἀρτοξέρην καὶ τὰ Κλεάρχου τε καὶ τῶν ἄμα αὐτῷ ἀλόντων παθήματα καὶ ἡ κατάβασις αὐτῶν ἐκείνων, ἦν Ξενοφῶν αὐτοὺς κατήγαγε, πολὺ τι ἐπιφανέστερα ἐς ἀνθρώπους Ξενοφῶντος ἔνεκα ἐστίν ἢ Ἀλεξάνδρός τε καὶ τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (4) καίτοι Ἀλέξανδρος οὔτε ξὺν ἄλλῳ ἐστράτευσεν, οὔτε φεύγων μέγαν βασιλέα τοὺς τῇ καθόδῳ τῇ ἐπὶ θάλασσαν ἐμποδῶν γιγνομένους ἐκράτησεν· ἀλλ’ οὐκ ἐστὶν ὅστις ἄλλος εἰς ἀνὴρ τοσαῦτα ἢ τηλικαῦτα ἔργα κατὰ πλῆθος ἢ μέγεθος ἐν Ἑλλήσιν ἢ βαρβάροις ἀπεδείξατο. ἐνθεν καὶ αὐτὸς ὀρμηθῆναί φημι ἐς τήνδε τὴν συγγραφὴν, οὐκ ἀπαξιώσας ἑμαυτὸν φανερὰ καταστήσειν ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (5) ὅστις δὲ ὦν ταῦτα ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γινώσκω, τὸ μὲν ὄνομα οὐδὲν δέομαι ἀναγράψαι, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγνωστον

⁵⁰⁸ Erről lásd még például: Jasper Griffin: *Homer on Life and Death*. Oxford 1980. 148–149.

⁵⁰⁹ Az 1, 11, 3-tól 12, 1-ig terjedő szakaszban Arrhianos hat alkalommal utal forrásaira.

ἐς ἀνθρώπους ἐστίν, οὐδὲ πατρίδα ἦτις μοί ἐστιν οὐδὲ γένος τὸ ἐμόν, οὐδὲ εἰ δὴ τινα ἀρχὴν ἐν τῇ ἑμαυτοῦ ἦρξα· ἀλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἶδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο. καὶ ἐπὶ τῷδε οὐκ ἀπαξίῳ ἑμαυτὸν τῶν πρώτων ἐν τῇ φωνῇ τῇ Ἑλλάδι, εἴπερ οὖν καὶ Ἀλέξανδρον τῶν ἐν τοῖς ὅπλοις.”⁵¹⁰ (1, 12, 1–5)

Az öntudatos szerzői megnyilatkozásból és az azt megelőző *synkrisis*ből ki-
rajzolódik Arrhianos szándéka, ami nem kevesebb, mint betölteni azt a szerepet,
amit Homéros töltött be egykor Achilleusszal kapcsolatban. Másként fogalmazva:
Arrhianos Alexandros Homérosa akart lenni. A makedón király hőstettei méltó
irodalmi megemlékezést érdemelnek, derül ki az előszóból. Ez eddig azonban nem
valósult meg. A feladat Arrhianosra vár. Alexandros a második Achilleus, ezért az
*Anabasis*nak a második *Ilias*nak kell lennie – olvasható ki Arrhianos szavaiból.

⁵¹⁰ „(12, 1) Alexandros a hagyomány szerint aztán Achilleus szerencsését dicsérte, hogy megadatott neki Homéros, jövőbeli emlékének hírnöke. (2) S Alexandros szemében Achilleus valóban leginkább ezért lehetett nagyon szerencsés, mivel Alexandros számára sikereihez képest e terület méltatlanul elhanyagolt maradt, és tetteit nem adták közre méltóképpen az embereknek, sem prózában, sem versben. Alexandrost még lírai dalban sem énekelték meg, amelyben Hierónt, Gelónt, Thérónt és még sokan másokat – noha egyik sem volt Alexandroshoz hasonlítható – megénekelték. Így Alexandros tetteinél még a régiek legjelentéktlenebb ügyei is sokkal ismertebbek. (3) Hiszen még a Tízezrek és Kyros Artaxerxés király ellen viselt hadjárata, Klearchos és a vele együtt fogságba esett katonák szenvedései és a Xenophón vezette visszavonulásuk is sokkal ismertebb Xenophónnak köszönhetően, mint Alexandros és tettei. (4) Jóllehet Alexandros nem valaki mással együtt vezetett hadjáratot, s nem a nagykirály elől futva győzte le azokat, akik a tengerhez való visszavonulását akadályozták; sőt ellenkezőleg: nincs egyetlen más olyan ember, aki számban oly sok és jelentős tettet vitt végbe a görögök vagy barbárok között. (5) Ezért fogtam hozzá e történeti műhöz, méltónak tartva magamat arra, hogy ismertté tegyem Alexandros tetteit az emberek között. Nekem pedig, aki ilyen véleménnyel vagyok saját magamról, nevemet nem szükséges leírnom, ugyanis nem ismeretlen az emberek előtt, hogy szülőföldem és nemzetségem sem, és az sem, hogy vajon viseltem-e hivatalt hazámban. Azt viszont leírom, hogy számomra a szülőföldet, a családot és a hivatalokat ez a mű jelenti, és már ifjúkoromtól ez jelentette. Ezért tartom méltónak magamat az első helyre a görög nyelvben, ahogy Alexandrost is annak tartom a katonáskodásban.” Az idézett görög szövegrészlet utolsó mondatában Krüger javítását elfogadva Ἀλέξανδρον alakot adtam meg tekintetbe véve Bosworth meggyőző érvelését a javítás mellett: Bosworth (1980) 107. Vö. Sisti (2001) *ad loc.* A τῶν πρώτων alak két értelmezési lehetőséget kínál. Amennyiben a többes számú birtokos alakot *masculinum*nak tekintjük, Arrhianos „csupán” annyit állítana, hogy egyike a legkiválóbb görög íróknak, ha viszont *neutrum*ként értelmezzük, akkor a nikomédiai történetíró állítása már az, hogy ő a legkiválóbb tollforgató. Ez utóbbi értelmezés jobban megfelel az Alexandrosszal vont párhuzamnak, akit a szerző – mint az a *prooimion*ból is kiderül – nem az egyik, hanem a legkiválóbb hadvezérnek tartott. Az εἴπερ kötőszóval bevezetett mellékmondat értelmezéséhez lásd még: Schepens (1971) 262; Bosworth (1980) 34, 89. jegy.. Az ἐν τῇ φωνῇ τῇ Ἑλλάδι Schepens szerint metonimikusan e helyt görög irodalmat jelent; lásd: Schepens (1971) 261–262. A οἶδε οἱ λόγοι és az ἐν τῇ ἑμαυτοῦ kifejezések értelmezéséhez lásd: 40., ill. 30. jegy..

Az első fejezetben már utaltunk rá, hogy nem zárható ki, hogy ezt a párhuzamot igyekezett hangsúlyozni akkor is, amikor e különös hangvételi belépőjében kilétét homályban hagyta, akárcsak az *Ilias* költője, aki szintén nem fedte fel nevét művében.⁵¹¹ De további epikus áthallásokat is felfedezni vélnek a kutatók. John Moles szerint Arrhianos magabiztos kijelentése, hogy tudniillik személye nem ismeretlen az emberek előtt, Homéros hőseinek *genelógiai* dicsekvéseire emlékeztet. Az amerikai filológus két példát is kínál. Az egyik Glaukos bemutatkozása Diomédész előtt:

„εἰ δ' ἐθέλεις καὶ ταῦτα δαήμεναι ὄφρ' εὖ εἰδῆς
ἡμετέρην γενεήν, πολλοὶ δέ μιν ἄνδρες ἴσασιν.”⁵¹²
(*Il.* VI, 150–151)

A második példa Aineias és Achilleus találkozásakor hangzik el a trójai hős szájából:

„ἴδμεν δ' ἀλλήλων γενεήν, ἴδμεν δὲ τοκῆας
πρόκλυτ' ἀκούοντες ἔπεα θνητῶν ἀνθρώπων.”⁵¹³
(*Il.* XX, 203–204)

Mindkét homérosi hős kérése – Moles szerint – hasonlóságot mutat Arrhianos dicsekvő szavaival. Mondanivalójuk a következő: jól ismernek minket, sok ember tudja származásunkat, következésképp felesleges azt elmondanunk. A különbség az, hogy Homéros hősei mégis elmondják, Arrhianos viszont hallgat.⁵¹⁴ Talán homérosi allúziót kell látnunk a következő mondatban is, amely – alighanem szándékoltnak – Andromaché Hektórhoz intézett szavait idézi fel: „ἀλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἷδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο.” (*An.* 1, 12, 5)⁵¹⁵ Moles szerint

⁵¹¹ Vö. Breebaart (1960) 24; Marincola (1989) 188.

⁵¹² „Ámde, ha mégis akarsz törzsünkről kérdeni – halljad, / elmondom, hogy tudd; sokan ismerik úgyis a törzsünk.” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵¹³ „Tudjuk az egymás nemzetségét, s hogy szüleink kik, / hisz hallottuk a földi halandók régi regéit.” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵¹⁴ Moles (1985) 165. Arrhianos hallgatása gyengíteni látszik Moles feltevését, de ha figyelembe vesszük Arrhianos hajlamát arra – amiről éppen a *prooimion*okban tesz tanúbizonyságot –, hogy a hagyományt némi csavarral használja fel, akkor nem kételkedhetünk a feltételezett homérosi reminiscencia érvényességében. Vö. 1. fejezet.

⁵¹⁵ „Εκτορ ἀτὰρ σὺ μοὶ ἔσσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ / ἥδ' ἐ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης” – „S most, Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám is, / és te a fivérem viruló-erejű deli férjem.” (*Il.* VI, 429–430; ford.: Devecseri Gábor) Vö. Moles (1985) 166 sk.

a homérosi reminiscenciával Arrhianos szívbemarkolóan (*poignantly*) ad hangot elkötelezettségének, amit a οἶδε οἱ λόγοι irányába érez. E megállapításból aztán további két fontos tételt bont ki: egyfelől nyelvi érvekkel, virtuóz módon bizonyítja, hogy a οἶδε οἱ λόγοι kizárólag Alexandros történetére vonatkozik, nem pedig a teljes irodalmi életműre, másfelől felhívja a figyelmet arra, hogy a οἶδε οἱ λόγοι kifejezéssel Arrhianos tulajdonképpen hérodotosi húrokat penget. Ez utóbbi állítás további vizsgálódásunk szempontjából különös figyelmet érdemel, ezért Moles okfejtését szószerint idézzük: „*The deictic οἶδε and the plural λόγοι are also significant. i 12.4 echoes Herodotus’ proem (above). Herodotus’ History consisting of individual λόγοι, a history written in Herodotean style could well be described as λόγοι plural. Herodotus also begins his proem with just such a deictic ‘this’ (ιστορίας ἀπόδεξις ἦδε). Indeed, the the sustained parallelisms which Arrian draws in the ‘second preface’ are simply an elaborate reworking of the Herodotean parallelism ἀπόδεξις and ἔργα... ἀποδεχθέντα.*”⁵¹⁶ Amennyiben Moles értelmezése helyes, a fent idézett mondat kiváló példa arra, hogy Arrhianos milyen mesterien képes használni az irodalmi utánzás eszközét akár egyetlen mondatba fűzve össze a homérosi (vagyis a költői) és a hérodotosi (vagyis a történetírói) hagyományt. Mint alatt látni fogjuk, ezt a technikát nemcsak a *prooimion*ban, de az elbeszélésben, a mallos-epizód leírásánál is alkalmazza majd.

Amint azt a fenti példák bizonyítják, a tudatosan megszerkesztett áthallásokkal Arrhianos egyedi módon von párhuzamot önmaga és Homéros, illetve az *Anabasis* és az *Ilias* között. A *prooimion*ban sugalmazott Homéros-Arrhianos párhuzam persze szimbolikus, hiszen a múltat magába záró szöveg megkomponálásához egy történetíró műhelyében más eszközök (is) sorakoznak, mint egy költőében. Mégis, ha alkalma nyílt rá, finom epikus szálakat szöve elbeszélése szövetébe Arrhianos itt-ott földézte Homérost, minden bizonnyal olvasói nem kis öröme. A továbbiakban két *diégémán* keresztül kísérlem meg bemutatni a nikomédiai történetíró epizáló fogásait.

Az első elbeszélés az Indiába tartó makedón sereg egy kisebb hadmozdulatáról tudósít. A Kunár folyó völgyébe Kr. e. 327-ben behatoló Alexandros elől a helybeliek otthonaikat felgyújtva a környező hegyekbe húzódtak. Jóllehet döntő ütközetre nem került sor, a menekülők egy részét Badzsaur vidékén sikerült harcra kényszeríteni. A hadműveletet Ptolemaios vezette, akinek a visszaemlékezései alapján Arrhianos a következő párbajjelenetet írja le:

⁵¹⁶ Moles (1985) 167.

„(3) τὸν δὲ ἡγεμόνα αὐτὸν τῶν ταύτῃ Ἰνδῶν Πτολεμαῖος ὁ Λάγου πρὸς τινι ἤδη γηλόφῳ ὄντα κατιδὼν καὶ τῶν ὑπασπιστῶν ἔστιν οὓς ἄμφ’ αὐτὸν ξὺν πολὺ ἐλάττωσιν αὐτὸς ὦν ὅμως ἐδίωκεν ἔτι ἐκ τοῦ ἵππου· ὥς δὲ χαλεπὸς ὁ γήλοφος τῷ ἵππῳ ἀναδραμεῖν ἦν, τοῦτον μὲν αὐτοῦ καταλείπει παραδούς τινι τῶν ὑπασπιστῶν ἄγειν, αὐτὸς δὲ ὥς εἶχε πεζὸς τῷ Ἰνδῷ εἶπετο. (4) ὁ δὲ ὥς πελάζοντα ἤδη κατεῖδε τὸν Πτολεμαῖον, αὐτὸς τε μεταβάλλει ἐς τὸ ἔμπαλιν καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ξὺν αὐτῷ. καὶ ὁ μὲν Ἰνδὸς τοῦ Πτολεμαίου διὰ τοῦ θώρακος παίει ἐκ χειρὸς ἐς τὸ στήθος ξυστῷ μακρῷ, καὶ ὁ θώραξ ἔσχε τὴν πληγὴν· Πτολεμαῖος δὲ τὸν μηρὸν διαμπαῖξ βαλὼν τοῦ Ἰνδοῦ καταβάλλει τε καὶ σκυλεύει αὐτόν. (5) ὥς δὲ τὸν ἡγεμόνα σφῶν κείμενον οἱ ἄμφ’ αὐτὸν εἶδον, οὗτοι μὲν οὐκέτι ἔμενον, οἱ δὲ ἐκ τῶν ὁρῶν αἰρόμενον τὸν νεκρὸν τοῦ ὑπάρχου ἰδόντες πρὸς τῶν πολεμίων ἤλγησάν τε καὶ καταδραμόντες ξυνάπτουσιν ἐπ’ αὐτῷ μάχην καρτερὰν πρὸς τῷ γηλόφῳ. ἤδη γὰρ καὶ Ἀλέξανδρος ἔχων τοὺς ἀπὸ τῶν ἵππων καταβεβηκότας πεζοὺς πρὸς τῷ γηλόφῳ ἦν. καὶ οὗτοι ἐπιγενόμενοι μόγις ἐξέωσαν τοὺς Ἰνδοὺς ἐς τὰ ὄρη καὶ τοῦ νεκροῦ ἐκράτησαν.”⁵¹⁷ (4, 24, 3–5)

A szövegrészletet Bosworth már alapos vizsgálat alá vonta.⁵¹⁸ A következőkben az ausztrál kutató eredményeire támaszkodva ismertetem a leírás epikus vonásait, abban a reményben, hogy a szöveg tanúságai a következő *diégéma* elemzésénél is hasznunkra lesznek.

Arrhianos leírása – mint azt Bosworth helyesen állapítja meg – a klasszikus homérosi formulát követi: a hősré vetett dárda a vértезeten irányt téveszt, majd a hős halálos dárdahajítással válaszol. E rokon vonáson túl azonban van egy apró részlet, amely egy adott homérosi helyhez köti a leírást. A comb-sérülések az *Ilias*ban nem halálos kimenetelűek.⁵¹⁹ Egyet kivéve. Patroklos,

⁵¹⁷ „(3) Ptolemaios, Lagós fia meglátta az ottani indek vezetőjét, aki már a domboknál járt. Jóllehet a vele lévő hypaspistések sokkal kevesebben voltak, ő mégis folytatta tovább a lovasüldözést. Mivel lóval nehéz volt felmenni a dombra, az egyik hypaspistésre bízta lovát, hogy vezesse, ő pedig, ahogy volt, gyalog követte az indet. (4) Amikor az ind meglátta a közeledő Ptolemaiost, visszafordult pajzshordozóival együtt. Hosszú dárdájával Ptolemios mellére sújtott a vértjén keresztül, de a mellvért állta az ütést; Ptolemaios viszont az ind combját keresztüldöfve megölte őt, majd fegyvereitől is megfosztotta. (5) Amikor az ind vezérrel lévő harcosok látták, hogy parancsnokuk elesett, nem maradtak tovább, de azok, akik a hegyről nézték végig, ahogy vezérük holtteste az ellenség kezébe kerül, nagy fájdalmat éreztek, és miután lerohantak, elkeseredett harcba kezdtek a holttestért a domb mellett. Közben már Alexandros is a dombnál volt a lováról leszállított gyalogosaival. A csatlakozó csapatok csak nagy nehezen üzték vissza az indeket a hegyekbe, és kerítették birtokukba a holttestet.”

⁵¹⁸ A. B. Bosworth: *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford 1996. 44-47.

⁵¹⁹ Lásd példákkal: Bosworth (1996) 45, 45. jegy..

amikor megkezdí vitézkesését, szembekeí Areilykosszal, akit lándsásájával a combján sebesít meg, mire az arccal földre hull (feltehetően holtan). Az allúzó, melyet – Bosworth szerint – minden művelt olvasó azonnal értett, azt sugalmazza, hogy miként Achilleus számára Patroklos, úgy Alexandros számára Ptolemaios (s nem Héphaistión) volt a legkedvesebb harcosárs. Bosworth szerint a párhuzam az egyiptomi hatalmát megszilárdítani igyekvő Ptolemaios politikai céljait szolgálta: az egykori testőr azzal, hogy önmagát második Patroklosként ábrázolta, katonai erényeit és a makedón királyhoz fűződő bensőséges viszonyát kívánta hangsúlyozni. Jóllehet – mint az az előző fejezetből is kiderült – nagyon nehéz a töredékek alapján határozott propagandisztikus célt tulajdonítani Ptolemaios művének, Bosworth feltételezése, mely szerint az allúzó nem Arrhianostól, hanem az egykori testőrtől való, alighanem helyes. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a nikomédiai történetíró semmit nem tett a ptolemaiosi beszámolóhoz. Bosworth felhívja a figyelmet, hogy Ptolemaios szolgáltatta a történet magját, amelyet viszont Arrhianos díszített fel. A nikomédiai történetíró minden bizonynyal azonnal felfedezte a ptolemaiosi leírásban rejlő epikus allúziót, amit ki is használt, illetve tovább csiszolt. Ezt látszik bizonyítani, hogy majdhogynem tökéletes *hexametert* is találhatunk a leírásban.⁵²⁰ Hogy a szöveg legalább annyira viseli Arrhianos keze nyomát, mint Ptolemaiosét, azt az igen ritka διαμπαξ határozószó is jelzi, melyet a nikomédiai történetíró minden bizonynyal példaképétől, Xenophóntól kölcsönzött.⁵²¹ Bosworth elemzésében röviden arra is kitér, hogy vajon eme átszilázott, kiszínezett beszámolónak mennyi igazságtartalma lehet. Az ausztrál kutató arra a következtetésre jut, hogy noha Ptoleamios szándékoltan homérosi jelenetet festett az epizódból, a történet a valóságban is megeshetett.

Jóllehet ez utóbbi kérdésre biztos választ vélhetően sohasem fogunk kapni, Bosworth eredményei és következtetései arra ösztönöznek, hogy hasonló vizsgálat alá vegyük az *Anabasis* másik olyan *diégémáját*, amely hasonlóan az előzőhöz igen gazdag a homérosi áthallásokban, epikus motívumokban.

Alexandros az Alsó-Pandzsáb vidékét lakó legharciasabb ind népcsoport, a mallos törzs ellen vezetett hadjáratban,⁵²² mint ahogy arról a makedón király történetírói egyöntetűen beszámolnak,⁵²³ kis híján életét veszítette, amikor mellkasát nyíllövés érte, miután vakmerőn a fellegrár faláról az ellenség

⁵²⁰ Vö. Bosworth (1996) 46, 47. jegy..

⁵²¹ Vö. Bosworth (1996) 46.

⁵²² A hadjáratról lásd: Bernhard Breloer: Alexanders Bund mit Poros: Indien von Dareios zu Sandrakottos. Leipzig 1941. 29–56; Bosworth (1996) 133–142.

⁵²³ D. S. 17, 98, 1–99, 5; Str. 15, 1, 33; Curt. 9, 4, 26–5, 30; Plu. Alex. 63; Iust. 12, 9.

gyűrűjébe ugrott. Ez az epizód úgyszólván epikus megformálásért kiált, s ezt Arrhianos nem is habozott kihasználni. Lássuk, miként tette.

„(9, 3) Ἀλέξανδρος δέ, ὡς βλακεύειν αὐτῷ ἐδόκουν τῶν Μακεδόνων οἱ φέροντες τὰς κλίμακας, ἀρπάσας κλίμακα ἐνὸς τῶν φερόντων προσέθηκε τῷ τείχει αὐτὸς καὶ εἰληθεὶς ὑπὸ τῇ ἀσπίδι ἀνέβαινεν· ἐπὶ δὲ αὐτῷ Πευκέστας ὁ τὴν ἱερὰν ἀσπίδα φέρων, ἣν ἐκ τοῦ νεῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος λαβὼν ἅμα οἱ εἶχεν Ἀλέξανδρος καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐφέρετο ἐν ταῖς μάχαις· ἐπὶ δὲ τούτῳ Λεοννάτος ἀνῆκει κατὰ τὴν αὐτὴν κλίμακα ὁ σωματοφύλαξ· κατὰ δὲ ἄλλην κλίμακα Ἀβρέας τῶν διμοιριτῶν τις στρατευομένων. (4) ἤδη τε πρὸς τῇ ἐπάλξει τοῦ τείχους ὁ βασιλεὺς ἦν καὶ ἐρείσας ἐπ’ αὐτῇ τὴν ἀσπίδα τοὺς μὲν ὤθει εἴσω τοῦ τείχους τῶν Ἰνδῶν, τοὺς δὲ καὶ αὐτοῦ τῷ ξίφει ἀποκτείνας γεγυμνῶκει τὸ ταύτῃ τείχος· καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ὑπέρφθοβοι γενόμενοι ὑπὲρ τοῦ βασιλέως σπουδῇ ὠθούμενοι κατὰ τὴν αὐτὴν κλίμακα συντριβούσιν αὐτήν, ὥστε οἱ μὲν ἤδη ἀνιόντες αὐτῶν κάτω ἔπεσον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἄπορον ἐποίησαν τὴν ἄνοδον. (5) Ἀλέξανδρος δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ τείχους στὰς κύκλῳ τε ἀπὸ τῶν πλησίον πύργων ἐβάλλετο, οὐ γὰρ πελάσαι γε ἐτόλμα τις αὐτῷ τῶν Ἰνδῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως, οὐδὲ πόρρῳ τούτων γε ἑσακοντιζόντων (ἔτυχε γάρ τι καὶ προσκεχωσμένον ταύτῃ πρὸς τὸ τείχος), δηλὸς μὲν ἦν Ἀλέξανδρος ὢν τῶν τε ὄπλων τῇ λαμπρότητι καὶ τῷ ἀτόπῳ τῆς τόλμης, ἔγνω δὲ ὅτι αὐτοῦ μὲν μένων κινδυνεύσει μηδὲν ὅ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀποδεικνύμενος, καταπηδήσας δὲ εἴσω τοῦ τείχους τυχὸν μὲν αὐτῷ τούτῳ ἐκπλήξει τοὺς Ἰνδοὺς, εἰ δὲ μή, καὶ κινδυνεύειν δέοι, μεγάλα ἔργα καὶ τοῖς ἔπειτα πυθέσθαι ἄξια ἐργασάμενος οὐκ ἀσπουδεὶ ἀποθανεῖται – ταῦτα γνοὺς καταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ τείχους ἐς τὴν ἄκραν. (6) ἔνθα δὴ ἐρείσθεις πρὸς τῷ τείχει τοὺς μὲν τινας ἐς χεῖρας ἐλθόντας καὶ τὸν γε ἡγεμόνα τῶν Ἰνδῶν προσφερόμενόν οἱ θρασύτερον παίσας τῷ ξίφει ἀποκτείνει· ἄλλον δὲ πελάζοντα λίθῳ βαλὼν ἔσχε καὶ ἄλλον λίθῳ, τὸν δὲ ἐγγυτέρῳ προσάγοντα τῷ ξίφει αὖθις, οἱ δὲ βάρβαροι πελάζειν μὲν αὐτῷ οὐκέτι ἤθελον, ἔβαλλον δὲ πάντοθεν περιεστηκότες ὅ τι τις ἔχων βέλος ἐτύγχανεν ἢ ἐν τῷ τότε ἔλαβεν. (10, 1) Ἐν τούτῳ δὲ Πευκέστας τε καὶ ὁ διμοιρίτης Ἀβρέας καὶ ἐπ’ αὐτοῖς Λεοννάτος, οἱ δὴ μόνοι ἔτυχον πρὶν ξυντριβῆναι τὰς κλίμακας ἀναβεβηκότες ἐπὶ τὸ τείχος, καταπηδήσαντες καὶ αὐτοὶ πρὸ τοῦ βασιλέως ἐμάχοντο. καὶ Ἀβρέας μὲν ὁ διμοιρίτης πίπτει αὐτοῦ τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον, Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στῆθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὅτι καὶ πνεῦμα ὁμοῦ τῷ αἵματι ἐκ τοῦ τραύματος ἐξεπνεῖτο. (2) ὁ δὲ, ἔστε μὲν ἔτι θερμὸν ἦν αὐτῷ τὸ αἷμα, καίπερ κακῶς ἔχων ἡμύνετο· πολλοῦ δὲ δὴ τοῦ αἵματος καὶ ἀθρόου οἷα δὴ ζὺν πνεύματι ἐκρύνετο, ἱλιγγὸς τε αὐτὸν καὶ

λειποψυχία κατέσχε καὶ πίπτει αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀσπίδα ξυννεύσας. Πευκέστας δὲ περιβάς πεπτωκότι καὶ ὑπερσχὼν τὴν ἱερὰν τὴν ἐξ Ἰλίου ἀσπίδα πρὸ αὐτοῦ [εἶχε], καὶ Λεοννάτος ἐς τὰ ἐπὶ θάτερα, οὗτοί τε βάλλονται ἀμφοτέροι καὶ Ἀλέξανδρος ἐγγὺς ἦν ἥδη ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκλιπεῖν. (3) τοῖς γὰρ Μακεδόσι καὶ ταύτῃ ἐν ἀπόρῳ γεγένητο τὰ τῆς προσβολῆς, ὅτι οἱ τὸν Ἀλέξανδρον βαλλόμενον τε ἐπὶ τῷ τείχει ἰδόντες καὶ πηδῶντα ἔσω ἐς τὴν ἄκραν, ὑπὸ σπουδῆς τε καὶ φόβου μὴ τι αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς πάθῃ οὐ ξὺν νόμῳ κινδυνεύων, τὰς κλίμακας ξυντετριφότες ἄλλοι ἄλλας μηχανὰς ἐς τὸ ἀνελεθεῖν ἐπὶ τὸ τείχος ὥς ἐν ἀπόροις ἐμμηχανῶντο, οἱ μὲν πασσάλους ἐμμηγνύοντες ἐς τὸ τείχος γήγινον ὄν, καὶ κατὰ τούτους ἐκκρεμαννύμενοι χαλεπῶς ἀνεῖρπον, οἱ δὲ ἄλλοι ἐπ' ἄλλους ἐπιβαίνοντες. (4) ὁ δὲ πρῶτος ἀνελθὼν ἐνρίπτει αὐτὸν κατὰ τοῦ τείχους ἐς τὴν πόλιν, ἵναπερ τὸν βασιλέα ἐώρων κείμενον, ξὺν οἰμωγῇ καὶ ἀλαλαγμῷ πάντες. ἥδη τε ἀμφ' αὐτῷ πεπτωκότι καρτερὰ μάχη ξυνειστήκει ἄλλου ἐπ' ἄλλω τῶν Μακεδόνων προασπίζοντος, καὶ ἐν τούτῳ οἱ μὲν τὸν μοχλὸν ὅτῳ εἶχeto ἢ κατὰ τὸ μεταπύργιον πύλην κατασχίσαντες ἐπ' ὀλίγους παρήρσαν, οἱ δὲ καθ' ὃ τι ἡ πύλην διέσχε τοὺς ὤμους ὑποθέντες καὶ ὤσαντες ἐς τὸ ἔσω τὸ τείχος ἀνεπέτασαν ταύτῃ τὴν ἄκραν. (11, 1) Ἐν τούτῳ δὲ οἱ μὲν ἔκτεινον τοὺς Ἰνδούς, καὶ ἀπέκτεινάν γε πάντας οὐδὲ γυναῖκα ἢ παῖδα ὑπελείποντο, οἱ δὲ ἐξέφερον τὸν βασιλέα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος κακῶς ἔχοντα, οὕπῳ γιγνώσκοντες βίωσιμον ὄντα.”⁵²⁴ (6, 9, 3–11, 1)

⁵²⁴ „(9, 3) Alexandros, mivel úgy tűnt számára, hogy a makedónok, akik a létrákat hozzák, hanyagul végzik dolgukat, elragadott egy létrát az egyik katonától, a falhoz támasztotta, majd pajzsa alá rejtőzve felmászott. Mögötte Peukestas ment, aki a szent pajzsot vitte, melyet a király Athéné ilioni szentélyéből hozott el, és amelyet az ütközetekben mindig előtte vittek. Peukestas mögött, ugyanazon a létrán Leonnatos, a testőr kapaszkodott felfelé, egy másik létrán pedig Abreas, egyike a kétszeres zsoldban részesülő katonáknak. (4) A király már a fal mellvédjén volt, és pajzsát annak támasztva néhányat az indek közül visszataszított a falon belülre, néhányat pedig kardjával megölt, és így azon a ponton megtisztította a falat. A hypaspistéseket mérhetetlen aggodalom fogta el királyuk miatt, a nagy sietségben azonban darabokra törték a létrát, ahogy lökdösődtek rajta, így akik már felmásktak, visszazuhanáltak, a többiek számára pedig lehetetlenné vált a feljutás. (5) A falon álló Alexandrost a közeli bástyákról mindenünnen hajigálták – az indek között ugyanis senki nem akadt, aki a közelébe mert volna menni –, sőt a városból is dobálták, mivel a városban lévők sem voltak távol tőle (azon a ponton ugyanis a fal mellett volt egy földhányás). Nyilvánvaló volt, hogy ő Alexandros, egyfelől ragyogó fegyverzete, másfelől rendkívüli bátorsága miatt. Úgy ítélte meg, hogy ha ott marad, kockázatot vállal ugyan, de semmi említésre méltót nem mutat fel, ha viszont leugrik a falon belülre, talán elijeszti az indeket, ha pedig nem, és mégis harcolnia kellene, akkor legalább küzdelem közben halna meg, miután hatalmas tetteket vitt végbe, amelyek érdemesek rá, hogy az elővendő nemzedékek is megismerjék – ezeket megfontolva leugrott a falról a fellegrárba. (6) Ott a falhoz támaszkodva közelharcba keveredett néhány inddel és a vezérükkel – aki igen elszántan támadott rá –, kardjával lesújtva azonban megölte őket. Követ dobva tartott távol egy feléje közedőt, aztán egy másikat ugyanígy, majd a kardjával azt, aki túl közel került hozzá. A barbárok már nem akartak a közelébe menni, viszont körbe állva mindenfelől hajigálták ki-ki

A költői színezet, az epikus részletezés feltűnő már az első olvasás alkalmával. A harci jelenetek aprólékos leírása – mint például Alexandros *egyszemélyes* heroikus viadala vagy a makedón katonák az élet és halál közt lebegő királyukért folytatott drámai küzdelme – arra mutat, hogy Arrhianos gondosan, az epikus áthallásokra ügyelve komponálta meg az epizódot. Arrhianos vélhetően ezúttal is egy olyan beszámoló alapján dolgozott, amely már magában hordozta az epikus ábrázolás alapelemeit. Annál is inkább így lehet ez, mivel az a Ptolemaios volt a beszámoló egyik forrása,⁵²⁵ aki, mint láttuk, maga is élt homérosi allúziókkal visszaemlékezésében. Így tehát az alant felsorolandó epikus elemek egyike-másika nem kizárt, hogy Ptolemaiostól ered.

Az első elem vagy inkább kellék, melynek segítségével Arrhianos megteremti az epikus légkört az ilioni szent pajzs. Mint arra fentebb már utaltunk, Arrhianos az első könyv tizenegyedik caputjában írja le, közvetlen a *prooimion* előtt, hogy Alexandros, miután Trójában áldozatot mutatott be Athénének és felajánlotta neki teljes fegyverzetét, cserébe elvitt néhányat azokból a fegyverekből, amelyek még a trójai háborúból maradtak az istennő szentélyében. Ezeket a fegyvereket

aazzal a lövedékekkel, amije éppen volt, vagy ami éppen akkor a keze ügyébe akadt. (10, 1) Eközben Peukestas és a kétszeres zsoldot kapó Abreas, mögöttük Leonnatossal, voltak az egyedüliek, akik felmásztak a falra, még mielőtt a létrák összetörték volna, majd maguk is leugrottak és harcoltak királyukért. A kétszeres zsoldot kapó Abreas ott esett el, miután arcába nyílvessző fúródott; magát Alexandros is nyílvesszőtalálat érte a mellvértjén keresztül a mellén, a mellbimbója fölött, így a sebből, ahogy Ptolemaios mondja, egyszerre jött levegő és vér. (2) Amíg a vére meleg volt, jóllehet rosszul volt, védte magát; miután azonban a levegővel együtt sok vér folyt ki egyszerre, szédülés és ájulás fogta el, és előrebukva a pajzsára esett. Peukestas az elhanyaglott királyhoz lépett, s az ilioni szent pajzsot föléje tartva védelmezte az egyik oldalról, míg Leonnatos a másik oldalról; mindkettejüket lövedékek érték, miközben Alexandrosban már alig volt élet a vérvesztés miatt. (3) A makedónok támadó hadműveletei ugyanis közben megakadtak: a buzgalom és a félelem, hogy királyukat valami baj éri az esztelen kockázat vállalása közben, arra (sarkallta) azokat, akik látták, hogy Alexandrost lövedékek érik és a fellegrádon belülre ugrik, hogy más megoldásokat eszeljenek ki, hogy feljussanak a falra, hiszen a létrákat összetörték. Voltak, akik szegeket ütöttek be a földből készült falba, és azokon kapaszkodva másztak fel nagy nehézségek árán, és voltak, akik egymás (vállaira) állva (kapaszkodtak fel). (4) Az első, aki fölért, leugrott a falról a városba, ahol meglátta a fekvő királyt; mire mindenki jajgatott és csatakiáltást hallatott. A fekvő Alexandros körül heves harc bontakozott ki, miközben az egyik makedón a másik után tartotta pajzsát elé. Ezalatt voltak, akik széthasították a keresztgerendát, amely a két bástya közötti kaput tartotta, és így néhányuknak sikerült bejutniuk, és voltak, akik vállalkoztak nekinyomva a kapunak, ott ahol az valamelyest kitérült, azt a falon belülre tolták, és azon az oldalon nyitották ki a fellegrádat. (11, 1) Eközben voltak, akik az indeket mészárolták, mindenkit megöltek, nem kímélték sem a nőket, sem a gyermekeket, és voltak, akik a királyt vitték ki a pajzsán, aki olyan rossz állapotban volt, hogy nem lehetett tudni, életben marad-e.”

⁵²⁵ A ὥστε λέγει Πτολεμαῖος (10, 1) közbevetés egyértelműen amellet tanúskodik, hogy Arrhianos felhasználta az egykori testőr beszámolóját.

később a *hypsipistés*ek a király előtt vitték, valahányszor csatába indult. A trójai fegyverekről a csataleírások során Arrhianos többet nem tesz említést, a szent pajzs csak itt bukkan fel újból Peukestas kezében a mallos fellegrvár falai előtt. A szent pajzsnek Arrhianos alighanem szimbolikus jelentőséget tulajdonított: Alexandros heroikus tettéhez az egykori hősök szellemét földidéző fegyver jár, amely nem melleleg majd megóvjá a királyt a biztos haláltól (lásd: 6, 10, 2).⁵²⁶

Jóllehet a történet középpontjában (természetesen) Alexandros áll, ezúttal az epizód mellékszereplői is epikus „díszítést” kapnak. A királyt a falra követő katonák közül Leonnatos és Peukestas (már az *Anabasis*ből is) jól ismert szereplői a hadjáratnak.⁵²⁷ Abreas azonban igazi „epizódszereplő”: Arrhinos említésén kívül nem tudunk róla semmit.⁵²⁸ Ebből az egyszerű katonából azonban a níkoméidai történetíró eposzba illő hőst farag. Abreas neve három alkalommal tűnik fel a leírásban (vö. 7, 9, 3; 10, 1), s mindhárom alkalommal jelzőt is kap, méghozzá ugyanazt: ὁ διμοιρίτης.⁵²⁹ Az állandó jelzővel epikus mellékszereplővé színezett Abreas⁵³⁰ végül homérosi hóshöz illőn is fejezi be életét: egy nyílvesztő fúródik arcába (τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον). A halálos ütés helyének pontos meghatározása az áldozat testén tipikus eleme a homérosi harc-leírásoknak.⁵³¹

A következő atmoszférateremtő utalás – amely immáron az esemény főszereplőjéhez kapcsolódik – Alexandros fegyverzetére vonatkozik. Alexandrost, miután feljutott a falra, mindenünnen lövedékek érték. Nem csoda, hiszen ragyogó fegyverzete nyilvánvalóvá tette, hogy ő a sereget vezető makedón király.⁵³² Arrhianos nem véletlenül utal Alexandros fénylő fegyverzetére: ez a homérosi hősök, s leginkább Achilles sajátja. A sugárzó fegyverzet az eposzban egyszerre szimbolizálja az isteni erőt, s a fegyverek viselőjének a többi halandót messze túlszárnyaló kiválóságát.⁵³³ Az *Anabasis* olvasójában bizonyára szám-

⁵²⁶ Vö. Stadter (1980) 111; Sisti–Zambrini (2004) 531.

⁵²⁷ Leonnatosról és Peukestasról lásd: Berve (1973) 232–235, ill. 318–319.

⁵²⁸ Lásd még: Berve (1973) 5–6.

⁵²⁹ Az első alkalommal még *genitivus partitivus*os szerkezetben: τῶν διμοιρίτων τῆς στρατευομένων.

⁵³⁰ Arrhianos ezt az „epikus” jelzőt az ostrom leírását követő kritikai-exkurzusban is Abreas névéhez csatolja (vö. 7, 11, 7).

⁵³¹ Lásd erről: G. S. Kirk: *The Iliad: A Commentary. Volume II: books 5–8*. Cambridge 1990. 16–17. 138. Alexandros sebesülésének leírása is ide vonható: „...Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν,...” – „Alexandros is nyílvesztőtalálat érte a mellvértjén keresztül a mellén, a mellbimbója fölött,...” (6, 10, 1)

⁵³² Vö. An. 1, 14, 4.

⁵³³ A fénylő fegyverzet szimbolikájáról lásd még: Chedric H. Whitman: *Homer and Heroic Tradition*. Cambridge Mass. 1953. 137–139; Kirk (1990) 53.

talán olyan jelenet idéződött fel, amelyben a harcba visszatérő Achilleuson Héphaistos szép kezeműve holdként vagy éppen csillagfényként ragyog.⁵³⁴ De még egy homérosi leírást érdemes itt előhoznunk, amely nem Achilleushoz kapcsolódik ugyan, mégis bizonyos tartalmi összecsengések miatt joggal feltételezhetjük, hogy a szerző s az *Anabasis* olvasó közönség fejében e sorok is megfordulhattak írás, illetve olvasás közben; ezek pedig az ötödik ének bevezető strófái:

„Ἐνθ’ αὖ Τυδείδῃ Διομήδῃ Παλλὰς Ἀθήνη
δῶκε μένος καὶ θάρσος, ἴν’ ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν
Ἀργεῖοισι γένοιτο ἰδὲ κλέος ἐσθλὸν ἄροιτο·
δαῖε οἱ ἐκ κόρυθος τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ
ἄστέρ’ ὁπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅς τε μάλιστα
λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος ὠκεανοῖο·
τοῖόν οἱ πῦρ δαῖεν ἀπὸ κρατός τε καὶ ὤμων,
ᾧρσε δέ μιν κατὰ μέσσον ὅθι πλεῖστοι κλονέοντο.”⁵³⁵

(II. V, 1–8)

A harcba induló Diomédész képe több ponton egyezést mutat az Arrhianos által megrajzolt Alexandroséval. Diomédész nem csupán fényt árasztó fegyvereivel tűnik ki a trószok ellen küzdő argosziak közt, hanem az istennő által beléje táplált bátorsággal is, ahogy Alexandrost sem csupán ragyogó fegyverzete emeli ki a makedónok sorából, hanem rendkívüli bátorsága is. Mindkét hős az ellenség sűrűjébe készül vetni magát, mindketten ugyanattól a vágytól vezérelve, hogy tudniillik ragyogó s el nem múló hírt nyerjenek maguknak – Alexandros mellől éppen csak Pallas Athéné hiányzik.

A legtisztább homérosi áthallás azonban a fal peremén álló Alexandros gondolataiban érezhető. Idézzük fel ismét e mondatot:

„ἔγνω δὲ ὅτι αὐτοῦ μὲν μένων κινδυνεύσει μηδὲν ὅ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀποδεικνύμενος, καταπηδήσας δὲ εἴσω τοῦ τείχους τυχὸν μὲν αὐτῷ τούτῳ ἐκπλήξει τοὺς Ἰνδούς, εἰ δὲ μή, καὶ κινδυνεύειν δέοι, μεγάλα ἔργα καὶ τοῖς

⁵³⁴ E helyek katalógusát lásd: *Nicholas Richard: The Iliad: a Commentary. Volume VI: books 21–24. Cambridge 1993.*

⁵³⁵ „Tüdeidész Diomédésznek most Pallasz Athéné / bátorságot, erőt osztott, hogy az argosziak közt / legjobban kiemelkedjék, s nyerjen ragyogó hírt. / Nemlohadó lángot gyújtott pajzsán s a sisakján, / mint ha az ősz csillagja ragyog, mely leggyönyörűbb fényt / áraszt szét, miután megmosdott Ókeanoszban: / ily ragyogó tüzet élesztett a fején meg a vállán; / s küldte közére a hőst, hol a legtöbben gomolyogtak.” (Devecseri Gábor fordítása)

ἔπειτα πυθέσθαι ἄξια ἐργασάμενος οὐκ ἀσπουδεὶ ἀποθανεῖται – ταῦτα γνούς καταπιδᾷ ἀπὸ τοῦ τείχους ἐς τὴν ἄκραν.”⁵³⁶ (6, 9, 5)

E néhány sor több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt formai, másrészt tartalmi, harmadrészt elbeszélői elemeket sűrít magába, melyek egyértelműen az epikus megformálás szándéka mellett tanúskodnak. Vegyük röviden sorra ezeket.

A döntéshelyzetbe került Alexandros Arrhianos szerint két lehetőséget fontolgatott: a fal peremén marad, vagy leugrik az ellenség közé. A két cselekvési lehetőség latolgatásának stilizálása az eposzokban is többször előfordul; az *Ilias*ban διάνδιχα μερμήριζεν, az *Odysszeiában* pedig puszta μερμήριζεν fordulattal bevezetve.⁵³⁷ A fordulat az eposzokban betöltött dramaturgiai szerepéről Walter Arend a következőket írja: „*Die Szene ist nicht Anfangspunkt einer langen und wichtigen Ereignisreihe, sie steht vielmehr inmitten einer solchen, an einem wichtigen Punkte, etwa dem Höhepunkte, vor Abbruch einer Entwicklung.*”⁵³⁸ A német filológus megállapítása a fent idézett arrhianos helyre is tökéletesen áll. E néhány sor nemcsak Arrhianos kivételes formaérzékéről tanúskodik, de ismét igazolja, hogy milyen műgonddal volt képes akár egyetlen mondatba ötvözni eltérő hagyományokat: míg a formával Homérosra játszik rá, addig az olyan kifejezésekkel mint a λόγου ἄξιον ἀποδεικνύμενος vagy a μεγάλα ἔργα már Hérodotoszt idézi.⁵³⁹ A kérdésre, hogy a homérosi reminiscenciákba miért éppen hérodotosi szálakat fűz, nem nehéz választ találni. A Longinos által *homérikótatos*nak nevezett (vö. *Subl.* 13, 3) halikarnassosi történetíró szellemisége és írásművészete állt a legközelebb Homéroséhoz, s Arrhianos, aki az *Anabasis*t Alexandros (történeti) eposzának szánta, Hérodotos művében gazdagabb kelléktárra lelhetett célkitűzésének megvalósításához, mint Thukydides vagy akár Xenophón írásaiban.⁵⁴⁰

⁵³⁶ „Ὡγ ἰτέλετ μεγ, ὅγυ ἡ οττ μαρὰδ, κockάζατοτ νάλλατ ὡγαν, δε σεμμι εμλίτρε μελτότ νεμ μωτ φελ, ἡ νισζοντ λευγρικ α φαλον βελιῦρε, τάλαν ελιεζσιτ αζ ἰνεκετ, ἡα πεδιγ νεμ, ἐς μεγῖς ἡαρολνῖα κελλενε, ἀκκορ λεγαλᾶββ κῦζελεμ κῶζβεν ἡαλνα μεγ, μιωτᾶν ἡαταλμας τetteket νῖττ βέγβε, αμελγες ἐρδεμεσεκ ρά, ὅγυ αζ ελῖβονδῶ νεμζεδεκεκ ἡς μεγῖςμερῖεκ – εζεκετ μεγφοντολνα λευγροττ α φαλρὸλ α ῖελλεγνάρβα.”

⁵³⁷ Erre a formai egyezésre Adorjány Zsolt hívta fel figyelmemet. Néhány példa: *Il.* I, 188–192; XIII, 455–457; *Od.* IV, 117–119, VI, 141–144. Lásd erről még további példákkal: Walter Arend: *Die typischen Szenen bei Homer.* Berlin 1933. 106–115.

⁵³⁸ Arend (1933) 109.

⁵³⁹ Vö. Hdt. 1, 1, ill. 1, 133.

⁵⁴⁰ Jóllehet Thukydidesztől sem álltak távol a homérosi allúziók, Longinos ítélete alighanem

A formai hasonlóság után jöjjön ismét egy tartalmi-gondolati egyezés. Alexandros szorult helyzetében végül dönt, s inkább a küzdelemben szerzett halált választja az örök hírnév és dicsőség reményében. A makedón király gondolatainak arrhianosi megformálásában mintha a sisakrázó Hektór szavai csendülnének fel, midőn Achilleusszal párbajozva meglátta szívében elkerülhetetlen végétét:⁵⁴¹

„μή μὰν ἀσπουδί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην,
ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἔσσομένοισι πυθέσθαι.”⁵⁴²
(Il. XXII, 304–305)

Mielőtt rátérnénk a harmadik elem tárgyalására, érdemes egy rövid kitérőt tennünk. A makedón király históriáját lejegyző történetírók mindegyike részletesen tudósít e merész támadásról, de úgy tűnik, egyedül Arrhianos számára volt fontos, hogy az Alexandros tette mögött meghúzódó indítékot is feltárja olvasói előtt. Ennek egyik oka talán a makedón király cselekedetének eltérő megítélésében gyökerezhet. Curtius Rufus, aki az eseményekről jóval színesebb és drámai fordulatokban jóval gazdagabb leírást ad, mint Arrhianos, a következőképp ítéli meg Alexandros tettét: „*Iamque laevam, qua clipeum ad ictus circumferebat, lassaverat clamantibus amicis, ut ad ipsos desiliret, stabantque excepturi, cum ille rem ausus est incredibilem atque inauditam multoque magis ad famam temeritatis quam gloriae insignem. Namque in urbem hostium plenam praecipiti saltu semet ipse immisit, cum vix sperare posset dimicantem certe et non inultum esse moriturum: quippe antequam adsurgeret, opprimi poterat et capi vivus.*”⁵⁴³ (9, 5, 1–2)

helytálló. Lásd ehhez: Woodman (1988) 1-5; 9-10; 29-32. J. L. Moles: Truth and Untruth in Herodotus and Thucydides. In: C. Gill–T. P. Wiseman (eds.): Lies and Fiction in the Ancient World. Exeter 1993. 88-121; De Jong (2004) 13-24, 101-102; Christopher Pelling: Homer and Herodotus. In: M. J. Clarke–B. G. F. Currie–R. O. A. M. Lyne (eds.): Epic Interactions. Oxford 2006. 75-104.

⁵⁴¹ Vö. Sintenis (1849) *ad loc.*; Stadter (1980) 112; Bosworth szerint Arrhianos szándékoltan Hektór gondolatait veszi kölcsön, előre jelezve ezzel a makedón király közelgő halálát; lásd: Bosworth (2007) 448-449. Arrhianos leírása eszünkbe juttathatja még Hérodotos Leonidas hősies kitarására adott magyarázatát: „μένοντι δὲ αὐτοῦ κλέος μέγα ἐλείπετο, καὶ ἡ Σπάρτης εὐδαιμονίη οὐκ ἐξηλείφετο.” – „Azzal hogy ott maradt nagy dicsőséget szerzett magának és Spártára is áldást hozott.” (7, 220, 2; ford.: Muraközy Gyula) E herodotosi hely homérosi áthallásairól lásd: Pelling (2006) 93.

⁵⁴² „Csak legalább gyáván s hír nélkül hullni ne kelljen: / Végső nagy tettem tudják meg a megszöletendők!” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵⁴³ „És már elfáradt bal karja, amellyel jobbra-balra forgatva pajzsát, felfogta a nyílveesszőket,

Curtius – talán a vulgata-hagyomány nyomán – egyértelműen elmarasztalja Alexandrost. Jóllehet később az elbeszélésben a mallos-epizódra visszatérve maga Arrhianos is bírálja a makedónok királyát, mert dicsőségvágya miatt nem tudott ellenállni a veszélyeknek,⁵⁴⁴ mindazonáltal tettét sokkal árnyaltabban festi meg, mint a római történetíró, és inkább Alexandros heroikus, epikus hősökét idéző vonásait emeli ki. Arrhianos nemcsak külsőségeiben teszi Alexandrost a Trója alatt küzdő nagyságokhoz hasonlatossá, hanem Homéros szereplőinek gondolatait, értékrendszerét is kölcsönveszi, hogy a király jellemvonásait és cselekedeteinek mozgatórugóit feltárja.

Arrhianos szándéka, hogy Alexandrost homérosi hősként mutassa be, igazán akkor kristályosodik ki, ha összevetjük a rendelkezésünkre álló egyéb források leírásaival. Curtius Rufus tudósításáról már szóltunk. A római történetíró előtt alkotó szicíliai Diodóros, akinek beszámolója talán a legközelebb áll Arrhianos epikus változatához, a következőképp kommentálja az eseményeket: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἐρημωθεὶς πάσης βοήθειας ἐτόλμησεν ἐπιτελεῖσαι πράξιν παράδοxon καὶ μνήμης ἀξίαν. τὸ γὰρ ἀπὸ τοῦ τείχους ἀπελθεῖν ἄπρακτον πρὸς τοὺς ἰδίους ἀνάξιον κρίνας ὑπάρχειν τῆς ἰδίας εὐπραξίας καθήλατο μετὰ τῶν ὄπλων μόνος εἰς τὴν πόλιν.”⁵⁴⁵ (17, 99, 1) Diodóros rövid megjegyzése csak sejteti azt, amit Arrhianos Alexandros Hektórt idéző gondolatainak közvetítésével ki is mond olvasói számára. Jóllehet Plutarchosnál is feltűnik a ragyogó páncélzat, pontosabban a tüzes fényt árasztó test motívuma (σέλας τι καὶ φάσμα πρὸ τοῦ σώματος), mégis sokkal visszafogottabb leírást ad az eseményről, mint Arrhianos, s nem tér ki a király ugrása mögött meghúzódó indítékra (vö. *Alex.* 63, 1–14). Iustinus Pompeius Trogus művének kivonatában a következő magyarázattal szolgál: „*Quam desertam a defensoribus cum de muro, quem primus ceperat, animadvertisset, in urbis panitiam sine ullo satellite desiliit.*”⁵⁴⁶ Arrhianosnak azonban efféle

miközben barátai egyre kiabálták, hogy ugorjon le közéjük, készen állnak, hogy felfogják. Ekkor olyan hihetetlen és hallatlan merészségre vetemedett, mely sokkal inkább vakmerősége, mint fényes dicsősége hírnevét öregbítette. Azt tette ugyanis, hogy hirtelen lendülettel levette magát az ellenségtől hemzsegó városba, holott alig remélhette, hogy ott karddal a kezében drágán adhatja életét, hiszen azon nyomban rárontanak, és élve elfoghatják, mielőtt még a lábára áll.” (Kárpáty Csilla fordítása)

⁵⁴⁴ Igaz, aztán fel is menti őt, Nearchos történetét felidézve, aki leírja, hogy a barátai szemrehányása miatt mogorva hangulatban lévő királyhoz elment egy boiót férfiú, aki a következő (vigasztaló) szavakat mondta: „ὦ Ἀλέξανδρε, ἀνδρῶν τὰ ἔργα.” „Ó Alexandros, tetteiről ismersz meg az ember!” Vö. *An.* 6, 13, 4–5.

⁵⁴⁵ „A király minden segítségtől elvágyva egy váratlan és emlékezetes tette szánta el magát. Méltatlannak ítélte ugyanis a megszerzett sikeréhez, hogy a falról dolgavégezetlenül visszatérjen sajátjaihoz, ezért aztán fegyvereivel egyedül ugrott le a városba.”

⁵⁴⁶ „S mert a falnak arról a részéről, amelyet elsőnek foglalt el, úgy vette észre, hogy a várost

prózai magyarázatok szemmel láthatólag nem feleltek meg. Szívesebben látta és láttatta hősének homérosi énjét csillanni föl a veszélyes helyzetben.

Arrhianos eme – költői túlzásoktól sem mentes – szándéka azonban következetlenségeket, mondhatni finom csúsztatásokat idéz elő az elbeszélésben.⁵⁴⁷ Ha figyelmesen végigolvassuk a beszámolót, feltűnik, hogy az események nem követik egymást következetes rendben. Arrhianos leírása szerint Alexandros, miután úgy vette észre, hogy katonái nem a megfelelő lelkesedéssel vesznek részt az ostromban, magához ragadott egy létrát, majd azt a falhoz támasztva elkezdett felfelé mászni (9, 3). Követte őt Peukestas és Leonnatos, míg egy másik létrán Abreas kapaszkodott fel (9, 3). Ezen a ponton Arrhianos hirtelen mintha elfeledkezne a királyt szorosan követő három katonáról, elbeszélésének középpontjába Alexandrost helyezi: a fal peremén már *egyedül* csak Alexandros harcol a falat védő mallosok ellen, majd miután mérlegre teszi helyzetét, homérosi hőshöz illően *egyedül* ugrik le a fellegrádba, ahol *egyedül* küzd meg a rátámadó mallosokkal (9, 4–6). Fölvetődik a kérdés, hogy hol van és mit csinál eközben a királyt követő Peukestas, Leonnatos és Abreas. Csak akkor tűnnek föl ismét a színen, miután Alexandros már leugrott a fellegrádba és kardélre hányt jó néhány indet (10, 1). Lemaradtak? Nem valószínű. A fal nem lehetett túl magas; erre bizonyíték, hogy miután a létra (vagy létrák) összetört(ek),⁵⁴⁸ néhány makedón katona egymás vállára állva jutott fel a falra (οἱ δὲ ἄλλοι ἐπ’ ἄλλους ἐπιβαίνοντες – 10, 3). Talán akadályozták őket az indek lövedékei a följutásban? Nem valószínű, hiszen maga Arrhianos írja, hogy Alexandros megtisztította a falat a védőktől (γεγυμνῶκει τὸ ταύτη τεῖχος – 9, 4). Lemaradtak, mert le kellett maradniuk, hogy Arrhianos megrajzolhassa a magányosan harcoló epikus hőst, Alexandrost.

Most térjünk vissza a vizsgált szövegrészlet utolsó epikus vonására. Mint láttuk, Arrhianos megszakítva az események leírását bepillantást nyújt hőse kavargó

elhagyták, leugrott a város belső részére anélkül, hogy egyetlen testőr kísérte volna.” (12, 9, 5; ford.: Horváth János)

⁵⁴⁷ Moles joggal figyelmeztet: „If a historian imitates a non-historian (as, in one sense, Herodotus regards Homer), whether for purposes of homage, rivalry, evocative effect, or supplementation of deficient material according to received stereotypes, factual distortion is certain, though it may vary greatly according to circumstances.” Moles (1993) 97–98.

⁵⁴⁸ A létrák számában is apróbb következetlenség figyelhető meg. Arrhianos leírása szerint a *hypaspistés*ek egy létrát törtek össze, ugyanazt, amit Alexandros használt (τὴν αὐτὴν κλίμακα – 9, 4), s ennél fogva nem tudták királyukat követni. A falnál azonban legalább két létrának kellett állnia. Amikor ugyanis Alexandros dühében felhágott a várfalra, Leonnatos és Peukestas ugyanazon a létrán követte a királyt, Abreas viszont egy másikon mászott fel (κατὰ δὲ ἄλλην κλίμακα – 9, 3); vö. Sisti–Zambrini (2004) 531. Később az elbeszélésben Arrhianos ismét több létra összetöréséről beszél (τὰς κλίμακας ξυντετριφότες – 10, 3), ami arra utal, hogy nem szándékosság, hanem csupán figyelmetlenség okozta a következetlenséget.

gondolataiba. Természetesen felesleges a kérdés, honnan tudhatta a nikomédiai történetíró, mi járt Alexandros fejében, miközben a fal peremén egyensúlyozott az ellenséges lövedékek záporában. A választ tudjuk: sehonnan; nyilván semmilyen hiteles forrás nem állhatott Arrhianos rendelkezésére, amely Alexandros legbelsőbb gondolatait fedte volna fel. Hogy megértsük ezt a *történészszemmel* első látásra különös, nyilvánvalóan nem adatolható megjegyzést, az epikus elbeszélő eszköztárát kell megvizsgálnunk. Homéros az *Ilias*ban (s az *Odysseia*ban is) nemegyszer elénk tárja hősei gondolatait. Az ő forrását azonban, szemben a történetíróéval, ismerjük: az eposz költője a mindent látó Múzsák által válik mindentudóvá (vö. *Il.* II, 485), s az ő közreműködésükkel közvetíti a megkérdőjelezhetetlen igazságot halandó közönsége felé. Az epikus elbeszélő egyik fontos jellemzője a mindentudás, aminek a „gondolatolvasás” csak az egyik megnyilvánulási formája; a másik a *prolépsis*, amikor az elbeszélő egy majdan bekövetkező eseményre utal.⁵⁴⁹ Noha Hérodotos óta a Múzsák már nem suttoztak igaz szavakat az ókori historikusok fülébe letűnt korok hőseiről, az epikus elbeszélőtechnika e sajátossága fel-felbukkan a történetíróknál is.⁵⁵⁰ Az *Anabasis* fent idézett rövid részlete kiváló példa erre. Arrhianos „mindentudásáról” ehelyütt hőse belső monológjának megszólaltatásával adott tanúbizonyságot, de a nikomédiai történetíró gyakorta él a *prolépsis* eszközével is, előrevetítve Alexandros tragikus halálát.⁵⁵¹

A két *diégémában* felvillantak azok az eszközök, amelyekkel egy történetíró a műfaj gyökereihez visszatérve képes volt epikus színezetet adni leírásának. Hogy ezek a Homérost és hőseit megidéző irodalmi törekvések mennyiben torzították el a történeti igazságot, nehéz megítélni. Mindenesetre az bizonyos, hogy alapvetően befolyásolták az Alexandrosról kialakult, napjainkban is élő képet. Nemrégiben a neves ókortörténész, Ian Worthington *How Great was Alexander?* című mítoszromboló tanulmányában az alábbi szarkasztikus megjegyzést fűzte a fent tárgyalt mallos-epizódhoz: „*Only literary heroes jump into the enemy's midst as Alexander did at Malli.*”⁵⁵² Figyelemre méltó, hogy hasonlóan ókori elődjéhez napjaink történészeiben is irodalmi hősök alakjai idéződnek fel a makedón király vakmerő támadása kapcsán, csak éppen – mint az a kontextusból kiderül – más előjellel. Worthington, mint láttuk, a források alapján joggal vonhat párhuzamot az irodalmi, azon belül is az epikus hősök

⁵⁴⁹ Az epikus elbeszélőtechnikáról lásd bővebben: *De Jong* (2004) 13–24; különösen: 13–18.

⁵⁵⁰ Lásd: *De Jong* (2004) 101–102.

⁵⁵¹ Lásd: *An.* 7, 14, 10; 7, 23, 2; 7, 24, 1.

⁵⁵² *Ian Worthington: How Great was Alexander?* In: *I. Worthington* (ed.): *Alexander the Great*. London 2003. 313.

és Alexandros között, a kérdés csupán az, hogy ez a párhuzam mennyire fedi a történeti valóságot. Erre a kérdésre nem mindig tudunk megnyugtató választ adni, és gyakran meg kell elégednünk azzal, hogy megpróbáljuk felfedni, hogy az adott történetíró milyen szándék vezérelte, és milyen irodalmi mintákat követett, amikor gondolatait papiruszra vetette.⁵⁵³

Összefoglalás

„A legkiválóbb művek szerzői között sincs olyan történetíró, akinél Arrhianos másodrendűbb lenne.”⁵⁵⁴ – írja Phótios a *Bibliothékében*. A tudós pátriárka a *Ta meta Alexandron* kivonata után foglalja össze véleményét Arrhianos történetírói teljesítményéről. Már az értékelés első mondatából kilálglik, hogy Phótios Arrhianost a legkiválóbb történetírók között tartotta számon. Nagyrabecsülését jelzi az is, hogy a *Bibliothékében* szereplő historikusok közül Arrhianosnak szenteli a leghosszabb elemző leírást. Kiemeli, hogy a nikomédiai történetíró kiválóan tömöríti beszámolóját, és sehol sem teszi tönkre történeti elbeszélésének folyamatosságát oda nem illő kitérőkkel és kiegészítésekkel (ἀπαγγεῖλαι τε γὰρ καὶ μετὰ συντομίας κράτιστος, καὶ παρεκτροπαῖς ἀκαίροις οὐδὲ παρενθήκαις τὸ συνεχὲς τῆς ἱστορίας οὐδαμοῦ λυμαινόμενος). Phótios szerint Arrhianos könnyen érthető, szépen hangzó, tömör stílus használ, melyben a lágyág keveredik a nagyszerűséggel (εὐσήμῳ δὲ καὶ εὐήχῳ καὶ τῷ τῶν λέξεων ἀποκεχρημένος στρογγύλῳ, καὶ τὸ λεῖον ἔχει τῷ μεγέθει συγκρινάμενον). Megítélése szerint a szóhasználatnak, a stílusnak, de legfőképp az elbeszélés kidolgozásának (τῇ διασκευῇ), elrendezésének (τάξει) és megszerkesztettségének (καταστάσει) köszönhetően válik Arrhianos elbeszélése világossá, mely tulajdonság az egyik legfontosabb ismérve a jó történeti elbeszélésnek. Phótios Arrhianos legfőbb erényét azonban a számtalan, különböző alakzat (τὸ πολυσχημάτιστον) használatában látja, melyek nem térnek el hirtelen (οὐκ ἀθρόον) a természetes (τῆς αὐτοσχηματίστου) használattól, hanem már elejétől fogva finoman illeszkednek az elbeszélésbe, s nem bántják

⁵⁵³ Simon Hornblower kissé rezignált megjegyzése jól tükrözi a forrásokban rejlő veszélyeket: „As for Alexander's own psychology, the state and character of the literary tradition means that we are almost wholly in the dark, apart from obvious points such as, that he imitated the heroes of Homeric epic. But this theme may have been exaggerated by ancient writers who were themselves imitating Homer.” S. Hornblower: Epilogue. In: *The Cambridge Ancient History VII*. Cambridge 1994². 877.

⁵⁵⁴ „Ἔστι μὲν οὖν ὁ ἀνὴρ οὐδενὸς τῶν ἄριστα συνταξαμένων ἱστορίας δεύτερος.” (*Bibl. cod.* 92 § 46, p. 72b, 40 Bekk.)

töménységükkel az olvasót, s nem keltenek benne hirtelen zavart. Fejtegetését az értékelés kiinduló gondolatához visszakanyarodva a következőképp zárja: „Egyszóval, ha valaki Arrhianoson keresztül készül fel (ἀναχθείη) a történeti elbeszélésekre, akkor azt láthatja, hogy a régi történetírók közül is sokan alacsonyabb szinten állnak, mint ő.”⁵⁵⁵

„Egy egyszerű, őszinte lélek volt, de nem történész.”⁵⁵⁶ – Phótiós „ajánlása” után mintegy ezer évvel az ókortörténész, Peter Brunt már így sommázza Arrhinos történetírói tevékenységét. Brunt elismeri, hogy Arrhianos műve, az *Anabasis* részletesebb, világosabb és összefüggőbb, mint Diodóros és Curtius Rufus munkái, és forrásainak – Ptolemaiosnak és Aristobulosnak – köszönhetően kevesebb mesés elemet tartalmaz; mindazonáltal véleménye szerint a nikomédiai történetíró egyfelől túlzottan elfogult volt Alexandros irányában, és gyakran hallgatott el bizonyos, a makedón királyra vonatkozó terhelő adatokat, másfelől nem tűnt fel neki, hogy Ptolemaios visszaemlékezését nagymértékben befolyásolhatták az Alexandros halálát követő viszályok. Arrhianos érdeme Brunt szerint az, hogy jobb forrásokat ástott elő (*unearthed*), mint amilyeneket a kortársai. E beszámolók megítélésében azonban rendkívül naivnak mutatkozott.

Hogy az *Anabasis*ből milyen hiteles adatok szűrhetők le Alexandros történetére vonatkozóan, fontos kérdés. De Arrhianos történetírói teljesítményét kizárólag az *Anabasis* forrásértékén lemérni nem lehet. Már csak azért sem, mert egy történeti mű forrásértéke leginkább attól függ, hogy a történész mire kíváncsi, milyen kérdéseket tesz föl a szöveg kapcsán. Másrészt nem érdemes olyan forráskritikai elveket számon kérni, amelyek az adott történetíró idejében nem léteztek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy egy történetíró megítélésénél nem kell figyelembe venni, hogy hogyan mérlegelte a forrásait. Phótiós leírásából úgy tűnhetik, hogy a régiek kizárólag a történeti elbeszélés irodalmi megformálásával törődtek, igazságtartalmával nem.⁵⁵⁷ Természetesen

⁵⁵⁵ „Καὶ ἀπλῶς, εἴ τις κατ’ αὐτὸν ἐπὶ τοὺς ἱστορικοὺς ἀναχθείη λόγους, πολλοὺς καὶ τῶν ἀρχαίων ἴδοι τῆς αὐτοῦ τάξεως ἱσταμένους ταπεινότερον.” (Bibl. cod. 92 § 46, p. 72b, 40 Bekk.)

⁵⁵⁶ „He was a simple, honest soul, but no historian.” Brunt (1976) xxxiv.

⁵⁵⁷ Maga Phótiós is egyhelyütt azért bírálja Hérodotoszt, mert olykor hagyja magát a mítoszok által ténútra vezetni: „Κέχρηται δὲ μυθολογίαις καὶ παρεκβάσει πολλαῖς, δι’ ὧν ἡ κατὰ διάνοιαν γλυκύτης αὐτῷ διαρρεῖ, εἰ καὶ πρὸς τὴν τῆς ἱστορίας κατάληψιν καὶ τὸν οἰκεῖον αὐτῆς καὶ κατάλληλον τύπον ἐνίοτε ταῦτα ἐπισκοτεῖ, οὐκ ἐθελοῦσης τῆς ἀληθείας μύθοις αὐτῆς ἀμαυροῦσθαι τὴν ἀκρίβειαν, οὐδὲ πλέον τοῦ προσήκοντος ἀποπλανᾶσθαι ταῖς παρεκβάσειν.” (Bibl. cod. 60, 19b) – „Mesés elbeszéléseket használ és számos kitérőt tesz (ti. Hérodotosz). Jóllehet ezeknek köszönhetően a szellem bája folyik keresztül művén, történeti elbeszéléseinek a megértését megnehezítik, és árnyékokat vetnek annak sajátosságára és megfelelő stílusára. Az igazság ugyanis nem akarja a hitelességét sem mítoszokkal elhomályosítani, sem pedig

nem erről van szó. A történetírónak már az ókorban is ragaszkodnia kellett az igazsághoz, pontosabban ahhoz, amit a források kínáltak a számára. Másszóval: nem *találhatott ki* új történeteket. Ezt az „igazságot” Arrhianos, megítélésem szerint, nem sértette meg. Az azonban kétségkívül igaz, hogy a nikomédiai történetíró olykor elhallgatott olyan adatokat, melyek nem illettek elbeszélésébe, és az is, hogy nem volt teljesen elfogulatlan Alexandros irányában.⁵⁵⁸ Mindazonáltal úgy vélem, hogy ha a Kr. u. 2. század historiográfiai viszonyait tekintjük zsinormértéknek, s nem korunk forráskritikai elveit, akkor nem tartható fenn az az ítélet, mely szerint Arrhianos *rendkívül naivan* kezelte forrásait. Éppen ellenkezőleg: a második fejezetben tárgyalt szövegrészeket arról tanúskodnak, hogy Arrhianos körületekintően, a forrásokat egymással összevetve próbálta – ha nem is mindig sikerrel – megragadni a régmúlt eseményeit. Hogy gyakran több változatot is közölt egy adott történésről, azt bizonyítja, hogy a nikomédiai történetíró – akárcsak Hérodotos – tudatában volt annak, hogy az igazság összetett, s ennek szellemében igyekezett ábrázolni a múltat és Alexandrost.

Hogy Phóthios Arrhianost a legjobb történetírók között emlegette, talán nem utolsó sorban annak is köszönhető, hogy a nikomédiai történetíró kiváló érzékkel nyúlt a nagy elődökhöz, és számtalan, olykor rendhagyó formában volt képes beültetni művébe a görög historiográfia hagyományait. Erre láthattunk példákat az *Anabasis* előszavában, a témamegjelölő bevezetőben, az eltérő beszámolókról tudósító kitérőkben és a Homérost felidéző leírásokban.

Azonban mégsem érthetünk teljesen egyet Phóthios azon megállapításával, hogy Arrhianosnak a legjobbak között van a helye. Egy fontos képességgel ugyanis nem rendelkezett. Ez pedig az okok, illetve a mélyebb összefüggések feltárása. Jóllehet az *Anabasis* megszerkesztése és egy-egy esemény leírása arra utal, hogy Arrhianos érzékelte a fontosabb csomópontokat Alexandros történetében és igyekezett azoknak valamiféle jelentést tulajdonítani, nem volt képes azokat, sem tágabb történeti kontextusba helyezni, sem pedig a köztük fennálló összefüggéseket megvilágítani, miként azt Thukydides, Hérodotos vagy Polybios tette. Ezért Arrhianos csak *epigon* – de talán az egyik legjobb.

kitérőkkel – a kelletténél jobban – tévútra vezetni.”

⁵⁵⁸ Igaz, ezt az elfogultságot olykor hajlamosak vagyunk eltúlozni. Lásd erről: Bosworth (2007) 452-453.

Függelék

Arrhianos Bizáncban: az imbrosi Kritobulos kortörténete

Phótios alig több mint fél tucat ókori történetírót válogatott be a szeretett testvérének, Tarasiosnak ajánlott olvasónaplójába. A *Bibliothékéből* olyan szerzők maradtak ki mint Thukydides, Xenophón és Polybios; de még az édes szavú Hérodotos is csak egy rövid bejegyzést kapott, igaz, ebben a konstantinápolyi pátriárka az *ιωνικῆς διαλέκτου κανὼν* előkelő címmel tüntette ki. Az iskolai szerzők helyett Phótios főleg a kései, ma azt mondanánk másodvonalbeli szerzőknek szentelte figyelmét. De hogy korunk ítélete nem mindig egyezik elődeinkével, arra éppen a kényes ízlésű bizánci tudósak az Arrhianosról írott értékelése a bizonyíték. A *Ta meta Alexandron* című munka kivonatához csatolt feltűnően terjedelmes leírásában Phótios az elragadtatás hangján szól a nikomédiai történetíróról. Dicséri érthető, szépen hangzó, tömör stílusát, az elbeszélés kidolgozottságát, elrendezését, megszerkesztettségét és a számtalan különböző, az elbeszélésbe finoman belesimuló alakzatot. „A legkiválóbb művek szerzői között sincs olyan történetíró, akinél Arrhianos másodrendűbb lenne.” – foglalja össze ítéletét a pátriárka.⁵⁵⁹ A *laudation*nak is beillő stíuselemzést olvasva és Phótios tekintélyével számolva azt hihetnénk, hogy hasonlóan Thukydideshez, Hérodotoshoz vagy éppen Plutarchoshoz Arrhianos hamar a bizánci történetírók zsinórmértékévé vált – olyan íróvá, akit utánozni érdemes, sőt kell. Ha azonban ezt hinnénk, tévednénk. Arrhianosból nem lett minta. Műveit persze sokan használták, de csak amolyan adattárként, melyből értékes adalékokat lehet előbányászni történeti eseményekhez vagy egy-egy kommentárhoz, lexikon-szócikkhez. Byzantioni Stephanos például helyrajzi, etnográfiai adatok után kutatva veszi kézbe a *Parthikát*; Eustathios az *Iliashoz* és az *Odysszeiához* készülő kommentárjaihoz olvassa a *Bithyniakát*; a *Suda* lexikon szerkesztői pedig szómagyarázataikhoz bogarásszák történeti műveit.⁵⁶⁰ Lehetne még folytatni a sort, ám talán ennyi is elég ahhoz, hogy némi óvatossággal ugyan, de kijelentsük Arrhianos munkái csak nyomokban bukkantak fel a bizánci szerzők műveiben, s nem váltak – legalábbis a kutatás mai állása

⁵⁵⁹ *Bibl. cod.* 92 § 46, p. 72b, 40 Bekk.

⁵⁶⁰ Vö. A. G. Roos: *Flavii Arriani quae extant omnia II. Scripta minora et fragmenta.* (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth) Lipsiae 1968². 198–252, 270–290. Prokopios is használta Arrhianost; lásd erről: *Averil Cameron: Procopius and the Sixth Century.* London–New York. 1985. 37, 30. jegy.; 135; 218–220, ill. Roos (1968²) 286.

szerint – a bizánci történetírást alapvetően meghatározó irodalmi utánzás forrásaivá.⁵⁶¹ Hogy Arrhianos végül mégis arra a rangra emelkedett, amit klasszikus elődei és példaképei már régen kivívtak maguknak a bizánci irodalomban, és amit Phótiós nagylelkűen megelőlegezett a számára, az az egyik utolsó bizánci történetírónak, az imbrosi Kritobulosnak köszönhető.

Kritobulos a Konstantinápolyt meghódító II. Mehmed szultán történetét írta meg trónra lépésétől, 1451-től 1467-ig. Az öt könyvből álló mű, melynek egyetlen ránk maradt, autográf kéziratát ma a Topkapı Serai könyvtára őrzi, az egyik legjelentősebb forrásunk Konstantinápoly és a Bizánci Birodalom bukásáról. Az Imbros szigetén valamikor a 15. század elején előkelő családban született Michaél Kritopulos 1453 körül fogott neki a hódító szultán tetteinek lejegyzéséhez.⁵⁶² A művelt és a kor kiváló tudós teológusának Gennadios Scholariosnak a köréhez tartozó kormányzó írásművészetéről előre árulkodik, ahogy a mű első mondatában a nevét feltünteti. A kézirati hagyományban fennmaradt költeménye és Krisztushoz szóló imája előtt olvasható π -vel írott Kritopulos névalak helyett ugyanis történeti munkájában az atticista csengésű Kritobulos alakot használja. A mássalhangzó csere már jelzi: az imbrosi historikus a bizánci kortörténetírók nyomdokaiba lép és az atticista történetírói hagyományt követi. Nem csoda tehát, hogy művének nyelvi, szerkezeti megformálásához Thukydidést választotta mintául. Amilyen hamar felfedezték a kutatók Kritobulos Thukydidés-imitációját, olyan hamar ítéletet is mondtak felette, a történetírót „*sklavischen Nachahmer*”-nek kiáltva ki.⁵⁶³

⁵⁶¹ A bizánci történetírók irodalmi utánzásáról lásd: *Moravcsik Gyula*: Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung. In: *P. Wirth* (Hrsg.): *Polychronion. Festschrift F. Dölger*. Heidelberg 1966. 336–377; *H. Hunger*: On the Imitation (Μίμνησις) of Antiquity in Byzantine Literature. *DOP* 23–24 (1969–1970) 15–38.

⁵⁶² Kritobulosról és művéről a legalaposabb tájékoztatást nyújtja: *Diether R. Reinsch* (ed.): *Critobuli Imbriotae Historiae. Corpus Fontium Historiae Byzantinae* vol. 22. Berlin–New York 1983.

⁵⁶³ Kezdetben még enyhébb ítéletek születtek: „Ab eodem Thucydide locutiones mutuari adamat in rerum gestarum narratione tum vero in duabus illis regis orationibus, quae passim centonibus Thucydideis consarcinatae sunt.” *C. Müller* (ed.): *Fragmenta Historicorum Graecorum* V/1. Paris 1870, liii–liv; hasonlóan nyilatkozott: *K. Krumbacher*: *Geschichte der byzantinische Literatur von Justinian bis zum Ende des Ostromischen Reiches* (527–1453). München 1897². 309; később az értékelések egyre élesebbé váltak: *A. A. Vasiliev*: *History of the Byzantine Empire* (324–1453) II. *Wisconsin* 1952². 693; *Darkó J.*: *Bizáncz utolsó történetírói*. Budapesti Szemle 155 (1913) 430 [= *Die letzten Geschichtsschreiber der Byzanz. Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften* 2 (1913) 391]; végül Kritobulos megkapta a „szolgai utánzó” címkét: *Moravcsik Gy.*: *Byzantinoturcica* I. Berlin 1958². 433; *V. Grecu* (ed.): *Critobul din Imbros din domnia lui Mahomed al II-lea anii 1451–1467. Scriptores byzantini* IV. Bukarest 1963. 13; 18. Az ítélettel persze nem értett mindenki teljesen egyet: *H. Hunger*: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* II. München 1978. 502; *N. P. Andriotes*: *Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος καὶ*

1983-ban azonban Diether Reinsch kritikai kiadásában rehabilitálta az imbrosi történetíró. Reinsch számos példán keresztül mutatta ki, hogy Kritobulos milyen sokféleképpen és milyen szellemesen alkalmazta a *mimésis* eszközt, felnőve így olyan történetírókhoz mint Prokopios vagy Psellos. A német bizantinológus hívta fel arra is a figyelmet, hogy a Thukydides-imitáció mellett Arrhianos *Anabasis Alexandru* című munkájának a hatásával is számolnunk kell.⁵⁶⁴ A kérdésre, hogy Arrhianos műve miért került Kritobulos látókörébe, nem nehéz magyarázatot találni. A Hódító, Fatih melléknevet kiérdemlő II. Mehmed szultán a perzsa és arab irodalomból nemcsak jól ismerte, de egyes itáliai források szerint fiatal kora óta példaképének tekintette a makedón királyt.⁵⁶⁵ Elképzelhető, hogy Kritobulos tudott a szultán rajongásáról, és e tudás birtokában döntött úgy, hogy Mehmed portréját Alexandros képére formálja, de e tudás nélkül is több hasonló vonást fedezhetett fel maga is az ifjú hódító és a makedón király között. Akár az előbbi, akár az utóbbi történt, művében Mehmedet többször nyíltan Alexandroshoz hasonlítja.⁵⁶⁶ Hogy a két uralkodó közötti párhuzamokat irodalmi formába öntse, Arrhianos, aki szintén a klasszikus történetírói hagyományt követte, ideális választás volt; s hogy Kritobulos valóban elmélyülten tanulmányozta a nikomédiai szerző írásművészetét, azt nemcsak a feltételezett allúziók által szolgáltatott közvetett bizonyítékok tanúsítják, hanem egy közvetlen, *tárgyi* bizonyíték is: a Serai könyvtára Kritobulos művének autográf kézírata mellett egy másik, szintén az imbrosi történetíró kézírását tartalmazó kódexet is őriz, amely Arrhianos *Anabasis Alexandru* című munkáját rejti.⁵⁶⁷ Nem kételkedhetünk abban, hogy a másolás a szöveg figyelmes tanulmányozásával járt együtt, hiszen Kritobulos művét olvasva rendre Arrhianostól kölcsönvett szavakkal,

τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἔργου. Hellenika 2 (1929) 186. Kritobulos tudományos megítéléséről további példákkal lásd még: Reinsch (1983) 48-49.

⁵⁶⁴ Reinsch (1983) 48-67. Kritobulos Arrhianos-imitációjára már Rödel majd Mastrodemetres is rámutatott, de Reinsch volt az első, aki nemcsak igyekezett a két szerző közötti párhuzamokat szisztematikusan feltárni, de igazolta azt is, hogy Thukydides mellett Kritobulos számára Arrhianos jelentette a legfontosabb irodalmi mintát; lásd: F. Rödel: Zur Sprache des Laonikos Chalkondyles und des Kritobulos des Imbros. München 1905. 35-36; P. D. Mastrodemetres: Ἑσωτερικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τὸν Κριτοβούλου. Ἀθηνᾶ 65 (1961) 158-168; különösen: 159, 2. jegyz.; Reinsch (1983) 58-66.

⁵⁶⁵ Erről lásd: Franz Babinger: Mehmed II, der Eroberer, und Italien. Byzantion 21 (1951) 127-170; különösen: 138-142; P. Villard: Mehmed II et la guerre de Troie (1462). Provence Historique 93-94 (1974) 361-373; különösen: 369-371.

⁵⁶⁶ Vö. ep. 1; 1, 5, 1; 4, 4, 3.

⁵⁶⁷ A kéziratról lásd: Adolf Deissmann: Forschungen und Funde in Serai. Berlin-Leipzig 1933. 60; Reinsch (1983) 70-71.

szófordulatokkal találkozhatunk. A tárgyi bizonyíték azonban önmagában még nem mindig perdöntő; ezért a továbbiakban a közvetett bizonyítékok listáját kísérem meg néhány példával bővíteni.

Miközben Kritobulos Arrhianos Alexandros-portróját sablonként használva rajzolta körül Mehmed alakját, saját írásművészete egyre inkább Arrhianoséval lett rokon. Az irodalmi utánzás építőköveit, a kölcsönzött szavakat, szófordulatokat ugyanúgy megtalálhatjuk a szultán hosszabb-rövidebb jellemrajzaiban, mint a harcászati leírásokban. De nemcsak ezek az apróbb építőelemek mutatnak hasonlóságot, hanem sok esetben az állványzat s az ékítmény is. Minthogy az előbbieket kritikai kiadásában Reinsch nagyrészt már összegyűjtötte,⁵⁶⁸ most a *mimésis* nagyobb szerkezeti elemei és motívumai közül kívánok néhányat bemutatni.

Az első jelentősebb párhuzamot mindjárt a mű elején találjuk. A bevezetést és az előtte álló és részben hasonló feladatot ellátó, a szultánnak címzett ajánlólevelet ismerősen csengő szavak, gondolatok szövik át. A bevezetésben olvasható *ἔσυνεγραψε, ἀκριβῶς, κίνησις* kifejezések Thukydidést jutatják eszünkbe, a mű kezdő szavai, fordulatai, mint a *μεγάλα καὶ θαυμαστά, Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθεῖν* vagy (az Arrhianos által is kedvelt) *ἀξιοφύγητα*⁵⁶⁹ pedig Hérodotoszt idézik. A munka hasznosságára utaló mondatok az athéni, a *kleos* megőrzésére vonatkozó fejtegetések a halikarnassosi történetíró gondolatait tükrözik.⁵⁷⁰ A két klasszikus kori szerző szavai, gondolatai mögött a háttérben, pontosabban a szerkezetben azonban már a nikomédiai történetíró is felsejleni látszik. Az *auxésis*hez ugyanis Kritobulos ugyanazt a tömör és hatásos formát választotta, mint Arrhianos, nevezetesen a *synkrisist*. Az imbrosi történetíró, hogy művének létjogosultságát igazolja az ajánlólevélben (és röviden a bevezetésben is [vö. 1, 2, 3–4]) a szultán tetteit a régi királyok és hadvezérek cselekedeteivel veti össze. A lajstrom végén aztán kijelenti, hogy Mehmed nemhogy eléri, de fel is múlja jeles elődeit, köztük Alexandrost, s ezért nem tartaná igazságosnak, ha a szultán emléke a feledés homályába veszne (vö. *ep.* 1–2). Arrhianos az *Anabasis* témamegjelölő bevezetését szintén néhány soros *synkrisisszel* kezdi. A szícíliai *tyrannosok*, a Tízezrek és a régiek cselekedeteit hasonlítja össze Alexandros tetteivel, majd arra a megállapításra jut, hogy a makedón király történetét, jóllehet az sokkal nagyobb szabású volt minden

⁵⁶⁸ Lásd: Reinsch (1983) 59–64.

⁵⁶⁹ Noha a kifejezés Hérodotosznál többször előfordul (vö. 1, 17, 1; 177, 1; 5, 57, 10), valószínűbbnek tartom, hogy a kifejezést Kritobulos Arrhianostól vette át, aki szintén művének *prooimionjában* használja a szót, igaz, középfokban; vö. Arr. *An. Praef.* 1.

⁵⁷⁰ Vö. Reinsch (1983) 49, 54.

eddiginél, senki sem írta meg méltóképpen, sem versben, sem prózában – rá vár tehát a feladat, hogy ezt megtegye (vö. 1, 12, 2–4). Talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy Kritobulos Arrhianostól leste el e történetírói vagy még inkább rétorikai fogást, amely, mint látni fogjuk, másutt is felbukkan elbeszélésében.⁵⁷¹

A *prooimion*ok mellet az irodalmi utánpótlás gyakori előfordulási helyei a beszédek. Kritobulos két nagy beszédet adott főhősének szájára. Az első még Drinápolyban hangzik el, ahol a szultán ismerteti tervét és alattvalóit Konstantinápoly elfoglalására buzdítja, a második már a város falai alatt, a mindent eldöntő támadás előtt.⁵⁷² Kritobulos itt is, ott is elemében van. Az első beszédet, miként arra Reinsch is felhívta a figyelmet, thukydidési allúziókkal keretezi.⁵⁷³ A beszéd elején Periklés utolsó két szónoklatára, az *epitaphios*sra és az *apologiá*ra játszik rá, majd az utánpótlást egy hosszabb kitérővel szakítja meg, melyben a szultán felsorolja a törökök által eddig meghódított területeket és népeket (vö. 1, 14, 3–15). Az *ekphrasis* után Kritobulos visszatér Thukydidészhez, hogy a korinthusiak athéniaikra vonatkozó jellemzése alapján fesse meg a török nép kalandvágyó és örökké nyughatatlan természetét.⁵⁷⁴ A thukydidési párhuzamokhoz nem férhet kétség, de véleményem szerint a német bizantinológus állítása, hogy tudniillik a hódítások és a meghódítottak számbavétele nélkülözi a *mimésist*,⁵⁷⁵ nem igaz. Kritobulos ez esetben is él az utánpótlás eszközével, részben a thukydidési hagyományból, részben pedig az *Anabasis*ből merítve. A thukydidési kortörténet egyik meghatározó szerkezeti eleme a háborúhoz vezető előzmények felvázolása. Az athéni történetíró legkiválóbb követői, Polybios, Josephus Flavius vagy éppen Laonikos Chalkokondylés nem feledkeztek meg arról, hogy az *Archaiologiá*hoz és a *Pentékontaeteiá*hoz hasonló felvezetőt illesszenek kortörténetükhöz.⁵⁷⁶ Jóllehet Kritobulos művét, akárcsak Arrhianos, főhősének trónraléptével kezdi, az előzmények leírásáról mégsem mond le, hanem a rá jellemző szellemes módon a szultán beszédébe építi azt. A győzelmi lista ötletét a szerkezeti megfontolásokon túl az *Anabasis* egyik

⁵⁷¹ A kölcsönzést nyelvi összecsengések is igazolni látszanak: ...πολύ τοι ἐπιφανέστερα καὶ ἐπικυδέστερα εἰς ἀνθρώπους ἔνεκά γε Ἑλλήνων καὶ τῆς Ἑλλήνων ἱστορίας γενέσθαι... (Krit. ep. 1) – ...πολύ τι ἐπιφανέστερα ἐς ἀνθρώπους ἕνεκα ἔστιν... (Arr. An. 1, 12, 3)

⁵⁷² 1, 14, 1–16, 19, ill. 1, 48, 1–51, 5.

⁵⁷³ Reinsch (1983) 50.

⁵⁷⁴ 1, 14, 10–14; vö. Th. 1, 70, 2–9.

⁵⁷⁵ Reinsch (1983) 50.

⁵⁷⁶ Vö. Plb. 1, 3; J. B.J. 1, 6; Laonikos Chalkokondyléshez lásd: *Darkó Jenő*: Adalékok Laonikos Chalkondylés történetírói egyéniségének jellemzéséhez. Budapesti VII. Ker. Külső M. Kir. Állami Főgymnasium Iskolai értesítője (1906–1907) 3–25; különösen: 8.

leghosszabb beszéde is sugallhatta. A Hyphasis folyó partjánál a továbbvonulást megtagadó katonákat Alexandros részben azzal akarja a harcok folytatására bírni, hogy felemlíti eddigi hódításaikat, részletesen elősorolva a meghódított területeket és népeket.⁵⁷⁷ Ahogy Arrhianosnál a makedón király, úgy Kritobulosnál a szultán is a dicső múlt tetteinek felsorolásával igyekszik harcra hívni katonáit – tegyük hozzá mindjárt: nagyobb sikerrel, mint makedón elődje. A két beszéd közötti motívikus párhuzamokat erősíti tovább Mehmed érvelése is. A szultán arról próbálja meggyőzni alattvalóit, hogy ha nem foglalják el Konstantinápolyt azzal az eddig megszerzett területeiket veszélyeztetik, hiszen a város nem hagy majd nyugtot számukra, felkelést szítva mindenütt ellenük (1, 14, 15–15). Alexandros hasonlóan érvel: ha nem vonulnak tovább, azzal hódításaikat teszik kockára, s állandó külső fenyegetéssel és belső felkelésekkel kell számolniuk (*An.* 5, 26, 3–4).

Hogy Kritobulos thukydidési és arrhianosi anyagot dolgoz össze és mintáz újra, nem itt fordul elő egyedül; a második beszédben ugyanezt teszi. A végső roham előtt a szultán hadvezéreihez még egy utolsó nagy szónoklatot intéz. Kritobulos ezúttal Thukydidéstől Phormión és Brasidas beszédeinek egyes elemeit veszi át,⁵⁷⁸ míg Arrhianostól részben ismét a hyphasisi beszéd motívumait, részben pedig, ahogy arra Reinsch is rámutatott,⁵⁷⁹ a gaugamélai csata előestéjén elhangzott szavakat kölcsönzi. Nézzük most az arrhianosi párhuzamokat. A beszéd végén szinte szó szerint ugyanazok az utasítások hangoznak el, melyeket Alexandros a gaugmélai ütközet előtt ad vezérkarának: ezek szerint a legfontosabb, hogy mindenki tartsa be a hadrendet, a katonák hangtalanul nyomuljanak előre, a támadás megkezdésekor viszont a legirtóztatóbb lármával induljanak rohamra.⁵⁸⁰ Az elbocsátó szavak is összecsengenek: ki-ki térjen vissza sátrába, egyék és pihenjen le.⁵⁸¹ E kissé prózai kölcsönhatáson már túlmutat a beszéd elején olvasható gondolat. A szultán az utolsó nagy erőpróba előtt arról szól, hogy közös fáradozás és küzdelem eredménye, amit eddig elértek (σφόδρα πονοῦντες καὶ μετὰ μεγάλων ἀγώνων τε καὶ κινδύνων μεθ' ἡμῶν ἐκτήσασθε).⁵⁸² A *ponos* együttviselése, a hadvezér és a katona sorsközössége a hyphasisi beszéd egyik vezérmotívuma.⁵⁸³ Alexandros többször

⁵⁷⁷ Arr. *An.* 5, 25, 4–6, (ópiasi beszéd [?]: 7, 9, 7–8)

⁵⁷⁸ Lásd erről: Reinsch (1983) 50–51.

⁵⁷⁹ Reinsch (1983) 64, ill. *ad loc.*

⁵⁸⁰ 1, 50, 2; vö. Arr. *An.* 3, 9, 7.

⁵⁸¹ 1, 50, 4; vö. Arr. *An.* 3, 10, 1.

⁵⁸² 1, 48, 2; vö. Arr. *An.* 2, 23, 4.

⁵⁸³ Lásd erről: Bosworth (1988) 128.

hangsúlyozza, hogy a megpróbáltatásokban és a küzdelmekben katonáival mindvégig osztozott, és ezután is osztozni fog.⁵⁸⁴ Ez a gondolat múlt időben, a szultán beszédének első soraiban szólal meg, s ugyanez, ismét arrhianosi köntösben, Alexandros szavait idézve köszön vissza immáron jövő időben, mikor Mehmed szónoklatát zárva így fogadkozik: „*S én magam leszek az első köztetek a csatában, veletek küzdve s szereimmal látva, ki-ki mit tesz!*” (καὶ γὰρ δὲ αὐτὸς πρῶτος παρέσομαι τῷ ἔργῳ μεθ’ ὑμῶν τε ἀγωνιζόμενος καὶ τῶν ἐκάστω δρωμένων θεατής).⁵⁸⁵ A katonához szóló felszólítás, hogy derék férfiként viselkedjenek a csatában, szintén Alexandrost idézi fel.⁵⁸⁶ A szultán lángható buzdítását hevíti tovább a következő két motívum is: az uralkodó szerint a város elfoglalása kettős nyereséggel jár majd: egyfelől hatalmas zsákmány vár a hódítókra, másfelől halhatatlan dicsőség és hírnév.⁵⁸⁷ Alexandros ugyanezzel a kettős *athlon*nal próbálja továbbvonulásra ösztökélni csüggedt katonáit.⁵⁸⁸ A két sereg eltérő állapotáról árulkodik azonban, hogy míg Mehmed a *kleost*, addig Alexandros a zsákmányszerzést veti be végső érvként szónoklatában.

Ahogy a *prooimion*, úgy a beszédek is a történetírói hagyomány finom ötvözetét mutatják. De még valami mást is: az irodalmi utánzás prótheusi formagazdagságát és elengedhetetlen szerepét a múlt életre keltésében. Kritobulos nem lévén jelen a beszédeknel, a tények, a történetírói hagyomány és a képzelet szövetéből hozza létre a szultán beszédeit. Követve Lukianos iránymutatását (vö. *Hist. Conscr.* 58) a szultánt úgy beszélteti, ahogy az leginkább illik a személyéhez és a helyzethez. Kritobulos szerint viszont e személynek a jelleme a makedón királyéval rokon; ezért hogy főhősének éthoszát hitelesen ábrázolni tudja, Arrhianoszhoz nyúl. Azonban nemcsak a személyhez, hanem a helyzethez is párhuzamot keres. A döntő rohamhoz a sorsdöntő gaugamélai ütközet rövid utasításai illenek, a katonák feltüzeléséhez pedig a hypahsisi beszéd motívumai. Ez utóbbi átültetése különösen érdekes. Az *Anabasis*ban ez az egyetlen igazi buzdító szónoklat. Alexandros beszéde azonban, tudjuk jól, sikertelen marad; katonái nem hajlandók követni. A makedón király beszédéből a török szultán számára Kritobulos mégis sikeres szónoklatot kovácsol. Nem ez az egyetlen alkalom, amikor az imbrozi történetíró hasonló, ámde eltérő kimenetelű eseményt választ mintául. Prinkipios szigetét a törökök a védők kifüstölésével kaparintották meg. Kritobulos a hadművelet elbeszéléséhez

⁵⁸⁴ Vö. Arr. An. 5, 25, 3; 26, 4; 26, 7.

⁵⁸⁵ Vö. Reinsch (1983) *ad loc.*

⁵⁸⁶ 1, 50, 2; vö. Arr. An. 1, 14, 6.

⁵⁸⁷ Zsákmány: 1, 48, 3–5; *kleos*: 1, 48, 5–6.

⁵⁸⁸ Zsákmány: Arr. An. 5, 26, 8; *kleos*: Arr. An. 5, 26, 4.

Thukydides leírását követi, melyben a spártaiak a plataiaiakat próbálják meg tüzzel, füsttel a városból kiűzni – sikertelenül.⁵⁸⁹

Jóllehet olykor a régmúltból vett minta, mint láttuk, nem minden ponton egyezik az ábrázolandó eseménnyel, legtöbbször a rokon vonások hívják életre a *mimésist*. Konstantinápoly pusztulásának leírásához például a görög világot megrendítő Thébai lerombolása szolgáltatta az öntőformát. Konstantinápoly elestét Kritobulos a következőképp kommentálja: „S valóban oly hatalmas sorscsapás (πάθος) volt ez a mi időnkben ebben az egy városban, amilyen a hajdankorban emlegetett és lejegyzett nagy városok egyikében sem történt meg, tekintve a bevett város nagyságát (μεγέθει πόλεως), s az esemény gyorsaságát és kegyetlenségét. E sorscsapás váratlanságával (τῷ παραλόγῳ), rendkívüliségével és mindent felülmúló döbbenetes iszonyatosságával más mindenkit éppen úgy megdöbbenett (ἐξέπλησε), mint azokat, akik azt okozták (τοὺς δράσαντας) és elszenvedték (τοὺς παθόντας).”⁵⁹⁰ Arrhianos hasonlóan kezdi Thébai nekrológiáját: „E görög sorscsapás (πάθος Ἑλληνικόν) az elfoglalt város nagysága (μεγέθει πόλεως) és az esemény gyors lefolyása miatt, és nem utolsó sorban, mert ugyanolyan váratlanul (τῷ παραλόγῳ) érte azokat, akik elszenvedték (τοὺς παθόντας), mint azokat, akik okozták (τοὺς δράσαντας), a többi görögöt ugyanúgy megdöbbenette (ἐξέπλησε), mint azokat, akik az eseménynek részesei voltak.”⁵⁹¹ Arrhianos ezután, igazolandó a pusztítás minden eddigit felülmúló mértékét, egy hosszú *synkrisis*-be kezd, melyben a peloponnésosi háború eseményeit, majd a leuktrai és mantineiai csatát veti össze a boiót város bukásával.⁵⁹² Kritobulos követi a nikomédiai történetíró példáját s a fent idézett mondat után tüstént Trója bevételével, Babilón elfoglalásával, Karthago lerombolásával, Róma bukásával, Jeruzsálem pusztulásával és Konstantinápoly első elestével hasonlítja össze a végsőnek bizonyuló másodikat.⁵⁹³ A felvezető mondat és a drámaiságot fokozó *synkrisis*, ahogy arra Reinsch is felhívta a figyelmet, az *Anabasis* nyelvi, szerkezeti hatásáról tanúskodik.⁵⁹⁴ A két ostromleírást olvasva azonban az a benyomásunk támadhat, hogy nemcsak a két esemény mutat rokonságot, hanem a helyzet is, amelybe a két történetíró került. Arrhianosnak és Kritobulosnak ugyanis egyszerre kellett főhőseik harcban szerzett érdemeit kidomborítani és a pusztításért őket terhelő felelősséget tompítani. Ezt is

⁵⁸⁹ Lásd erről: Reinsch (1983) 51-52.

⁵⁹⁰ 1, 68, 3.

⁵⁹¹ Arr. An. 1, 9, 1.

⁵⁹² Arr. An. 1, 9, 2-5.

⁵⁹³ 1, 68, 4-69, 1.

⁵⁹⁴ Reinsch (1983) 64-66.

hasonlóan oldották meg. Alexandros ott van, amikor Perdikkast és csapatait az ellenség gyűrűjéből kell kimenteni, ott van, amikor a thébaiak elől menekülő makedónokat újra támadásra kell vezetni, és ott van, amikor az ellenség utolsó védelmi vonalait kell felmorzsolni; de már nincs ott, amikor a vérengzésre kerül a sor, és a város lakóit válogatás nélkül mészárolják; ezt szövetségesei végzik el helyette, miként ők döntenek a város porig rombolásáról is.⁵⁹⁵ Mehmed akárcsak Alexandros az ostrom minden jelentős fordulópontjánál főszereplő, de vele sem találkozunk, amikor a gyilkos tekintetű janicsárok halomra ölik a gyerekeket és az asszonyokat, vagy amikor feldúlják és kifosztják a templomokat.⁵⁹⁶ Ilyenkor mindkét szerző kicsit megfélemedezik hősről. Ám, amikor szánakozni kell, ismét színre léptetik őket: az issosi csatában a perzsa oldalon harcoló thébai foglyokat, Arrhianos szerint, Alexandros azért engedte el, mert mély szánalmat érzett irántuk a városukat ért szerencsétlenség miatt;⁵⁹⁷ Kritobulos színpadiasabb: ő könnyekre fakasztja a felpredált városba lépő szultánt.⁵⁹⁸

Mondandómat s a két történetíró közt fennálló és minden bizonnyal még számos példával tovább gyarapítható párhuzamok bemutatását stílszerűen egy kölcsönvett gondolattal szeretném zárni. A történelem fogalmi meghatározásával küzdve a neves holland történész Johan Huizinga írja, hogy mint szellemi tevékenység a történelem nem más mint formálás, formát adás végeredményképp pedig szellemi forma, amely segít a bennünket körülvevő világ megértésében. A történelem azonban – folytatja – nem nyújt többet, mint egy bizonyos múlt *egyfajta* ábrázolását, egy szeletnyi múlt érthető képét. Sohasem rekonstrukciója vagy reprodukciója egy adott múltnak. Valamely múlt sohasem adott. Egyedül a hagyomány adott.⁵⁹⁹ Kritobulos a múlt *egy* bizonyos szeletének *egyfajta* ábrázolását, érthető képét, formáját adta, ahogy azt Laonikos Chalkokondylés, Sphrantzés és Dukas is tette. Ehhez a formához, történelemhez azonban adott volt a hagyomány – a történetírói hagyomány, melyet Kritobulos számára részben Arrhianos szövege őrzött.

⁵⁹⁵ Alexandros *aristeiája*: Arr. An. 1, 8, 2; 8, 5; 8, 7; a vérengzés és a tanács döntése: Arr. An. 1, 8, 8; 1, 9, 9.

⁵⁹⁶ Mehmed *aristeiája*: 1, 38, 1–3; 42, 1–44, 3; 55, 1–3; 57, 1–3; 60, 1–2; az öldöklés és a fosztogatás: 1, 61, 2–63, 2; 66, 2.

⁵⁹⁷ Arr. An. 2, 15, 3–4.

⁵⁹⁸ 1, 68, 2.

⁵⁹⁹ Johan Huizinga: A történelem fogalmának meghatározása. (Ford.: Radnóti Miklós) In: Gyurgyák János–Kisantal Tamás: Történetelmélet I. Budapest 2006. 28.

Rövidítésjegyzék

A kötetben felhasznált kézikönyvek és folyóiratok rövidítései – az alábbiak kivételével – megfelelnek a *L'année philologique* által használtaknak.

ANRW : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt

AntTan : Antik Tanulmányok

CA : Classical Antiquity

FGH : Die Fragmente der griechischen Historiker

LSJ: Liddell–Scott–Jones: Greek-English Lexicon

Njbb : Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik

RE : Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft

Felhasznált irodalom

Szövegkiadások

Jacoby, Felix (1926b) *Die Fragmente der griechischen Historiker* II. A-B. Berlin 1926.

Grecu, V. (1963) *Critobul din Imbros din domnia lui Mahomed al II-lea anii 1451-1467. Scriptores byzantini* IV. Bukarest.

Müller, C. (1870) *Fragmenta Historicorum Graecorum* V/1. Paris.

Reinsch, Diether R. (1983) *Critobuli Imbriotae Historiae. Corpus Fontium Historiae Byzantinae* vol. 22. Berlin–New York.

Roos, A. G. (1967²) *Flavii Arriani quae extant omnia* I. *Alexandri Anabasis.* (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth) Lipsiae.

—: (1968²) *Flavii Arriani quae extant omnia* II. *Scripta minora et fragmenta.* (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth) Lipsiae.

Sintenis, C. (1849) *Arrians Anabasis* I-II. Leipzig.

Fordítások, kommentárok

Ambaglio, Delfino (1994) *Arriano: Anabasi di Alessandro* I-II. Milano.

Atkinson, J. E. (1980) *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni* Books 3 and 4. Amsterdam.

Bosworth, Albert B. (1980) *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander* I. Oxford.

—: (1995) *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander* II. Oxford.

Brunt, Peter A. (1976) *Arrian: Anabasis of Alexander* I. London.

—: (1983) *Arrian: Anabasis of Alexander* II. London.

- De Sélincourt, A.* (1971) *Arrian: The Campaigns of Alexander*. Harmondsworth.
- Devecseri Gábor* (1967) *Homérosz: Íliász*. Budapest.
- Fein Judit* (2003) Xenophón: Kürosz nevelkedése. In: *Németh György* (szerk.): *Xenophón filozófiai és egyéb írásai*. Budapest.
- Földy József* (1977) *Strabón: Geógraphika*. Budapest.
- Hamilton, R.* (1969) *Plutarch, Alexander: A Commentary*. Oxford.
- Hornblower, Simon* (1991) *A Commentary on Thucydides I. Books I-III*. Oxford.
- Hinüber, O.–Wirth, G.* (1985) *Der Alexanderzug. Indische Geschichte*. München.
- Horváth János* (1992) *Justinus: Világkrónika: a kezdetektől Augustusig. Fülöp királynak és utódainak a története: Marcus Iunianus kivonata Pompeius Trogus művéből*. Budapest.
- Hutzel, Stephen* (1974) *From Gedrosia to Babylon: A Commentary on Arrian's Anabasis Alexandri 6.22–7.30. (Diss.)* Indiana University, Ann Arbor.
- Illés Imre Áron* (2010) Phótios kivonata a knidosi Ktésias *Persika* c. művéből. *AntTan* 54 : 169-189.
- Jacoby, Felix* (1926a) *Die Fragmente der griechischen Historiker II D comm*. Berlin.
- Kapitánffy István* (1974) Lukianos: Hogyan kell történelmet írni? In: *Bollók János et al.* ford.: *Lukianos összes művei I*. Budapest. 590-616.
- : (1988) A történetírás és az igazság (Plb. XII, 12). In: *Ritoók Zsigmond* (szerk.): *Görög történetírók*. Budapest. 572.
- Kárpát Csilla* (2003) *Curtius Rufus: A makedón Nagy Sándor története*. Szeged.
- Kirk, G. S.* (1990) *The Iliad: a Commentary. Volume II: books 5–8*. Cambridge.

- Macan, Reginald W. (1908) Herodotus. Text and Commentaries. Books VII, VIII and IX. Vol. I – Part II. London.
- Máthé Elek (2001): Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok I-II. Budapest.
- Muraközy Gyula (1999): Thuküdidész: A peloponnésosi háború. Budapest.
—: (et al. ford.): (2002) Polübiosz történeti könyvei. Budapest.
—: (2004) Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Budapest.
- Révay József (1990) Josephus Flavius: A zsidó háború. Budapest.
- Richard, Nicholas (1993) The Iliad: a Commentary. Volume VI: books 21–24. Cambridge.
- Ritoók Zsigmond (1996): Arrhianos-szemelvények. In: Németh György (szerk.): Görög történelem. Szöveggyűjtemény. Budapest. 268-281.
- Sisti, Francesco (2001) Arriano, Anabasi di Alessandro I. Milano.
- Sisti, Francesco–Zambrini, Andrea (2004) Arriano, Anabasi di Alessandro II. Milano.
- Savinel, P. (1984) Arrien, Histoire d' Alexandre. L' Anabase d' Alexandre le Grand et l' Inde. Paris.
- Szepessy Tibor (1960) Arrhianos-szemelvények. In: Borzsák István (szerk.): Görög történeti Chrestomathia. Budapest. 274-287.
—: (1974) Lukianos: Alexandros, az álproféta. In: Bollók János et al. ford.: Lukianos összes művei I. Budapest. 705-735.
- Wallace, Bredford (1963) Diodorus of Sicily: The Library of History. Books XVI.66 –XVII. London.

Tanulmányok, monográfiák

- Agostinetti, Anna S.* (1993) *Gli eventi dopo Alessandro*. Roma.
- Andriotes, N. P.* (1929) Κριτόβουλος ὁ Ἰμβρος καὶ τὸ ἱστορικό του ἔργου. *Hellenika* 2 : 167-200.
- Ameling, Walter* (1987) Alexander und Achilleus. Eine Bestandsaufnahme. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): *Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II*. Amsterdam. 657-692.
- Anderson, G.* (1993) *The Second Sophistic*. London–New York.
- Arend, Walter* (1933) *Die typischen Szenen bei Homer*. Berlin.
- Avenarius, Gert* (1956) *Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung*. Meisenheim/Glan.
- Babinger, Franz* (1951) Mehmed II, der Eroberer, und Italien. *Byzantion* 21 : 127-170.
- Badian, Ernst* (1958) Alexander the Great and the Unity of Mankind. *Historia* 7 : 425-444.
- : (1958) The Eunuch Bagoas. A Study in Method. *CQ* 8 : 144-157.
- : (1961) [L. Pearson: „The Lost Historians of Alexander the Great”] *Gnomon* 33 : 660-667.
- : (1968) A King’s Notebooks. *HSPH* 72 : 183-204.
- : (1976) Some Recent Interpretations of Alexander. In: *E. Badian* (ed.): *Alexandre Le Grand. Image et Réalité. Vendœuvres–Genève*. 279-303.
- : (1987) The Ring and the Book. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): *Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II*. Amsterdam. 605-625.
- Berve, Helmut* (1973) *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage II*. New York (Reprint).
- Billows, R.* (2000) Polybius and Alexander Historiography. In: *A. B. Bosworth–E. J. Baynham* (ed.): *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford. 286-306.

- Borza, Eugene* (1967) Alexander and the Return from Siwah. *Hisotria* 16 : 369.
- Borzák István* (1980) A Nagy Sándor-hagyomány frazeológiájához. *AntTan* 27 : 193-198.
- Bosworth, Albert B.* (1971) The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda. *CQ* 21 : 112-136.
- : (1972) Arrian's Literary Development. *CQ* 22 : 163-185.
- : (1976) Errors in Arrian. *CQ* 26 : 117-139.
- : (1976) Arrian and the Alexander Vulgate. In: *E. Badian* (ed.): *Alexandre Le Grand, Image et Réalité. Vendœuvres-Genève*. 1-46.
- : (1988) *From Arrian to Alexander*. Oxford.
- : (1993a) Arrian and Rome: The Minor Works. *ANRW* 34.1 : 223-275.
- : (1993b) *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*. Cambridge (Reprint).
- : (1996) *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford.
- : (2007) Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory. In: *John Marincola* (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Oxford. 447-453.
- Bowersock, G. W.* (1967) A New Inscription of Arrian. *GRBS* 8 : 279-280.
- : (1969) *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford.
- Bowie, E. L.* (1970) Greeks and their Past in the Second Sophistic. *P&P* 46 : 3-41.
- Breebaart, Abraham B.* (1960) *Enige Historiografische Aspecten van Arrianus' Anabasis Alexandri*. Leiden.
- Breloer, Bernhard* (1941) *Alexanders Bund mit Poros: Indien von Dareios zu Sandrakottos*. Leipzig.
- Brodersen, K.* (1988) Appian und Arrian. *Klio* 70 : 461-467.
- Brunt, Peter A.* (1977) From Epictetus to Arrian. *Athenaeum* 55 : 19-48.

- Cameron, Averil* (1985) *Procopius and the Sixth Century*. London–New York.
- Canfora, Luciano* (1972) *Totalità e selezione nella storiografia classica*. Bari.
- Carney, Elizabeth* (2000) *Artifice and Alexander History*. In: *A. B. Bosworth–E. J. Baynham: Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford. 263–285.
- Cooper III., Guy L.* (1974) *Intrusive Oblique Infinitives in Herodotus*. *TAPhA* 104 : 23–76.
- : (1975) *The Ironic Force of the Pure Optative in ὅτι (ὥς) Constructions of the Primary Sequence*. *TAPhA* 105 : 29–34.
- Darkó Jenő* (1906–1907) *Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez*. Budapesti VII. Ker. Külső M. Kir. Állami Főgymnasium Iskolai értesítője : 3–25.
- : (1913) *Bizáncz utolsó történetírói*. Budapesti Szemle 155 : 423–435.
- Deissmann, Adolf* (1933) *Forschungen und Funde in Serai*. Berlin–Leipzig.
- De Jong, Irene* (2004) *Homer; Herodotus*. In: *Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie* (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston. 13–24; 101–114.
- Errington, E. M.* (1969) *Bias in Ptolemy's History of Alexander*. *CQ* 19 : 233–242.
- Flory, Stewart* (1987) *The Archaic Smile of Herodotus*. Detroit.
- Fornara, William C.* (1983) *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley–Los Angeles–London.
- Fox, Lane* (1973) *Alexander the Great*. London.
- Fredricksmeyer, Ernest A.* (1961) *Alexander, Midas and the Oracle at Gordium*. *CPh* 56 : 160–168.
- Frei, Peter* (1972) *Der Wagon von Gordion*. *MH* 29 : 110–123.

- Fries, Carl (1938) Zu Arrians Anabasis Alexandri. *Philologische Wochenschrift* 58 : 590-591.
- Georgiadu, Aristoula-Larmour, Davis H. J. (1994) Lucian and Historiography. *ANRW* 34.2 : 1448-1509.
- Gibson, Craig A. (2004) Learning Greek History in the Ancient Classroom. *CPh* 99 : 103-129.
- Gleye, E. (1894) Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. *Philologus* 53 : 442-448.
- Gorteman, Claire (1958) Βασιλεὺς φιλαλήθης. *Chronique d' Égypte* 33 : 256-267.
- Gray, J. V. (1990) The Moral Interpretation of the 'Second Preface' to Arrian's Anabasis. *JHS* 110 : 180-186.
- Griffin, Jasper (1980) *Homer on Life and Death*. Oxford.
- Groten, F. J. (1963) Herodotus' Use of Variant Versions. *Phoenix* 17 : 79-87.
- Grundmann, Hermann (1885) *Quid in elocutione Arriani Herodoto debeatur*. *Berliner Studien für Klassische Philologie und Archeologie*. Berlin. 181-268.
- Gyáni Gábor (2003) *Posztmodern kánon*. Budapest.
- : (2007) *Relatív történelem*. Budapest.
- Hadley, Robert A. (1969) Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology. *Historia* 18 : 142-152.
- Hamilton, J. R. (1973) *Alexander the Great*. London.
- Hammond, Nicholas L. G. (1981) *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*. London.
- : (1983) *Three Historians of Alexander the Great*. Cambridge.
- : (1988) The Royal Journal of Alexander. *Historia* 37 : 129-150.
- : (1993) *Sources for Alexander the Great*. Cambridge.
- : (1995) The Death and the Obsequies of Hephaestion. *LCM* 20 3/4 : 36-41.

- : (1997) Vivid Tenses in Arrian 1,16. *Historia* 46 : 247-249.
- Harrer, G. A.* (1916) Was Arrian Governor of Syria? *CPh* 11 : 338-339.
- Hartmann, Karl* (1905) Arrian und Epiktet. *NJbb* 15 : 248-275.
- : (1910) Zu den Schriften und Fragmenten des Flavius Arrianus. *Berliner Philologische Wochenschrift* 30 : 603-608.
- Heckel, Waldemar* (1981) Two Doctors from Kos? *Mnemosyne* 34 : 396-398.
- : (1981) Leonnatus and the Captive Persian Queens: A Case of Mistaken Identity. *SIFC* 53 : 271-274.
- Hidber, T.* (2004) Arrian. In: *Irene de Jong–René Nünlist–Angus Bowie* (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston. 165-174.
- Hoffman, M.* (1959) Ptolemaios I. Soter. *RE* XXIII/2 : 1603-1645.
- Holt, Frank L.* (2003) Alexander the Great Today: in the Interests of Historical Accuracy. In: *Ian Worthington* (ed.): *Alexander the Great*. London. 319-324.
- Homeyer, Helen* (1965) *Lukian. Wie man Geschichte schreiben soll*. München.
- Hornblower, Simon* (1987) *Thucydides*. London.
- : (1994²) Epilogue. In: *The Cambridge Ancient History VII*. Cambridge.
- Horváth László* (2001) *Hypereidés beszédei*. Budapest.
- Hunger, H.* (1969–1970) On the Imitation (Μίμησις) of Antiquity in Byzantine Literature. *DOP* 23–24 : 15-38.
- : (1978) *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner II*. München.
- Huizinga, Johan* (2006) A történelem fogalmának meghatározása. (Ford.: Radnóti Miklós) In: *Gyurgyák János–Kisantal Tamás: Történetelmélet I*. Budapest. 25-31.

- Immerwahr, Henry R.* (1966) *Form and Thought in Herodotus*. Cleveland.
- Instinsky, Hans U.* (1949) *Alexander der Grosse am Hellespont*. Würzburg.
—: (1961) *Alexander, Pindar, Euripides*. *Historia* 10 : 248-255.
- Kákósy László* (2001) *Az alexandriai időisten*. Budapest.
- Kearst J.* (1905) *Ephemerides*. *RE* V/2 : 2749-2753.
- Kornemann, Ernst* (1935) *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion*. Leipzig–Berlin.
- Krumbacher, Karl* (1897²) *Geschichte der byzantinische Literatur von Justinian bis zum Ende des Ostromischen Reiches (527-1453)*. München.
- Langer, Patricia* (1981) *Alexander the Great at Siwah*. *AncW* 4 : 109-127.
- Lateiner, Donald* (1989) *The Historical Method of Herodotus*. Toronto.
- Luce, Torrey J.* (1977) *Livy. The Composition of his History*. New Jersey.
—: (1989) *Ancient Views on the Causes of the Bias in Historical Writing*. *CPh* 84 : 16-31.
- Luraghi, Nino* (2006) *Meta-historiē: Method and Genre in the Histories*. In: *Carolyn Dewald–John Marincola* (eds.): *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge. 76-91.
- Marincola, John M.* (1989) *Some Suggestions on the Proem and 'Second Preface' of Arrian's Anabasis*. *JHS* 109 : 186-189.
—: (1997) *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge.
- Macleod, Matthew D.* (1987) *Lucian's Relationship to Arrian*. *Philologus* 131: 257-264.
- Mastrodemetres P. D.* (1961) *Ἑσωτερικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τὸν Κριτοβούλου*. *Ἀθηνᾶ* 65 : 158-168.
- Meister, Klaus* (1989) *Das Bild Alexanders Großen in der Historiographie seiner Zeit*. In: *Werner Dahlheim–Wolfgang Schuller–Jürgen von Ungern-Sternberg* (Hrsg.): *Festschrift Robert Werner*. Konstanz. 63-79.

- Moles, John L.* (1985) The Interpretation of the 'Second Preface' in Arrian's *Anabasis*. *JHS* 105 : 162-168.
- : (1993) Truth and Untruth in Herodotus and Thucydides. In: *C. Gill–T. P. Wiseman* (eds.): *Lies and Fiction in the Ancient World*. Exeter 88-121.
- Montgomery, Hugo* (1965) *Gedanke und Tat. Zur Erzählungstechnik bei Herodot, Thukydides, Xenophon und Arrian*. Stockholm.
- Moravcsik Gyula* (1958²) *Byzantinoturcica I*. Berlin.
- : (1966) Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung. In: *P. Wirth* (Hrsg.): *Polychronion. Festschrift F. Dölger*. Heidelberg. 336-377.
- Müller, Friedhelm L.* (1996) *Herodian: Geschichte des Kaisertums nach Marc Aurel*. Stuttgart.
- Nissen, H.* (1888) Die Abfassungszeit von Arrians *Anabasis*. *RhM* 43 : 236-257.
- Noiriel, Gérard* (2001) *A történetírás „válsága”*. Budapest.
- Oliver, J. H.* (1970) Arrian and the Gellii of Corinth. *GRBS* 11 : 335-338.
- : (1972) Herm at Athens with portraits of Xenophon and Arrian. *AJA* 76 : 327-328.
- Pearson, Lionel* (1941) Credulity and Scepticism in Herodotus. *TAPhA* 72 : 335-355.
- : (1954/55) The Diary and the Letters of Alexander the Great. *Historia* : 429-455.
- : (1960) *The Lost Histories of Alexander the Great*. New York.
- Pédech, Paul* (1984) *Historiens compagnons d' Alexandre*. Paris.
- Pelling, Christopher* (2006) Homer and Herodotus. In: *M. J. Clarke–B. G. F. Currie–R. O. A. M. Lyne* (eds.): *Epic Interactions*. Oxford. 75-104.
- Peter, Hermann* (1911) *Wahrheit und Kunst. Geschichtsschreibung und Plagiat im Klassischen Altertum*. Leipzig–Berlin.

- Pothou, Vasiliki* (2009) *La Place et rôle de la digression dans l'œuvre de Thucydide*. Stuttgart.
- Powel, J. Enoch* (1939) *The Sources of Plutarch's Alexander*. JHS 59 : 229-240.
- Rabe, Inge* (1964) *Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie*. (Diss.) Hamburg.
- Ranke, Leopold* (1824) *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*. Leipzig–Berlin.
- Reuss, Friedrich* (1899) *Arrian und Appian*. RhM 45 : 446-465.
- Rhode, E.* (1883) *Ein unbeachtetes Bruchstück des Ptolemaeus Lagi*. RhM 38 : 301-305.
- Robinson, C. A.* (1937) [*E. Kornemann: Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion.*] AJPh 58 : 108-110.
- Roisman, Joseph* (1983/84) *Why Arrian Wrote the Anabasis?* RSA 13/14 : 253-263.
- : (1984) *Ptolemy and his Rivals in his History of Alexander*. CQ 34 : 373-385.
- Roller, Lynn E.* (1984) *Midas and the Gordion Knot*. CA 3 : 256-271.
- Rood, Tim* (2006) *Objectivity and Authority: Thucydides' Historical Method*. In: *Antonios Rengakos–Antonis Tsamakis* (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden. 225-249.
- Rödel, F.* (1905) *Zur Sprache des Laonikos Chalkondyles und des Kritobulos des Imbros*. München.
- Samuel, A. E.* (1965) *Alexander's Royal Journals*. Historia 14 : 1-12.
- Schachermeyer, F.* (1973) *Alexander der Grosse: das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Vienna.

- Schepens, Guido* (1971) Arrian's View of his Task as Alexander-Historian. *AncSoc* 2 : 254-268.
- : (1975) Some Aspects of Source Theory in Greek Historiography. *AncSoc* 6 : 257-274.
- : (2007) History and Historia: Inquiry in the Greek Historians. In: *John Marincola* (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography I*. Oxford. 39-55.
- Schwartz, Eduard* (1896) Aristobulos; Arrianus. *RE* II : 911-918; 1230-1247.
- Seibert, Jakob* (1969) *Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I*. München.
- Slater, W. J.* (1971) Pindar's House. *GRBS* 12 : 141-152.
- Stadter, Philip A.* (1967) *Flavius Arrianus: the New Xenophon*. *GRBS* : 155-176.
- : (1980) *Arrian of Nicomedia*. Chapel Hill.
- : (1981) Arrian's Extended Preface. *ICS* 6 : 157-171.
- Steele, R. B.* (1916) Plutarch's Alexander and Arrian's Anabasis. *CPh* 11 : 419-425.
- Strasburger, Hermann* (1934) *Ptolemaios und Alexander*. Leipzig.
- : (1937) [E. Kornemann: *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion.*] *Gnomon* 13 : 483-492.
- : (1951) [H. U. Instinsky: *Alexander der Große am Hellespont*] *Gnomon* 23 : 83-88.
- Syme, Ronald* (1982) The Career of Arrian. *HSPH* 88 : 181-211.
- Tarn, William W.* (1948) *Alexander the Great II*. Cambridge.
- Tonnet, Henry* (1987) La "Vulgate" dans Arrien. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): *Zur Alexander der Grosse, Festschrift G. Wirth I-II*. Amsterdam. 635-656.
- : (1988) *Recherches sur Arrien. Sa personnalité et ses écrits atticistes I-II*. Amsterdam.

- Vasiliev, A. A. (1952²) History of the Byzantine Empire (324–1453) II. Wisconsin.
- Vidal-Naquet, P. (1984) Flavius Arrien entre deux mondes. In: P. Savinel (trad.): Arrien, Histoire d' Alexandre. L' Anabase d' Alexandre le Grand et l' Inde. Paris. 313-393.
- Villalba i Varneda, Pere (1986) The Historical Method of Flavius Josephus. Leiden.
- Villard, P. (1974) Mehmed II et la guerre de Troie (1462). Provence Historique 93–94 : 361-373.
- Walbank, F. W. (1950) [H. U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellaspont.] JHS 70 : 79-81.
- Wardman, A. E. (1955) Plutarch and Alexander. CQ 5 : 96-107.
- Weehler, Everett L. (1977) Flavius Arrianus: A Political and Military Biography. (Diss.) Duke University, Durham N. C.
- Welles, C. Bredford (1962) The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria. Historia 11 : 271-298.
- : (1963) The Reliability of Ptolemy as an Historian. In: Miscellanea di studi Alessandrini in memoria di Augusto Rostagni. Torino. 101-116.
- Westlake, H. D. (1977) Λέγεται in Thucydides. Mnemosyne 30 : 345-363.
- Whitman, Chedric H. (1953) Homer and Heroic Tradition. Cambridge Mass.
- Wilcken, U. (1894) Hypomnematismoi. Philologus 53 : 80-126.
- Wirth, Gerhard (1964) Anmerkungen zur Arrianbiographie. Historia 13 : 209-245.
- Wirth, Theo (1967) Arrians Erinnerungen an Epiktet. MH 24 : 148-189; 197-216.
- Woodmann, A. J. (1988) Rhetoric in Classical Historiography. London–New York.
- Worthington, Ian (2003) How Great was Alexander? In: I. Worthington (ed.): Alexander the Great. London. 303-318.

Tartalom

Előszó	7
1. Az <i>Anabasis</i> előszava.....	15
(1.) Történetírói önarckép és a források.....	15
(2.) A módszer.....	40
2. Alternatív változatok.....	44
(1.) Ptolemaios versus Aristobulos	47
(1.1.) Visszaút a Siwa-oázisból.....	51
(1.2.) A hetedik szogd város eleste	54
(1.3.) A marakandai felmentőssereg pusztulása.....	56
(1.4.) Béssos elfogása.....	58
(1.5.) Útban Ammón jósdája felé	61
(1.6.) Kallisthenés halála.....	65
(1.7.) Átkelés a Hydaspés folyón.....	66
(1.8.) Ptolemaios vagy Aristobulos?.....	68
(2.) Λεγόμενα.....	70
(2.1.) Apróságok.....	70
(2.2.) A mallos-exkurzus	73
(2.3.) Héphaistión halála, Alexandros gyásza	82
(2.4.) Alexandros halála	87
(2.5.) Alexandros és az amazonok.....	94
(2.6.) Római követség Alexandrosnál	101
(2.7.) Kleitos meggyilkolása	102
(2.8.) Alexandros hódító tervei.....	106
(3.) Aristobulos, Ptolemaios, Λεγόμενα.....	110
(3.1.) A gordioni csomó.....	110
(3.2.) A tarsosi fürdőzés.....	117
(3.3.) Látogatás a perzsa asszonyoknál	122
(3.4.) Hajózás az Eufráteszen	127
(3.5.) Kallisthenés és az apródok összesküvése.....	132

3. Thébai ostroma (An. 1, 7–9)	139
4. Alexandros Homérosa	158
Összefoglalás.....	180
Függelék: Arrhianos Bizáncban: az imbrosi Kritobulos kortörténete	183
Rövidítésjegyzék.....	192
Felhasznált irodalom.....	193

